

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

V.

ÉVKÖNYV.

1897.

BUDAPEST.

1897.

VII

227

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTIK

BACHER VILMOS ÉS BÁNÓCZI JÓZSEF.

1897.

J.

239
3

BUDAPEST
LAMPÉL (WODIANER F.)
KÖNYV-ÉRTESÍTŐ ÉS KIR. UT. KÖNYV-KERESKEDELS BIZOMANYS

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT
MILLENNIUMI DISZÜLÉSE.

1896. DECZEMBER 8.

Tárgysorozat:

Dr. Kohn Sámuel, elnöki megnyitó.

Dr. Bánóczy József, titkári jelentés.

Dr. Perls Ármin, Ahasver.

Dr. Klein Arnold, A magyar Izraél éneke, midőn az 1000 év betellett.

Dr. Kármán Mór, Nemzeti és felekezeti élet.

Elnöki zárszó.

DE KOHN SÁMUEL ELNÖKI MEGNYITÓJA.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Az «Izr. Magyar Irodalmi Társulat» nevében szív-
ből üdvözlöm a társulat tagjait és tisztelt vendégeit.

Társulatunk ma legelőször tart rendes közgyűlést, s
nem tarthatja meg a nélkül, hogy az immár vége felé
járó, korszakot alkotó évnek megünnepléséből ne venné
ki a maga részét. Későn teszi; az ünneplők utolsó so-
rában, tán épen mint utolsó. Helyén levő szerénység.
A társulat még fiatal, feladata nagy és nem csekélyek a
kezdet nehézségei; s így annak tudatában van, hogy még
távolról sem közelítette meg kitűzött célját.

De azért nem hallgat ebben az örökre nevezetes esztendőben, melyben egész nemzetünk imája és hálája, öröme és lelkesedése oly szívemelő módon nyertek kifejezést. Hisz nevét két szó ékesíti, mely számunkra egyaránt szent és egy fogalommá összeforrt tudatunkban: az «izraelita» meg a «magyar» szó. Tudjuk, hogy hazánkban olyan régi az egyik, mint a másik, hogy nálunk a manapság létező vallások közt a legrégebbi a zsidó, nem csak mivel a többinek szülő anyja, hanem mivel e honban a legrégebbi, az *egyetlen*, mely Magyarországgal együtt ünnepelhetette ezeréves fennállását, mert már itt volt, midőn a magyarok hazája lett e föld, és ide bejött azokkal, kik vérükkel szerezték.

S ezen viszontagságteljes ezer esztendőben a ma-

gyar nemzettel együtt örült, sírt és vérzett a magyar Izraél, s e szent földet, mely ezer éven át ápolta, és mely ezer éven át ölébe fogadta apáinak hamvait, megtanulta szeretni mint édes anyját, még mielőtt az édes gyermekének ismerte.

Mi, kiknek a haza örömeve meghozta vallásunk törvényes elismerését, most már magyaroknak nem csak érzük, hanem *tudjuk* is magunkat; számunkra az «izraelita» szó felekezeti életünk keretén belül is csak jelzője a «magyar» szónak, mely hitre nézve izraelita, vagy mondjuk ki büszkén: zsidó magyart jelez.

S ezen értelemben, s ezen felfogásból indulva, van szerencsém ezennel megnyitni az «*Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat*» mai díszülését.

BÁNÓCZI JÓZSEF TITKÁRI JELENTÉSE.

Abba a nagy ünnepi riadóba, mely nemzetünk ezeréves dicsőségét zengi, belecsendül utolsónak Társaságunk szerény, de tiszta hangja is s a meghatott lélek felmagasztosultságával teszszük le a haza oltárára koszorúnkat, melyet hűséges érzés és buzgó munka font. Ez érzés oly régi, mint a zsidóság története e földön; a munkára három éve, hogy egyesültünk s midőn róla tagjaink összeségének most először számolunk be, áldjuk az események azon találkozását, mely első közgyűlésünket díszüléssé avatta.

Midőn megalakulásakor az Izr. Magyar Irodalmi Társulat a közönséget csatlakozásra hívta, alig remélhettük,

hogy oly nagykörű lesz az érdeklődés, oly készséges a buzgóság. Rang és hivatás, pártok és viszályok felett tömörültek a Társaság céljaira, tanulságos példáját adván annak, hogy ősi örökének megbecsülésében, az eszmék és ideálok kultuszában és terjesztésében a hazai zsidóság magát egynek és egységesnek tudta mindenha.

S kitünt, hogy nálunk nemcsak a zsidó tudománynak, hanem a magyar zsidóságnak is vannak immár tudósai, kik bevilágítanak az ismeretek homályaiba; írói, kik szeretettel rajzolják fajunk sajátosságait; költői, kik lelkesedve hirdetik felekezetünk odaadását istenünk és nemzetünk iránt.

Valóban, ha valami, úgy a közönség és az írók e találkozása kétségtelenné teszi, hogy midőn a Társulatot megalapítottuk, reá nézve az idők teljessége elkövetkezett.

E találkozás magyarázza azt is, hogy munkásságunkban a kezdet nehézségeivel jóformán meg sem kellett birkóznunk s rövid három év alatt működésünk minden irányát kidomboríthattuk.

Két évkönyvünk aránylag gazdag tárháza a zsidó tudomány és élet körébe vágó dolgozatoknak s nem siker nélkül szolgálják a célt, hogy sajátos szempontunkból a nemzeti tanultság és műveltség gyarapításához hozzájáruljanak. Félszáznál több író szólal meg bennük, köztük olyanok, kik külföldre szakadván, itt tesznek tanúbizonyságot a hazához való ragaszkodásuk mellett. Régi irodalmunknak egy kortörténetileg is érdekes művét mutatja be harmadik kiadványunk: a Talmudi Életszabályok; az utolsó pedig most először teszi hozzáférhetővé Alexandriai Philo nagyhirű jelen-

tését a magyar olvasóközönség előtt. Az új tagilletmény legközelebb kerül ki sajtó alól: az Évkönyv 1897-re és a Soproni hitközség története.

Ez utóbbi a Társulatnak díjjal kiüntetett első pályaműve. Hogy neki ily nagy publicitást adtunk, az is oka, mert az ilyenmű anyag monografikus feldolgozására alkalmas példának kínálkozik.

Két függőben levő pályakérdésünktől is hasznót és sikert remélünk. Az egyik: Budapest területén lévő községek története, melyre Tenczer Pál úr buzgósága 1000 frt pályadíjat gyűjtött, e hó végén jár le; a másikkak: a zsidók fennálló községi szervezeteinek ismeretése történeti alapon Európa egyes államaiban. Határideje 1898 márczius 31-én.

Felolvasásaink harmadéve megindultak s a közreműködők kiváló sora ez intézményünk fejlődése iránt valamennyiünket jogos várakozással tölt el. Kétségtelen, hogy a felolvasások helyes szervezése a fővárosban és a vidéken Társulatunkra nézve nemcsak az állandó propagandának, hanem a közvetlen hatásnak is eleven eszköze lehet.

Legjelentősebb föladatunk, a szentírás fordítása, állandó gondunk és gondolatunk. Azzal a törekvéssel, hogy a bibliát a magyarságnak megnyerjük, indul meg voltakép nemzeti irodalmunk s a XVI. század vallásos küzdelmeiben a különböző felekezetek belőle kovácsolnak kardot és vértet, s még a XVII. század költőinek nyelve és képzelete is az ő enyészhetetlen hatását tükrözik. A zsidó felekezet, melynek nemzetünk jogérzéke immár hont adott a hazában, most és általunk tesz először kísérletet, hogy a teljes szentírást a maga ré-

széről is az eredetiből átültesse. Ez lesz Társulatunk jogcíme és dicsősége, de egyúttal tudásunk és anyagi erőnk próbaköve is.

Úgy óhajtottuk, hogy e millenniumi díszülésünkön a nagy munka első részét készen bemutathassuk. Ám ez lehetetlennek bizonyult. De ráutalunk itt is, hogy a kinyomatott próbabiblia alapján megindult szerkesztés fölötté nehéz munkája is annyira haladt már, hogy az igazgatóság legközelebb kiadásának módozata felett fog határozhatni s mi sem állja útját, hogy mához egy évre Mózes öt könyve át legyen adva a nyilvánosságnak.

Egy másik nagyszabású mű kiadását is elhatároztuk: egy Oklevél- és adattárét, mely közölni fogja időrendben mindazt, a mi a honfoglalástól az emanczipációig a zsidók történetére tartozik s közölni fogja azzal a tudós készlettel, melyet a tárgy fontossága s Társaságunk rendeltetése egyaránt kívánatossá tesz.

Tisztelt közgyűlés!

Azok közül, kiknek kezébe Társulatunk ügyeit három évvel ezelőtt letettük, a titkár, Dr. Mezey Ferencz úr, tavál visszalépett. A választmány meleg köszönettel adózott buzgó munkásságának és hálával jegyezte föl nagy érdemeit. Egyebekben — az őszinte sajnálatunkra elhalt Steinfeld Antal választmányi tagot kivéve — a vezetésben változás nem esett, valamint nem a vezetők tettekre kész odaadásában. Azon vagyunk valamennyien, egyenként és összesen, hogy eleget tegyünk a kötelességnek, melyet egyaránt elénk szab a Társaság hivatása, az Önök bizalma és a saját lelkiismeretünk.

A H A S V E R.

Irtá és felolvasta:

Dr. PERLS ÁRMIN.

Nincs sötétebb, borzalmasabb gondolat a halálnál. Élünk, küszködünk, szeretünk, lelkesedünk, örömben, fényben úszunk, nagyratörő lélekkel harczolunk valamely magasabb eszme diadaláért — egyszerre, hirtelen egy vércsöpp bugygyan agyvelőnkre s kidőlünk mielőtt az ígélet földét elértük volna. Vagy lassan és észrevétlenül közeledünk pályafutásunk végéhez. Idő és viszontagságok, testi bajok és lelki gondok apránként rágják, dölják fel erőnket, a halál elibénk kerül s azt mondja: csitt! — s az óramű megáll. Az enyészet összetöri a lélek műszereit és győzelmet vesz a szív és szellem szépségein. Az agyvelő, ha Salamon, ha Deák bölcsesége lakott benne, a szív, ha Juda ha-Lévi, ha Petőfi honszerelme járta át, a sír fenekén nem tud, nem érez semmit. Mindennek vége van! — Vége? Hát ha még sem? hát ha ott lent tovább révedezünk, álmodozunk s ki tudja

Mi álmok jönnek a halálban,
Ha majd leráztuk mind a földi bajt.

Hát ha ott is sajognak még az élet sebei? Hát ha igaza van a talmud bölcsének, hogy ott lent megmozdul és hálát rebeg az ajk, ha itt fent tovább fejlesztik, érlelik az eszmét, melyet az valamikor hirdetett? Mindazon által a halált, a kimulás gondolatát még elviseljük valahogyan, de irtózunk, emberi méltóságunk, val-

lások érzetünk, szeretetünk hatalma fellázad a végenyészet, a megsemmisülés, a létlenség kegyetlenül zord gondolata ellen, fellázad — s tovább szövi, nyújtja az élet elzilált, megszakadt fonalát. A hit melege, az eszme ereje behatol a sírba s feltámadást ad a testnek és halhatatlanságot a léleknek. A temető csak pihenő, megállóhely az örökkévalóság útján, a Nebo a pusztai vándorlás határszélén, túlvan a Kánaán, a felébredés, a megújulás.

Egyptomnak a hamvaiból kikelő főnix volt a feltámadás symboluma és a metempsychosis a testből testbe bolyongó lélek a halhatatlanság, az öntudat és lelkiismeret egységes voltának mysteriuma.

A vidám, élvezeteg hellén sem akar elpusztulni a halálban. Ha Atropos el is metszette élte fonalát, még nem szakadt mindenkorra vége. Távol messzeségben, az Oceanoson túl, van a Tainaros. Körülötte a Styx és Acheron fekete hullámai háborognak. Ki a Charon csónakján átkelt e vizeken, egy sötét folyosóhoz ér, melynek tulsó végén az elköltözöttek birodalma, a Hades, terül. Ki bűnös, a Tartarosba, ki igaz, az Elysionba kerül. De ott is, itt is csak afféle álomszerű, árnyék-életet élnek az emberek erő, öntudat és emlékezés nélkül. E káprázatos fantasmát az «isteni» Pláton egy alaposan átgondolt philosophiai elmélet magasságára emeli, megteremti Phaidon-ját, azt a remek alkotást, melyben az antik világ reménye, vágya a halhatatlanság után oly csodás módon jut kifejezésre.

Az ó-hébereknek is van egy Hadesök: a seól. Egy tátongó mélység a föld alatt. A sírverem az alvilág kapuja. Ebbe az üregbe gyülekszenek a holtak. De az

élet itt sem valódi élet. «Istent nem igen emlegetik, a halálban nem hódol neki senki.» A lakók csak árnyékok *refáim* vér és erő hiján, a hely *dúma* a néma csend hazája. Úgyde a vallás classikus népe a halhatatlanság e kezdetleges képzeténél meg meg nem állhatott. Neki a szellem eleven és öntudatos energiájára és, a mi a földolog, szakadatlan tartósságára volt szüksége, hogy ethikai eszményét, *a szentséget*, megvalósíthassa. A bizonytalan földi lét arasznyi keretében az erkölcsi eszmény óriási föladatai meg nem oldhatók. A félbe hagyott munka folytatásért kiáltott és a kivivott győzelem tiltakozott a feledés és megsemmisülés ellen. Tovább haladt tehát. Az emberi köztudatból eredő sejtelman egy szebb és vidámabb életnek kilátása szűrődik át, mely lassan-lassan a halhatatlanság világos tudatává fényszeredik. Koraht és pártosait még a föld nyeli el, de már a jámbor Enokot «Isten veszi magához», a patriarhák, Aron, David, Salamon őseikhez takaríttatnak, Mózes holttetemét Isten temeti el, a csodatékony Eliás pedig már nem is kószolja a halál keserűségeit, hanem elevenen száll az égbe és nem hal meg soha. Ő fogadja az istenfélőket a menny kapujánál. Hébe-korba leszáll a földre, vigasztalja a szenvedőket, korholja a bűnösöket, oktat, tanácsokat osztogat, részt vesz halachai vitatkozásokban és feltárja a jövőendő titkait. Az idők végén újra meg fog jelenni, hogy békét szerezzen a szertehúzó családok közt és minden függőben maradt kétséget és problémát egyszer s mindenkorra megoldjon.

Eliás merő utánzata a keresztény egyház legendáris alakja, János apostol, kiről «az a hír terjedt el az atya-

fiak közt, hogy ő nem hal meg». Sirba szállt ugyan, de újra kijött, megvárni a parusiát. De míg Eliás igazi működése csak a messiási korszak hajnalán veszi kezdetét, János az idők végével martyr halált fog halni, hogy vérével pecsételje meg hitvallását. Enok, Eliás, Uzzá, János és tán Malchus is — ezek az ó-kor örökkön élő csoda alakjai.

Ezeknek példájára készült a vakbuzgóságtól megtermékenyített népképzelet szülöttje, Ahasver is. Kinek agyában fogant meg először e legenda? Van-e historiai alapja? Hibás interpretációkból, kósza, hagyományos hírekből keletkezett és fejlődött oly nagygyá? A Talmud beszéli: Mikor Titus legióival Jeruzsálem falai alá ért, megkérdezte előbb isteneit, vajjon Róma marad-e győztesnek ebben az élet-halál harczban vagy Judea? Ezt megtudandó, nyilat röpitett Jeruzsálem felé. A nyíl a templom ajtajába furódott. Majd ellenkező irányba lőtt: a nyíl megint csak Jeruzsálembe repült. Fordul jobbra, fordul balra, de akármerre czéloz, a nyíl álhatatosan egy czélnek, a templomnak tart. Titus nyugodt volt. A jel bevált: Júda elbukott. De a nyilak azért nem fogytak ki egészen a Titusok tegzéből. Folyton-folyvást zúgtak, süvítettek Izrael feje körül. Akármerre czélzott az íjász, mindig csak Jeruzsálem bánta. A középkori néplélek minden megnyilatkozásában, képzelete minden alkotásában volt valami gyűlöletes, támadó momentum. Az ecset, ha festett; a véső, ha faragott; a toll, ha írt — egyre ment, a nyilvessző Jeruzsálembe repült. Ahasver is a sötétség hatalmasságainak gyermeke. Csak egyben hasonlít az elébb említett alakokhoz, abban, hogy ő is örökkön él. De természetére, jelle-

mére, küldetése céljára nézve, messze elüt tőlük. Azokat a kegyelet, hódolat, a hálás utókor méltánylata teremtetten meg, ennek a vakbuzgalom, a vallásgyűlölet, a kicsinylő megvetés, a boszú, mely még az emlékekben is dúl, adott életet. Amazok örökkön élnek és nem akarnak, — emez nem tud meghalni. Azoknak élni öröm és boldogság, mert nyomukban áldás kél és világosság, ennek kín és gyötrelme, mert nyomában inség jár, pusztulás és halál. Járása, kelése átok, még sincs pihenése. Ha valahol megveti lábát, nincs maradása. Valami titokzatos, ellenállhatatlan hatalom üzi, üldözi tovább és tovább

Pihenni már. — Nem, nem lehet
Vész és vihar hajt engemet.

— — — — —
Rettent a perc a létező
S teher minden következő,
Új léptem új kígyón tapad,
Gyűlölöm a máts és holnapot . . . Tovább! Tovább
Az üstökös meg visszatér,
Kiröppent nyíl is oda ér,
Az eldobott kő megpihen,
Én céltalan, én szüntelen Tovább! Tovább!

Ahasver kóborol, bujdokol néptől néphez, századról századra, hogy eleven tanúságot tegyen Jezus életéről, tanairól és igazságairól. Ahasvér él, bizonyosságul a kételkedőknek és czáfolatul a tagadóknak.

A 13. század elején merül föl először Ahasver hire. Azt mondják, Keleten keletkezett és onnan jutott el a nyugoti népekhez. Ez nem áll. Mert mikor az örmény püspök tüzetesen és részletesen beszéli el a bolygó zsidó történetét, akkor Angliában már közszájon forgott a

legenda. A nép hihetetlen dolgokat mesél róla s az ör-mény püspökökkel csak hitelesíttetni szeretné hiteit. Em-berökre is akadtak. A püspök nemcsak Noé bárkáját látta volt tulajdon szemeivel Arméniában, hanem más bibliai csodáknak is ismeri minden csínját-bínját. Ahasvert pedig személyesen ismeri, minthogy ő maga beszélte el neki élete szomorú történetét. És pedig kö-vetkezőképpen. Mikor Jézust pörbe fogták, akkor a zsidó Pilátusnak ajtónállója volt. Jézust elmarasztal-ták. A mint a teremből kivezették, a zsidó öklével a hátába vágott és felkiáltott: Menj csábító, lakolni azért a mit elköveltél. Jézus visszafordult, ránézett és felelt: «Ego vado et tu me exspectabis donec revertar». Én megyek, de te meg fogsz várni, míg visszajövök. S az-óta Kartaphilus, mert ez volt a zsidó eredeti neve, esennen várja Jézus visszajövetelét. S a míg meg nem érkezett, nem tud meghalni. Ha a századik esztendőjét betöltötte, megrogygyan, elgyengül és elalél, de aztán újra felcsendül, megújul, erőre kap, s tovább vándor-rolva várja Jézus visszatértét. (Így beszéli párisi Máté.)

Más versiók szerint nem Kartaphilus- hanem Ahasvernak hitták a zsidót. Vargaműhelye volt a vesztő-helyre vezető úton. Mikor Jézus a súlyos kereszttel a vállán arra ment, megpillantott egy lóczát, mely Ahasver háza előtt állott s arra le akart ülni, de a zsidó kirohan, ráüt a szegény áldozatra és elkergeti. A szelid lelkű Jézus, ki máskor hallgatagon tűr bántalmat és gyalázatot «és néma marad, mint a bárány nyírói előtt», most haragra lobban, kifakad és átokkal sújta bántalmazóját. Én megyek, szól, de te bujdosni fogsz

és várni rám, míg vissza nem jövök. Az átok legott teljesedésbe megy. Ahasvérnak nincs maradása. Szünet-szüntelen bolyong hegyen-völgyön, vizen-szárazon, de nyugtot nem talál sehol. Megöszül, elernyed, de nem tud meghalni. Megéri Jeruzsálem pusztulását. Látja Rómát sirba szállani. Kortársai kidőlnek mellőle mind. Egyedül marad és idegenül egy idegen világban. Sem őt nem ismerik, sem ő nem ismer senkit. Jár-kél, mint a világ csodája csúfja. Bámulják, gúnyolják, lökdösik ide-oda. Ha panaszkodik, senki sem érti nyelvét. Meg-unja magát és nyomorult életét. De szabadulni még sem bir tőle. Elvetné magától, de nem lehet. Méreg nem árt neki. Kard és dárda nem fog rajta. Ha tengerbe dobja magát, a hullámok felszínre vetik. Ha a Vezuv kraterébe dől, a hegy kiokádja a lávával együtt. Az Ahasver átka, hogy élnie kell és vándorolnia. Mindenütt fel-feltünedezik. Sopronban is látták. Legsűrűbben mégis a római szent birodalom városaiban látták. Meghallgatja a keresztény papok prédikációit. Ha Jézus nevét emlegetik, nagyokat sohajt. Aztán bolyong tovább, hogy bizonyosságot tegyen Jézus küldetéséről és csodáinak igazvalóságáról.

E hitrege hálás themának kínálkozott a költőknek. Fel is dolgozták, kiszinezték, variálták. De magva, alapeszméje mindég ugyanaz marad. Kartaphilus, József, Ahasvér, Buttadäus vagy Laquedem a zsidó neve: ő szünet-szüntelen rándorol, azért: Bolygó Zsidó; örökkön él, azért: Örök zsidó. Élni, bujdokolni. ez az ő tragikus végzete. Csak ha Jézus újra fog megjelenni és a konok zsidó meghódol előtte, akkor bűnbocsánatot nyer, aztán — meghalhat és eltemetkezhetik.

Nem szükség külön kiemelnem, hogy Ahasver alakja a népképzelet szüleménye. Egy zsidó, ki terhe alatt roskadozó embertársától az utolsó pihenőt is megtagadja: örültség; egy káromkodó, szitkozódó Jézus pedig valóságos blasphemia. De azért egészben és mindenben még sem lehet a fantázia véletlen ötlete. Elvégre a képzelet sem teremthet semmiből. Az is csak alakít, de nem alkot. Színeit, elemeit a reális életből szedi. Ezeket összegyűrja, megábrázolja azon gondolatkör szerint, melyben él, azon vágyak természete szerint, melyek akarátát hajtják. A nagy világ a néplélek képzeteiben tükröződik vissza. Ahasvérban a világtörténet délibábja egy alakot mutat, melynek eredete, típusa — maga a zsidóság. Egy futólagos visszapillantás a zsidóság multjára fogja állításomat igazolni.

Minden népnek meg van a maga sajátos hivatása. E hivatás betöltése az ő *raison d'être*-je. Hellas és Róma a kulturának voltak képviselői. A vallásnak népe Izrael volt. A pogányság abszolút Istent, szent Istent, irgalmas Istent nem ismert. Isten egységéről, az emberiség egységéről, az egységes vallás ideáljáról fogalma sem volt. Ezeknek az eszméknek Izrael volt a szülője, képviselője és hordozója. Első hirdetőjük pedig Ábrahám volt. De mert hazájában nem értik meg, ki kell költözködni. Itt van Ahasver első jellemvonása: Ábrahám vándorol. *Lekh-lekhá* «Menj ki országodból», ez történetének kezdete. Neve *ibri*, ez is tán azt jelenti: bolyongó. Kánaánban folyton folyvást vándorol, emel oltárokat és hirdeti Adonaj nevét. Fia nyomába lép s követi. Ámde biztonság és jólét a forradalmi eszmék megölői. A jövevények gyökeret vertek s

félő volt, hogy az új talajban egészen meghonosulnak, mielőtt művöket befejezték volna. Azért már Jákobnak nincs maradása Kánaánban. Egyiptomba megy. Ott nem környékezi a felszivódás veszedelme. Hiszen Hám régi ellensége Sémnek s gyűlölete kizaklatja a nyugalomból és kizavarja minden jog és szabadságból. Közben a család nemzetté növekedett. A politikai elnyomás annál jobban éleszti benne az ősi hagyományokat s ébresztgeti lelkében a szabadság vágyát és a közös származás emlékét. Végre Mózes kivezeti a népet a Szinai elé. S a mi eddig csak homályos sejtelen volt, az a Horéb vilámainak fényénél világos tudattá derül a *kijelentésben*. A thóra négy főeszmében csúcsosodik ki: Isten egyetlen egy, az ember erkölcsi ideálja a szentség, a társadalmi élet kapcsa a szeretet, az állam talpköve a szabadság és jogegyenlőség. Ezeket az alapvető eszméket kellett Izraelnek, a kijelentés népének állami intézményekben megvalósítani az antik világ polytheismusával és politikai etikájával szemben vitatni, védeni, diadalra juttatni és a világ közkinsévé tenni. Ámde a gyülelész sokaságban még mindig voltak elemek, a melyek nem akartak vagy nem tudtak a martiriummal járó hivatásnak szolgálatába állani. Ezeknek előbb el kellett pusztulniok. S Izrael újra vándorol. 40 évig bolyong a pusztában, míg új nemzedék támad, hívőbb, bátrabb, szívósabb, és elfoglalja hazáját. De még nem képes feladatát sikeresen megoldani. A helyett, hogy ő nyomta volna vallásának bélyegét a közéje ékelt népekre, szomszédai kerekednek felül és saturálják lelkét a pogány vallás és erkölcs szellemével és szokásaival. Az állam ketté szakad, majd megdől. Júda számkivetésbe megy Babilonba.

«Babilon vizei» végre az utolsó szennyfoltot is kimossák lelkéből. Megtisztulva, megújnodva tér vissza hazájába és hoz magával egy újdonság új fogalmát, a felekezet intézményét. Mert az ó-világ csak államot és nemzetet ismert. S így ha megdőlt az állam, vallása is vele dőlt. A zsidóság új köteleket teremt, az egyházat, a hitközséget. Ezt nem a faj, a nyelv, a terület közössége fűzi egybe, hanem az egységes meggyőződés, a közös hivatás és cél tudata. Ezért lehet a vallás universalis, de nem lehet azzá az állam. Semiramis, Sándor, Cæsar, Károly, Napoleon világbirodalmat alapítottak, de alkotásuk csakhamar szerte mállott. A politikai egység megtört a nemzeti aspirációk különféleségén. Hóseá, Jezájás, Ezekiel világvallást akarnak alapítani. «Isten egy és neve is egy». «Egy pásztora lesz mindnyájának» ez az ő ideáljuk. És az emberiség lassan, de észrevehetőleg közeledik e cél felé. Izrael volt az universalismus első hirdetője. Neki kellett a vallást az egész emberiség ügyévé tenni. A népek közé menni, vándorolni, elszéledni, szétszóródni, hirdetni, rábeszélni, meggyőzni és a mellett híven megőrizni individuális jellegét és állhatatosan megmaradni a kijelentés népének. A particularismus ezüst csészéjében mutatni meg az universalismus arany almáját, ez volt a második állam és az utána következett korszak feladata. A rabbinismus törvényei, «kerítései», temérdek sok szertartásai mind oda irányulnak, hogy elszigeteljék, külön válaszsák a zsidóságot, de egyszersmind megóvják a feloszlástól, a felszívódástól. Ez az ő várfala. Nem terjeszkedhetik túl rajta, de a falakon belül biztonságban van. Ez a zsidóság isolatora és accumulatora egyben.

Közben a pogányság már végét járja. Bölcséleti vallása tagadással, babonával, morálja elzülléssel végződött. A barbarok még nem döngették Róma kapuit, de a halál ott ült már arczatján. Petyhüdt volt minden izében, szálában. Érzékiség volt a főbüne és ebben el is veszett. Kétségbeesett és várta a világ végét. Ez be is következett és romjain épült fel az a hit és morál, melyet a kijelentés népe hirdetett az ő kijelentésében. A zsidó állam másodszor is elbukik. Az edény eltört és az olaj most szertefolyik az egész földön. Izrael vándorol és a hol megveti lábát, fölépíti várát, az ő zsinagógáját. Tórája révén vallása és erkölce terjed keleten és nyugaton, amott az iszlám, itt a keresztyénség által. De itt is, ott is idegen elemekkel keveredik össze. Az alapvető igazságok nem tartják meg eredeti tisztaságukat. Lehet, hogy ez a történeti kényszerűség ténye. Lehet, hogy a csődbe jutott pogány világ egyezkedés nélkül nem fogadta volna el a judaismust. Engedményeket kellett neki tenni, hogy elfogadja. De a kijelentés népe e trans-actiót nem szentesítheti, bár elismeri a keresztyénség e téren kivívott hervadhatatlan érdemeit. Pantheonjába idegen istenek, cultusába idegen szertartások kerültek. Dagon mellé állították a frigyszekrényt a tórával. Ebbe Izrael bele nem nyugodott. Tiltakozott és álhatatosan követelte eredeti Isten eszméjének helyreállítását. Példátlan martyriumot szenved, de nem tágít. Ennek láttára a keresztyénség tovább megy, *maga magát mondja az igazi Izraelnek*. Isten ígéretei, a próféták jóslatai mind ő rá vonatkoznak, ő róla szólnak. A zsidóság meg protestál és hangoztatja, hogy ő a kijelentés örököse, letéteményese. Annál bántóbb volt fenállása,

annál sértőbb tiltakozása. El kellett némitani, el minden áron. De gyűlölet és rágalom, fondorlat és erőszak nem fognak rajta. Él, vándorol és protestál. Maga a létele egy eleven tiltakozás. Története egy megrázó tragédia, de a hős nem bukik el benne. Más nép már rég elpusztult volna, hogy hírmondó sem maradt volna belőle. Honnan, miért van tehát az, hogy e maroknyi nép annyi kinszenvedés közepette még is él? Azért él, volt a felelet, mert ez az ő kárhozata, átka. Szeretne megszabadulni az élettől, de nem lehet, nem tud meghalni. Élnie kell, szükségképen kell, hogy tanuságot, eleven bizonyosságot tegyen Jézus hatalmáról, csodáiról, életéről. Majd ha beköszönt «az idők teljessége» és Jézus visszajön a földre, akkor Izraél megtagadja multját, meghódol előtte és meghalhat.

Itt van Ahasver tragikus alakja. Ahasver nem egyén, hanem típus. Nem egy zsidó, hanem a zsidó. A zsidóság a maga összeségében missziójának tudatával, törhetetlen szívósságával, hithűségével, a vándorló, bujdosó zsidóság, az örökkön élő, mindenkor megifjuló zsidóság.

Ámde az emberiség génusza nem törődik sokat holmi legendák ítéletével. Magasra tartott fáklyával a kezében tör feltartóztatlanul előre. Eloszlatja a sötétséget, legázolja az előítéletet, törvénybe iktatja a vallás és lelkiismeret szabadságát és diadalmat szerez az elvnek, hogy az embernek vele született, elidegeníthetetlen, legszentebb joga, hogy szabadon követhesse lelke meggyőződését, ha csak szemben nem áll az állam rendjével és törvényével. A tudomány fényében, a szabadelvűség világosságában az Ahasver-féle alakok meg nem élhetnek. Ahasver meghalt. Ahasver eltűnt. Ahasver nem bujdosik,

nem szenved többé. Fölszabadult az átok alól. Serényen lebontogatják a komor falakat, melyeket a középkor ember és ember közt emelt. És mi zsidók becsületesen kiveszszük részünket e munkából. Lehántjuk a kérget, melyet a századok ránk raktak. Lelkes rajongással követjük a nemzet fennmen lobogó zászlaját. Beleolvadunk nyelvébe, gondolkodásába, érzületébe, nemzeti missiójába. Hitvallásra zsidók vagyunk, maradunk is. A kegyelet kapcsai, melyek multunkhoz fűznek, szétszakíthatatlanok. Honfíúi érzetre, polgári büszkeségre magyarok vagyunk testestől-lelkestől, ízig-vérig. A zsinagógában dogmánk: Adonaj egy. Az államban hitvallásunk: «Hazádnak rendületlenül».

A régi próféták Izraélt a szőlőtőkéhez hasonlítják. S miben, kérdik a talmud bölcsei, miben hasonlít Izrael a szőlőtőkéhez? Ime nézd, szólnak, a tőkében duzzad a teremtető erő, benne pezsg az élet elve. Mellette áll a gyámfa szárazon, holtan. Sem gyökere, sem ága, sem lombja. S mégis. Ha az eleven szőlőtő rá nem támaszkodik a holt karóra, lehanyatlik s tehetetlen kúszik a porban. Ha átöleli, magához szorítja: magasba tör.

A jelen Izrael az ő örök ifjúságával, tudásával, szorgalmával, szívósságával, honszerelmével: a szőlőtő Földben porladó prófétái, költői, bölcsei, multjának. emlékei: a gyámfa, mely mellette áll. Ha elszakad tőle, nincs fenmaradása, elhanyatlik, földön csúszik. De ha rátámaszkodik, átfogja ezer meg ezer indáival és kacsáival: akkor fölegyenesedik, megizmosodik, mind nagyobbra és nagyobbra nő és megtermi az ő édes, zamatos gyümölcsét, mely örvendeztet Istent és nemzetet.

A MAGYAR IZRAÉL ÉNEKE, A MIDÓN AZ EZER ÉV BETELLETT.

Irta és felolvasta :

Dr. KLEIN ARNOLD.

Nemzeteknek Atyja! népek fölött Isten!
Add, hogy ez az ünnep énekre hevítsen!
Tűz forrjon a lanton, láng legyen a dalban,
Zöndüljön szavunk föl büszke diadalban!

Halld meg a mi ajkunk hálairebegését,
Lesd meg a mi szívünk dobbanó verését —
Minden szó imánkban téged áldó zsoltár,
Minden szív körünkben neked legyen oltár!

Jordán folyó habja összeloccsan bűgva,
Hullámnak a hullám halk morajjal súgja:
Szőke Tisza, húgom megüzente nékem
Erdei viharban, lágy tavaszi széllel:

«A merre a nap száll, hegyi bérczek völgyén,
Bársonyfűves rónák délibábos földjén,
A merre a légnek balzsama is enyhébb —
Azon ország népe ezer éves lett ép.»

S megrezzen e hírtől babiloni hárfánk,
Hírt hallott a Hermon: fiaid nem árvák!
Megszerette őket valahol egy nemzet,
Ott, a hol a szellő magyar zászlót lenget.

S bár a multból immár ezer év lepergett
 — Ködbevésző távol visszanező szemnek —
 Üldözött apjának vérnyomát nem látja
 A magyar zsidónak hálás unokája.

Pergedező átok kergetőknek ajkán,
 Gyűlölet, mit vakhit örületté dajkál —
 Buja vadhinárja mérges babonának
 Nem ez a virágja Árpád szép honának.

Hármas kelyhű rózsát érlel a magyar nap,
 Büszke viselője soha nem lehet rab,
 Ez a ringó rózsa súgja minden keblen :
Szabad itt a *testvér*, *egyenlő* az ember.

Szálló kelevézzel, puzdrával, tegezzel,
 Földetrázó, délczeg, daliás sereggel,
 Úgy szerezte Árpád honját a magyarnak —
 Hantjai e földnek hősokeket takarnak.

S testvérhűség, munka, egyetértés, béke,
 Búbajos hazánknek ez a legszebb éke —
 Kard csak megszerzője — erény megtartója,
 Lelke van e földnek — múltástól ez óvja.

Morajló tengerek zivataros árján,
 A magyar hajónak vitorlája szárnyán
 Lángban égő jelszó : «szeretni a testvért,
 Semmit gyűlöletből, mindent a hazáért!»

Ezt a büszke jelszót látták meg apáink,
 Elszenvedve másutt égető bút, gyászt, kint,
 S Mózes csónakának sülyedező terhét
 Árpád hajójához kötötte e tört nép.

Czikkázó villámba, tűzbe, vihederbe,
Hol a halált osztják, oda is követte —
Megnyilott alattuk fenyegető örvény,
Hálóba bogozta ellenséges önkény —

Mikor a magyarnak nem volt más, csak lánca,
A mikor lepattant kardjának zománcza,
A mikor a szellő gyászdalokat zengett,
Csatadobján a mikor vert riadó pergett —

Sírt a magyar nóta — zokogott a hárfa,
Féltett szabadsága letaposva sárba —
Együtt ment a harczba, együtt gyászolt véle
Izrael hitének magyarrá lett népe.

Csönd lett a világon — megvirradott újra,
Felhők mögül újra föltűnt Isten ujja,
Eke lett a kardból, lant a hüvelyéből —
A szabadság újfent az egekbe feltör.

S hol a munka üstje legizzóbban forrott,
És hol a kalapács legsűrűbben forgott,
Ott, hol a magyarság áldozatát várta
Soha szive vérét a zsidó nem szánta.

Magyar lett a nyelve, keble dobbanása,
Gyötrődő álmának remegése, láza,
Honi művelődés büszke templomához
Egy-egy követ ő is buzgalommal hordott.

Künn állott a vártán — szenvedett a jókkal,
Esteli sötétben sírt a siratókkal,
És mikor a zászlót győzelem kísérte,
Örömpir a vérét bús arczába verte.

Révbe ért a nemzet — ezer év lezajlott
S százezerek térde imára lehajlott —
És a mikor ezret üt a pergő óra,
Alkonyi imára gyűl a zsinagóga.

Elmondani néked mindeneknek Atyja!
Hogy a magyar nemzet testvérét meglátta,
Homlokán a redőt simára csókolta,
Melengető karját nyaka köré fonta.

Szentírás kezében, díszpalást a vállán,
Villogó mint kristály, tiszta mint a márvány
Atyái hitéről mely szól, az a törvény,
Szemeinek könnyén áttör mint a napfény.

Szóke Tisza ságva rábízva a szélre,
Megtudja a Jordán, hirdeti az éjbe:
«A magyarok földjén *egy* lehet az Isten,
Minden ember boldog Istenében itten.»

Leaggatjuk hárfánk, babiloni hárfánk,
Megpengetjük halkán: talán újra dalt ad!
Rozsdás bár a húrja, régen szólt utólszor,
De a szive mélyén még egy ének ott forr.

A magyar Izrael háladala sír benn
Meghallják az égben az angyalok ott fenn,
Mennydörgésnek hangja nincsen oly hatalmas
Mint a mi imánk ma, nincs oly diadalmas.

Áldd meg Isten! áldd meg békével e földet,
Rajta minden bércezet, rajta minden völgyet!
Szeresse a napfény, áztassa a harmat —
Adj neki örökre, adj neki hatalmat!

Ne add Urunk! ne add végtelen időre,
Hogy újra hallassék: «csatára! előre!»
Mi édes hazánkért elmegyünk halálig —
Mind elveszünk érte az utolsó szálig!

NEMZETI ÉS FELEKEZETI ÉLET.

Irtá és felolvasta

Dr. KÁRMÁN MÓR.

A vallásos elme az események találkozásában nem lát merő véletlent; az emberiség történetének útjain a gondviselés nyomait kutatja; rajtuk igazodik el erkölcsi kétségeiben. Felekezetünk e hazában hálás megnyugvással tekinthet az idők jeleire. A magyar nép nem fejezte be történetének első ezerévét, a nélkül, hogy a nemzeti egység teljes fölépítésére törvénybe ne iktatta volna a vallásszabadság nagy elvét. Egyúttal nemes méltánylással fölvette ősi hitünket a nemzet erkölcsi haladásának tényezői közé. Hitfeleink meg nem oszolt lélekkel ülhatték meg a honszerzés emlék-ünnepét az ország többi felekezeteivel együtt. Hazánk immár nem csupán földi boldogulásunknak, társadalmi érvényesülésünknek nyit tért, hanem legszentebb érzelmeink, leghőbb reményeink számára is biztosítja a nemzet részvevő érdeklődését.

Szent hitünk, Izraél vallása, a gondviselő egy Istent, mindnyájunk atyját hirdető vallások összeségének ez őse, magyar földön nem csak türt, elnézésre szoruló,

idegenszerű hagyomány; hivatása, hogy ezentúl ő is egyenlő jogú társakkal együtt gondozza a népfentartó erőket, az erkölcs és hit közös alapjait. Maga a tény lélekemelő volta vonz, hogy mélyebben elmélkedjünk jelentőségéről, tisztán lássuk a nemzeti és felekezeti élet kapcsolatait, eligazodjunk a mindkettőjükhöz fűződő kötelezettségünk netaláni bonyodalmaiban. De fokozza e kérdésben a tiszta látás szükségét nemcsak a heves küzdelem, mely jogunk törvénybe iktatása körül folyt, a melynek hullámai azután sem csendesedtek le egészen, hanem főképen a támadások és viszályok nem szünő sora, mely jelenleg Európa szerte felekezetünk körül dúl s hitfeleink lelki nyugalmaát háborítja. Ez ünnepi óra ihletét sértené, ha védekezni akarnánk a társadalmi és politikai szövethatások ellen, melyekben vak szenvedély és műveletlenség egyesült, hogy felekezetünk tagjait mintegy kitagadják nemzetök kebeléből. A hazafiságnak nincs is más igazolása, mint hogy tetekben nyilvánul. De gondolom, időszerű, ez alkalomhoz, társaságunk céljaihoz is méltó vállalkozás elvi alapon kifejteni, minő erkölcsi vonások tesznek népséget egyáltalán nemzetté, minemű törekvések jellemzők a történeti nagy mozgalomra nézve, mely századunkban mindenütt, de különösen hazánkban is nemzeti élet alkotására irányult. Lássuk azután világosan, mi módon kell alakulnia a felekezeti életnek is, hogyha sajátos feladatainak sérelme nélkül segítségére óhajt lenni a nemzeti lét biztosításának.

I.

Hosszas tárgyalások és vitatkozások folytak politikai körökben és tudományos téren egyaránt a körül, hogy minő sajátságokon alapul a nemzeti lét, mennyiben épül fel természeti tulajdonságokon vagy történeti fejlődésen. Meg volt e fejtegetéseknek az az egy határozott, bár csak negatív eredményök, hogy nincs olyan különálló vonás, se természeti jegy, minő például az egy fajhoz tartozás volna, se történeti jelleg, minő a vallás vagy államiság lehetne, a mely döntő mértékül szolgálhat a nemzeti közösség megállapításában. Nemcsak hogy a faj azonossága nem vezetett szükségkép nemzeti kapcsolathoz, hanem kétségtelenül a legtöbb esetben ép faji vegyületből keletkezett erősebb nemzeti közérzet. Hasonlóképen nem győz állami kötelék vagy vallási azonosság minden esetben a nemzeti visszavonáson, míg ellenkezőleg a nemzeti köztudat szorosán összeforrasztja a legkülönbözőbb hitvallásokat, s diadalmasan fentarthatja magát idegen zsarnokság járma alatt, állami lét hiányában is. A természet fajokat, néptörzseket származtat testalkati és nyelvi különbségek szerint; a történet különvált politikai testekké tömöríti a népségeket, többnyire földrajzi helyzetök szerint, vagy osztályokat, rendeket, felekezeteket létesít az érdekek és meggyőződések különbségei mértékében: mindez érezteti azután hatását a nemzeti élet fölépülésében, az emberiségnek nemzetek szerinti megoszlásában, de irányadó, általános tényezőképen egyik jelenség sem szerepel benne kizárólag, se természeti, se történeti.

Mert a nemzet erkölcsi valóság. Lételet se természeti tények, se történeti hagyományok nem értetik meg egymagukban. Alapja akarati elhatározás; szilárd, szent szándék, mely valamely történetileg megalakult közösségben az emberiség feladatait bizonyos egyéni módon, szabadon választott értelemben törekszik megoldani. A nemzet nem multjában él, hanem inkább jövőjében, nem emlékeiben, hanem reményeiben. Szellemi valója nem pusztán elért eredmények megőrzésében, hanem azok alapján újabb alkotások létesítésében nyilvánul.

Ez az akarat, ez erkölcsi elhatározás főleg két irányban mutat azután mindenütt felismerhető, jellemző vonásokat, bár csak formális minőségűeket. Céljai rendkívül különbözők lehetnek, idők és körülmények szerint, még ugyanegy nemzetnél is. Majd a gazdasági élet, majd irodalom és művészet, vallás és jog követelik a nemzeti munka kitartó érvényesítését, felváltva vagy néha együttesen. Nemzetek pedig leginkább a szerint különböznek egymástól, a mint az emberi művelődés nagy feladatai közül melyiknek, hánynak és mily felfogással állanak szolgálatában. De minden nemzet féltékenyen őrzi egyrészt más nemzetekkel szemben *függetlenségét*, másrészt kebelében jelentkező mozgalmakkal szemben *egységét*. Szabad önállóság kifelé, szoros közösség benn: ez minden nemzeti törekvésnek jelleme. Átala válik népesség nemzetté.

Nem kell távolban keresnünk e tény igazolását. Magyar népünk története világosan tanuskodik mellette. Függetlenségi harcaiban alakult ki mind határozottabbá nemzeti érzülete, s a vallási villongások

kiegyenlítése, a rendi ellentétek megszüntetése párhuzamosan haladt velök. Szoros kapcsolatban is áll mindenképen a történeti tények e kettős sora. Egy nép sem élvezheti teljesen nyugodtan szabadságát, míg bensejében külön jogi sorompók választják szét tagjait. Csak egységes, összetartó erő kifejtés biztosíthatja a nemzet igaz önállóságát.

Magyar szivekben, magyar hagyományon nevelkedett elmékben a nemzeti törekvések ilyen értelmzése, nem kételkedem, élénk viszhangra talál, s nem szorul hosszabb részletezésre. Mindazonáltal könnyen hozzáfűződő félreértések elhárítására szükséges egy-egy megjegyzést hozzáfűznöm. Megszoktuk, sajnos történeti tények szoktattak rá, a nemzeti önállóságot főleg politikai tekintetből méltatni, s a külön államiságban, a törvényhozás és kormányzás függetlenségében látni egyedüli biztosítékát. Minden joggal, szomorú tapasztalatból tudjuk, minő akadálya a nemzeti élet egyenletes fejlődésének, ha nélkülöznie kell az összetartozás külső hatalmas nyilvánulásának segédelmét. Azonban nem szabad szem előtt téveszteni, hogy az állami lét csupán keret; a mi nemzetet az emberiség érdemes tagjává teszi: az egyedül a kulturális munka, mely ama keret védelme alatt folyik. Miként gazdálkodunk a haza földjével, aknázzuk kincseit és termékenyítjük térségeit; hogyan jut szóhoz köztünk az emberi szív rejtelve, öröme-bánata, és nyílik meg lelki szemeinknek a múló jelenségek mögött rejlő valóság; miképen osztunk igazságot és enyhítünk testi-lelki bajt és nyomort: ezen tevékenységben mutatkozik a nemzeti szellem sajátossága, ebben kell önállóságot

tanusítanunk. A mely nép a művelődés munkájában nem tud a maga eszén eligazodni, nem képes éles értelemmel belátni céljaiba és mérlegelni eszközeit, és nem bír elég erővel, bátor lélekkel a maga belátása szerint cselekedni: annak nincs nemzeti egyénisége, annak államiságát is csak ideig-óráig támogathatják külső, tőle nem függő viszonyok. Igazán csak népének öntudatos, kitartó munkássága művelődése körül óvja az államot minden támadás ellen és őrzi meg minden veszedelmében; sőt tudjuk, tapasztaltuk, bukásából is föltámaszthatja, halottaiból is föléleszti.

Ugyancsak a művelődés szempontjából kell értelmezni a nemzeti egység követelését is. Kezdetleges fokán a műveltségnek, az atyafiság, törzsbeli rokonság alapja az egységes életnek, s mint teljes egyformaság jelentkezik. Csak a ki mindenben hozzá hasonló, az társa az embernek; a ki valamiben elüt, szokásban, módban, az idegen, majdnem ellenség. A kultúra visz különbséget minden nép életébe. A munkásság változatossága, feladatok különfélesége néposztályokat terem, rendi ellentéteket fejleszt, s a történet esetékesége keveri, vegyíti az emberi fajokat. Belőlük és fölőlük emelkedik, nem minden válság nélkül, a nemzeti közérzés, midőn a szerteágazó érdekeknek fölismerjük szoros kölcsönösségét. Az atyafi szeretete és a rendtárs tisztelete helyébe ekkor lép a hazafiság becsülete. Nemzetem tagja lesz mindenki, bármiként gondolkodik és beszél, bármin fárad és munkálkodik, hacsak abban együtt érez velem, hogy a mit teszünk és cselekszünk, tűrni és szenvedni készek vagyunk, mindenben hazánk javát akarjuk.

II.

Nem lehet nehéz már most ez alapon fölismerni, minő nehézségeket okozhat a vallásos felekezetiég minden nemzet életében, de egyszersmind kijelölhetjük módját, miként győzheti le hazafias lélekkel minden felekezet e nehézségeket.

A vallás egyetemes jelentőségű. Az ember viszonyát fogalmazza és szabályozza az istenséghez; fölkarolja tehát a mindenséget és szemmel tartja az egész emberiséget. Tényleg minden nemesebb, műveltebb vallás el is terjedt keletkező helyén túl és hívőket talált a legkülömbözőbb éghajlatok és népek közt. Ebből a tényből származik az első minden nép életében többször fölmerült, de folyton megújuló nehézség. A nép legszentebb érzelmeiben, legmagasztosabb gondolataiban könnyen rabja lesz idegen áramlatoknak, úgy hogy életének legváltóságosabb kérdéseiben olykor nem a maga helyzetének lelkiismeretes mérlegelésétől reméli a döntést, hanem amaz egyetemes kapcsolat föntartásától teszi függővé.

Azonban nem végzetes a baj és az igaz vallásosságának válik csak javára, ha józan észszel elkerüljük. Kétségkívül nem szabad túlhajtani a nemzeti érdeket. Az emberiség egyetemes nagy céljait nem tagadhatja meg saját károsodása nélkül egyetlen egy nép sem. De a történet tanúsága szerint az emberiség haladása végcélja felé, s így a vallásos eszméknek terjedése is attól függ leginkább, hogy egy-egy nemzet idején és helyén fölismeri őket és szabad készséggel szolgálatuknak szenteli magát. Minden nemzetnek külön, önálló feladata ma-

rad azért annak megállapítása, mit vár tőle az emberiség érdeke, s így az is, hogy a vallás egyetemes tanítását minő úton kövesse, parancsait minő módon teljesítse.

Minden vallás is csak úgy gyakorolta és gyakorolhatja áldásos hatását, ha összefonódik a nemzeti élettel és munkájából kiveszi a maga részét. Világosítsa be általános tanainak fáklyájával a lelkek kétségébe, irányítja a honfiak lépteit a végső, nagy emberi célok felé. De sikerrel csak úgy teljesítheti e hivatását, ha meg nem téveszti egyéni fejlődése útjában a nemzetet. S hogy erre képes legyen, meg kell magának is szereznie ezen fejlődés alapfeltételét: a lelki függetlenséget és szellemi önállóságot. Meg van e kíváncságnak a vallás terén is jogos értelme. Nem érinti a hitnek sem örök alapjait, se végső reményeit. Még a lassan, történetileg fejlődött hagyománynak sem követeli megtagadását, hanem meg-megújuló folytatását. Csak annyit mond, hogy egyik felekezet se zárkózzék el a haladó emberiség szükségletei, a nemzet életérdekei elől. Főképen világos *önismeretet* követel; ez a cél föltétlen igazságszeretet az eszköze, komoly tudományos bűvármód és szigorú erkölcsbírálat a módja. Gondoskodják mindenik felekezet a maga körében szorgosan róla, hogy a tudás mindig gyarapodó eszközeivel mennél érthetőbb kifejezést nyerjenek vallásának örök igazságai, meg hogy az érzés folyton nemesbülő gerjedelmeivel számolva, mennél megfelelőbb, tisztultabb megnyugvást nyújtsonak hitének végső kilátásai. A vallás tudományát ápolja mindenik felekezet elfogulatlanul, így járul legközvetlenebbül a nemzet értelmi önállóságához, s fára-

dozzék önzetlenül az erkölcsök javításán, így emeli legbiztosabban a nép lelki függetlenségét.

S a tisztult ész fénye meg a jó szív melege fogja elháríttatni a másik veszedelmet is, melyben a felekezeti szellem nem csekély mértékben a nemzet egységét fenyegeti. Ugyancsak egyetemes törekvéseinél fogva a vallás türelmetlenné is tesz. A kétségtelen igazság birtokában a hívő lélek minden más meggyőződésben csakhamar pusztá akadályt lát, mely gátolja az igazság terjedését, s buzgóságában minden eszközzel a gát lerontására tör. Nem szükség fölidézni az ádáz harczok emlékét, melyekben annyiszor ugyanegy nemzetnek fiai, egy államnak polgárai ellenséges táborokba gyültek egymás ellen; mai nap, az egyenjogúság napjaiban is az idegenkedés más hitűekkel szemben eléggé tanúskodik a tény mellett. Pedig másra oktathatnak a történet lapjai és az igaz vallásos érzület szintén más magatartást sugalhatna. Valóban a türelmetlenség egyenes megtagadása mind a történelem tanításának, mind az isteni gondviselés intézkedéseinek.

Felekezeteket, azt mutatja a történet, ép olyan vallásokban találunk nagyobb számmal, melyek egyetemes érvényüket leginkább, legerősebben vitatják. Más oldalról meg a mellett tanúskodik a tapasztalat, hogy magára a vallásosságra nem jár kárral a felekezetekre oszlás. Napjainkban sem ott nyilvánul határozottabban a vallásos élet bensősége, a hol a nemzet nagy többségében egyhitű. Áldozatkészséget, őszinte hitet mindig nagyobb mértékben találunk ott, a hol a szabadság áldása tért nyitott a legkülönbözőbb vallásalakulásnak. Hiba volna okát egyedül az önző hajlamokon alapuló

versengésben látni. Korántsem a már létező felekezetek közti verseny táplálja a buzgóságot, hanem a vallásos buzgalom szüli, termi a felekezeteket.

Az emberi szellemnek a gondviselés nem adta meg, hogy a legmagasabbat, a mire vágyódik, egyenest és gyorsan, minden időre és helyre alkalmas alakban ismerje meg. Nem egyszerre esett meg, hanem az emberi és nemzeti élet haladásának arányában történt, őseink tanítása szerint, még az isteni kinyilatkoztatás is. Fel-fogásán és érvényesítésén a kinyilatkoztatott tannak bizonynyal még inkább bizonyult az idők és helyzetek sajátyszerű hatása. A vallásnak sincs kivételes állása az emberi művelődés egyéb nemes tényezőihez képest. Minden nép és minden kor csak sajátos, egyéni módon érti meg hirdetését és valósítja meg követeléseit. Lehet az emberiség e küzdelmes föltörekvésében haladás, de volt nyilván sülyedés is; csak állandóság nincs, kétségtelen megállapodás nem lehet soha.

Az egyetemes föltétlen, örök igazságnak, mely után minden vallásos elme áhitozik, az egyes felekezetek csupán történeti föltételek közt alakult, időszerű képviselői tehát. Mindenik segítette az emberiséget, a mint népekre és nemzedékekre oszolva fáradozik isteni hivatása útján, szent kötelességeinek fölismerésében és teljesítésében; és mindenik érzi, híveik lelkében él az érzet, hogy továbbra is még segítségére lehet. Érdemes szolgálataik a multban tiszteletet követelnek mindenki részéről, remélhető segedelmök szabad működési tért. Ezen igazságon alapul a vallások egyenjogúsága, ez szabja meg az egységes nemzet kebelében viszonyukat. Nemcsak egymás megtűrése, csupán a jó béke kedvéért,

az a mi kívánatos. Mindeniknek kötelessége önmaga iránt, mennél tisztábban, határozottabban tudatára jönni annak, hogy a vallásos eszme gazdag tartalmának minő jellemzetes, örökbecsű vonásai találtak kifejezést tanaiban, ezeket őriznie kell, következményeikben kifejtteni a nemzet javára, a mely kebelébe fogadta. De mindenik ép úgy köteles azonfelül, ugyancsak a nemzet érdekében, melynek üdvét, javát szíven hordozza, rokonérzéssel, mindenesetre a megértés jó szándékaival figyelembe venni és méltatni a szent igazságoknak a többi felekezetben nyilatkozó kifejtését. Mindenik a maga kincseinek gyarapításával gazdagítsa a közszellemet: ez külön, nemes hivatása; egymásnak kölcsönös megbecsülésével óvni és támogatni a közszellem egységét: ez pedig közös, nemzeti feladatuk.

Igen tisztelt közgyűlés! Szíves elnézésért esedezem. Érzem, hogy a fontos kérdést, mely sokunknak eszét, szívét zaklatja, sokkal inkább pedzettem, sokkal elvontabb fejtegetésben részesítettem, semhogy közvetlen alkalmazható, gyakorlati megoldáshoz vezethetne. De a rendelkezésemre álló idő rövidségén kívül személyes okok is ezt az eljárást ajánlották. Magam nem vagyok theológus, a közélet nem működésem tere, a valláspolitikai sem lehet feladatom. Csak mint felekezetemnek hű tagja és nemzetemnek közmunkása, kit foglalkozása és állása főképp elmélkedésre utal, úgy óhajtottam megköszönni a bizalmat, mely társaságunk megtisztelő felhívásával ez ünnepi alkalomból szóhoz juttatott, hogy mennél őszintébb vallomást tegyek róla, miként egyeződtek ki lelkemben oly eszmék és törekvések, melyeket egyébként folyton egymás ellen küzdeni látunk,

néha oly éktelen zivajt keltve, mintha kiegyenlíthetetlen ellentétek, örök ellenségek törnének egymásra. Hála Istennek! e hazában a törvény szava döntött e harcban. Az izraelita vallás egyenjogosítása az utolsó lépés volt ahhoz, hogy sokat hányódott népünk ama töredéke, melyet a gondviselés e földre telepített, itt igaz hazáját föllelhesse. A magyar törvény óvja, védi vallásunkat, ugyanoly jogokat biztosít számára, a minőket a nemzet kebelébe fogadott bármely más felekezetnek megad. A jogokkal kétségkívül kötelességek is járnak. Vallásos életünk többé nem magános ügyünk csupán, hanyatlása vagy kifejtése nemzeti közérdek. Az új idők új életre szólítanak. Vallásos eszméink arra hivatvák, hogy ne csupán házi, családi életünket, templomi gyülekezeteinket szentesítsék, hanem hogy közmunkásságunknak is ihletet adjanak, a nemzeti törekvéseinkben is vezérelhessenek. Tudósaink, tanítóink lelkeségétől várjuk, hogy főképp ez irányban fejtsék ki szent hagyományunk útmutatásait. Multunk feljogosít e várakozásra; hihetjük és remélhetjük, hogy Isten szava, mely népünket nevelte, cserbe nem hagy semmiféle erkölcsi válságban. Igéjének hirdetői, a próféták, egykoron kiválóképen a nemzeti közélet nemesítésére emelték fel kiáltó szózatukat, és szavuk mai napig nem vesztette el hatalmát a szunnyadó lelkiismeretek fölkeltésére: csak megérteni kell és újra megszólaltatni. És még azután is, hogy népünk nemzeti léte, állami élete is elveszett, idegen világ körében, akkor is csak ott hajtotta népünk szelleme, vallásos lelkesedése leg szebb, legtermékenyebb virágait, a hol kereste és meg lelte kapcsolatát környezetének nemzeti törekvéseivel.

Így találták meg fajunk nemesebb elméi, igen kedvezőtlen viszonyok közt is, már az ókorban, a hellen gondolatvilágban (Philo), majd a középkori arab művelődés körében (Ibn Gabirol, Marimuni) s újabban a német lélek szabadabb fejlődése idején (Mendelssohn) annak módját, hogy felekezetünk ügyének hű szolgálata mellett miként termékenyíthetik a nemzeti közművelődést s vehetnek részt a világ felvilágosításában és nemesítésében. Ellenkezőleg tagadhatatlan, hogy a hol a kényszer arra utalta felekezetünket, hogy mennél inkább elszigetelődjék, ott elhervadtak vallásunk érzékenyebb, nemesebb hajtásai, sőt gyökérszáalai is szenvedtek; a szentírás ismerete majd hogy ki nem veszett. Multunk ezen tanúsága int, ama példája vonz s irányt jelöl. Tanítóink, tudósaink ez irányban vezessétek a népet lelki szükségében. Tudást adjatok neki, igaz tudást és tartsátok ébren lelkiismeretét! Irodalmi társulatunk beállott az úttörők közé. Istenünk segedelme nem hiányozhatik, ha igaz buzgóság áhítozik utána. Üdv mindazoknak, kik fenkölt hivatással, áldásos sikerrel lépnek majd a megnyílt pályára. Felekezetünk hálája, nemzetünk tisztelete lesz pályabérük!

ELNÖKI ZÁRSZÓ.

S most kedves kötelességet teljesítek, midőn mélyen érzett őszinte köszönetet mondok a tisztelt felolvasó uraknak, kiknek érdekesítő, szép előadásai igazán dísz-üléssé tették ez ülésünket; köszönetet tagjainknak és vendégeinknek, kik szivesek voltak megjelenésük

által emelni ünnepélyünk díszét; köszönetet végre a pesti izrael. hitközség tekintetes Elöljáróságának e terem átengedéseért és társulatunk irányában minden alkalommal nyilvánult jó indulatáért.

Midőn még tiszteletteljesen jelentem, hogy 10—15 percznyi szünet után szerencsém lesz megnyitni a rendes közgyűlést, ezennel berekesztem irodalmi társulatunk első díszülését.

A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁSON.

A kiállítás renaissance-palotájának földszintjén, a XX. teremben, a katolikus egyház gazdag kincsei közt, a látogatónak néhány különös, más jellegű tárgy ötlött szemébe, a 73. számú üvegszekrényben elhelyezett zsidó egyházi dolgok, serlegek, tálak, fűszertartók, tóravérték s ilyfélék. A más vallású látogató érdeklődéssel közeledett ezekhez az idegenszerű tárgyakhoz, melyekből alig valami kerül különben szeme elé. De csakhamar csodálkozhatott rajta, hogy a gazdagnak híresztelt zsidóság vallási szertartásainak eszközei többnyire oly szegények, hogy e régi egyház oly kevés régi tárgyat tudott kiállítani, s abból is, a mit itt lát, nem egy tárgy nem is készült vallási szertartások czéljára, hanem ilyenül csak alkalmaztatott. Hiába is keresett valamely külön műstilust, keleti motivumokat, az európai műipartól eltérő formákat. A mi új volt előtte, kész, tóratábla, csengetyűvel, koronával, fűszertartó, inkább furcsának, mint művészinak tetszhetett előtte, a kegyelet érzését sem kelthették lelkében, históriai kíváncsisága vagy műérzéke sem igen találhatott táplálékot.

Bennünk sem a kegyelet érzései voltak az elsők; a zsidótemplom szertartásai kevésbé foglalkoztatják az érzékeket, kevés symbolumot, melyhez érzések fűződnek, hoztak forgalomba, nem adtak föl a műiparnak vagy művészetnek sajátos feladatokat. A zsidó templom a benső áhitat helye, egyedüli művészete az imádság,

költeménynyé vagy énekké idealizálva. Istenhez más érzéki közvetítése nincsen a zsidónak, ha belső föllendülés nem visz el hozzá, mérhetetlen távolságban marad tőle.— A nagy ellentét a szegényes zsidó emlékek és a katolikus egyház gazdagsága közt sem tűnt föl első sorban, bár méltó tárgya az elmélkedésnek. Miért nem lett a zsidó vallás is művészi vallássá? Mert istenét nem lehetett semmiféle képmással megközelíteni? De ha a művészi ösztönt eltiltották is ettől a tárgytól, nem találhatott volna mást? Salamon templomában mellőzték-e a művészetet? Vagy a zsidó faj üldözött volta tükröződik e szegénységben? A művészetnek szabadságra, a hatalom oltalmára van szüksége. Vagy igaz volna, hogy a zsidó fajnak eredetileg nincs érzéke a művészet nemesebb és fejlettebb formái iránt, hogy szereti ugyan a ragyogó pompát s a drága fémeket, de a formák szépségét nem érzi? Vagy talán összeműködtek mindezek az okok, mindegyik a maga erejéhez képest, de mind azon egy irányban? Mert nagy kulturai vonások lassan fejlődnek; a néplélek alkotó erőinek évezredekre van szüksége, míg állandósíthatják őket.

Mindezeknél megkapóbb ellentét volt előttünk ez az elzárt kis szekrény a maga elszigeteltségében és szegénységében és künn a kiállítás többi részeiben a nemzeti élet egységes folyamának erős sodra. Itt e termekben felekezetek szerint különülnek el egymástól az emlékek, a protestánsoknak is van külön szekrényük, a zsidóknak is, ez a múlt; a mit künn látunk, ez a jelen, még inkább a jövő. Nem úgy értjük, hogy a felekezeti különbségek a jövőben el fognak tűnni; megmaradnak, de itt

nem jönnek számba. A vallási és faji különbségeknél erősebb a nemzeti szellem egysége, melyet nagy munkájában másnemű különbségek nemcsak nem zavarnak, néha még elő is segítenek. A történelem néhány fontos korszaka bizonyít e tétel mellett. A görög filozófia először a vegyes fajtól lakott kisázsiai partvidékeken kezdett virágzni, a modern népek közt egy se tiszta faji egység. A zsidó emlékek igen szűk helyet foglaltak el kiállításunkban, de a magyarság zsidó vallású része a kiállítás minden részében kimutatta erejét, kimutatta e nemzethez való tartozását. A tudás, az ügyesség, a szorgalom, a művészet terén eltűnnek a választó falak. Ha pedig mégis a zsidóságot mint összetartozó egészet nézzük: itt nyilvánultak legjobb erői, azok, melyek produktív munkát végeznek. Itt nem volt hivalkodás, itt nem mutatkoztak az oly soká elnyomott fajnak sajnálatos fogyatkozásai, itt a munka tiszta légkörében vehettünk lélekzetet, itt megfeledkezhettünk mindazokról a visszasságokról, melyek az életben annyiszor bántanak bennünket.

A zsidó emlékekhez visszatérve, némi csodálkozással látjuk, hogy oly kevés régi tárgy akadt a kiállítás számára. Talán nem elég gonddal kutatták föl ezeket az emlékeket. A katalogus néhány tárgyról megjegyzi, hogy a 17. századból valók, de szakértők véleménye szerint a fölíratok ritkán igazolják a katalogus állításait. De ezen nem csodálkozhatunk. Legtöbb hitközségünk épenséggel nem régi. A hitközségi élet még oly helyeken is, hol kimutathatólag négy-ötszáz év óta laknak zsidók, megszakadt, a régi templomok elpusztultak s velük az isteni tisztelet szerszámai is. Az ó-budai

izr. hitközség legtöbb emléke, melyet a katalógus a 18. századnak tulajdonít, e század elejéből való; az egyik készér (aranyozott ezüst, benne 2 oszlop, csengetyűkkel) 90 éves; az a szép fedeles serleg, melynek tetején római alak van, mindössze 107 éves, a katalógus a 17. századba teszi; de egy fedeles kupa, fedelén fekvő szarvas alakjával, tényleg 192 éves; meglehet azonban, hogy a feliratok csak az ajándékozás évét jelzik. Így például az ó-budai chevra-kadisa egyik serlege, domború díszítésű szarvassal és egyéb állatokkal a felirat szerint csak 66 éves volna, holott határozottan sokkal régibb és valószínűleg közel kétszáz éves. Egészen e zsidó emlékeknek ez a fiatalsága is jellemző a zsidók magyarországi történetére.

Legszebbek a serlegek, kupák, csak hogy nem zsidó műipar termékei, legalább nem igen mutatnak zsidó vonatkozást és így sem vetélkedhetnek a keresztény templomok gyönyörű művű serlegeivel. A nagymartoni hitközségnek, mely sok szép emlékekkel gazdagította a kiállítást, egyik fedeles kupáján amorettek játszanak; egy másik serlegen római alak büszkélkedik; egy ezüst pohár vert alakokkal (Nagymarton) nyilván német munka; a pesti hitközség aranyozott kelyhe e század elejéről való barokk munka; a nagy-kanizsai hitközség fedeles serlegén Cyrus, Pythagoras és Solon mellképei láthatók; a felirat szerint 93 éves, erre vall a munka neoklasszikus stíljé is; a nagykanizsai fedeles serleg, finom munka, jó augsburgi mester műve, a felirat rajta 96 éves. A pesti hitközség 17. századbeli kancsóján latin jelmondatok vannak! Zsidó jellegű Andrássy Géza gr. serlege, melyen a 12 törzst jelképező alak (nem zsidó

királyok és patriárkák, mint a katalogus mondja !) van vésve, állítólag a 17. századból; Neuwohner Manó poharán Dávid király látható, férfi lóháton, oroszán, vert munka; fenekébe ugyanennek egy másik serlegén az Egyiptomból való kivonulás látható (a 18. századból); fenekébe egy III. Zsigmond király korabeli ezüst garast olvasztottak 1592-ből; az ilyenek nyilván zsidó megrendelésre készültek. Primitív munka *Schul* József fedeles kupája, Ábrahám életéből vett jelenetekkel; honnét van a pontos évszám 1692, nem tudjuk. Általában kevés a finom, műgonddal készült munka; zománcz-filigrán művet hiába keresünk, a szép forma is ritka.

Még kevesebb műértékűek a készerek, tóratáblák, koronák s ilyfélék, a tárgy formája is megnehezíti a műiparos feladatát. Az ó-budai tóratábla bécsi munka lehet, erre vall a kétfejű sas is; legszebb a Löwy-féle tóravért, szép filigrán munka, de barbar izlésű álékkövekkel, nyilván olcsó áron kellett kápráztatni! Legrégibb Andrássy Géza gróf tórakoronája, vert és áttört díszítéssel, állatalakkal, és Mendl Manóé, mely hármas lánczon lóg. Csinos egy fűszertartó (Ó-buda, 18. század), filigrán mű; egy másik, tetején zászlócskával, inkább különös, még különösebb egy bástyaalakú (!) szintén zászlóval (Pollák Ignác, Túrkeve). A specziális zsidó jellegű tárgyak mind formákban mind kivitelben messze elmaradnak a serlegek mögött; ezeket jó iparosok csinálták, amazokat többnyire közönséges mesteremberek. Ilyen jellegűek a tóramutatók is; Neuwohner Manó egy érdekes «karpaszt» állított ki, melyen félig ülő nőalak látható. Néhány szebb tálczát is láttunk, ónból való szédertálat a 18. századból, egy

kétszáz éves tórafelöltőt, aranyszálakkal himezve (a katalógus szerint 1492!). A himzések a falakon voltak, a szekrényen kívül, vörös és zöldbársonyú frigyszekrény, függönyök arany himzéssel, az egyik 1769-ből (Simon Holits ajándéka), gazdag, szép munka, melyet bizonyára egy jámborlelkű nő finom keze készített. Hogy írhatták, hogy a nagymartoni «parókhesz» 1492-ből való (szép munka), nem tudjuk. Az ó-budai függöny sem 18. századbeli, hanem mindössze 55 éves. A szekrény tetején szép menóra és Bak Izraélné egy régi szédertála volt elhelyezve. Nyomtatvány és kézirat kevés volt; tóra, megilla pergamenre írva, két szombatos magyar zsidó imakönyve (Kohn Sámuel dr.), egy keszuba (a falon), mely 174 éves; a férfi neve Kalonymos, a nőé Lætitia; Cormonsban keltek össze; az okmány tetején Ádám és Éva alakja, köröskörül a zodiakus, meglátszik az okmányon, hogy klasszikus műveltségű diák írta. A furcsaságok közé tartozik egy chaliczavető, azaz egy otromba czipő bőrből szíjjal. Az összes zsidó emlékek a 2415. számtól 2504-ig terjedtek, tehát 90 darab.

Nagyon kevés, s ez a kevés se marad együtt. A budapesti zsidó hitközség talán kivihette volna, hogy e tárgyaknak egy részét az ő őrizetére bizzák. Talán lehetne még egyebet is találni az országban? Jellemző, hogy a kiállítás egész tartama alatt tudtunkkal egyetlen egy szakíró se foglalkozott az irodalomban ez emlékekkel. Meglehet, hogy majd most pótolják. Ez szolgáljon mentességül, ha e sorokban laikus ember vállalkozott rá, hogy benyomásairól számot adjon. Sok mondani valója nem lehetett. De legalább lerótta e megemlékezéssel a hála adóját azok iránt, kik ez emlékeket kegyeletes érzéssel

gyűjtötték és őrizték és a nézőt oly időkre emlékeztették, melyben a zsidó vallás az üldözöttek vallása volt. Akkor a buzgó áhitat fölösen pótolta a tárgyak művészi értékét, az imádság volt egyedüli tiszta boldogsága azoknak, kik hitükért minden nap, egész életükön át martyrkodtak.

Budapest.

Alexander Bernát.

ZSIDÓ PÁHOLYOK.

A «BNÉ BRISZ».

Nemcsak azért írom e vázlatot, hogy az általános művelődéstörténetet egy lappal gazdagítsam, hanem főképen azért, hogy magyar hitrokonaimnak hírt adjak az erkölcsösség, a művelődés s az emberbaráti szeretet szolgálatában álló szövetség létezéséről, a mely már egy fél századnál tovább áll fenn, a nélkül hogy kellő méltánylásban részesült volna. Ez Évkönyv szerkesztői felszólításának készséggel teszek eleget és bemutatom drága magyar hazám zsidóságának e nagy és nagyszerű szövetkezetet, melynek otthon talán nevét sem ismerik, annál kevésbbé irányzatát és tevékenységét; hön óhajtom, hogy a következő előadásom résztvevő méltánylásra találjon. Magyarország zsidó polgárai az ezredéves ünnepély évében az egész világ előtt kimutatták, hogy a kultúra mily magas fokán állanak, hogy a tudomány és művészet mily széles rétegekbe hatolt be, hogy a községi és iskolai élet terén mily nagyszabású intézmények létesültek és felvirágoztak úgy a fényes fő- és székvárosban, mint az ország sok vidékén. Számosak a tisztán humánus törekvések, a

nagy s gazdag intézmények, hitfeleink erkölcsi művelődésének emelésére és lángoló hazafiakká, valamint nemes polgárokká való nevelésére. Az egész világon párját ritkító jótékony alapítványok szintén a mellett tanuskodnak, hogy a szép magyar földön az eszmények és a fenséges iránti lelkesedés virága dúsan nő, és hogy csak egy harmatsöpp kell, hogy ez a virág a szabadság napsugaraiban hazájában nagyra nőjön. A talaj minden nemes emberi ügyre kedvező Magyarországon a napfény és a kedvező idő szintén megvan; mindez hol volna meg Európában a XIX. század végén oly mértékben, mint a lovagias magyar nemzet uralta földön? Vajha szavam, mint hajdan Mózesé, ily harmatsöpp volna azon isteni ültetvény számára, a mely majdnem mindenütt zöldel és drága gyümölcsöt hoz, csupán őseim hazájában, a forrón szeretett Magyarországon ismeretlen még. Elküldöm e drága növényt azon forró kérelemmel, hogy a hazai földre is beplántáltassék, a hol zsidó művelődés és ember-szeretet annyira otthonos. Az intézmény, a mely számára ezt a meleg ajánló levelet írom, a «Bné Brispáholyok izraelita szövetkezete» nevet viseli. Eme kulturintézménynek vagy még helyesebben zsidó ethikai társulatnak keletkezését, nevét, lényegét, céljait, szervezetét, történetét és tevékenységét szándékozom a következőkben nagy vonásokkal ecsetelni.

I.

Keletkezés, név, lényeg és célok.

A Bné Brisz-rend *német szellem alkotása*. Egy német gépgyáros, Henry Jones, ki Hamburgban született,

1834 október 13-án New-Yorkban alapította több német ember segítségével, kik az Oczeánon átkeltek, hogy az új világban, a szabadság, a munka, a jólét hazájában dolgozzanak, a hol a régi világgal ellentétben a zsidók szabadsága nem korlátoztatott, a hol jogait nem nyirbálták meg, a hol a keresetforrásokat nem zárták el előlük. Ezek ugyanis egyesületet alkottak, hogy első sorban hitsorsosaik nyomorán, erejükhöz mérten enyhítsenek, hogy később a különböző nemzeti-ségű és vallásos irányú, különböző rangú és állású izraelitákat hetenkénti gyűléseken «Lodges» egyesítsék, a mely összejövedeleknél célja az volt, hogy a zsidó vallástudatmegőrzésére és megszilárdítására, továbbá az emberszeretet műveinek gyakorlására alkalom adassék. Figyelemre méltó, hogy a szóban forgó erkölcsi egyesület alapításánál ismétlődött az, a mit a szentírás Ábrahám ősatyáról és az emberiség legnagyobb prófétájáról, Mózesről, beszél el. Ezek is előbb elhagyták szülőföldjüket és hazájukat, hogy az emberiség nagy részének áldásává váljanak. Henry Jones elhagyta német hazáját és a csillaglobogó birodalmában a küzködés és munka áldását ismerte meg, csak ezután szemelte ki őt a gondviselés, hogy régi és új hazája számára ily áldásdús alkotás atyja, hogy négy világrész számtalan szerencsétlenei boldogulásának szerzője és előmozdítója legyen. A régi bibliai történet korunk szeméi előtt valóban különös módon elevenedik meg.

Ezen áldástosztó intézmény neve Ábrahám ősatyánkra vezet vissza, ki a «berith» az isteni szövetség hordozója. Az ő gyermekei, sarjai, kik az ősök szent szövetségét híven őrzik meg, a «szövetség fiai», a *Bné Brisz*.

A szövetség, melyet Henry Jones megalapított, nem általában emberek, hanem Ábrahám hamisítatlan ivadékaiknak szövetsége. És pedig nem azért, mintha más vallások hívei eme egyesülés áldásaiból ki lennének zárva, sőt ellenkezőleg, a zsidó ethika és zsidó szövetségi elv jól tudja, hogy ember és ember között nincs különbség, ha erkölcsi emberszeretet és emberszerető erkölcs gyakorlásáról van szó. És ha ez egyesület figyelmét első sorban a *zsidó hitrokonokra* fordítja, teszi ezt azért, hogy zsidók oly korban, melyben már nemcsak megszoktak arról, hogy az ősi nemességre, az isteni fejedelem sarjai közé tartozásra büszkék legyenek, hanem e nemes származás és név miatt még szégyellik is magukat, az egész világ előtt nyilvánosan tegyenek tanuságot arról, hogy távol állanak attól, hogy a zsidóságot szerencsétlenségnek tartsák, sőt a legnagyobb tiszteletnek tekintik, hogy az ősök szövetségét *saját* szövetségüknek nevezhetik. Az ember és a polgár összes kötelességeinek gyakorlásánál és összes jogainak élvezeténél büszkeséggel és önérzettel vallják magukat a szövetség népe tagjainak és örömmel viselik ezt a nevet: Bné Brisz.

E szövetkezet *lényegét* már jeleztük. Célja az őszidótan, az erkölcsiség és humanitás gyakorlása. Ennek megfelelően feladatai a következők: *«Izraeliták egyesítése az emberiség legmagasabb érdekeinek előmozdítására; felekezetünk szellemi és erkölcsi jellemének továbbfejlesztésére és emelésére; az emberszeretet, a becsület és a hazafiság legtisztább elveinek beojtására; a művészet és tudomány támogatására; a szegények és szűkölködők nyomorának enyhítésére; betegek meglátogatására és ápolására; az üldözés áldozatainak*

felsegélyezésére; özvegyek és árvák oltalmazására és hathatós támogatására».

Mint látjuk, a feladat, melyeket ez a szövetkezet maga elé tűzött, többszörös és sokféle. A vizsgáló szem logikai beosztást és könnyen áttekinthető osztályozási elvet keres. Nem ok nélkül állítjuk a czélok élére a lényegét. A *lényegben* rejlik a *czélok elve*, a mely lehetővé teszi, hogy a czélok sokaságát az eszmékre koncentráljuk. E tételek sokasága tényleg könnyen összevonható, ha a fent említett három elvet: a *vallásos szellemet*, az *erkölcsösséget* és az *emberiséget* alapul vesszük. Az *első* czél az, hogy a zsidó vallásos tudatot ébreszszük és a nevet megtartsuk; a *második* az, hogy a szociális életmódhoz nélkülözhetetlen *ethikailag* tiszta gondolkozást, érzést és cselekvést felekezetünk becsületére eszközöljük és a *harmadik* az, hogy a nemes jótékonyságból álló gyakorlati zsidóságot minden irányban a legmagasabb mértékben megvalósítsuk. Eme három pontba foglalható össze mindaz, a mit a fenti részletezés tartalmaz. Ezen pontok mindegyikének szem előtt tartása a jelenkori élet közepette kétségtelenül szükséges. A következőkben adom mind a fentieknek, mind a páholyok vezérlő eszméinek a megokolását:

1. Az elnyomás, anyagi gondok, társadalmi megalázás és a zsidófaló mozgalom árja a *zsidó öntudat* megerősbulését nem mozdították elő. Ép az ellenkező történt: sokakat a szabadság túlerős világossága, sokakat pedig az elnyomás túlerős sötétsége tett vakká. Némelyek a zsidóságot elintézett ügynek nyilatkoztatták ki, mivel azt hitték, hogy az alkotmány által elismert jog-egyenlőséggel a kultúra és a felvilágosodás magaslatait

érték el. Mások viszont, ha a ghettó penészes levegőjére nem áhitoztak többé, a megalázás homályában, a melynek útvesztőjébe kergették, daczára annak, hogy a felvilágosodásnak, a civilizációnak mindenféle himnusokat zengedeztek, minden bátorságot és bizalmat elvesztettek, mint hajdan az egyptomi héber rab-szolgák «a lélegzet rövidsége és a munka súlya» miatt. Nem egy tagadta meg az ősök törzséhez való hozzátartozást, elvesztette zsidó öntudatát. Izraelben sok lelket bizonyos érzéketlenség, nembánomság, hideg közömbösség fogott el. A zsidó élet, zsidó tan, történet és irodalom terén beállott rémitő *tudatlanság* folytán az önbecsülés hiánya következett be. A vallásos *nevelés* a zsidó házban nem képezte többé a szülők legnemesebb feladatát. A *hitoktatás* vagy teljesen mellőztetett vagy legalább nagyon hiányos volt. A zsidó intézmények igazgatása többé-kevésbé tudatlanok kezeibe került, kik magukat a «jobbak»-hoz számították, de a zsidó vallásból nem sokat tudtak. A vallásos tudatot nagyban gyengítette az a tény is, hogy a zsidó *egység* eszméje a községek szétforgácsolása, a pártok czivódása és a vallásos nézetek és irányok éles ellentéte által súlyos veszteségeket szenvedett. A jelszavak miatt «orthodoxia» és «reform» elfelejtették a földolgot — a *zsidóságot*. Ezenkívül némely előkelő, földi javakkal megáldott hitsorsos külső fellépésében nemcsak az alacsony gondolkodásuak irigységét felkölteni alkalmas rút henczegést tanúsított, hanem oly felfuvalkodottságot is, hogy magát sokkal magasabbnak képzelte, sem-hogy a kevésbbé gazdagokkal, itt-ott még vallásosakkal, *társadalmilag* érintkezzék. Mindez egyáltalában nem

volt alkalmas, hogy a zsidó tudatot emelje. A Bné Brisz szövetség gondolkozói, többnyire németek, ezekben a dolgokban javulást akartak teremteni. E megjelöléssel Bné Brisz, azon törekvéssel, hogy a régi szövetségben társak legyenek, hogy testvéreik munkájával tovább fejlődjenek, oly testvéri szövetkezetet teremtettek, melyben semmit sem hangsúlyoztak oly nyomatékkal, mint az *összetartozást és a testvériséget*, tekintet nélkül a rangra és vallásos irányra. Sem a politikai irány, sem a vallásos színezet tekintetbe nem jött, *sőt törvénytényé vált, hogy politikai és vallási kérdések tökéletesen kizárandók.* Az egységes zsidóság Dávid pajzsával ékesített zászlaja ismét visszanyerje becsületét. A közös ősi örökség iránti kegyelet, a zsidó történet és irodalom iránti érdeklődés előadások rendezése és könyvtárak alapítása által élesztessék. Egyenlő gondolkozásúak összejövetelei, rendesen visszatérő ülések alkalmával történő termékeny eszmecserék, más vallásos és a vallás- és törzstudatot ébresztő társulások bizonyos történelmileg megszentelt napokon, mindez és sok hasonló eszköz arra szolgáljon, hogy a kialudt vagy kialvó félben levő zsidó tudatot felébreszsze.

2. A mi a második pontot, az etikát illeti, szükségesnek mutatkozott, hogy ezt apostropháljuk oly korban, midőn a halottakhoz számított középkori előítélet ismét feltámadt és a *zsidó név becsülete* annyi magas- és alacsonyrangú ember által fájdalom büntetlenül bemocskoltatott. A Bné Brisz-rend ezen körülmények között mint központi egyesület lépett fel, hogy a zsidó becsületet védelmezze, hogy a külső támadásokat férfiasan visszaverje; tette ezt jóval előbb, mint az azóta

alapított, hathatósan működő antiszemita-ellenes egyesületek Németországban és Ausztria-Magyarországon. Másrészt a fegyelmezést és erkölcsi iskolázást befelé is fejlesztette. Oly szövetkezet akart lenni, a mely a lelkesedést fölébreszti *a haza, a polgári erények, a kulturhaladás és a humanizmus iránt*; a mely zsidókat nevel, kik tiszta jellemmel utalhatnak becsületes és tisztességes nevükre és életmódjukra. A zsidó tudat követeli az *önbecsülést*, az ethika követeli a mások becsülését a zsidó erkölcsiség szelleme előtt, még pedig mind a szűkebb társulat kebelében, mind a társadalom szélesebb köreiben. A Bné Brisz erkölcsi paizsáról pattanjanak vissza az ellenség rosszakaró vádjainak mérges nyilai, melyeket hazug módon zsidó munkakerülés, zsidó csalárdság, zsidó hazafiatlanság, zsidó türelmetlenség, zsidó műveletlenség, zsidó inæsthetikus szokások és formák ellen intéznek.

Ez a morál, a zsidók törvényén alapulván, nem új, hanem csak az ősrégi mozaikus, a mely ismét érvényre emelkedik. Ez a morál az erkölcsi tiszta törekvéseket a közvélemény előtt ne nyilvánítsa üres szavak által, könyv nélkül megtanult bibliai mondások vagy filozófiai axiómák vagy olcsón megszerezhető romantikára utalás által, holott az ajkakon székelő szeretet mögött sokszor üres szív honol, vagy egyéb közhelyek által, hanem *valóságos tettekben*, hús és vérré változott erkölcsi életben. A zsidó ethikát, a mely egyszersmind az egész művelt világ ethikája, szolgálja a Bné Brisz-renden belül ama számtalan intézkedés, mely a munkát, az «élet balzsamát és az erény forrását», a mint Herder nevezi, előmozdítja, mely a legszegényebb zsidót az önsegélyre

és a romlás elleni védelemre neveli és vezeti! Ez pedig úgy a szentírás, mint a Maimûni vallásbölcészete szerint az emberi jótékonyság legszebb formája. Mi emelhetné általában jobban a Bné Brisz tagjai között a testvériséget és az egységet, mint az a tudat, hogy minden egyes tökéletesen független a másiktól. Ez úgy szólván egy mintaszövetkezet, a mely példájával mutatja, hogy mikép oldandó meg a «szociális kérdés». Itt megszűnnek a társadalmi különbségek gazdag és szegény, magas- és álaacsonyrangú között, minthogy a gazdag és előkelő a szegénynek és csekélynek az eszközöket nyújtja, hogy tőle független és testvériségben egy legyen. Ebben az egyesületben a zsoltosma: «Ha kezeid munkáját élvezed, üdv és boldogság neked», e testvérkórus-hoz vezet: «Mily szép és mily kedves, ha testvérek testvériesen együtt lakoznak». A Bné Brisz-páholyok intézménye tényleg a *Kiddus Hassém* forrásának, a fegyelmezés, a munka, az erkölcsi tiszta humanizmus, szóval az ethikai jellemképzés iskolájának bizonyult.

3. A *humanitásról* szólva, ki kell emelnünk, hogy sok más egyesület is van, mely a szegények támogatására, a betegek ápolására stb. bámulatot érdemlő tevékenységet fejt ki; de oly egyesületnek, mely egész szervezetével az emberi jótettek majdnem minden ágára kiterjeszkedik és a legtöbb bajon segíteni törekszik és segít is, egyáltalában nincsen párja. A főerények, melyekkel a Bné Brisz-páholyok rendesen dicsekednek, sőt mondhatjuk, a melyeket jelszavaikul jelölnek meg, a jótékony-ságon kívül: az *egyetértés és testvéri szerelet*. Bátran dicsekedhetnek, hogy e magas emberi tulajdonságok elsajátítására törekszenek, de ezek nem önmagukban

léteznek, hanem a fentérintett fenséges czélokat szolgálják, mert a fonalak ezek a zsidó tudathoz, az ethikai és humánus elvhez. Hogy lehetne egyetértés nélkül felköltetni az Izraél hite és törzse híveinek összetartozási tudatát? Hol virágozhatnék az ethika egyenetlenség és czivódás, testvérietlen és gyűlölködő viselkedés közepette? Hol lehetséges erkölcsös-vallásos cselekvés *testvéri szeretet* nélkül? Ha ez utóbbi hiányzik, hogy lehetne szó jótékonyságról? Az előadottak megmagyarázzák a Bné Brisz-páholyok czéljait és ezek csoportosításának elméletét. Ezek alapján ezen szövetkezet lényege és elvei világosakká lesznek.

II.

A szervezet és berendezésről következőket mondhatjuk: a szövetségnek máig *11 nagy kerülete* van, mely közül 7 Amerikában, 1 Németországban, 1 Romániában, 1 Ausztriában és 1 a Keleten székel. Valamennyi körülbelül 400 egységes szervezettel bíró páholyt foglal magába. Több páholynak egy nagyobb szövetséggé való egyesülése nemsokára *nagypáholyok* keletkezését idézte elő, melynek időnkint megújuló tanácskozásain minden páholy kiküldöttei által képviselteti magát.

A páholy elvszerűleg minden politikai és vallásos kérdést törvényszerűen kizár és elejétől fogva szem előtt tartatott, hogy *minden páholytörvény teljesen megegyezzek az államtörvényekkel*. A fentismertetett czélok megvalósítására a jól szervezett *bizottságok* szolgálnak, melyek behatóan foglalkoznak a páholy minden ügyével és külön ügyágukkal, s *hetenkénti* ülésben tesz-

nek jelentést az intéző személyiségeknek. Ezek szerint *szellemi, szociális-ethikai* érdekeket szolgáló több *jótékonyági* bizottság létezik, a szerint, a mint az egyes ágak megkívánják, végül a testvériség emelésére *vigalmi* bizottság s magától érthetőleg *pénzügyi* bizottság is.

A páholy vezetése egy e célból választott tiszteletbeli előljárásságra van bízva, kinek fejeül az elnököt tekintik. Az elnök, a testület lelke, minden gyűlésen elnököl, meghatározza a tanácskozások helyét és idejét s vigyáz arra, hogy a törvények és rendszabályok követtessenek, s hogy valamennyi határozat pontosan kivittessék. Mellette vannak: az öt helyettesítő alelnök és a jegyző, a páholy pénzét kezelő tiszteletbeli előljáró és más hivatalnokok, kiknek feladata, hogy a tagok felvétele és vizsgálata alkalmával segédkezzenek, az ügyleteket helyesen lebonyolítsák, valamint a páholyterem, a leltár felett való felügyelet és még több más ügy elintézése.

Felvételre jogosult minden tisztességes izraelita, tekintet nélkül állására, hivatására vagy vallásárnyalatára. A tag fölvétele személyét illető gondos tudakozódás után, ballotage által történik, mely célból bizottság van kiküldve, s melynek jelentenie kell, hogy a felvételre jelentkező s a páholy tagjai által ajánlott egyén semmiféle kifogás alá nem esik. Ha a szövetségbe való felvétel elhatároztatott, a Bné Brisz kötelezettségeiről való alapos oktatás után megtörténik az előírt rituále szerint történő ünnepélyes bevezetés; s ekkor átadják a régi tagok az új testvérnek szerencsekívánataikat.

A páholy *jövedelme* felvételi díjakból, tagsági díjak-

ból, esetleges ajándékokból, hagyományokból stb. áll. Betegség és halálozás esetében tettel és tanácscsal azonnal segélyt nyujtanak. A betegbizottság hetenként bizonyos tagokat jelöl ki a betegek látogatására, s ezt, valamint a páholy tagjainak a temetésen való részvételét szigoruan ellenőrzi. Épen így kötelességének tartja ezen erkölcsi intézmény, hogy előforduló örvendetes alkalmakkor, tagjai által testvéri részvételt ki-fejezésre juttassa.

Szükséges, hogy e helyen oly dologról beszéljünk, a melyről mindenféle téves hit van elterjedve. A Bné Brisz páholyt, a szabadkőműves-páholyok mintájára, *titkos szövetségnek* tartják.

Ez határozottan tévedés, a Bné Brisz-rend, a mely lényegéről, céljairól és tevékenységéről időnkint nyilvánosan beszámol, s melyről minden beavatott egyén tudja, hogy főképen a legmagasabb *erkölcsi és kulturális célok* előmozdítását tűzte ki feladataul, távolról sem *titkos szövetség*. Bizonyos, a tagok külső megjelenésére vonatkozó formalitások, a hozzátartozás jelei, a szükséges rituále a tagok felvételekor, az ülések megnyitása- és berekesztésekor, a melyek a páholytól távol-állók előtt ismeretlenek maradnak, azon vaskos tévedést idézték elő, hogy a Bné Brisz-páholyt egy szabadkőművesi titokzatos szövetségnek tekintik. A szóban forgó formalitások főképen külsőségekre vonatkoznak és következő okokból váltak szükségessé. A belső ember nevelésével karöltve jár a külső ember nevelése is. Így jutottak azon gondolatra, hogy az illem külső szabályai által egy semmiképen sem megvetendő esztétikáról gondoskodjanak, a mely a megjelenésre, a fellépésre,

a magatartásra, a ruházkodásra és a beszédre vonatkozik. A szövetség *rendességre* törekedett és tagjait arra akarta szoktatni, hogy esetleges visszataszító szokásait, melyek a ghetton kívüli életükben csak kárukra válhatnak, levessék. Azonkívül bizonyos diszciplína, pontosság és rend fenntartására voltak hivatva ezen formálítások. Legvégül pedig az *összetartozóság* érzelmeit szolgálták.

S ha nevelőleg hatottak arra, hogy a tagok külső megjelenése emberhez méltó legyen, mennyivel inkább kellett ezt a saját házban, a család szűkebb körében s a pædagógiailag munkálkodó testvériség körében tenni!

Ha azonban ezen magyarázat daczára a *rend* és a *páholy* elnevezéseket *szabadkőművesi* szokások és cselekvések utánzatának tartanák, úgy ne öntsék ki a gyermeket a fürdővel, hanem használják úgy, mint Ausztriában «rend» (Orden) helyett «szövetség», «páholy» helyett «emberbaráti egylet» kifejezéseket, a *szervezet* jelességéből mit sem fog elveszteni. A névnek nincs befolyása az ügyre, az ügy maga és fejlesztése azonban, mint minden ez életben, alkalmas formát követel, melyet értelmes és gyakorlott organizátorok oly módon fognak szervezni és berendezni, hogy a Bné Brisz-szövetség czélszerűségének és egységének a *külsőségek* tekintetében sem fog kárára válni.

III.

A «Bné Brisz»-szövetség *története*, mint már megjegyeztük, 53 esztendő. A hamburgi *Henry Jones* már 1842-ben, egész csöndben megvetette alapját azon

tervnek, a melyet 1843-ban, több német származású férfiúval egyesülve keresztül is vitt. Említettük már, hogy a viharos 1848-iki esztendő előtt sok európai zsidó, részben a kedvezőtlen kor folytán, részben pedig szabadság és jog hiányában hazáját elhagyta és a szerencse Eldoradojába, Amerikába, többnyire New-Yorkba vándorolt. Magától értetődik, hogy az új hazát keresők között kétesbecsű elemek is találkoztak. A Bné Brisz alapítóit tervük megvalósítására nemcsak az anyagi szorultság kényszerítette, hanem hitsorsosaik *szellemi és morális szüksége* is. Ők, a szellemileg magasán állók, oly módon akarták a zsidóság becsületét megmenteni, hogy a zsidók számára oly szövetséget igyekeztek létrehozni, melyben a morál, a fegyelem és a jó erkölcs képezzék az alapot. Nem fordultak el testvéreiktől, sőt inkább segítették és nevelték őket. Az Angliából és Hollandiából bevándorolt és portugál zsinagógai ritust ápoló izraeliták mellett német és lengyel hitközségek is alakultak, a melyek egymással szemben épen nem viselkedtek testvéries módon; itt tehát nemzetiséget, nyelvet, ritust, egyszóval mindent a mi megkülönböztető volt, alárendelt természetűvé kellett tenni a mindenkire nézve közösen nélkülözhetetlen Istenben való egyesüléssel szemben, azon tudatban, hogy valamennyi a zsidósághoz tartozik és azon célból, hogy a kulturemberiség szolgálatára közösen neveltessék. Ez lassanként sikerült is a Bné Briszrendnek.

Amerikában eleinte lassan terjedt el e szövetség. Nemsokára azonban évről-évre gyorsabban terjedt és diadalmasan vonult be sok város házaiba és sok ember

szívébe. Ma már északon és délen, keleten és nyugaton vannak páholyok, melyeket művelt és tudatlan, jámbor és kevésbé vallásos, német és spanyol, gazdag és szegény, előkelő és jelentéktelen emberek szellemi és anyagi jólétük közös óvó intézményeinek tekintik. New-Yorkban 73 páholy van 8000 taggal, Cincinnatiában 44, 3000-nél több taggal, San-Franciscóban 34, ugyanannyi taggal, Baltimoreban 35, Chicagóban 42, New-Orleansban 61 páholy létezik, utóbbi kb. 3000 taggal. Érdekes, hogy valamint a szövetséget Amerikában németek hozták létre, legtöbb, legfelsőbb tisztviselői máig is németek. *Julius Bien*, az összes kerületek kitűnő közös elnöke, kinek 70-ik születése napját röviddel ezelőtt valamennyi páholyban megünnepelték, hesszeni születésű.

Németországban nemsokára felébredt a vágy, hogy a független Bné Brisz-rendet német földön meghonosítsák. Berlinből a new-yorki nagypáholyhoz fordultak, s 1882-ben egy ottani kiküldött Berlinbe érkezett, a ki a rend tendenciáját megismertetve, előadta, hogy a Bné Brisz-páholy nem titkos szövetség, hanem a valódi emberszeretetnek jogos intézménye. Minden páholy önállóan alakúlhat meg, önmaga dolgozhatja ki szabályait, melyek hazafiságtól áthatva az ország törvényeivel tökéletesen megegyezzenek, valamint politikai és vallásellenes kérdéseket eleve törvény útján kizárjanak. Az 1882. év márczius hó 20. napján német földön ünnepélyesen felavatták az első páholyt, mely a «Deutsche Reichsloge», vagyis «Német birodalmi páholy» nevet viseli.

Rövid időközben nemsokára 31 páholy keletkezett Németországban, melyek alakulásukkor részben történeti emlékekből kifolyólag, részben híres személyisé-

gek emlékére vagy jellembeli tulajdonságokra támaszkodva vették fel nevüket. Ezek következők :

Berlinben : Német birodalmi, Zunz Lipót, Auerbach Berthold és Montefiore Mózes páholyok, Hallében : Germania, Stettinben : Allemannia, Gleiwitzben : Humanitas, Boroszlóban : Lessing, Kreuzburgban : Charitas, Drezdában : Fraternitas, Magdeburgban : Mendelssohn, Posenben : Amicitia, Ostrowoban : Ager, Hannoverában : Zion, Bielefeldben : Westfalia, Ratiborban : Friedensloge, Hamburgban : Henry Jones, Halberstadtban : Behrend Lehmann, Frankfurt a/M.-ban : Frankfurt, Görlitz : Victoria, Kölnben : Rheinland, Strassburg i/E. : Unitas, Kasselben : Sinai, Mainzban : Rheims, Dessauban : Anhalt, Stargardban : Pommerania, Wiesbadenben : Nassau, Heidelbergben : Friedrich, Mannheimban : August Lamey, Dortmundban : Märkische Loge páholyok. Ezen harminczegy páholy tagjainak száma az 1895. évi értesítő szerint 3000-re rúg, de újabb tudósítások szerint számuk sokkal nagyobb lehet. Mindenesetre nehéz dolog a növekvő antisemitizmus és a haute finance hűvös magatartása mellett, melynek szemében a tőzsde többet ér az egész zsidóságnál, minden zsidó önérzetnél, tudománynál és életnél, előkelő és befolyásos emberek segítségét megnyerni, hogy ezen testvérszövetséget nagyobb mértékben bővíteni lehessen. Ennek daczára mégis többnyire jómódú izraeliták, jó helyzetben levő kereskedők és iparosok és a szellemi világ nem egy arisztokratája, mint tudósok, rabbik, jogászok, orvosok, írók tagjai a szövetségnek, a kik nagyban hozzájárulnak a szövetség tagjainak nemesítéséhez és tanításához.

Bár még nagyon keveset tudunk a Bné Brisz-nek Németországon kívül eső szövetségéről, annyit mégis mondhatunk már, hogy a Németországból üzött propaganda folytán, *Ausztriában, Romániában, Palesztinában és Egyiptomban* ezen intézmény virágzásnak és gyarapodásnak indult. A román zsidók szégyenteljes lealacsonyítása általában kevésbé érezhető, mióta Bukarestben tizenhat páholy alakult meg. Ausztriában, Bielitzben 1889-ben az «Ausztria-egylet»; Pilsenben 1892-ben az «Union»; Krakkóban a «Solidarität»; 1893-ban Prágában a «Bohemia»; 1894-ben Karlsbadban a «Karlsbad»; 1895-ben Bécsben a «Humanitätsverein Wien» alapított. Valamennyi a «*Zsidó emberbaráti intézelek szövetsége Ausztriában*» kötelékéhez tartozik, melynek elnöke dr. *Hammerschlag Móricz*, ügyvéd, a ki éleseszű és szellemes előadásai által a Bné Brisz erkölcsi eszméit nagyban terjesztette. Ezen szövetséget székhelye *Prága*.

Valamint az «Alliance Israélite Universelle» a *Keleten* iskolákat alapít, s ez által már évek óta hozzájárul ottani hitsorsosaink helyzetének javításához, ép úgy működnek *Palesztinában* (Jaffa, Szafet, Beyruth, Jeruzsálem) és *Egyiptomban* (Alexandria és Cairo) az ujonnan alapított Bné Brisz-páholyok.

IV.

A következőkben ezen kulturegyesület tetteiről, alkotásairól, jó cselekedeteiről, kezdeményezéseiről fogunk lehető rövidséggel szólni. Emlékeztetünk a logikai alapgondolatokra, a melyekből kiindultunk, itt is a

fentebbi csoportosítás szerint fogjuk a különböző beneficiumokat felsorolni.

1. Kezdjük azon intézkedésekkel, melyek a szellemi érdekek emelésére és a zsidó tudat szilárdítására szolgálnak.

Az egyesület iparkodott eloszlatni azt a hamis véleményt, hogy a zsidók a vagyonszerzésnél magasabb törekvést nem ismernek, hogy eszményekkel nem bírnak. Mindenekelőtt ősi székhelyén több zsidó *vallásos intézményt, imaházat és iskolát* létesített és támogatott. Ezek közül kiváló sikerrel működik egy vallásiskola San-Franciscóban. A B. B.-rend auspiciumai alatt létesült chicagói zsidó ipariskola, mely e nemből a legnagyobb a világon, növendékeit vallásos emberekké és elvhű polgárokká neveli. Ugyanez áll sok más iskolára, melyek részben újonnan teremtetek, részben támogatás által megmentettek. Ezek az iskolák nagy összegeket nyelnek el.

A rend sokat tett a zsidó történelem és irodalom körébe tartozó művek és azon iratok terjesztésére, melyek a zsidóság becsületét ellenséges támadások ellen védik. Különösen Amerikában és Németországban. Az «Antisemitenhammer» keresztény kiadója Düsseldorfban és más szerzők, továbbá tudományos és az antiszemitizmus leküzdésére alakult egyesületek tudnának erről beszélni.

Majdnem valamennyi páholy rendez előadó estélyeket, a melyeken a zsidó tanról, történetről és irodalomról népszerű tudományos felolvasások tartatnak, időről-időre nemtagok, asszonyok és a fiatalság jelenlétében. Némely páholyban az előadást diskusszió követi. A pá-

holykönyvtárak alapítása évről-évre nagyobb lesz. Némelyiknek tekintélyes könyvtára van. Berlinben létezik egy izraelita olvasókör és népkönyvtár. Büszkeséggel mutatnak a német páholyok a híres baltimorei «*Maimonides könyvtárra*», a melyben 50,000-nél több kötet van. Az alapítás érdeme a baltimorei páholyé. A zsidó tudatot szolgálják továbbá a bizonyos ünnepnapokon, mint pl. Chanukka, Purim és Szimchath Tóra napján rendezett ünnepi összejövetelek, a mely alkalmakkor nemcsak az egyetértés és testvériség kötelékei erősödnek és jótettek gyakoroltatnak, hanem a *vallásos élet szelleme* is felébresztetik. Törvény, hogy minden lakoma, melyet a páholytestvérek adnak, szigoruan rituális módon készítendő. És hány köny lett már letörölve azon összegek által, melyek az asztali ima úgynevezett elliczitálásából befolytak. Egy purimi bankett alkalmából e sorok írója Eszter királynét dicsőítette és szerencsés gondolattal arra lelkesítette a jelenlevő izraelita nőket, hogy a zsidóság szent ügyeért sorakozzanak. Mi volt ennek a buzdításnak az eredménye? Ez volt alapkőve a páholy érdemes elnöke Tuch Gusztáv által nemsokára létesített *emberbaráti nőegyesületnek*, mely egészen önálló, de a férfi-páholy mintájára, mint valóságos női páholy különböző ágakkal messzeterjedő jótékonyságot gyakorol. Ez az egyesület annyira asszimilálta magát a páholy törekvéseihez, hogy a múlt évben *előadási cyklust* rendezett a célból, hogy a *zsidó történet* ismeretét női körökben terjeszsze. Női páholyokat, a milyenek Amerikában léteznek és áldásosan működnek, eddigelé nem alapítottak Németországban; de gyakran tartatnak páholyülések felolvasásokkal és egyéb

mulatságokkal kapcsolatban, a melyekben a páholy-testvérek feleségei és családtagjai résztvehetnek és a melyekhez vendégek is bevezethetők.

Midőn e sorokat írjuk, itt Hamburgban a berlini Monbijou ifjusági egyesület mintájára egy *izraelita ifjusági szövetség* alapított a hamburgi Henry Jones páholy kezdeményezése folytán. Ennek célja, hogy Izrael felekezeti érdekeit emelje a társadalmilag mindinkább elnyomott, fájdalom gyakran elvtelen és elpártoló vagy megingott ifjak körében. Még sokat fűzhetnénk ehhez arról a tevékenységről, a melyet a páholy a vallásos szellem emelésére kifejt. De a sok közül csak egy bizonyítékot hozunk fel, hogy a rend civilizáló befolyása a zsidó *egységet* még ott is, a hol legkevésbé sejthetnénk, Keleten, érvényre juttatta. A Bné Brisz fáradozásainak sikerült Jaffában az *askenázok és szefárdok tényleges egyesítése*, úgy, hogy egységes vallásközséget képeznek. Az «Arzé Lebánon» B. B. páholy alapítása után a jaffai példát Beyruth zsidói is követték.

2. Az *ethikai* alkotásokról a következőket mondhatjuk: Mint Amerikában, a hol a testvérek erkölcsi nevelő tevékenysége nem egyet segített magas bizalmi kitüntető álláshoz az államban és társadalomban és a hol az ottani Izrael erkölcsi és humánus intézményei Groves Cleveland az Egyesült-államok elnökének is imponáltak, a mint ezt 3 év előtt maga is kinyilatkoztatta, épígy Németországban is sok történt a közhasznú kézmű és a tisztességes munka előmozdítására. A nyugat-német páholyok a kézművesség előmozdítására központi egyesületet alapítottak. Évente 150 inast helyeznek el kitűnő

mestereknél, megfizetik értük a tandíjat, ellátják koszt-tal és felügyelnek rájuk.

Simon konzul, a hannoveri Zion-páholy tagja 250,000 márka tőkével Ahlemben izraelita nevelőintézetet létesített, melyben 60 fiú kertészsze és földművessé képez-tetik ki.

Fränkel József és Bodenstein a berlini Montefiore-páholy tagjai zsidó iparosok számára otthont alapítottak Berlin mellett, Pankowban.

A hamburgi Henry Jones páholy *munkaadó helyet* alapított azon szegény zsidók számára, kik mindenfelől e kikötő városba özönlenek és minden anyagi eszközök hijján vannak. Ez a munkaadó hely sok zsidó ifjút mentett már meg a misszionáriusok lélekvásárlásaitól. Kimondhatatlan fáradtsággal már magamnak is sikerült néhányszor, hogy orthodox zsidók gyermekeit, közöttük a Jeruzsálembe kivándorolt és ott elhalt volt váczi rabbi unokáját, a misszió karmaiból kiszabadítsam. A boroszlói Lessing-páholy nőegyesülete által *leány-otthont* alapított, hogy a leányoknak az ottani üzletekben állást szerezzen, vagy pedig tisztességes kézi munkára buzdítsa őket.

A frankfurti páholy *zsidó betegápoló-egyesületet* létesített és ezt kellő fáradozás után más felekezetek hasonló intézményeivel egyenrangúvá tette. Azt hitték eleinte, így mondták, hogy a zsidó fajban nincsenek önfeláldozó és elég erős női individuumok. A frankfurti páholy bebizonyította, hogy az általa kiképzett zsidó-hitű betegápoló-nők minden tekintetben kiválóak. Ez a nagy siker ösztönzésül szolgált arra, hogy Berlinben szintén alapítsanak egy betegápolónő-egyesületet, mely-

nek élén Berthold Auerbach páholyhoz tartozó Louis Sachs áll. A nevezett jótevő 200,000 márka adományozása által egy *nővérházat* alapított.

A berlini egyesület hivatva van arra, hogy egész Németország számára központot képezzen, mert már most messze földön keresik az általa kiképzett ápolónőket.

A berlini páholyok legújabb alkotása a *munkaközvetítő* egyesület, a mely kereset nélkül álló, de dolgozni akaró embereknek jövedelmező foglalkozást szerez és így tisztességes emberekké neveli őket. Minden valószínűség szerint ez az egyesület is Németország számára központtá fogja magát kinőni és képes lesz a családok ezreinek munkát szerezni.

Nem szabad megfeledkeznünk a *vándor koldulás elleni egyesületekről* sem, melyek Kölnben, Mainzban és Wiesbadenben létesítettek és eredményesen működnek. Minthogy Németországban élek, igen természetes, hogy a közelben történelekről többet tudok beszélni, mint arról, a mi ez irányban kétségen kívül még nagyobb mértékben történik a páholyok őshazájában, a tengeren túl.

Az erkölcsi tudat és ennek ápolása a hazafiságot is mélyítette. A nyilvános állami ünnepélyek történelmi nevezetességű napjain, melyek nemzeti győzelmekre emlékeztetnek, vagy gyászünnepélyek alkalmával, mint I. Vilmos és III. Frigyes, a német haza atyjainak halála napjain, a páholyok hazafias megnyilatkozások színhelyei voltak.

A mi a fentnevezett *tudományt és művészetet* illeti, a melyek kétség kívül az ethikai és esztétikai műveltség

szolgálatában állanak, emlékeztetünk arra, hogy a páholy a *műipar terjesztése* végett sorompóba lépett, hogy úgy a tudomány, mint a művészet szolgálatába szegődött ifjakkak ösztöndíjakat nyújtott.

3. *A jótékonyság művei.* A legújabb értesítés szerint a páholyok keletkezése óta 98 millió márkát meghaladó összeget költöttek el segélyképen a tagokra, özvegyeknek és árváknak, iskolákra, temetési költségekre és egyéb jótettekre. A szegény-, özvegy- és árvaápolás híres emlékművei a 300 gyermeknél többet eltartó *clevelandi árvamenhely*, az impozáns *atalantai árvaház*, a *new-yorki nevelőintézet*, a mely 2¹/₂ millió márkába került, a *new-orleansi özvegy- és árva-otthon* és a *Touro-kórház*, a *youkerdi aggok háza*, továbbá számos kórház, melyek Amerikában széles körök figyelmét felköltik. Amerika első államférfia Cleveland elnök arra a meghívásra, melyet a páholy félszázados fennállásának ünnepélye alkalmából hozzá intézett, a következő szavakkal felelt: «Egyesület, mely annyi nemes cél előmozdítására alapított, mint a B. B. rend, nemcsak tagjait tölti el lelkesedéssel, hanem mindazok rokonérzését is felkölti, kik az emberszeretet emelését, természetünk magasabb és nemesebb ösztöneinek ápolását óhajtják».

Azonban Németország is nagyokat művelt. A frankfurti páholy nem régiben Diez a/Lahn-ban *gyermekotthont* létesített. A nyugat-német páholyok *Soden* fürdőben és *Nauheimban* szegény betegek számára gyógyító intézetet alapítottak. Ugyanezt tették a Nassau-páholy *Wiesbadenben* és a sziléziai testvérek *Jastreschen* tengeri fürdőben. Hasonlót teremtettek *Kolberg* tengeri fürdőben.

A *szünidei gyermektelepek*, a melyekben évenként sok száz gyermek élvezi a szabad természetet 4 héten át, bizonyára nemes emberbaráti alkotás. E nemes műben a német páholyoknak nagy részük van.

A már említett *betegápolónőképző* egyesületet mint *ethikai* intézményt ismertettük, de magától értődik, hogy egyszersmind a jótékonyság szolgálatában áll.

A *Chanukka- és Purim-ajándékozások*, melyeket sokan, joggal vagy jogtalanul, nem kutatjuk, keresztény szokások utánzásának tekintenek, majdnem minden páholyban divatosakká lettek. Ez állandó intézménynyé vált és évenként több ezer szegény gyermek kap ruházatot és ajándékot. A Hamburgban Chanukka-kor páratlan nagyszerűséggel rendezett gyermekünnepélyek, melyeken a zsidó község előljárói és papjai is megjelennek, meglepőek és igen érdekesek. A kicsinyeken gyakorolt jótékonyssággal a nagyoknak rendeznek hivatalos Chanukka-ünnepet.

De nemcsak az általában szembeötlő szükség enyhítésére, hanem a távolálló előtt kevésbé értett éhségnél és hajléktalanságnál is súlyosabb nyomor leküzdéseért is működik a páholy. Értjük a *szellemi nyomort* kultúra ellenes államokban, és a műveltség gyűlöletéből eredő nyomort, az üldözések áldozatait. Ez irányban az Alliance Israélite Universelle mellett a páholy tett legtöbbet, miről még futólagosan szó lesz.

Ehhez még a következő is tartozik. A páholyok által gyakorolt jótékonyság, más egyesületekétől eltérően, nem időleges, hanem *folytonos*; továbbá nem szolgál valamely személyes mellékcél, hiuságot, hanem tisztán a jótékonytságot. A mi itt történik *eszményi* és tiszt-

tán a jó kedveért történik. Tagadhatatlan, hogy sokan áldozatot hoznak járulékaikkal, de a *jótett idealismusának* semmiféle áldozat nem nagy, a B. B. rend pedig nem egyéb mint az *emberbaráti művek eszméngi gyakorlásának egyesülete*.

Ki tudná felsorolni azt a számos cselekedetet a filanthrópia sokágú területén, melyek a zsidóság kebelén belül a páholyok kezdeményezésének köszönik életüket!

Mind e nagy cselekedetek mellett a páholyok egyesülete vagy szövetsége nem fejlődött ki oly mértékben, mint a hogy ezt eleve várni lehetett volna. Ennek oka az előbb kifejtetteken kívül az a nagy tájékozatlanság, mely ezen intézmény iránt létezik és a mely oly nagy, hogy még sok időre lesz szükség, míg ezen intézmény fenségének világossága a lelkekbe és szívekbe fog hatolni.

Azon kifogások közül, melyek a páholy kiterjedését megakadályozzák, a legjelentékenyebb a következő: Mire való külön vallásos egyesület, mely az etikát és az emberszeretetet tűzi ki céljául? Hisz ily egyesület már évezredek óta áll fenn a *zsidó vallásban*! Nem követeli-e a zsidóság mindazon cselekedeteket, melyekről itt szó van? Mire való állam az államban, zsidóság a zsidóságban? Továbbá azt hozzák fel, hogy a zsidóság körében minden időben léteztek az imaházzal kapcsolatban «chebrák», szent egyesületek, melyek a zsidó tudat intézményeinek megfelelően «*siur*» előadásokat tartottak, az ethika és emberszeretet követelményeinek megfelelően pedig nagy tevékenységet fejtett ki a «gemiluth-chaszádím» terén, «a melynek kamatait

e világon élvezzük, tőkéje pedig fenmarad a túlvilág számára».

Erre következőképen felelhetünk: A zsidóság magában vallás-erkölcsi-emberbaráti szövetséget képez, melynek képmása gyanánt a Bné Briszt tekinthetjük, csak hogy a kor megtanított arra, hogy szemlélhetően kell bemutatni, hogy testvérek, kik különböző nézetekkel bírnak, különböző istentiszteleti rendnek és egyéb vallási szokásoknak hódolnak (szefárdok és askenázok), kik különböző rangúak és nemzetiségűek, miképen egyesülhetnek a törvény alapján az *egy* zsidóság közepette ennek dicsőségére és az eszményi emberiség szolgálatában. Azonban hány zsidó ért egyet azon kérdésben, hogy mi jelentősége van tulajdonképen a zsidóságnak? Némelyek azt tartják, hogy a zsidóság főképen külsőségekre vonatkozik s nem tekintik zsidónak azokat, a kik épen nem, vagy csak kevésbé tartják be a czeremóniákat. A német rabbi-szövetség megalakulása alkalmával a boldogult dr. Joel ekkép nyilatkozott: «A mit én vallásosnak nevezek, az nem tekintetik annak Hildesheimer kollegám által, és az ő «zsidósága» nem nyer kegyelmet Pozsony Rávja előtt, a mint ez utóbbi vallásossága nem áll meg Sadagora «szent» rabbija előtt». Mások ismét hidegen és kajánul néznek le azokra, kik a czerimóniákat betartják és a «zsidóságot» azonosítják a humanitással, utalva Hillelre vagy akár Akiba tantételére: Szeresd felebarátodat mint tenmagadat, ez a Tóra «Klal gádól-ja», vagyis általános szabálya. Ilyen és más hasonló nézetek uralkodnak. És mégis tudják ezen magyarázók, hogy csak *egy* zsidóság létezik. Hogyan lehet helyreállítani az egysé-

get s a testvériséget egy és ugyanazon vallás gyermekei között? Hiszen még az istentiszteleti rend is folytonos vita és czivódás tárgyát képezi. Némelyek nemcsak az életben szakadnak el egymástól, hanem külön temetőhelyek alapítása által a halálban is különválnak. És azután, ha valamennyiünk át volnánk hatva a zsidóság és a Tóra szellemétől, ha a világ «csupa prófétából» állana, akkor nemcsak a Bné Brisz-rend volna felesleges, hanem maga a zsidóság is.

A chevrák siur-előadásai aránylag kiskörű, a szombatot megünneplő és művelt zsidóságot vonzanak magukhoz. Az u. n. am-haárecz, a ki szintén hozzátartozik, távol marad és mi sem történik az ő tudatlansága legyőzése céljából. Hogy a tórán és talmudon kívül léteznek még fontos tényezők, a melyek a zsidó szellem s a zsidó öntudat ébresztéséhez nagyban hozzájárulnak, csak azok tagadhatják, a kik a kulturális és tudományos haladásról készakarva tudomást nem vesznek. Ezen magas feladatot egy chevra sem oldotta meg. A mi a «Chevra Kadisa» jótékonyágát illeti, főképen temetéssel foglalkozott s a betegápolást többnyire csak korlátolt módon gyakorolta. Az alamizsnaadás egy külön bizottság és egyik előljárójának (a «Czedóke» kezelőjére) volt bízva. Tegyük fel, hogy a Chevra vagy a község irgalmas testvérei tevékenységük körében a jótékonyág többféle ágazatát egyesítették is, mégis csak egyedül állanak vagy kis csoportját képezik a jámboroknak, míg mások inkább pénz-, mint egyéni áldozatot hoznak. Pedig ez utóbbin múlik, ha valóban gyümölcsöző tevékenységet akarunk kifejtetni. A szülőföldjükről elűzött és részben egykor jómódú orosz

zsidókat a pénzadományok távolról sem segítették annyira, mint az u. n. *segítő-bizottság személyes beavatkozása*. Ezek kétségkívül a Bné Briszben találták legerősebb támaszukat. Hamburgban valóságos önfeláldozással fogadták be, védték, ápolták és továbbszállították az üldözés eme szegény áldozatait. Ha ezen tragédiából, melyben saját magam is részt vettem, néhány jelenetet akarnék leírni, messzire túllépném ezen vázlat keretét. Annyi azonban bizonyos, hogy egy község és egy jótékonyági egyesület sem fogta fel annyira szószerint a talmud eme szavait: «Nagyobb a személyes jótett adomány nélkül, mint a kéz kinyujtása a szegényeknek való alamizsnaadásra», mint azon nemes szövetség, a melyről itt szó van. Vajha ott is felvirágoznék és gyarapodnék, a hol a szabadság napja s a törvényes egyenjogúság a legújabb időben Izraélre virradott, mint a hogy ez tengerentúli testvéreinknél a szabadság géniuszának védő szárnyai alatt virágzik! Óhajom legelső sorban szülőföldemre, *Magyarországra* vonatkozik.

De megeshetik, hogy Magyarországon így gondolkoznak: Szükségünk van-e ily kulturális intézményekre, a midőn a legmagasabb fénysugárnak, a kormány s a polgárság méltatásának örvendünk? Annak daczára, hogy Németország a Gabriel Rieszer-féle korszak után a szabadság teljes birtokával dicsekedett, mégis be kellett látnia, hogy a «gólusz» nem szűnt meg, s hogy Berthold Auerbachnak is megtört szívvel kellett az antisemitizmus pestise folytán elvesznie.

S ha a szabadság büszke vára oly magasan és erősen állana is, hogy soha ellenséges támadás kárt nem

tehetne benne, nem volna-e szükségük egy belső támaszra a szerencséseknek s a megváltottaknak, hogy a boldogság s a szabadság arany napja el ne vakítsa őket?

Hát a ghettóban kell élni, hogy felismerjük, mennyire szükséges az ősök vallásában és a zsidó tudatban való összetartozás érzése? Nem szükségesebb-e ez a kulturhaladás magaslatán? Vagy talán a szabadság talajának megárt, ha belőle erkölcsi, tiszta emberi frigy virágai fakadnak ki? Nem szükséges-e itt is az erkölcsi életmód törvénye és nem kell-e itt is szem előtt tartani, hogy a zsidó név dicsősége becsületesség és humanus tevékenység által fényesen emeltessék? A B. B. szövetség dicsősége csekélyebb-e azért, mert otthonát a szabadság fénybirodalmában építette fel, fölösleges volt-e ott, nem működött-e ép innen mint nevelő és civilizátor sötétebb földrészek számára?

Boldogult tanítóm, dr. Jellinek Adolf bécsi főrabbi, kinek szava Magyarországon is sokat nyomott a latban, 1893 augusztus havában a B. B. páholyok félszázados jubileuma alkalmából a következőt írta:

„Ez a rend Izraél csillagos lobogóját dicsőségesen bontotta ki. Az özvegyek és árvák, kikről gondoskodik, a betegek, kiket gyógyít, az elaggottak, kiket támogat, az iskolák, melyeket alapít, az iratok, melyeket terjeszt, az idegenek, kikért sikra száll, mind tanuskodnak az isteni és dicsőséges tevékenység mellett, a melyet kifejt».

Ezek a szavak támogassák szózatomat magyar hitrokonaimnál!

Ha ez a szózat nem hangzik el a pusztában, ha

nemes gondolkozású férfiak akadnak, kik a B. B. páholynak a magyarok szép hazájában honosságot szerezni készek, akkor végül felhívom a figyelmet a már fentnevezett prágai ügyvédre dr. Hammerschlag Mór úrra, ki mint az osztrák B. B. emberbaráti szövetséget előljárója, lelkes odaadással működik. Reá lehetne bízni a páholyok létesítését és berendezését.

Ez a vázlat pedig ne szolgálja pusztán a tudományt, ne adjon csupán felvilágosítást az újkor művelődéstörténetének egy még meglehetősen ismeretlen tárgyról, hanem egyszersmind buzdítólag hasson, hogy az emberiség legmagasabb érdekeit szolgáló vallás-erkölcsi társulat, a Bné Brisz-páholy és az általa képviselt eszmék számára új területek hódíttassanak meg.

Hamburg.

Dr. *Leimdörfer Dávid.*

KÉT LEVÉL.

I.

Halász Dávid, Pusztá-Vámoson

Weisz Sámuelnek, Budapesten.

A te baráti leveled, kedves régi bajtársam, igazán nagyon megörvendeztetett. Ujra fölfrissültek bennem a régi megfakult emlékek, emlékei a régi rossz időknek, a mikor együtt ettük a «napokat» F. városában és nagy reményekkel, de gyöngé kilátásokkal jártuk az élet rögös utjait. Én azóta hazakerültem és szülőfalunk tájékán túrom a földet. Te folytattad az utat fölfelé és ma az elsőnek egyike vagy Izraélben, hirben, vagyonban becsületben. Hogy rólam meg nem feledkeztél, mutatja igaz szivedet.

Azt tudakolod, hogy mint vannak a régiek, a község korunkbeli emberei. Igazán bevallom, hogy nagy ideje nem gondolkoztam erről a tárgyról. Annyi gondom van a buzámmal meg az ökreimmel, hogy nem igen érek rá törődni mások dolgával. De most, hogy magammal számot vetek, hogy számot adhassak neked, meg vagyok döbbenve, hogy milyen sötét az a kép, melyet föstenem kell. Nemcsak a halál ritkította meg az öregek sorát, de tán még erősebben pusztított a vagyoni romlás, a vele járó elköltözés és más nem Istentől eredő csapá-

sok. A kik megmaradtak, azok is úgyszólván mind földhöz ragadt szegények.

Emlékszel Mózsira, az öreg mészárosra. Meghalt; felesége, két otthon lévő leánya nagy szegénységben élnek. Náthán, a boltos, csődbe jutott. Családjának alig van meg a betevő falatja. Salamon, a ki a mi időnkben első gabona- és gyapjúkereskedő volt a környéken, tönkrement. Szerencsére jó gyermekei vannak, a kik tűrhető jómódban élnek Pesten, azok tartják fenn. Szegény öreg aratás után ma is nagy komolyan eljár a környékbeli földbirtokosokhoz (hozzám is) és alkuszik a gabonájukra. Persze, mindenki olyan árat kér tőle, a mit megadni nem lehet, a mivel ő hazamegy és szidja a pesti konkurrencziát, a mely megrontja az üzletet. Szróli és Dódi, a két korcsmáros, még megvannak valahogy, de Sági, a szabó, rossz bőrben van. Megöregedett szegény; ügygyel-bajjal dolgozik, alig tudja megkeresni a betevő falatot.

Egy-kettő megszédte magát, elment Pestre. Három-négy koldusbotra jutott, az is Pestre költözött.

Csudálatos, hogy pusztul a vidéki zsidóság! Hogy mért, azt én a paraszt eszemmel nem tudom fölérni. Azt látom, hogy az új kornak minden találmánya megárt neki. A vasut használ a városi kereskedőnek, de kárára van a vidékinek. Ellensége az ujság, a melyik mindennap meghozza a pesti gabonaárakat. A nagyváros olesó hitele nagy segítség a városi kereskedőnek, a vidéki drága hitel méreg a falusinak. El is szaporodtak: a hol azelőtt egy bolt állott fenn, most három-négy van.

De mindez csak gyengíti, de nem ölné meg. Megöli

más: a luxus, a nagyralátás. Régente a falusi zsidó elélt száz forintból egy esztendeig, pedig kilencz gyermeke volt. Dolgozott, fáradt hőségben-fagyban egész héten. Aztán a liba ott szaladgált az udvaron, a tolláért még a lánya «stafirung»-ját is beszerezte. Egy öltözet ruhát öt esztendeig is elhordtak, buzát, lisztet becserereberéltek. Most mindenkinek sok kell: jobb, drágább ruha, kávé, téa, orvos, gyógyszerár. Aztán egyszer-másszor a városba is el kell nézni, sőt némelykor színházba is, hiszen az ember az intelligenciához tartozik. Igenis, oda tartozik, sőt a férj tagja a helybéli kaszinónak, a hol egy kicsit ferbliznek is néha, az asszony pedig silány kölcsönvett regényeket olvas, a helyett, hogy harisnyát kötne. És ha gyermekeik vannak, akkor annál rosszabb. Mert a fiuból doktornak kell lenni, a leányból kisasszony, a ki városba megy férjhez.

Szóval pusztulás és hanyatlás. És nem látom a segítséget! Hiába mondom ezeknek a szegény embereknek, hogy bolondság, ha fiaikat tudományos pályára adják, kitéve magukat, kitéve a csemetéiket 2—15 évi biztos nélkülözéseknek egy távoli és nagyon kétes czél kedvéért, a melyhez a fiunak tán hivatottsága sincsen (mert hogy tudná ezt megítélni szegény falusi zsidó?), a melynek tán feleutján kidől és a melyet ha elér is, valószínűleg úgy túltömve találja, hogy existenciája nem kevésbé küzdelmes, mintha otthon marad és megfogja az eke szarvát. Hiába mondom nekik, hogy ne akarják leányaikat mindenáron a városba vinni, hogy ott a szegény ember még sokkal szegényebb, mint falun és annyi vagyonnal, a mennyivel itt már tűrhető jó módot élvez, ott még mindig szegény ember, — mind

hiába! Mint a gyertyafény a vesztébe rohanó éjjeli bogarat, úgy vonzza őket a nagyváros veszedelmes fénye.

Én, a ki hibái daczára, szeretem a mi szegény falusi zsidó népünket, sokat gondolkozom, miképen kellene a sorsán javítani. Azt látom, hogy csak a régiek jeles tulajdonságai: munka, takarékoság és egyszerű életmód segíthet rajta egyedül. Ugy képzelem, jó volna, ha nem mind azon az egy sovány csonton: a falusi kis-kereskedelmen rágódnának, hanem egy részét át kellene terelni a kertészetre, a szőlőművelésre, a selyemtenyésztésre, házi iparágakra, szóval a gazdálkodásnak bizonyos intelligenciát igénylő ágaira. De haj — kik azok, a kik a népet a helyes irányba tereljék — hol vannak a lelkes rabbik és tanítók, a kik ezt felfognák és a néppel megértetnék?! Izraél a pusztában tévelyeg és nincsenek vezetői!

Szívből üdvözl

igaz hived.

II.

Weisz Sámuel, Budapesten

Halász Dávidnak, Pusztá-Vámoson.

Igazad van, kedves Dávid barátom, pusztul a vidéki zsidóság. A míg látszólag emelkedett, mert körülbelül egyformán öltözködik a vidéki intelligenciával és mert ma már nagyjában hibátlanul beszél magyarul, tényleg romlik, gyengül. Az ős rosszul tudott magyarul és

rossz kabátban járt, de szívós volt, élelmes, munkás, takarékos és igénytelen, garast garasra rakva gyarapodott. Az utódnak talán tetszetősebbek a külső formái, de kiveszőben vannak az apák erényei.

És ez nemcsak a vidéken van így, ugyanazt fokozott mértékben látjuk a nagyvárosban. Egyes kitűnő példányai a régi zsidóságnak — a mellett, hogy kitűnő férjek és apák voltak — üzleti talentumaik folytán nagy vagyont szereztek. Nézzük a második és harmadik generációt: a legritkább esetben látunk méltó utódokat, a kik az élet bármely terén beválnának. A legtöbbje léha semmittevésben veri el az örökölt vagyont. A magyar uri osztálytól, a melyhez dörgölődzik, nem a jó tulajdonságokat sajátítja el: a kellemes modort, a tapintatosságot, a jó kedélyt, a közügyek iránti érdeklődést, a politikai talentumot, a férfias bátorságot, hanem a rosszakat: az urhatnámságot, az esztelen költekezést, az élhetetlenséget és a kötelességérzet hiányát. Hiányzanak belőle az úrnak és a polgárnak az erényei, de meg vannak benne mindkettőnek a hibái. Valamivel jobb a középosztály, de itt is nagy a lelkek szegénysége és a szívek üressége. A vagyonszerzés — a gyors vagyonszerzés — vágya korbácsolja a kereskedőt, az orvost, az ügyvédet. Ridegebb, visszataszítóbb formában a létért való nagy küzdelem alig mutatkozik valahol. Édes-kevesen vannak, a kik polgári egyszerűségüket megtartották, a kiknek családi élete olyan mint régente volt, a kik értenek gyermekeik neveléséhez, a kik jó polgárai a hazának és hű fiai felekezetüknek.

A legszomorubb pedig, édes Dávidom, a nagyvárosi zsidó *asszony* hanyatlása. A zsidó nő, a kit a zsoldárok

megénekelnek, a kit évezredek óta dicsőít minden kulturnép költője és művésze, csak árnyéka annak, a mi volt. A fővárosi zsidó asszony nem társnője férjének, a ki megosztaná örömét-buját, gondjait és fáradozását, hanem egy kiváló luxustárgy, a mely hozzájárul a szalon ékességéhez, mint egy drága szőnyeg vagy egy szép kép. A lakás berendezése, a pipere és a cselédek, ezek gondolkodásának határai. Sohasem dolgozik és soha komoly dolgon a fejét nem töri, szelleme elernyed a léhaságban, teste a tunyaságban. Ha vannak gyermekei — szerencsére nem igen vannak — nem a józan ész, vagy okosabb emberek tanácsa után neveli őket, hanem hiusága és majomszeretete után úgy, hogy minden társadalmi csillogás meglegyen rajtuk és bennük: szép ruha és tánczmesteri hajlongások, francia nyelv és zongora, de nem az, a mi a legfontosabb: ép test, elevenség, jóhiszeműség és életkedv. Hiába, a fővárosi zsidóság szerencsésebb része hamarabb szerzett pénzt mint műveltséget, a szívnek és kedélynek műveltségét, és ezt a hibát csak generációk fogják jóvátehetni.

..... Egy tudós barátom nemrég mutatott egy régi könyvet, Magyarország legrégibb statisztikáját Martin Schwartnertől. Éppen száz éve, hogy az a könyv megíratott. Akkor — Schwartner szerint — 75,000 zsidó nem lakott, hanem bolygott Magyarországon, mint házaló, ágens és csereberélő kiskereskedő, polgári jogok nélkül, birtok nélkül, egy tudatlan, babonás, nyomorult embercsoport. Milyen óriási emelkedés száz év óta, számban, műveltségben, társadalmi állásban és jelentőségben! De vigyázzunk: ha a családi erkölcsök helyébe

léhaság, az egyszerűség helyébe esztelen fényűzés, az alázatosság helyébe feltűnési viszketeg, a fáradhatatlan munkásság helyébe naplopás és a régi vallásos ideál helyébe felekezeti nihilizmus, abszolút sivárság lép, akkor nem haladni, hanem hanyatlani fogunk ezentul.

Ettől félek édes Dávidom és egyedüli reményemet egy jobb, műveltebb új generációba helyezem.

Élj boldogul!

A másolat hitelül:

Budapest.

Székelly Ferencz.

ABIGÉL.

— I. Sámuel XXV. 2—42 után. —

Dávid legényei, az ifjú leventék,
A potrohos gazdát jó szóval köszönték.
«Adj' Isten jó napot! ime jó nap' jöttünk,
Bizalom, barátság maradjon közöttünk!

A bőségnek látjuk nincsen vége hossza,
Áldását az Isten máskor is így ossza,
A ki megérdemli adjon Isten annak,
Ki menhelyet nyit az üzött hontalannak!

Pecsenyéd szimatja, jámbor Nábal gazda,
Orrunk csiklandozni fölszállt a magasba.
Toklyóhús izzad itt kövér bográcsokban,
Csobolyó- s kulacsban haragos bor csobban.

Halomban a gyapjú ; háromezer birka
S ezer fehér kecske kopaszra lenyírva,
Nem liheg a gyöpön, nagy vidoran béget,
Szökdel a báránya, nem tűr melegséget.

Gyakorta megvédtük martalóczok ellen
Nyájadat, ha rá tört fegyverrel az ellen ;
Kardunk ha nem volna, örömed sem lenne,
Engedd — rászolgáltunk — részünk legyen benne !

A kit koszorúznak dicsőség és erő,
Kit a dal magasztal, a góliátverő,
Az Úrnak fölkentje, Dávid köszönt téged
S jelenti hadával magát mint vendéget !»

Miként füle mellett dongó méh neszére
Elkapja a fejét Nábal ily beszédre,
Majd a legényekre nagy haraggal zordúl,
Káromló szavával dühösen rámordúl.

«Soha Dávidnak én velem nem volt dolga,
Van manapság elég szökevény rabszolga !»
S rossz szóval ereszti szélnek a vendéget,
Sokszor ér a rossz szó, sokszor ér rossz véget !

Mint oroszlánhimnek fölforr Dávid vére,
Vészt s halált esküszik vén Nábal fejére,
S útnak indul nyomban elbúsúlt sereggel,
Hej lator ! vért lát majd holnap itt a reggel !

— «Izibe nagyasszony most segíts eszeddel,
Haragos vitéznek kardja élet vedd el,
Mosolygó beszéddel szállj ellene síkra,
Másképen belénk üt mint menyköves szikra!

Tornyos vad felhőből villám ne szakadjon,
Szemed sugarára szivárvány hasadjon,
Villámszemű párducz nyomdokodba járván,
Ujjaid nyaldossa mint a kezes bárány!»

— «Nosza hamar szolgám nyergeld az öszvérem,
Kérő szóm kardjával legott összemérem,
Jóvá teszem, jóvá, a mit uram vétett,
Tíz háta számaron viszünk eleséget.

Kétszáz nagy kenyeret, frisset ropogósat,
Fehér-puha-bélűt, pirosló-domósat,
Száz szőlőgerezdet, fügét kétszáz sorral
Öt juhot besózva s két tömlőt ó borral!»

Ragyogó, kedves volt; szép volt mosolygása,
Szemében öntudat s szeretet varázsa,
Az arcza ártatlan mint egy gyermekmese,
Ilyen volt Abigél, vén Nábal hitvese.

De ha szép volt otthon, de ha szép volt másszor,
Most az öszvér hátán mégis szebb volt százszor.
«Abigél tündérszép» — szólta a csöngő nyelve,
S baktatott az öszvér folyton csilingelve.

A hegy rejtekében ballagtak ilyformán
— Dávid is megindult erdős hegynék ormán.
S egyszer egy nyilónál szemtől szembe állnak,
Dávid s a szép asszony egymásra találnek.

Öszvérhátról leszáll Abigél azonban
Háromszor meghajlik s megáll nehéz gondban,
A daliás vitézt szemmel végig méri,
S mert asszony a lángészt nyomban fölisméri.

Ám mint kit a bűvész megigéz, elátkoz,
Amaz bámúl, mereng, csak nem tér magához,
Fegyveres csapatján révedezve néz szét,
Abigél szavának szívja, iszsza mézét.

Üde csengő hangján beszél a szép asszony,
Beszél, hogy sziklából virágot fakasztson;
Bosszúvág्य kőszála porhanyó egészen
S beszédével nincs még szép Abigél készen.

— «Kik hozzád nem méltók, ne vedd tőlük zokon,
Vétkükért megtorlást ne keress azokon,
Melyet nagyra tart fön isteni végezet,
Hatalmaskodással ne szennyezd a kezet!

Gyűlölőid mind, kik szivedet gyötörték,
Legyenek mint Nábal, legyenek oly törpék,
Istennek haragja őket úgy hajtsa,
Mint kavicsot sújt a suhogó parittyá!

Magad légy befűzve élő koszorúba,
Nagyra vagy hivatva, öröm jó a búra,
Díszed királyi szív és királyi elme,
Légy egykor Izraél dicső fejedelme!»

«Áldom az Istent, ki angyalt küld nem késve,
Angyal vagy és áldott magad-kelletése,
Nélküled hej vérbe mostam vón' e kardot,
Hála szavadért, mely büntől visszatartott!»

Este lett, este lett, mire hazaére,
Nehéz szívvel gondol nyomorú férjére,
Az meg mint télutón az ébredő medve,
Mámorából kelve morog, rossz a kedve.

«Mentve vagyunk, mentve, vittem ajándékot!
Kipergettem lelkéből a zord szándékot!»

— «Ajándékot!?» — «Igen; fügét, kétszáz sorral,
Báranyt, czipót, szőlőt s két tömlőt ó borral!»

— «Két tömlőt meg szőlőt? fügét is meg tokányt!»
És az ér kidagad, vastag lesz homlokán,
Elsötétül minden s forog körülötte;
Vén zsugorit biz' a guta megütötte.

A gyász letelt gyorsan, Dávid nem is késett,
Viszi, viszi haza a szép feleséget,
Oszlja vele sátrát pázsitos alommal,
Majdan dicső trónját fénnnyel hatalommal!

HALOTTAS SZERTARTÁSOK AZ ŐSI IZRAÉLBEN.

A régi Izraél Isten mellett mindig ismert egy másik félelmetes erőt is: a halált, vagy még pontosabban: az elköltözött lelkeket. Az őskori népek mind találhattak talán a halálban is több-kevesebb borzalmast, de a félelmetesnek elemét, az ellenállhatatlan romboló erőt, szinte az istenivel egyenlő mindenhatóságot, nem a halálba vitték be, hanem a testből kiszállt lélekbe. Az önállóan működő halált nem ismerik. Találunk ugyan példát a halálnak personifikálására is (Én. Én. 8₅. Jer. 9₂₀. Hab. 2₅. Zsolt. 49₁₅.), de abban semmi nyoma egy önállóan, Istentől függetlenül működő természeti hatalom képzetének. Magától a haláltól, a halottas állapottól, nem féltek: a továbbélés, a halott továbblétezésének, érző állapotának hite sokkal régibb, mint a túlvilági létel dogmája és sokkal primitivebb, mint az egyéni létezés megszűnésének — nem a mai tudományos értelemben használt — tana. A túlvilág és föltámadás eszméje közös «kincse» az összes barbár népeknek, és éppen e hitben rejlik magyarázata sok naiv és barbár ősi szokásnak. A képet, hogy «a halál álom», nem a hitnek költészete találta meg, hanem a legprimitivebb műveltség: abból az álomból bármikor is fölébredhet a halott;

sirja mellett ruhát is talál, hogy legyen mit felöltenie; bort, hogy legyen mit innia; és gerelyt, hogy vadászson és hogy védekezhessék rátámadó élő vagy szintén meghalt ellenségeivel szemben (Spencer, Sociologie I. XII). Így vittek ki a régi Izraélben is eleséget a sírra, (Deut. 26²⁴.); és bár ez az itt említett «kenyér-adás» halottas áldozat is lehet (l. alább), az áldozás csak más motivumból eredő, vagy tovább fejlődött formája az etetésnek; magának a helynek szószerinti értelme pedig határozottan ez utóbbira vall.

A halottakat jelentő *refáim* szót árnyakkal szokás visszaadni; e jelentmény nincs benne magában a szóban; ez a görög felfogásnak hatása, a mely a Hadesnek alakjait árnyaknak mondja (Homeros: eidóla kamon-tón). A *refáim*: a gyöngék, lankadtak (sing. ráfeh), szinte: betegek, sorvadók (v. ő. Ezs. 14⁹. és 10). Így a fönikiaiaknál is (Esmún-Azar sarkophagján). A *refáim* eredetileg nem a lelkek voltak, hanem a testek, maguk a halottak.

Az árnyakban — megtarthatjuk e kifejezést, mert általánossá vált és benne rejlik a *refáim*nak alapjellege: a gyöngeség — valamelyes életet, félig anyagi fenmaradást tételeztek föl. A halott a sírba jutott; neve ennek *kéber*, a mit megásnak, vagy *seól*: az üreg, és synonimájuk: *bór*, a gödör. Minden egyes halottnak megvolt a maga kéberje vagy seólja (Bir. 16³¹. Ezs. 22¹⁶. 14¹¹.), de a *refáim* még sem igen maradhattak a szűk sírverembe zárva. Ezért a legrégibb sírhelyek Izraélben is: barlangok (Gen. 23), mint a melyekben szabadabban mozoghat a ki-kiszálló halott; ily barlangokkal tele volt Kanaán (I. Sám. 13⁶. Ezs. 2⁹. 21.); tágas sír-

üregeket vágtak sziklákba is (II. Kir. 23₁₆.), még pedig a hegynek legmagasabb részén (Ezs. 22₁₆.).

Az ősi Izraél eschatológiájának túlvilága ugyanazt a nevet viseli, mint az egyes sír; ez is *seól*. Talán épen ez a fogalomnak eredete: az egyes halottnak sírverme kitágult annyira, hogy befogadhatott minden halottat, vagy az egyes seólokat elválasztó földtömeg tűnt el. A seól igazi Alvilág (ez synonymája is a szónak, Ez. 31₁₆), a hova «leszállanak» (Gen. 37₃₅. 42₃₈. 44₂₃. Ez. 31₁₆. 17.), de nem Pokol, hanem maga az *ólam ha-bá*, oda jutottak jók is, rosszak is: Jákób az ő fia, József, után (Gen. 37₃₅.), meg Ezékielnél Assúr, Élam és Edóm királyai (32₂₂—32.); Sámuel próféta szellemét is a föld alól idézi fel az endóri bűvésznő (I. Sám. 28₁₃.) A seól élete a földi élet folytatása. Az atyákhoz, ősökhöz, a törzshöz való «begyűjtés» (Gen. 25₈. stb.) a seólba szállást jelenti. A refáim itt földi életüknek álomszerű folytatását élik; a királyok ott is trónuson ülnek (Ezs. 14). Az első idők nagyon korlátooltnak vették az árnyak érintkezését: a családok újra egyesülhettek a seólban. Ezért mindenki az övéi mellett kíván majdan feküdni (II. Sám. 19₃₈); Jákób meg József esküvel kötelezik övéiket, hogy haza, a családi sírboltba, viszik majd holttestüket (Gen. 47₃₀. 50₂₅. Ex. 13₁₉); és ezért a leg-ritkább esetben engedték meg, hogy a családi sírhelyre idegent temessenek (Gen. 23₆. v. ö. II. Sám. 4₁₂). Idővel ez az eredeti ok elmosódik, és az együvé temetkezés a kegyeletnek lesz a ténye.

A léleknek dæmonná váltát nem emelik ki e bibliai helyek, de eredetileg ezen a hiten alapult úgy a verboszuért kiáltásának eszméje, mint a heverő hulla kö-

telező eltemetésének a törvénye. Még jobban megigazolja e felfogást az animismusnak egy másik izraeli maradványa, a mely az elköltözött lelket természeti hatalomnak veszi, és mint ilyent, egyenest isteni lénynek, *elóhim*nek nevezi. Sámuelnek földidézett szelleme: *elóhim* (I. Sám. 28₁₃); a rómaiaknál is a manes: *dii*; ily «*dii manes*» voltak Izraélben is a lelkek, a kikhez is, mint *elóhim*-istenekhez fordult a nép (Ezs. 8₁₉). Az animismus ezzel még nem vált vallássá: nem a lelkek voltak az istenek, hanem a lelkeket is félték és részben úgy is tisztelték, mint az isteneket.

Az elköltözött léleknek *elóhimmal* való jelzése Izraélben talán már csak képletes szó, és a. m. nem emberi lény; a szót azonban a *præhistorikus* idők szószerint vehették; és csak a léleknek ilyenén istenséggé váltából fejlődhettek ki egyes halottas szertartások, a melyek, eredetüknek elmosódásával, fönnmaradtak akkor is, a mikor a lélek nem volt többé *elóhim* és Izraél nem ösmert más *elóah*t, mint Adónajt.

A halott Izraélben szertelen mértékben foglalkoztatta a hozzátartozókat. A gyászolás a ruháknak megszaggatásával vette kezdetét (Gen. 44₁₃. II. Sám. 1₁₁. 13₃₁. Jer. 36₂₄): a mi nem az átérzett fájdalomnak, az önkívületnek, vagy az élet semmibe vevésének akart a jele lenni, hanem, mint a megalázkodásnak aktusa, egyik formája volt az *elóhim*-halott iránt érzett hódolat kifejezésének. A rabszolgának a régi népek letépték ruháit. Ezsajás is, a mikor symbolizálni akarja, hogy Egyiptomot rabszolgaságba fogja hurczolni Assyria, (meztláb és) «meztelenül» jár-*kel* Jeruzsálemben (Ezs. 20). Vad népeknél a főnök, vagy király előtti hódolat

abban jut kifejezésre, hogy az alattvaló a csipőig megmenteleníti a testét. Testének megmentelenítésével jelezte az élő, hogy hódoló rabszolgája lesz a halottnak, mert különben, mint előhimtől, tartania is kellett tőle. A gyászoló a leszaggatott, valóban «letépett», és nem csupán behasított (ezért synonym a meztelen, felsőruháját levetett és az öltönyét leszaggatott, Ezs. 20₂. 3. Jób 22₆. 24₁₀. Gen. 37₃₄. II. Sám. 3₃₁.) ruha helyében zsákot (*szak*) öltött magára. Nem hogy valami zsákba bűjt volna az ember, hanem a *szak* durva darócruha volt, a mi lepel formában meg lehetett minden háznál, hogy adandó alkalommal, mint országos gyász idején (Ám. 8₁₀. Jer. 6₂₆. Jóel 1₁₃), a rituális böjtölésnél (Ezs. 58₅. Jóna 3₅) meg a halottas gyásznál «felövezzék» (Ezs. 3₂₄. Jer. 6₂₆) a derékra (Gen. 37₃₄. Ezs. 20₂). A zsák is általános rabszolga-viselet volt; jele a megalázkodásnak (I. Kir. 21₂₇); az irgalomért könyörgő, legyőzött ellenség «csipőjén zsákkal és fején kötéllel» jelent meg a győző előtt (I. Kir. 20₃₁. 3₂); nyomasztó viszonyok közt, országos csapások idején, az égi hatalmak jóindulatának kinyerése végett állandóan is ott viselte egy-egy kiválóbb alak a zsákot a rendes öltöny alatt (II. Kir. 6₃₀.); a zsák rendes járuléka a rituális böjtnek is (Ezs. 58.), és Izraél vallásában mindkettő arra szolgált, hogy a nép megengesztelje, maga iránt jóra hangolja Adónajt (I. Kir. 21₉. 12. Ezs. 58₅.) Így volt az a gyászban is: a ruha megtépése és a zsák-övezés az előhim előtti hódolatnak volt a formája és kegyelme kinyerésének a módja.

Ugyanezen eszmekörbe, az előhim lélek megengesztelésének czerimóniái közé tartozott eredetileg a gyász-

szertartás, hogy az élők a földre vetették magukat (II. Sám. 13₃₁.), fejüket behintették homokkal vagy hamuval (II. Sám. 13₁₉. Ez. 27₃₀.), esetleg porba vagy hamuba ültek (Mik. 1₁₀. Jer. 6₂₆.) A földreborulás a megalázkodásnak annyira általános jele, hogy elég a pusztá ráutalás arra; a biblia is és mind a népek irodalma telve erre vonatkozó adatokkal. Ha a lélek nem volt előhim: érthetetlen ez a leborulás. Subjektív mozdulatnak, a fájdalom kitörésének vagy az önkívület aktusának sem vehető az: a mikor Dávid Absálóm gaztettének, fiai halálának hírére megtépte ruháit és «lefeküdt a földre» (II. Sám. 13₃₁.), az csak olyan vallási aktus, mint a mikor Dávid Adónaj irgalmának kinyerése végett böjtölt és «lefeküdt a földre» (II. Sám. 12₁₆.) A porbaülés csak állandósítja és kényelmesebbé teszi a leborulást, a porhintés pedig symbolizálja azt (a leborulásnál poros lett a homlok stb.): mindannyija a hatalmasok, királyok, dæmonok és istenek megengesztelésének a módja, a meghunyászkodásnak és hódolatnak a formája. Józsu és Izraél vénei a népnek vétekbe esténél megtépik öltönyüket, a földre borulnak, port hintenek a fejükre, és így imádkoznak Adónajhoz (Józs. 7₆.)

Az országos és halottas gyászolásnak ezen szertartásaival rendszerint együtt említetik a böjtölés is. Eredete talán arra vezethető vissza, hogy a halottnak hozzátartozói félelemből és tiszteletből — a kegyelet itt túlságosan ethikai fogalom — nem mertek addig enni, míg a halott előttük volt, a ki is nem ehetett, vagy inkább addig, a míg be nem mutatták annak az előhimot megillető halottas áldozatot (l. alább). A böjtölést különben egyik leghatásosabb eszköznek vette e

barbár világ arra, hogy a rossz szellemeket és isteneket jóindulatra hangolja és haragjukat elhárítsa magáról. A böjtölésben a legnagyobb maga-megalázás rejlett (Zsolt. 35₁₃.) A mikor a birák korszakának Izraélja kivonul egyik törzsük, Benjámin ellen, és vereséget szenved: böjtöl az egész nép (Bir. 20_{24—28}.); a filiszteusok elleni háboruban is nagyon jó szolgálatot tett az azt megelőző általános böjtölés (I. Sám. 7₆.); Dávid, hogy haldokló fiának megmentse életét, nemcsak abban «keresi meg Istent», hogy lefeküdt a földre, de böjtölt is (II. Sám. 12₁₆). Így böjtölt a régi Izraél a gyászban is (I. Sám. 31₁₃. II. Sám. 1₁₂.)

Ugyanilyen eredetű, a ruha leszaggatásával összefüggő, annak folytatását képező, két gyász-szertartás: a turbánnak leoldása és a saruk lehúzása. A család hajadonfőtt volt a holttest körül. A mikor Ezékielnek symbolizálnia kell, hogy az elpusztuló Jeruzsálemnek lakosait nem fogják meggyászolni, a maga feleségének halálakor is «felkötí turbánját» (Ez. 24₁₇.) A süvegnek fején hagyása a gyász-szertartásnak semmibevevése volt (Ez. 24₂₃.); a turbán helyébe jött a hamu, ezért Ezsajásnál a vigasztalásnak képe, hogy «Czión gyászolói turbánt kapnak a hamu helyében» (a héberben szójáték; Ezs. 61₃.) A süvegnek e levétele nem a külső tiszteletnek volt a jele; ezzé majd csak a nyugot felfogásában fog az válni. A turbán a méltóságnak viselete (v. ö. Ezs. 61₁₀. 62₃. Jób 29₁₄.); talán a rabszolgának fejről le is vették; a gyászban való leoldása újfönt a megalázkodásnak volt a kifejezése, csakúgy mint a zsákövezés a díszes öltöny helyében. Még bensőbb az összefüggés a hajadonfőtt-létel és a léleknek megistenítése

közt, ha szemünk előtt áll a tény, hogy a *péra*, a szabadon lelógó haj, mily nagy szerepet játszott a régieknek vallási szertartásai közt; talán a lelógó haj symboluma volt annak, hogy az élő a halott lelkének, mint istennek, állott szolgálatába (mint a *názir* Adónajnak). A sarulehuzás általános jele az emberek és istenek iránti hódolatnak. A szolgaság jut abban is kifejezésre: sok őskori népnél nem szabadott a magasabb rangúak elé lépni, csak mezitláb; Francziaországban még a XV. század végén is mezitláb mentek egy elfoglalt városnak legtekintélyesebb polgárai a hódító elé (Spencer III. 159); a mohammedánoknál még ma is csak sarutlanul szabad belépni a templomba. Ezért nem lépett sarus lábbal Izraél a helyre, a hol valamely szent lény honolt; a ránk maradt adatokban persze mindenütt Istenről van szó (Ex. 35. 6. Józs. 5₁₅.) A mezitláb járás, mint része a test megmeztelenítésének, a gyász jele (Mik. 18.); a gyászban lehúzták a sarukat, a ki azt nem tette, nem gyászolta meg halottját (Ez. 24₁₇. 23.). A mikor Ezsajás az Egyiptomra lecsapó gyászt akarja jelképezni, lehúzza saruit (20₂); Jerémiás pedig intő beszédében a nemzeti halál képeül e szót használja (25.): «vigyázz lábadra, hogy sarutlan ne kelljen járnod». A mezitlábosság a megalázásnak a képe (Jób 12₁₇. 19.); nyilvános gyászban is mezitlábosan (megalázkodva) könyörögtek Adónaj jóindulatáért (II. Sám. 15₃₀. 31.). Ilyen lehetett a cipőlelőhuzás szertartása a gyászolásban is: elnézésre hangoló megalázkodás az előhim-lélek előtt; vagy pedig (az Ex. 3. és Józs. 5. analógiájára) szent félelemben, sarutlanul jártak a halott körül, nem annyira a halott, mint inkább a lélek iránti tiszteletből; «szent volt a

hely, a hol álltak»: egy előhim volt ott jelen. A szokás megmaradt máig is a zsidóságban, de úgy látszik, az eredeti ok — a halott-imádás — már Ezékiél idejében kiveszett abból (Ez. 24₁₇.)

A halott-imádásnak maradványa a szertartás is, hogy a gyászoló valami kendővel beburkolta fejét, tulajdonképen az ábrázatot (a férfiak: a «bajuszt», a fön hamu volt). Így gyászoltak a halottért (Ez. 24₁₇. 22. Mik. 37. Jer. 14₃.) meg a nyilvános szomorúság idején. (II. Sám. 15₃₀.) E szokást fentartatná a Sulchan Árukh is (J. D. 386.), hét napon átra ajánlván a talithnak fejre burkolását, vagy, ha másképen nem megy, a sapkát kell az embernek jól a szemébe huznia. A későbbi zsidóság nem tudta, mitévő legyen e szertartással; de tudták a régiek: az a remegő meghódolásnak volt a jele, a melyben az élők nem mertek rátekinteni a holttesttől még el nem távolodott lélekre. Az előhimnak megpillantását vészthozónak, halálosnak vették (Ex. 36. 19₂₁. 33₂₀. Hágár, Gen. 16₁₃., csodálkozik, hogy életben maradt, Ezsajas próféta meg, 6₅., biztosra veszi rögtöni halálát, a mikor megpillantják az isteni látomást).

Mindezen halottas szertartást hiven megtartotta az Adónajhoz esküdött Izraél is; Adónaj mellett a lélek nem volt többé előhim; az ősi, eredeti vagy átvett szokások megmaradtak; pogány szinüket letörülte a monothéismus; gyakorolták azokat, mint a kegyeletnek tényeit, eredetükre nem gondoltak. A halál nagyon konservatív. Voltak azonban az ősi Izraélnek halotti kultuszában oly szertartások is, a melyeket eltilt a tóra; szertartások, a melyeknek eredete szintén az animismusra, a babona természettudományára, a léleknek

megistenítésére megy vissza; de eltiltja a tóra, mert a lélek-imádásnak annyira barbár és pogány formái, hogy mint a legdurvább animismusnak inkarnációi, belé nem illeszkedhettek az Adónaj-kultusznak erkölcsi monotheismusába. Csakhogy a halál annyira konservatív, hogy e szokások évszázadokon át tartják magukat Izraélben, ellenére minden tilalomnak.

Első helyütt áll e czerimóniák közt a szokás, hogy a gyászoló éles eszközzel megvagdalta testét, főképen a karjait. Még Jerémiás idejében is (600) azzal tisztelték meg a halottat, hogy bevágásokat csináltak érette a testbe (Jer. 16₆.) Megvolt a szokás nemcsak a moabitáknál, (Jer. 48₃₇.) és filiszteusoknál (Jer. 47₅.), de a legtöbb kulturanélküli népnél; a hol nem volt kés, megtették a szolgálatot kagylók és kövek. Némely nép-nél ujjaikat vagdalták le így a gyászolók; a vérveszteség halálos is lehetett; fejüket verdesték kövekkel, a míg a vér lecsurgott és tehetetlenül leroskadtak. És e szertartásnak neve: a halottnak hozott véráldozat volt. (Spencer I. 205.) A rómaiak manesei is megkövetelték az embervért. A rettenetes megalázkodásnak volt a jele e brutális szertartás. A lélek-előhimet is azzal a kultuszszal kellett megtisztelni, a mi az isteneket illette meg. Ott találjuk e szertartást a Melkart papjainál (I. Kir. 18₂₈.): a *khómerok*, hogy Báaljuk meghallgassa őket, «a maguk szokása szerint megvagdalkoztak kardokkal és nyársakkal, a míg a vér végigömlött rajtuk». Így akarják kieszközölni a Báal jóindulatát; a megvagdalkozás és vér láttára megesett az isten szíve a hivein; az a szenvedés és szörnyű megalázkodás jól esett isten-voltának, hizelgett isteni hiúságának és segí-

tett. A félpogány Samariának izraélita lakói így gondolkoztak Adónajról is; képzeletükben Adónaj is olyan isten volt, a ki előtt legjobb ajánlat az embernek hitvány maga-lealacsonyítása: nyolczvan emberük útra kel, hogy Adónaj templomába étel-áldozatot és tömjént vigyenek, és úgy jelentek meg «megszaggatott ruhában és megvagdalkozva» (Jer. 415.) A próféta-ságban csak az emberi önhittség bántja Adónaj szemét (Ezs. 38.), a pogányságban a halandónak testi épsége és szép ruhája is. A megvagdalkozással állott összefüggésben annak folytatása, a halottas rítus, hogy a gyászoló megtetoválja testét. A kettő együtt jelenik meg minden őskori népnél (Spencer III. 82). Az első halottas tetoválás: a megvagdalkozás nyomában maradt sebhelyek. Gyakran ebben is a «szépet» keresték; a testbe ábrákat vágta és a bőrt úgy húzták le, hogy aztán a forradás jól festett (u. o. 272). Ez a gyászjel idővel el is múlhatott. Ha azonban azt állandósítani akarták, be is étették a sebet maró folyadékkal. Ezzel aztán testébe sütötte az élő, hogy örök rabszolgája marad a lélek-előhimnak, a mint a *tótáfóthtal*, a homlokba étetett szent bélyeggel, valamelyik istenségnek való elszenteltségét jelezte (v. ö. Ezs. 445.). A halottas tetoválás: a *ketóbet káaka*, a mit a Leviticus (1928.) együtt tilt el a halottért való bevágás-csinálással. Ez a beétegetett írás vagy kép, minden valószínűség szerint az elhalt-nak totemja volt: az élő istenél fogadta a halott lelkét, a minthogy előhimnak vallotta azt a megvagdalkozásban is. A szertartásnak bűnvoltáról a Deuteronomiumban olvasott legelőször Izraél (141.), a hol is a tilalomnak megokolása, hogy Izraél «szent népe Adónajnak»

(142.); ennek pedig egyéb értelme alig lehet, mint hogy Izraélnek nem szabad más isteni lényt — a jelen esetben: az elholtnak lelkét — félnie és tisztelnie, mint csak Adónajt.

Általánosan elterjedt halottas szokás volt és a tórában az előzővel együtt van eltiltva a szertartás, a melyben az élők a gyász jeléül lenyirták hajukat, a férfiak szakállukat is. Ez is ősrégi szokás, a mi a Deuteronomium megtalálásáig teljesen legitim szertartás volt az Adónajt tisztelő Izraélben is. Az általános gyásznak képe, hogy zsák kerül minden csipőre és kopaszság minden fejre (Ám. 8₁₀. v. ö. Ezs. 22₁₂. 15₂. Jer. 16₆. 48₃₇.). A próféták egyáltalában nem foglalnak állást e szokás ellen, elannyira, hogy még a Deuteronomium ismerése után is Ezékiel csak a papokra alkalmazza a hajlenyírás tilalmát (44₂₀.); és bizonyára nem tűrik azt hallgatással, ha a szokásban még benne rejlik eredetének pogány szelleme. A hajnak e levágása a halottnak hozott haj-áldozat volt. Miért épen az ember haja tetszett a halottnak? Az javarészt a babona filozófiájának marad a titka; de legott megtaláljuk benne a logikát, ha rágondolunk a primitív kultuszok alapjellegére: az ember megalázkodására, a mi oly kedves volt a természet halálnak színe előtt. A rabszolgának levágták haját, szakállát: hajának feláldozásával az isteneknek lett az ember rabszolgája. Későbbi fejlődésében talán az ember és Isten közti «eljegyzés»-nek, *berith*-kötésnek volt az a formája; ezért voltak az Astarténak szolgálatába lépett papok: *galláchok*, nyirott fejűek. Ez a legnyilvánvalóbban tett az eskütételnek, frigyrelépésnek legszebb formája. Achilles levágja haját és oda teszi az Patroklosnak.

holttestének kezébe, a fogadalom kíséretében, hogy boszut áll érte; a myrmidónok pedig a holttestet tele rakják otthelyt levágott fürtjeikkel. Az istenekről átszármazott az elszegődésnek, hódolatnak a jele a lelkekre. A görögöknél a menyasszony hajfürtöt áldozott lakodalma napján Aphroditénak, egyes népeknél pedig a gyászolók levágták hajukat és azt a sírdombra tették. (Spencer I. 204.). Izraélben a hódolatra, Adónaj szolgálatára menő samariai meg szikheimi emberek «szakáll-lenyírva» visznek tömjént és áldozatot a templomba (Jer. 415.); de haj- és szakáll-lenyírva jelennek meg a halottért gyászolók is. (Ez. 718.) Izraél felfogása szerint gyalázatban vannak a halottak, dögszámba mennek, «a földnek ganaja» azok, a kikért meg nem nyíratkoznak az élők (Jer. 164. 6.), és Euripidesnél Elektra szemére hányja Helenának, hogy «kiméli fürtjeit és megsérti így a holtakat». Mint a lélek megistenítésének aktusát tiltja el a Deuteronomium (141.) e szokást Izraélnek, «Adónaj szent népének» (1. fönt). A fejnek körülnyírását nemcsak a gyászban ismerték, a kanaániták egy-egy Báaljuknak, és valószínűleg az izraéliták is az elkanaániasodott Adónaj-kultuszban Adónajnak, hajuknak áldozatul bemutatásával esküdtek külön hűséget. Innen a tilalom: «fejeteknek szélét ne nyírájátok le kereken». (Lev. 1927.) Ez, bár a rákövetkező vers halottas szertartásokról beszél, nem a gyászolás czerimóniája,* hanem a specziális, valami lokális,

* Ezt a «kopaszság», «tarra-nyírás» szó jelenti: Ám. 810. Ezs. 324. 152. 2212. Mik. 118. Jer. 166. 475. 4837. Ez. 718. 2731. 2918., ép így Deut. 141., a hol ki is téve a «halottért» szó, és a papra vonatkozó tilalomban, Lev. 215.

istenséghez szegődésnek pogány formája. A fejnek tarra nyírása a gyászban más valami volt, mint ez a fej körülborotválása, vagy nyírása által nyert kontyviselet, csak eredetük volt közös: mindkettő a devotiónak szertartása; az Astarte papja, a gallách,*^{*} hajának levágásával jelezte az istennőnek való elszenteltségét, a gyászoló pedig ezzel a czerimóniával avatta magát a halott lelkének külön szolgálatába. Valószínű, hogy a halottas nyiratkozásnak a helye a fej előrésze volt; erre utal a Denteronomium tilalma: halottért ne csináljatok kopaszságot «szemeitek közt» = elől, a homlokon (mint a «kezek közt» a mell).

E szertartásoknak javarésze megkezdődött legott a halál beálltával. Nagy gondossággal vették körül a halottat is. Mihelyest az ember meghalt, első kötelesség volt nyitva maradt, merev szemét lesimítani (Gen. 46₄): hadd aludjon a halott. Nem undorodtak tőle, rá is borultak a holtra és megcsókolták arcát (Gen. 50₁. l. fönt). A hullának megmosásáról nem tesz említést a biblia, de valószínű, hogy a szokás már ősrégi. A halottat *mittán*, gyaloghintón vitték ki (II. Sám. 3₃₁.) a temetőbe, a mely vagy családi sírhely volt (Gen. 50₅. Ezs. 22₁₆. II. Sám. 19₃₈.), vagy közös temető (II. Kir. 23₄. Jer. 26₂₃.). Csak nagyon kivételes esetekben égették el a testet; így Sault és fiait (I. Sám. 31₁₂.). Halottégetésről tesz említést Ámosz próféta is. (6₁₀.) Az itt szereplő term. techn. «elégető» megengedi a következtetést, hogy egy időben legitim is lehetett a holttestnek

* Jellemző, hogy Ezékiel, 44₂₀., épen a gallách szóval tiltja el Izraél papjainak fejük lenyírását.

elégetése. A szokás abban inkább meggyalázást látott (I. Kir. 13₂. II. Kir. 23₂₀.); a törvény a bűnösöknél alkalmazza azt (Gen. 38₂₄. Józs. 7₂₅. Leo. 20₁₄. 21₉.). Rendes körülmények közt eltemették a halottat (Gen. 23₁₉. Bir. 2₉. stb.), és talán csak öltönyében és nem koporsóban került a sírba (II. Kir. 13₂₁), csakhogy ezt az egy helyütt említett és nem rendes körülmények közt lefolyt temetést nem szabad általános érvényűre magyarázni. (Különben is v. ö. Gen. 50₂₆. Deut. 3₁₁.)

A halottat, valószínűleg nem tartották sokáig a háznál, a keleti klíma nem igen engedhette azt meg. A bebalzsamozás a legkivételesebb eset volt. (Gen. 50₂. 26.) Mindjárt a kimulásnál kezdetét vette a hozzátartozóknak jajgatása: a *hó-hó* (Ám. 5₁₆.) kiáltozás (a verbum belőle: *náhó*, jajgatni a halottért Mik. 2₄.), a mi meg nem szűnt, a míg a holttest ott nem feküdt sírjában. A gyászolóknak egyhangú jajgatásától különbözött a *miszpéd*, a halottas jajgatás (Ám. 5₁₆. 17.), a melyben meg is említették a halottat: «Ó jaj, én fivérem!» «Ó jaj, én nővérem!» (I. Kir. 13₃₀. Jer. 22₁₈.) A *miszpéd*nek művészebb formája a *kínah* volt, a gyászenek (Jer. 9₉. 19. Ez. 27₃₂.), a mit megállapított, hagyományos, siránkozó melódiára énekeltek a *mekónanóth*, a hivatalos, gyászdalmondó, elsírató asszonyok (Jer. 9₁₆—19.), vagy a *jódeé nehi*, a jajgatáshoz értő férfiak. (Ám. 5₁₆.) A *kinah* rythmikus, éneklő hangon előadott prédikáció lehetett az elhunytak érdemeiről és a veszteség nagyságáról, és célja az általános rikatás mellett (Jer. 9₁₇.) a halott lelkét kielégítő dicsőítés is volt. Útközben a *mitta* előtt, a melyen a halott feküdt, mentek a jajgatók, utána a család és a halottnak megtisztelői; a földnek ráhányása

után még ott maradtak egy ideig a sír mellett és sírtak. (II. Sám. 3₃₁. 3₂.)

A temetéssel nem ért véget a halott iránti kötelezettség. Tovább is folyt az *ébel*: a rituális gyász. Az elhunytak gyászidőt szenteltek (Gen. 27₄₁.), a melynek tartama nem volt megállapítva. (Gen. 50₃. 10. Deut. 34₈.). A gyásznak szigorúsága is különböző fokú lehetett: igazi halottas kultuszuk, úgy látszik, csak a szülőknek volt (Jer. 16₇. l. alább); talán nem annyira a kultuszból, mint inkább a természetes érzésből magyarázható meg, hogy mély és nagy volt a gyász az egyetlen fiúért (Ám. 8₁₀. Jer. 6₂₆.); a hol a rémületes fájdalmat értetővé teszi, hogy az egyetlen fiúban elvesztik a szülők, a ki haláluk után a lelküket megillető kultuszból gondoskodnak.

Az ősidőkben általános volt e szokás: nem csak a koporsóba vagy a sír mellett fölállított ételtartóra raktak kenyeret, bort, de sokszor megtölték azzal a hullának száját is (Spencer I. 84. §.); a görögöknél a halottas kamrákba bort és mindenféle ételt tettek, olajmécsest is gyújtottak, hogy a sírból kiszálló halott lássa is, mit eszik. (u. o. II. 434.) Így adtak Izraélben is kenyeret a halottnak. (Dent. 26₁₄.) Vagy a koporsóba, vagy a sír fölé. A ritusnak egy második fokozatában a kenyéradás kultusz-aktussá vált: az étel nem mint ilyen kellett a halottnak, hanem a léleknek volt az szánva, mint áldozat. Az áldozat — mint az isteneknek szóló — kenyér, bor és tömjén volt. (Spencer II. 434.) Ilyenek voltak Izraélben a *zibche-méthim*, a halottaknak bemutatott áldozatok (Zsolt. 106₂₈., még ha a «halottak» alatt itt a bálványok értendők is); a tömjén-áldozat általános

volt, a sirok fölött fűszereket égettek el. (II. Krón. 16¹⁴. Jer. 34⁵). A rítusnak harmadik formája, a miből javarészt kiveszett az áldozás jellege, az, hogy az ételt nem a halottnak adták, hanem — a halott nevében, annak emlékére — a fönmaradtak ették meg azt. Ez volt a *léchem ónim*, a gyász-kenyér (Hós. 9⁴). Valami megszentelt, a halottnak, mint előhimnak felajánlott kenyér volt az így is, és épen ezért alkalmatlanná vált Adónaj számára a kenyér, a miből az ember «gyászában evett». (Deut. 26¹⁴.) Mindenesetre ilyen halottas kenyér az az «ember-kenyér» is, a mit Ezékiel említ a többi gyász-szertartás, turbánfeloldás, sarulehúzás és arczbeburkolás mellett. (24^{17. 22}).

A temetői áldozásnál a bemutatás perczeiben, a mikor a lélek belekóstolt az ételbe és italba, végtelen csönd uralkodott, ugyanaz a némaság, a mit a kultusz megkövetelt Adónaj előtt (a csöndesség — *hasz* — terminus technikusának alkalmazása: Czef. 17. Zak. 2¹⁷). Ez teszi érthetővé az Ezékiel (24¹⁷.) említette *dóm méthim* kifejezést, az a halottakat megillető némaság volt (v. ö. Ám. 6¹⁰. a halottak eltakarításánál, elégetésénél: «csitt! mert nem szabad említeni Adónaj nevét») és Ezékielnek, hogy a népnek meg nem gyászolandó halálát symbolizálja, «nyögnie kell a halottas némaságban» is (mert *ébelt*, rituális gyászt nem szabad rendeznie).

A halottnak való áldozás vagy megajándékozása sokáig tartotta magát a zsidóságban is. A Deuteronomium sem tiltja el, mint a többi pogány szertartást; csak azt nem engedi meg (26⁴.), hogy Adónajnak oly kenyérből vigyenek, a miből halottnak adtak. A szokás fölött gúnyolódni fog Ben Szira (30¹⁴.), a míg Tóbit

könyve (417.) ajánlja azt, mint a kegyeletnek szép aktusát. E halottas áldozás nagy átalakuláson megy keresztül a hagyomány zsidóságában. A mult szellemének pogány elemeit az már meg sem érthette; szerinte a Deuteronomium nem beszélhet arról, hogy a gabonából «halottnak adtak», hanem hogy a gabona árán szerezték be a halottnak való koporsót, meg ruhákat. (Jebám. 74^a). Az ősi szokásnak nyoma a temetés utáni tojásevés meg borivás, a mivel egy időben egész kultuszt űztek (Szemáchóth XIV.); főképen pedig az, hogy a gyászolónak enni-innivalót küldenek a rokonok és jóbarátok. A régi szertartásból csak az maradt, hogy a temetés után enni meg inni kell (a kereszténységben: a halotti tor); az ok elmosódott. A középkor zsidósága aztán kereste azt, és az eredetinek épen az ellenkezőjére bukkant: arra a megokolásra, hogy a halottat nem szabad túlon túl megtisztelni, nem szabad érte böjtölni (Túrim, Jóre D. B. J. 378.).

Mindezen, a léleknek megistenítésén alapuló szertartásokat az animismus teremtette meg. Az animismus nem vallás, legfőlebb polytheista népnél válhatik azzá, az Egy-Istent valló népben soha. Mint a primitív emberiségnek «tudománya» azonban megállhat a monotheismusban is, csak a tudományos filozófia mellett nem. Azóta a próféták megteremtették az Egyistenségnek legtisztább formáját, az emberiség természettudományi filozófiát, de nincs monotheistikus vallás, a melynek halottas kultuszában több-kevesebb életképességgel meg ne volna még ma is e pogány szertartásoknak édes anyja: az animismus.

Nagyvárad.

Dr. Kecskeméti Lipót.

EGY RÉGI KÓDEX ZSINAGÓGAI RENDJE.

Volt nekem algimnázista koromban egyszer egy professzorom. Hogy itélni képes lettem és vissza-visszagondoltam gyermekkorom tanítóira, az a nézetem formálódott bennem felőle, hogy bizony nem tudott valami nagyon sokat. De gyönyörű előadása volt. Úgy tudott beszélni, hogy minden szava az ember lelkébe vésődött.

Csak úgy csüngtünk az ajakán.

No aztán egy kicsit nem szerette a zsidókat. Ez meg pláne igen érdekessé tette őt előttem. Mert, hogy minket, zsidókat, kivételes módon traktálnak, azt nem holmi utczacsavargóktól tanultam, ej dehogy! Egy pár tanár úrnál szedtem magamba ezt a nagy és még ma is hasznos tudományt.

Fokozott figyelemmel lestem ezek folytán a szép előadású professzorom minden igéjét. Még azt is, mi nagyon bántott.

Jól emlékszem, mikor egyszer szerencsétlenségemre szombaton szólított föl és a felelet közben krétával kellett volna demonstrálnom a világot mozgó kérdést, én meg nagy szerényen azt a megjegyzést tettem, hogy «nem irok szombaton, tiltja a vallásom», tányérnagyságra nyílt szemekkel reám nézett, lassan fölemelkedett székeről, ott hagyta a pódiumot, egész közelembé

lépett és — mintha csak ma látnám, hallanám — stentori hangon rám rivallt, minden szótagot megnyomva, mint valami hatalmas orgona billentyűit: «Micsoda, nem irsz szombaton, tiltja a vallásod, hát mit gondolsz te, talmudiskolában vagyunk mi? Eredj talmudiskolába és menj aztán rabbinusnak!»

Az utolsó szó első billentyűje megütésekor azt hittem «rabló» lesz belőle. Megkönnyebbülten vettem lélekzetet, mikor kellemesen csalódtam. Bátorságra és önérzetre kaptam és nyugodt, biztos hangon válaszoltam: «A jó Isten segítségével az leszek is, tanár úr». Azontul egyik legkedveltebb tanítványa lettem.

Más alkalommal, mikor more patrio hatalmas lármát csaptunk óra előtt — egyik tanárunk beteg volt és azt hittük, hogy elmarad most a lecke — ő vállalkozott a helyettesítésre és — hirtelen benyit hozzánk. Óriás termete megáll az ajtóban, villámló szemekkel mustálja az osztályt és mint a mennykövek, úgy hullottak szájából a szavak: « stb. hát azt hiszitek tán, hogy zsidóoskolában vagytok, hogy stb.»

Szöveget ütött ez a szó fejemben. Gondolkodtam, mit jelentsen. Hiszen «zsidóoskolába» jártam én, ott a siputezában és úgy tudom — ekként elmélkedtem magamban — hogy olyan volt ott a rend és a fegyelem, mint a katonáknál. Hát miért példálózik a «zsidóoskolával?»

Csak nagy későre jöttem rá a rejtély nyitjára. Ugyanakkor láttam azt is, hogy tanárom maga sem tudta, mit mond tulajdonképen. «Judenschule»-t fordította le egyszerűen, ez pedig nem «zsidóoskolát» jelent, hanem «zsidótemplomot». «Hier geht's ja zu, wie in einer

Judenschul» — ezt a világraszóló, csodaszép mondást a német sógor találta föl, gazdagítva, mint a hep-hep kiáltással, drága nyelvkincsét e ritka gyönggyel.

Mikor aztán a nagy fölfedezést megtettem, azt tapasztaltam, hogy derék professzoromnak — Isten nyugosztalja békében — igaza volt mindkét dologban. Jóslatszerű kifakadása, hogy legyek rabbinus, hála az Égnek valóságot öltött, és hogy a zsidó templomban tényleg mód felett rendetlen a rend, kicsoda állíthatná e szomorú igazság ellenkezőjét?

A minapában alkalmam volt találkozni egy vidékembeli úgynevezett orthodox hitközségnek 80 éves, talmudkorifeusnak és művelten gondolkodónak ismert rabbi-jával. Igen jól összebarátkoztunk és egyebek közt szóba került isteni tiszteletünk szánalmas voltának kérdése. Az öreg úr sopánkodott, hogy nem akar az úgynevezett orth. községek zsinagógáiban a rend meghonosodni. «Ennek ostromozására — úgy szólt — egyik derásámban a következőket mondtam valamikor. Jákób ősatyánk ősmert álmából fölébredve, így kiáltott föl: Mily félelmetes egy hely ez; *bizony, Istennek háza van itt!* Ez a meggyőződés valószínűleg onnan támadhatott lelkében, hogy ide-oda futkároztak az angyalok a lajtorján. Már pedig ez a templomban történhetik csak; különben szép csöndben maradtak volna!

Nagyot nevettünk valamennyien ezen elmés ötleten.

A dolognak azonban fele sem tréfa. Mert olyan viselkedést, minőt a templomban, isteni tisztelet közben tanusítunk, másutt nem engednénk meg magunknak. Jönnek-mennek, a mikor akarnak; állnak-ülnek, a mikor és a hogyan akarnak, könyökölnek előre-hátra,

fordúlnak erre, fordúlnak arra, fecsegnek, ásitoznak, nevetgélnek. Méltóságról, áhitatról, egységes rendről a világért sincsen szó. És ezt nem csak kicsiny, vidéki, hanem bizony fővárosi, monumentális templomokban is tapasztalhatjuk, úgy hogy nem egyszer az a gondolat ébred a szemlélőben: «Kendse jobba Deákné vásznánál.»

Pedig nem csak a társadalmi életnek, hanem a zsinagógában fentartandó magaviseletnek is megvan a maga don't-ja, határozott, szigorú rendje, illeme.

Már a bibliai időben is, mikor még az áldozati kultusz virágzott és Dávid király ideje óta a második templom lerombolásáig, az énekkel és hangszeres zenével megtöltött istentiszteletre a legpontosabb, a leg részletesebb rend volt megállapítva kóhaniták, leviták és «laikusok» számára egyaránt. Hely, idő, alkalom, öltözet, dal, melódia körülményesen jelöltetett meg és jaj volt annak, ki véteni merészelt a fennálló rendszabályok ellen. A legcsekélyebb kihágás a legsúlyosabb bűn számba ment. Nem akarom a bibliai idézeteket felsorolni, számuk légió. A ki csak valamiképen ösmeri a bibliát, maga fogja azokat találni. Ezeknek révén meg fog győződni arról, hogy a «Judenschul» vagy — mint tévesen fordították — a «zsidóoskola» rendetlensége nincsen megokolva klasszikus szent könyveinkben, valamint arról is, hogy a keresztény kultusz rendje belőlük származik, intézkedéseik pontos betartása által.

De nemcsak ezekben, hanem a későbbi, hagyományos irodalomban is, a talmudban és a hozzáfüződő, részint kiegészítő, részint magyarázó, részint meg kodifikáló munkákban számosak a rendszabályok, melyek az istentiszteleti áhitat és méltóság fentartására vonatkoznak.

Maimóni, ki a XII. században (1135—1204), és Káro József, ki a XVI. században (1488—1575) élt, rendszerbe foglalták és összeállították a talmudban szétszórt istentiszteleti szabályokat mind; az előbbi «Misneh Tóra», az utóbbi «Sulchan Árukh» című kodexében.

Bizonyságot tesznek e tények arról, hogy a zsinagóga a legrégibb idő óta fogta föl azt a méltóságot, melyet Isten házában tanusítani kell.

Hadd álljanak itt a zsinagógai rendnek egyes pontjai és mutassák meg, hogy teljesen megfelelnek mai fölfogásainknak is.

1. Az imarend alapelve: Ima áhitat nélkül nem ima; úgy tekintse magát az ember, mintha közvetlen Isten előtt állana.

2. Legyen mindenkinek állandó helye a templomban.

3. Az ember a templomba lép és mielőtt imádkozni kezd, leül kissé, hogy hangulatot és áhitatot gyűjtsön.

4. Nem szabad az imához fogni nevetés, könnyelmű élczelődés, beszélgetés, bosszankodás után, hanem csakis komoly, vallásos gondolatokból kiindulva.

5. Rendbeszedett, a helyhez és a szent cselekményhez mért ruhában és kifogástalan tisztaságban kell megjelenni az istentiszteleten.

6. Egyenesen kell állani, a fejet kissé meghajtva, mint a szolga ura előtt.

7. A szemeket nem szabad fölfelé forgatni, a gondolatok irányuljanak oda.

8. A templomban semmi szín alatt nem szabad hangesen imádkozni.

9. Ásítózni tilos; ha elkerülhetetlen, be kell fődni a száját a kézzel.

10. A köpetet ki kell taposni; illedelmes ember a zsebkendőbe fog köpni.

11. A kezeket nem szabad a csipőre tenni.

12. Nem szabad sehogysem a padra támaszkodni.

13. A lábakat egymás mellé kell helyezni.

14. Nem szabad beszélni, nevetgélni, sem semmiféle egyéb allotriákat üzni.

15. A tórafölolvasásakor mindenkinek csöndben figyelni kell.

16. Kimenni tórafölolvasáskor a templomból nem szabad.

17. Az állva mondandó imáknál nem szabad ülni, az ülve mondandóknál nem szabad állni.

18. Az istentisztelet befejezése után le kell ülni kissé, hogy a templomban időzés ne látszassék tehernek.

19. Ugyanez okból a templomból lassú léptekkel szabad csak távozni.

20. A templommal és az iskolával szemben a legnagyobb tisztelettel kell viselkedni.

Ime, az istentiszteleti rend törvénybullájának nagy általánosságban összeállított czikkei. Bátran bocsátható az olvasó megítélése alá, ha vajjon egytől-egyig nem birnak-e még most is a legelevenebb aktuálitással. Alig akad valaki, a ki nem vétene ellenük. Mily szép, mily fölemelő, példaadó látványt nyújtának templomaink, ha e rendszabályok szerint cselekednénk!

A templomainkban uralkodó rendetlenség és zürzavar évszázadok óta a legkeserűbb szemrehányásokra készíti legnagyobb és legideálisabban gondolkodó rabbijainkat. Kemény kifakadásokra akadunk műveikben, döntvényes responsumaikban és szónoklataikban. Ki-

méletlen rendreutasításaikra alkalmazhatók Zunznak szavai, hogy képeznek «ein schönes Zeugniß für das Judenthum, dass es niemals seine Bekenner hat in der Irre gehen lassen, dass wir in seinen Lehren stets die Mittel und den Muth zum Zurechtweisen gefunden». (Wiener Jahrbuch IV., 81.)

Hogy csak néhányát említsük a sok, sok közül. Juda ha-chászid, a Széfer ha-chaszidim (Jámborok könyve) a XII. század végén és a XIII. század elején élt szerzője, Abóáb Izsák, a Menórath ha-máór (Világító lámpás) szerzője a XIII. században, Menachem ben Zérach, a Czedáh Jaderech (Útravaló) szerzője a XIV. században, Alami Salamon, az Iggereth Muszár (Erkölcstani levél) szerzője a XV. században, Hurwitz Ezsajás, a Sené luchóth ha-berith (A két frigyta) szerzője a XVI. században, Lentschütz Efraim, az Ammúdé sés (Hat oszlop) című munkának szerzője a XVII. és Eibenschütz Jónáthán, a Jáaróth Debás (Mézsejtek) nevet viselő híres szónoklatgyűjteménynek szerzője a XVIII. században majd szelid, majd a legnemesebb harag hangján kelnek ki e mélyen befészkelődött baj ellen.

Honnan vették magukat ezen visszaélések, miből származott e szertelen önkény, mi okon szűkölködnek a zsidó templomok a kellő, sok izben még a legkezdetlegesebb követelményeknek sem megfelelő rend nélkül? E kérdések elől nem szabad kitérnünk, ha régieinkhez hasonlóan, mi sem akarjuk megengedni, hogy hiveink magukra hagyva, intelem nélkül bolyongjanak a ferde úton. Méltatlan volna e kérdéseket nem vetni föl, de még méltatlanabb volna, nem adni reájuk a feleletet, őszintén, nyíltan, szókimondóan.

Két tényező nyomorította meg az istentiszteletet alakilag úgy, mint tartalmilag. Az egyik: imáinknak a végtelenbe való nyulása, a másik: annak a nyelvnek, melyet értünk, teljes künnrekedése. Lélektani lehetetlenség, hogy egy embersokadalom ily viszonyok között áhitatot, rendet, szent hangulatot tartson fenn. Lélektani lehetetlenség, hogy az unalom, ólomnehéz álmos-ság, részvétlenség ne vegyen erőt a közönségen. Innen van, hogy templomaink konganak az ürességtől és a mi kevés templomlátogató is van, az mind a legfesztelebb módon szórakozik az Isten csarnokában.

Elkeseredett harczot vívtak e nyomorúság ellen legistenfélőbb férfaink és ha irodalmunk könyveit és azok szerzőit, mint forrást meg akarnám nevezni, akkor nem hagyhatnék ki egyet sem. Mind, mind heves, szenvedélyes szavakban ostromozzák az okot és az okozatot: a hosszú, véget nem ismerő imádságot és a belőle eredő részvétlenséget. A talmud ideje óta egészen a mi napjainkig folyik a harcz — fájdalom, eredménytelenül, vagy legalább is igen minimális eredménnyel.

És a mi a második okot illeti, a nyelvet, hadd beszéljen maga a Sulchan áruch. A Sulchan árukh I. kötetében (Órach chajim, Élet útja) a 101. paragrafus 4. pontja így hangzik:

«A nyilvános imádság bármily nyelven történhetik; ellenben, a ki magánosan imádkozik, a szent nyelven tegye azt. A deczizórok egy részének véleménye szerint azonban ezt is csak oly esetben, ha az ember valamely betegért vagy egyéb házi bajában imádkozik; a közistentisztelet számára megállapított imát az egyes is elmondhatja bármely nyelven. Vannak azonban oly

nézetek is, melyek szerint a betegért is — vagy egyéb házi szerencsétlenség alkalmával — bárminő nyelven szabad imádkozni, az aramnak kivételével.»

Ez a paragrafus tehát mindennemű imának mindennemű nyelven való végzése mellett szól. Sem R. Mózes Isszerles, sem a Magén Ábrahám, sem a Turé-Záháb nem ellenkezik e paragrafussal, már pedig alig akadunk a Sulchan árukhnak egy paragrafusára, melynek határozményára ellen a nevezett glosszátorok nem fordulnának. Itt, e tekintetben, teljes az egyetértés, egyezők a vélemények. Égető szükség, hogy a rabbik jámbor érzülettel, Istennek és embernek tartozó őszinteséggel az istentisztelet száz baját orvosolják.

Rövidíteni kell az imákat történeti fejlődésük alapján és a hazai nyelvnek meg kell adni az azt méltán megillető helyet az imádságok sorozatában. Semmi újítás ebben nincs, csak visszatérés volna ez az ősi, egyszerű, lélekemelő istentisztelethez. Kiszámíthatatlan volna az áldás, mely ezen visszatérésből a zsidóságra, különösen a magyar zsidóságra háramlanék: bensősítené az istentiszteletet, idővel megtelnének a templomok újra, vallásos hiveink mindinkább szaporodnának, megtermékenyülne szivük és elméjük vallásos eszmékkel és az intézmények iránt való szeretettel, egy lelkiületében és ténykedésében erős zsidó-magyar felekezet támadna a mostani romokból, mely tiszteletet gerjesztene maga iránt az egész világon és utánzásra ragadná hitsorsosait mindenfelé nem sok idő múltán.

Tanácskozzanak a rabbik és határozzanak. Tudom, hogy a hitközségek, látva a nemes fáradozást és törek-

vést e szentséges ügy körül, ujjongva kezét nyujtanának keresztülvitelére, mihamarább megvalósítására.

Győr.

Dr. Fischer Gyula.

AZ ARANY BORJU ÉS A ZSIDÓSÁG.

«Eltakarított az élet hazájától, istenteleneknél adtak sirt neki, habár *nem* cselekedett igazságtalanságot, *nem* hordott hamisságot szájában.» (Jes. 53, 9). A nagy prófétának eme szavai, melyeket Istennek azon szolgájáról mondott, a kit oly büntettért ítéltek halálra, a mit nem követett el, jeligéje lehetne a zsidóság történetének, önállóságának elvesztésétől mind a mai napig. Annak a hazug vádnak, melynél fogva gyalázatot és halált kellett tűrniök, változott ugyan a módja, de maga megmaradt és örökkön tartónak látszik. Ma már nem vádolják a zsidókat források megmérgezésével, ostya megszenteltelenítésével, bűbájossággal, még a legfanatikusabb ellensége is szégyelne ilyesmit felhozni ellene. Itt-ott mindenestre hallunk még dühös feljajdulást a rituális gyilkosságok ellen, de ez a fegyver már meglehetősen megrozsdásodott, tehát újakat kell kovácsolni. A zsidók ellen mai nap indított hajsza filozófikus vagy ethnofiziológikus színezetet öltött és a faj fatalitásával igyekeznek azt igazolni. Hogy bebizonyítsák a sémi faj közveszélyességét, a bőrzére hivatkoznak. Képmutató felháborodással vetik a zsidók szemére, hogy szeretik a pénzt. Egy jámbor lapban nemrég következőket olvashattuk: «Törekvésük, reményük,

vágyuk végczélja a pénz. A vagyont tekintik a legfőbb jónak. Legközönségesebb és legjobb erőik a pénzszerzés szolgálatában állanak. Férfiaikat és ifjaikat csak egy gondolat lelkesíti: gazdaggá lenni, igen gazdaggá lenni, oly hamar a hogy csak lehetséges. Igaz, hogy *egy* istent imádnak, de ez nem az ég istene, hanem a földön levő *arany borju*, melyet szívvel-lélekkel imádnak. *A zsidók istenítik a pénzt és megvetik az élet eszmé-nyeit».*

Mikor ezt olvastam, sok mindenféle jutott eszembe. Mindenekelőtt az öreg Horác, a ki elégszer tette gúnyverseinek czéltáblájává az avaritiát és az avarusokat. És Goethe, a ki Gretchenjével panaszt tett, hogy az aranyon csüng, aranyra tör ki-ki. És hogy minden idők és minden népek irodalmában bőségesen találunk az anyagiság elleni leczkértetéseket. Bizonyára tehát Izraélen kívül is kellett lenniök olyanoknak, a kik az arany borjut imádták. És eszembe ötlött az a kérdés: ha olyanok lennénk, a minőknek leírnak bennünket, vajon egyáltalában lennénk-e még, léteznénk-e még *mint zsidók*? Ha materialisztikus világfiak volnánk, a kik aranyt aranyra halmozunk, hogy a földi javak élvezetében elmerülve a gyönyöröknek éljünk, vajjon hivek maradtunk-e volna a zsidósághoz? Ahhoz a zsidósághoz, mely haszon helyett csak gyűlöletet s szégyenletes rágalmat szült? Miért birjuk elszenvetni, hogy folytonos támadások tárgya, rágalmak czéltáblája vagyunk? Nem vethetnénk-e véget a sok ezeréves nyomorúságnak, ha nem hevülne lelkünk az *istenért, az eszményiségért*? Hiszen elég víz van arra nézve, hogy az összes zsidókat meg lehessen keresztelni! Ezzel el-

merülnénk a népek összéletében, hamar elvesztenők Izraél testi és lelki vonásait, és vége lenne a hosszú agóniának. De hogy még mindig megvagyunk és tartunk, valóban nem azért történik, mintha különös szeretettel keresnők a martírságot, hanem mert meg kell hoznunk azt a fájdalmas áldozatot az egyistenség eszméjének, Izraél monotheisztikus és erkölcsi missziójának, s arra kell nevelnünk gyermekeinket, hogy Isten nevének szentségeért sikra szálljanak. De nem is erről akartam beszélni, hanem azt akartam vizsgálódásom tárgyává tenni: *minő állást foglal el a zsidóság, a zsidó vallás a materializmussal szemben.*

Kisértsük meg mindenekelőtt azt, hogy megvonjuk a határvonalat az erkölcsiség megtámadhatatlan szerzési ösztön és a materializmus között. Hiszen a szerzési ösztön magában véve bizonyára nem lehet megvetendő dolog. A teremtés történetében a szentírásban olvassuk, hogy Isten így szólt az emberhez: «Legyetek termékek, sokasodjatok és népesítsétek meg a földet és hódítsátok meg azt, hajtsátok hatalmatokba a tenger halait, az ég madarait és minden állatot, mely a földön mász». Ezek a szavak feladatává teszik az embernek a tulajdonra való törekvést, mely egyetlen kísérője életének útján. Mondhatnók bátran, hogy az emberrel veleszületett a tulajdon birására való törekvés, épen úgy, mint az élet- és fentartás ösztöne. Már a gyermek is utána nyul a közelében levő tárgynak, bármi legyen az; ha megfogta, nem akarja elereszteni, szembeszáll, ha valaki el akarja tőle venni. A talmud még erősebben fejezi ki ezt a gondolatot: «Az az ember, a kinek nincs földje, nincs ingatlan vagyona, nem is ember, mert

írva vagyon: Az ég az Urnak ege, de a földet az embereknek adta».

Tehát az embernek jellemző tulajdonsága az, hogy tulajdona, birtoka legyen. A vagyona való törekvés, a vagyona megtartásában és javításában kifejtett verseny első rugója lesz a föld és az élet megszépítésének, megjavításának, átalakításának; sőt a vagyona való törekvés a földön minden mozgalomnak, minden alkotásnak mozgó lelke. A vagyona találjuk kútfejét az emberi szív legszebb és legnemesebb érzelmeinek, a társadalom leghasznosabb és legderekabb berendezésének. De viszont nem tagadhatjuk azt sem, hogy az ember legrosszabb tulajdonságai, legveszedelmesebb visszaélései, leggyalázatosabb bűnei szintén a vagyona való törekvéből származtathatók. A vagyona való törekvésnek ez a sebes helye nem kerülhette ki soká a figyelő ember szemét és csakhamar sürgetős orvoslást követelt. A szentírás világosan rámutat erre, midőn nem sokkal a teremtetés után megsemmisítendőnek ítéli az emberi nemet, mert a «világ tele volt erőszakossággal». Csak egy módot tudott rá, a büntetést. És valóban ez volt a legegyszerűbb, legtermészetesebb. De Isten gondolatai nem voltak mindig ugyanazok, mint az ember gondolatai. Az emberek úgy kísértették meg a gyógyítást, hogy a beteg testrészt eltávolítása helyett mindjárt az egész egészséges testet akarták megsemmisíteni. A világjavítók, az emberi társadalom orvosai a legrégebb kortól fogva mind a mai napig ismételték: A világon minden bajnak, boldogtalanságnak a vagyona az oka. A legfőbb szerencse az a boldogság, melyről az emberiség álmodik, melyben re-

ménykedik, a teljes vagyontalanságban és szegénységben, a vagyon fogalmának az emberi életből való teljes eltűnésében áll. E gondolatnak megtestesítését a görög cinikusokban s azok leghíresebb ismert alakjában, Diogenesben találjuk föl. Azt követelték, hogy az ember mondjon le mind arról, a mire a természet kényszerítése folytán nincs szüksége. Diogenes életmódja ennek teljes mértékben megfelelt, jóllehet egyesegyedül maradt. Nem egyes példákban, hanem jól szervezett, zárt társaságban látjuk a vagyon teljes megvetését az esszenusoknál, a zsidók egyik vallási pártjánál, mintegy két századdal a második templom lerombolása előtt. Ezek bizonyos rendet alkottak, eladták minden birtokukat s árát közös pénztárba tették. Sem szegény, sem gazdag nem volt közöttük. Mindnyájan egy elvet vallottak: «Az enyém a tied s a tied az enyém». Az esszenusok elvét magukévá tették az ebioniták is, az első keresztyén szekták egyikének hívei, a kiknek fő jellemvonásuk az önkéntes szegénység vállalása volt. A későbbi keresztyén rendek nagyrészt szabályul választották az önkéntes szegénységet, de a vagyontalanságot egyáltalában nem tették alapelvvé.

A francia forradalom kora, a kommunisták, a szocialisták mohón kaptak a vagyontalanság eszméjén s a leghevesebb előharczosai lettek a személyi vagyon eltörlésének, míg Proudhomme-nál arra a végkövetkeztetésre nem jutottak, a mire «Mi a vagyon?» című munkájában felel, hogy: «a vagyon lopás».

De bár milyen fejlődést mutasson is a vagyontalanság gondolata a cinikusoktól a szocialistákig, ennek a kérdésnek mindig hibás volt az alapja, az a tévedés

tudniillik, hogy *a vagyon baj*, holott nem a vagyonban, hanem a *vagyon rosszul alkalmazott használatában* rejlik a baj. Sőt a vagyonra való törekvésben nincs semmi rossz sem, ha az nem a becsületesség és erkölcsösség rovására történik. Materializmus alatt tehát nem a normális, hanem a *fokozott szerzési ösztönt* kell értenünk, mely úgy gyökerében, mint hatására nézve erős ellenmondásban áll az erkölcsi törvénnyel. A materializmus gyökere a gazdagságnak az emberiség boldogságára nézve való túlbecsülése. Abból a nézetből ered, hogy a gazdagság nem csak legkitünőbb, de egyetlen forrása az emberi boldogságnak, hogy a boldogság s a gazdagság egybevágó fogalmak. Azért csap át az akarat a vagyon gyarapítására irányuló erélyes törekvésbe; a vágy mohósággá, a szerzési ösztön kapzsisággá válik, s az ideális célok elhanyagolásában, a mérsékelt haszonnal járó munka megvetésében, a becsületesség és egyenesség áthágásában, ingadozásában jelentkezik.

Thémánkat tehát körülményesebben következőképen kell formuláznunk: *Miképen gondolkozik a zsidóság a gazdagságról, a mennyiben az emberi boldogságot illeti s miképen ítéli meg a vagyonra és gazdagságra való mértéktelen törekvést?*

Nézzük először is a bibliai irodalmat. A szentírás nem gondolkozik keveslőleg a vagyonról és gazdagságról. Isten áldásának tekinti a becsületesen szerzett vagyont és megelégedéssel tudatja, hogy az Ős atyák gazdagok voltak földi javakban. A gazdagságról való nézetét következő szavakkal fejezi ki: «Mert a kinek Isten gazdagságot és jószágot adott s neki hatalmat adott, hogy azt élvezhesse, részét kivehesse és örülhes-

sen fáradsága gyümölcsének, — az, Isten ajándéka». (Préd. 5. 18). De a gazdagság becsülése nem fajul el annak túlbecslésére. A gazdagság jó, de becsesebb javak a következők: Az *istenfélelem*, mint azt a 19. zsoltár énekli: «Kivánatosabb az aranyból és sok kincsénél». «Kedvesebb nekem szájad tanítása, mint az aranyból és ezüstnek ezrei». «Hajlitsd szívemet a te bizonyásgodra s ne a pénznyerésre». (Zsolt. 119, 36). A *jó hírnév*. «Becsesebb a jó név, mint a nagy gazdagság; a jó hír, mint ezüst és arany». (Példab. 22. 1). A *bölcsesség*. «Üdv annak az embernek, a ki bölcseséget lelt és a férfinak, a ki okosságot nyert; mert többet ér szerzeményük az ezüst szerzeménynél és e javadalom a színaranyból. Drágább a gyöngynél s nem ér föl vele minden drágaságod». (Példab. 3. 13—15.) «Nem adhatnak érte (a bölcseségért) tiszta aranyat, nem mérhetnek érte ezüstöt, ár fejében. Nem ér fel vele Ófir kincse, nem a drága onix és saphir. Nem becsülhetik arany és üveg szerint, nem cserélhetik el arany edénnyel. Korallt és kristályt sem említhetsz együtt vele, s a bölcseségnek több a zománca, mint a gyöngynek. Nem becsülheted Aetiópia topázával s nem mérheted le tiszta arannyal». (Jób 28. 15—19.) Salamon is midőn Isten meglátogatja őt Gibeóban, inkább kér bölcseséget, mint gazdagságot, miért Isten meg is dicséri őt. (I. Kir. 3. 4—15.)

Abszolút jó már azért sem lehet a gazdagság, mert néha szerencsétlenség a tulajdonosra nézve. (Predik. 5. 12.) Különböző anyagi és erkölcsi kórokat von maga után, a mit a szentírás példákban magyaráz meg nekünk. Ábrahám és Lót, a míg szerény anyagi körül-

mények közt voltak, bizalmas rokoni együttlétben éltek, *mihelyt meggazdagodtak*, viszály keletkezett köztük, *elváltak egymástól*. (Móz. I. 13. 9.)

Izsák és Abimelekh még Abrahám idejéből baráti szövetségben éltek, melynek át kellett volna származnia gyermekeikre és unokáikra — Izsák meggazdagodott, s ez fölkelte a régi szövetséges társ irigységét, felbonthatta a szövetséget és így szólt: «Eredj el tőlünk, nagyon hatalmas leszel nekünk». (U. o. 26. 16.) A szegény napszámosnak, a ki fáradságosan keresi mindennapi kenyerét, gyakran jobb dolga van, mint a jóllakott gazdagnak. «Édes a munkás álma, akár evett sokat vagy keveset, de a gazdagot nem hagyja aludni jóllakottsága». (Predik. 5. 11.)

A gazdag jobban ki van téve annak a veszélynek, hogy elfordul az Istentől, mint a nem gazdag, mert a gazdagság elbizakodottá és Istentől elhidegülővé teszi az embert. Azért nem akar gazdagságot Agur b. Jáke, s megelégszik azzal, hogy megélhessen: «Kettőt kérek tőled, ne tagadd meg, mielőtt meghalok. Tartsd távol tőlem a hazugságot és csalárdságot; ne adj gazdagságot és szegénységet, hadd legyen meg szerény eledelem. Különben, túlon túl jóllakom, könnyen megtagadhatnálak s azt mondhatnám: ki az Úr? vagy elszegényedve, tolvajlásra adnám magamat s vétkeznék Isten neve ellen». (Példb. 30. 7—9.) A gazdagságra törekvő telhetlenség épen nem felel meg szentírásunk szellemének. A zsoltáráköltő erősen gáncsolja azokat, a kik a vagyonukban biznak és gazdagságuk nagyságával kérkednek». (Zsolt. 49. 7.) És a Példabeszédek azt mondják: «A ki gazdagságában bizik, az elbukik». (Péld.

11. 28.) Az embernek tudnia kell mindig, hogy «az Örökkévaló tesz gazdaggá és szegénynyé». (Sam. I. 2, 7.); az ember saját ereje, melylyel tulajdonát megszerezte, szintén isteni ajándék. (Móz. V. 8. 18.) Tehát a gazdagnak nincs joga gazdagságával dicsekedni. (Jer. 9. 23.) A pénzvágyat, kapzsiságot, gazdagsághajhászást gyakran s erősen, különféle megokolással rosszalja a biblia. «Ne fáradozzál, hogy gazdag légy, hagyj fel ezzel az okosságoddal. Ha utána bocsátanád tekintetedet, — már nem lenne ott, mert szárnyakat kap, mint a sas és az ég felé repül. (Péld. 23. 5.) A gazdagság tűnékeny és mulandó, azért dőreség túlbuzgón fáradni érte.

Az aranszomjazás továbbá kielégíthetetlen. «A ki az ezüstöt szereti, az nem telik be az ezüsttel és a ki szereti a kincset, nem jövedelemmel.» (Pred. 5. 9.) A kapzsi hasonlít ahhoz a szomjashoz, a ki sós tengervizet iszik; mentől többet iszik, annál szomjasabb lesz. A kapzsiság tehát sajátképen *büntetés*. «A bűnösre azt a vesződséget méri az Isten, hogy gyűjtsön és halmozzon, hogy aztán annak adja, a ki Istennek tetszik». (U. o. 2. 26.)

Fölötte érdekes és tanulságos a szentírásnak az a fejezete, mely a mannáról szól. (Móz. II. 16.) Ezt a fejezetet különösen ajánlom dr. Pollák Illés uram barátom és a szocialista urak figyelmébe, megtalálják benne eszményük megtestesülését; de azt is megtanulhatják belőle, hogy még ez a paradicsomi szocializmus sem elégíthette ki az embereket. «Megunták és zuglódni kezdtek miatta,» mondja a szentkönyv. Még az is, a ki nem hívó szívvel olvassa a bibliát, bámulni fogja az említett fejezetben a költői erő leghatalmasabb

alkotását. Minden szó himnus az istenséghez, minden mondat dicsőítése az emberiségnek, minden fordulat mesteri rajza az emberi ösztönöknek. A nép gondtalanul ment ki a pusztába, minden nap megtalálta a napi kenyerét. Mindenki annyit talált, a mennyi kellett neki. De az emberismeret különös világossággal nyilatkozik meg az írásban, midőn kiemeli, hogy némelyek még ennek a tarthatatlan, szétfolyó vagyonnak gyűjtésénél sem tagadták meg gyűjtő és szerző ösztönüket. A kenyérből mindenki megkapja szükséges részét, mind a mellett tolakodnak, tusakodnak a dörék s ujjongva dicsekednek: Én sokat szedtem, többet szedtem össze rövid idő alatt, mint a többi! A szerényebbeket félreszorították s ezek féltek, hogy nem lesz elegendő kenyerük. Minő mesteri vonással van rajzolva az a kép, midőn az egyik megnyult, ámuló arczczal látja otthon az evés után, hogy semmi sincs már gazdagságából, a másik ellenben örvendetes meglepetéssel tapasztalja, hogy elégje van. Még itt is oda tolakodott az emberi társaság általános vendége, a fösvénység és a takarékosági hajlam. Mózes határozottan megmondta nekik: «Senki se hagyjon belőle reggelre». De mégis voltak olyanok, a kik hagytak. A büntetés, melyet e miatt kaptak, enyhe és tanulságos volt; a maradék a férgek és az enyészet zsákmánya lőn. Mosolyogva büntetett az istenség, mintha így szólt volna: Ime nézd, balga voltál.

A gazdagságra való vágy könnyen zsákmányává lesz az erkölcsi veszedelmeknek, melyek azt környékezik. «A ki rohanvást akar gazdag lenni, az nem marad tiszta.» (Péld. 28. 40.) A birtokvágy könnyen fajul fösvény-

séggé. (U. o. 22) s arra viszi az embert, hogy átugorja a becsületesség, egyenesség, hűség korlátait s jogtalan birtok után nyujtsa kezét. A csalfán szerzett gazdagság és a jogtalan birtok azonban nem szokott gyümölcsöt teremni. «A kicsalt gazdagság megcsökken, de a ki kezére gyűjt (becsületes munkával), az gyarapszik.» (U. o. 13. 11.) «Fogoly, mely költ a nélkül, hogy tojott volna az, a ki jogtalanul szerzi gazdagságát, napjainak felén el fogja őt hagyni s élete végén bolond lesz.» (Jer. 17. 11.) Csak az a jólét jár Isten áldásával, *melyet munkával és szorgalommal teremtetünk*. Igen figyelemre méltók azok a szavak, melyeket Mózes népéhez intézett, mielőtt bevonult Kánaánba. «Ha az Örökkévaló, Istened bevisz apáid Abrahám, Izsák és Jákób ígéret földjére, hogy adjon neked hatalmas és szép városokat, *melyeket nem te építettél*, javakkal telt házakat, *melyeket nem te töltöttél meg*, sziklákba vágott víztartókat, *melyeket nem te vágtál ki*, szőlőket és oly fákat, *melyeket nem te ültettél: vigyázz magadra, hogy el ne felejtssed az Örökkévalót*, ki téged kihozott Egyiptom földéről, a szolgák házából.» (Móz. V. 6. 10—13.) Az nem aggasztja Mózeszt, hogy valaha kárt tehet népének erkölcsiségében az, hogy polgára egy olyan országnak, mely meg van áldva gazdag és hatalmas városokkal, tulajdonosa lesz nagy háznak, mely, mindennel el van látva, a mit szíve kíván, hogy birtokosa lesz bőven termő szőlőknek és olajfaültetvényeknek: mert *a munkával egy nyomon járó, fokozatosan növekvő gazdagság* nem ragadja az embert elbizakodottságra s visszaélésre. De az a körülmény, hogy Izraél gazdagsága nem lesz békés munka gyümölcse, hogy városait

nem ő építette, házait nem ő töltötte meg, a vitzartókat nem ő vágta ki, a szőlőket nem ő ültette, egy szóval, gazdagságát munka, kenyerét verejtéke nélkül szerezte: ez aggasztja a nagy tanítót, hogy kártékony hatással lesz Izrael erkölcsösségére az új hazában.

Épen ezért nem az a lényeges vonás a boldog ember képében, hogy gazdag, hanem hogy élvezi munkájának gyümölcseit. «Ha élvezed kezed munkáját, az üdv és jólét neked.» (Zsolt. 128. 2.) Izrael boldogságát tehát a szentírás úgy állítja elénk, mint a földi javak természetes kielégítését. Az isteni áldás, mely természetes következménye az istenes életnek, egyszerűen abban áll: «Táplálástokra fogjátok enni kenyereteket». (Móz. III. k. 26. 5.) A meghódítandó ország, Palesztina azért olyan kíváncsatos, mert benne «enni és jóllakni» lehet. (Móz. V. 8. 10.) A zsidó állam virágzó korát Salamon alatt a Királyok könyve I. 5. 5. következőleg ecseteli: «És Juda és Izrael nyugodtan lakozék vala, mindegyik a maga szőlőtőkéje és fügefája alatt, Salamon minden napján, Dántól Bear-Sebaig». Ámos és Zakariás próféták nem festhették szebben és jobban Izrael vigasszal teljes jövőjét a száműzetésből való hazatérés után, mint a következő képben: «Fölépítik az elpusztult városokat, és lakni fognak bennük, és szőlőt ültetnek és inni fogják borukat és kerteket csinálnak s élvezni fogják gyümölcsüket». (Ámos 9. 14.) «Mert a béke magva ez: a szőlőtő ideadja a gyümölcsöt, a föld terményét, az ég harmatját, és én odaadom mindezt eme nép maradékának.» (Zakar. 8. 12.) Hogy mi az elérhető ideálja az emberi életnek, azt Mikha és Jezsaiás próféták következőképen írják le: «Kard-

jaikból sarlót fognak kovácsolni és lándzsájukból szőlő-metsző kést». (Jezsaiás 2. 4.) «És mindegyik ülni fog szőlőtőkéje és fügefája alatt és egyik sem fog zavart okozni» (Mikéás 4. 4.)

Az önzetlenséget a férfi legnagyobb díszének tekinti a szentírás. Ez legyen legfőbb erénye a bírónak. «Válaszsz a népből derék férfiakat, istenfélő s igaz embereket, a kik gyűlölik a hasznót.» (Móz. II. 18. 21.) És Mózes biztosít bennünket: «Még egy szamarat sem fogadtam el tőlük soha». (IV. 16. 15.) Sámuel is felszólítja a népet, hogy jelentse ki, vajjon fogadott-e el valaha valakitől ajándékot, a mire a nép tagadólag felel. (Sám. 12. 3—5.) Különben már Abrahámban látjuk az önzetlenség képét. «Sem fonalat, sem sarúszíjat» nem akar elfogadni Sodoma királyától, jóllehet, mint győzőnek joga lett volna az egész zsákmányra. (Móz. I. 14. 21—24.)

Ha most körültekingünk *a talmudi irodalomban*, ugyanazzal az ethikai szellemmel találkozunk, melyet a bibliai irodalomban találtunk. Sőt állíthatjuk, hogy az itt tovább fejlesztetett s jobban kimélyített. A talmud sem ismeri félre a vagyon értékét s a szegénység bajosságát. «A szegénység Isten próbája, hogy miképen viseli el az ember a sorsát zugolódás nélkül.» (Semóth r. 31.) Semmi esetre sem könnyű azonban a próbára tévés. «Alig van rosszabb baj a szegénységnél, mert ha ezzel van megszállva az ember, mintha a világ minden baja látogatta volna meg. Tanítóink következőket mondják: Ha a világ minden szenvedését egy mérleg csészéjébe tennők s a szegénységet a másikba, a szegénység csészéje lehuzná a másikat. (Vajjikra r. 34.)

Minden csapásnál fájdalmasabb a szegénység. (B. B. 116.) «Egyjelentőségű a halállal.» (Nedárim 7.) «Szorongatásával ebben az életben megment bennünket a túlvilági büntetéstől.» (Erúbin 41.) «A kinek napról-napra kell várakoznia, hogy mely ember asztalánál találhat egy kis szerény helyet, annak az élete már nem élet.» (Bécza 32. b.) «Abban a pillanatban, hogy az embernek más ember segítségét kell kérnie, arcza mindenféle színt ölt, csak a magáét nem.» (6.) «Nem csak a napjai rosszak a szegénynek, mondja a Ben Szira, hanem éjjelei is; házának teteje a legalacsonyabb a a háztetők között, úgy, hogy az eső valamennyi tetőről odafoly, szőlője meg legmagasabban van, hogy a trágát és jó földet a szelek az alacsonyabban fekvő, különben is jobb szőlőkre vigyék, azokat javítva, míg az övé még rosszabbá válik.» (Ketub. 110. b.) «A szegénynek úgyszólván utána szalad a szegénység, bármi történjék, ő szegény marad.» (B. K. 92.) Azért minden inkább hihető, mint az, hogy a szegény gazdaggá lett. (Gillin 30.) A szegénység néha büntetés a jótékonyság hiánya s Isten tanának elhanyagolása miatt. (M. R. III. 34. f.)

Általában azonban a szegénység *kitűnő nevelő eszköz*. Hozzá szoktatja az embert, hogy kevéssel megelégedjék s abban örömét találja. A babylóniak, a kik igen szegények voltak, a legvidámabb ünnepeket ülték. (Sabbath 14. Kiddusin 49.) A szegények gyermekeit különös figyelembe ajánlja a talmud (Ned. 18.), mint a jövőbeli tudósok legjobb s legalkalmasabb anyagát. Mert szinte úgy látszik, hogy a tudományosságot csak a szegénység útján érhetjük el, csak úgy jutunk hozzá, «ha

a kenyeret sóval, a vizet kimérve élvezhetjük, a földön hálunk s életünk tele van szükölködéssel». (Ábóth 6. 4.) A tudomány panaszt tett egykor Istennél, hogy miért szegények a tanítványai, holott írva vagyon «Baljában gazdagság és dicsőség van». Isten így felelt: Azért szegények a thóra tanítványai, hogy ne foglalkozzanak az életben más dolgokkal, ne legyenek hűtlenek a tudományhoz, mert meg van írva (Pred. 7. 7): «A gazdagság dőré véteszi a bölcsét». (Jalkut Misle 3. 16.)*

A gazdagságot, mondja a talmud, az életnek azon jelenségéhez lehet számítani, melyek túlságos mértékben károsan hatnak, helyes arányban élvezve azonban üdvösnek mutatkoznak. (Gittin 70.) A pénz csak azért teremtetett, hogy a szegények, a kiknek nincs birtokuk, megélhessenek. (Pesz. 54.) Ha tehát helyesen használják a gazdagságot, akkor épen nem elvetendő.

A gazdagság mulandósága nem az egyetlen rossz; a gazdagság magában véve is gyakran válik szerencsétlenséggé. Kórachnak megmérhetetlen kincsei voltak, úgy hogy csak a kincses kamaráihoz való kulcsok, jóllehet azok csak állathőrből voltak készítve, 30 öszvér terhét képezték. Ez a gazdagság okozta elbizakodását és bukását. (Pesz. 120. Szanhedrin 110.) Hámán sorsát is a gazdagsága által okozott elbizakodás idézte elő. Ruben, Gád és Manassé harmadfél törzse szintén igen gazdag volt, nagy állattenyésztést űzött; de jószáguk nagy szeretetéből inkább laktak a Jordánnak védtelen, nyílt keleti partján, s így legkorábban estek a harczos népek áldozatául. (Bamidbar r. 22. f.) Azért imádkozott ilyen

* A Midrás itt ósek helyett ósert olvasott.

Salamon a jeruzsálemi templom fölszentelésekor: «Mindenség ura, ha valaki itt vagyonért és aranyért könyörögne s a te mindentudóságod tudja, hogy a vagyon szerencsétlenség lesz számára, ne teljesítsd ezt a kérését. (Semóth r. 31. f.)

A gazdagság gyakran úgy tűnik föl, mint a bűnös életre való csábító eszköz. Az özönvíz előtti emberiséget az vitte a bűnre, hogy Isten korlátlan javat juttatott neki. (Szanhedrin 108.) Sodoma lakosait is a gazdagság tett féktelenné, s e miatt vétkeztek Isten és ember ellen. (U. o.) Mózes Izraélnek az arany borju imáadásával elkövetett vétkét azzal mentette, hogy Isten túlságos sok aranyat és ezüstöt adott neki. (U. o.)

A gazdagság restté teszi az embert a munkára, élvezetre vágyóvá, elpuhítja őt (Sabb. 51. Jóma 76.), gyakran zsugorivá (Menáchos 86.), olyanná, «mint egy egér, mely aranyon ül». (Szanhed. 29.) Azért mondták a gazdag babylóniakról, hogy a pokolba jutnak, mert ha munkát kértek tőlök, azt mondták: nincs, ha élelmi szereket, szintén megtagadták. (Bécza 23.)

A gazdagság nem csupán csábítás a bűnre, hanem akadálya is annak, hogy a bűntől elforduljunk, mert a gazdagok abban a gondolatban élnek, hogy az ember pénzzel minden szennyet lemoshat magáról. «Még a származás foltját is elhárítja a pénz.» (Kidd. 71.) Tökéletesen megfelel tehát a zsidóság szellemének, ha Izraél királyának azt tűzik ki: (M. V. K. 17. 17.) «Ne igen halmozza föl magának az aranyat és ezüstöt.» Ez alapelv helyességének bizonyításaképen a talmud az ókor leg-híresebb uralkodóját, Nagy Sándort mutatja be ama jellemvonásáról, mely a pénzkérdést érinti. Nagy Sán-

dor egykor egy forráshoz ért, a hol megpihent és hideg ételt evett; a sós halat, melyet evett, előbb bemártotta a forrásba s azt tapasztalta, hogy ezzel különös kellemes illatot kapott. Ennek a forrásnak az Éden-kertből kell erednie, mondá. Követte folyását eredetéig, valóban a paradicsom kapujához ért. «Nyissátok ki a kaput!» parancsolá. Erre egy hang azt felelé: «Ez a kapu Istené, csak az igazak mehetnek be rajta». «Én király vagyok — felelt Sándor — még pedig nagyon tekintélyes király, ha nem akartok beereszteni, legalább adjatok valamit a paradicsomból.» Erre egy emberfejet dobtak ki neki. Sándor meg akarta mérni a fejet, de bár mennyi aranyat és ezüstöt tett a mérlegcsészébe, az mind könnyebb volt a koponyánál. Megkérdezte a környezetében levő tudósokat, hogy mit jelentsen ez? — A fejen — válaszolának ezek, — a szem húsból és vérből van, mely sohasem lakhatik jól, hints csak rá egy kis földet, majd könnyű lesz mindjárt. Sándor követte a tanácsot s a fej rögtön a magasba emelkedett a mérlegen. (Támid 32).

Többet ér a jó cselekedet, mint az arany és gazdagság, többet ér a szellem kincse, mint a földi kincs. Monobáz adiabennai királyról beszéli a talmud (B. B. 11.), hogy éhinség idején saját és őseinek kincseit kiosztotta a nép között. Testvérei és rokonai szemrehányást tettek e miatt, és azt mondták: Elődeid kincseket gyűjtöttek és gyarapították elődeik kincstárát; te eltékozlod a magad és elődeid kincseit! Monobáz azonban azt felelte: «Elődeim *földi kincset* gyűjtöttek, én ellenben *mennyei kincset* gyűjtök; elődeim olyan helyre gyűjtöttek, melyhez hozzáférhetni, én meg olyan helyre, a

hová nem férhet tolvaj ; elődeim olyat gyűjtöttek, a mi nem terem gyümölcsöt, én ellenben olyat, a mi gyümölcsöt terem ; elődeim *ennek az életnek* gyűjtöttek, én *az örök élet* számára». Erősebben alig lehetne kifejezni a szellemi kincsek előnyeit az anyagi kincsek fölött.

Nem kevésbbé szépen fejezi ki ezt a gondolatot a következő parabola : Egy embernek három barátja volt ; az egyiket nagyon szerette, a másikat kevésbbé, a harmadikat legkevésbbé. Egy nap sürgősen hívták őt a királyhoz, mert valami súlyos bűnnel vádolták. Legjobbnek tartotta, hogy közbenjáróul elviszi egyik barátját, s azért elment az elsőhöz, a kit legjobban szeretett, de ez megtagadta kérését, hogy a királyhoz kísérje. Lesujtva ment a másodikhoz. Ez késznek nyilatkozott, hogy elkiséri a palota kapujáig, tovább azonban nem akart menni vele. Nehéz szívvel és gyöngé reménységgel a harmadikhoz indult s előadta kérelmét. De mennyire megörült, mennyire meg volt lepve, midőn barátja azt mondá neki : Ne félj semmit, én elmegyek veled, megoltalmazlak minden büntetéstől. És így történt. A három barát pedig : a pénz, a rokonság és a jámborság. A pénz az ember legkedvesebb barátja, ott hagyja őt halála napján ; a rokonok elkisérik sírjáig, azután szintén elhagyják ; a jámborság azonban közbenjárója lesz az örök bíró előtt. (Jalkut Jes.) Sokkalta nagyobb vagyon a gazdagságnál a tudomány és a bölcsesség. R. Jósze b. Kiszma beszéli : «Egy napon útra mentem s egy idegennel találkoztam. Miután köszöntöttük egymást, megkérdezte, hol lakom. Közöltem vele, hogy olyan városban lakom, a hol a tudomány és a

csesség virágzik. Erre az így felelt: Rabbi költözzél a mi városunkba, nagy összeget ajándékozok neked. Én azonban azt feleltem neki: Ha mindazt az aranyat és ezüstöt, drágakövet és gyöngyöt, melyet a földön találasz, nekem ajándékozod, akkor is megtagadnám kérésedet, és csak ott akarok lakni, a hol a tudomány virágzik. (Abóth 6. 9.)

A becsületesen szerzett és igaz célokra használt gazdagság tiszteletes és elismerést érdemel R. Júda a gazdag Ben Báneásnak, a ki fölösleges berendezései tárgyait díj nélkül bocsátotta mások használatára, midőn meglátogatta őt, díszhelyet adatott számára. (Erubin 85.) Hasonlót olvasunk R. Chijáról és R. Simeon b. Lakisról. (Jolk. Misle 9. 57.) De nem örvendhetett ilyen kitüntetésnek az a gazdagság, mely nemtelen eredetű, vagy jónak hijával szükölködött. Így azt beszéli a talmud (Bechor. 31.): R. Hunna b. Chijának, a kinek gazdagsága közmondásos volt, egy iskola fejévé kellett volna lennie. E célból Rabba és R. József hozzá mentek 400 tanuló kíséretében. De mikor megtudták, hogy gazdagsága a vámbérletből ered, kijelentették, hogy azt a méltóságot nem gyalázhatja meg. Ő kinyilatkoztatta, hogy felhagy a vámbérlettel; de még akkor sem választották meg egyhangulag. Bár Elásza, R. Júda patriárka veje, igen gazdag volt, de semmi más érdeme nem volt, mely e tisztességre méltóvá tette volna. Egy vidám lakomán Bár Káppára megréfalta tudatlansága miatt s nagy apósának és az egész társaság jelenlétében nevetségessé tette. (Jeruzsál. Móéd Kátón).

Mindenütt fölhangzik a kapzsiságtól és pénzvágtytól való tartózkodás intelme; gazdagság helyett

törekedjék az ember tudományra. Mit jelent a szentírásnak ez a szava, kérdi a Midrás: — «A böles szive jobb oldalán, a dőre szive bal oldalán van?» Az első mondat a jámborról szól, a ki a tudományra törekszik, a második arról az istentelenről, a ki nem akar egyéb lenni, mint gazdag. A Menórat Hamáór című erkölcsstani munkában a következőket olvassuk: Arról az emberről, a ki mindig csak azon van, hogy gazdag legyen, mondja a szentírás, hogy, «szegénynek rossz minden napja», az elégedett ember ellenben minden gazdag, róla mondja az írás: «Vidám szív, örökös ünnep». Meg van írva továbbá: «Egyedül Isten áldása teszi gazdaggá az embert, semmit sem segíthet rajta a gond és a fáradság». Ez azt jelenti, hogy ha az ember örül annak, a mit Isten adott, akár sok legyen az, akár kevés, ha nem búslik azon, hogy nincs többje, mint a mennyi neki rendeltetett, akkor mindenkör gazdag; de szegények a szerencsevadászok, a kiknek soha semmi sem elég. Ne törekedjék tehát az ember több földi jóra, mint a mennyi élete fentartására szükséges, legyen sajátképeni célja a szellemi és erkölcsi tökéletesedés. «Lehetőleg keveset foglalkozzál üzleti dolgokkal, foglalkozzál mentől többet a tudománnyal», mondja R. Meir (Aboth 4. 12.)

Hogy a zsidó népnek minő lelki képzete van a szegénységről és a gazdagságról, azt a talmudot következő mondásai világítják meg legjobban: «Valósággal csak az gazdag, a ki meg van elégedve a maga részével». (Aboth 4, 1.) «Valósággal csak az szegény, a kinek nincs tudománya.» (Ned. 41.) «Gazdag az, a ki örül a magáénak, a ki nem rontja el jószágának élvezetét sem fős-

vénységgel, sem azzal, hogy többre tör». (Sabb. 25.) «Gazdag az, a kit gazdagsága mellett becsülésre méltónak mondanak a város lakói.» (Kiddusin 49.) Gazdag az, a ki teljesen átadja magát a tudománynak. (Ketuboth 50.) A ki pedig semmi becsét sem tulajdonít a pénznek, azt szentnek lehet mondani (Pesachim 104.)

A bölesek minden időben törekedtek arra, hogy megszabadítsák az embert a létért való gond súlyától, mely ólomnehezékként csüng lelkünkön, elhomályosítja életünk egét, megzavarja örömünket, megbénítja lelkünk szárnyait, s a megélhetés keresése által leköti minden erőnket. A költők igyekeznek azon, hogy belénk oltsák azt az isteni könnyelműséget, mely nem törődve a bizonytalan jövővel, vidáman üríti ki a pillanat kelyhét, s a helyett, hogy hörcsög módjára kapargatna és takargatna, sasként kiterjeszti szárnyát és felrepül az igaz és szép napja felé. Közben-közben ezzel a tanítással is találkozunk: Nunc vino pellite curas! Ragadd meg a kelyhet a gondüzőt! A zsidó irodalom is meg akar menteni bennünket a mindennapi szükségletről való gondoskodás nyomasztó voltától, meg akar őrizni attól, hogy az ideális törekvésünket megbénítsa és szerzési ösztönné, materializmussá fajuljon.

Csak hogy más módon cselekszi ezt; a vallás által. Fölruház bennünket Istenben való hittel, azzal a vidám bizalommal, hogy a mennyei atya gondoskodni fog gyermekeiről, ha kötelességüket teljesítik a nélkül, hogy túlságosan gondoskodniok s a földi javakért tusa-kodniok kellene. A bibliai irodalom kimeríthetetlen azokban a fordulatokban, melyekben általában, de

különösen a létért való küzdelemben az Istenhez való bizalmat ajánlja. «Hagyd az Istenre utaidat — int bennünket a 37. zsoltár — és bizzál benne, ő mindent jól fog intézni.» «Fiatalkor voltam és megöregedtem, és soha sem láttam nyomorogni egy igaz embert s utódait kenyeret koldulni.» «Vesd terhedet az Urra, ő majd táplálni fog téged, nem hagyja örökké ingadozni az igazat.» «Féljétek az Istent ti szentjei, mert senki sem szenved szükséget, a ki őt féli. A kik Istenhez fordulnak, nem szenvedik szükségét semmiféle jónak.»

A talmud pedig így szól: «A kinek kenyér van a kosárban s azt mondja: mit fogok holnap enni? az a kishitűek közé való». (Szóta 49.) «A ki az életet adja és számlálja az élet napjait, az megadja minden napra a szükséges eleséget és a szükséges keresetet.» (Mechilta Jetró.) Arra a parancsra, melyet Isten Mózesnek adott, hogy tegyen el örök időkre egy edénynyel a mannából (Móz. II. 16. 33.) a talmudi bölcsek megjegyzik: Midőn Jeremiás próféta a tudomány elhanyagolásával vádolta az izraelitákat, ezek a következő szavakkal védelmezték magukat: Elhanyagoljuk üzletünket és a thórát tanuljuk? Nem fog megélhetésünk rövidséget szenvedni? — Ekkor a próféta megmutatta nekik a mannát és így szólt: Látjátok mivel táplálta Isten atyáitokat. Bízattok benne!

Az Istenben való bizalomnak ezt a módját minden zsidó erkölestan és oktató irat melegen ajánlja, nem abban az értelemben, hogy az ember elhanyagolja azt, a mi fentartására szükséges, hanem hogy ne adja magát oda túlságos mértékben a szerencsejainak hajhászására s ne hanyagolja el az eszményiség ápolását.

A restség és dologtalanság — mondja a talmud — nem Istenben való bizalom, hanem Isten kísértése, mert meg van írva (Móz. V. 18. 29.): hogy áldjon meg az Isten *abban* a mit *cselekszel*. A ki azt akarja, hogy Isten a házába küldje az áldást, annak magának is rajta kell lennie. Munkádat és művedet megáldhatja az Isten, de nem a dologtalanságodat. (Szukka 46.) «Még a mannáról is áll az Úr szava: arczod verejtékével egyed kenyeredet.» (Mechilta Besál.) «Mindenkinek *messze* kellett mennie és összekeresnie mannáját.» (U. o.)

A példázatairól híres dubnói maggid következőket jegyzi meg erre a tételre: «Vesd terhedet az Urra ő majd táplál téged». Egy szegény ember vándorolt az uton, hátán nehéz batyuval. Egy kereskedő, a ki arra hajt kocsijával, hívta, hogy szálljon föl. A szegény elfogadta a meghívást és felült a kocsira. Midőn a kocsi-tulajdonos megfordult, látta, hogy a szegény ember a hátán hagyta a batyuját. Miért nem teszed le e nehéz terhet? kérdezte tőle. — A szegény szerényen felelé: Nem elég, hogy kocsidon engedsz ülni engem, még a batyuval is megterheljem a kocsit? — Ostoba, felelt a gazdag, hát nem viszi a kocsim akkor is a batyudat, ha a hátadon hordod?

Ilyen az embernek viszonya is az Istenhez. Minthogy Isten az egész világot tartja, az embereket is minden testükkel egyetemben, mire való az, hogy az ember mértéktelen gonddal terhelje magát s agyongyötörje egészségét az aranyért és ezüstért?

AZ EGYHÁZPOLITIKAI TÉLEN.

— Felekezeti történet. —

A népek abban hasonlítanak a női napernyőkhöz meg a férfinyakkendőkhöz, hogy — csakúgy mint ezek — divatba jöhetnek s a divatból kimehetnek. Példa rá Lengyelország, mely már egynehányszor divatban volt s ugyanannyiszor megszűnt divatos nemzet lenni. A másik példa szeretett magyar hazánk, mely szörnyű módon kijön a divatból, a mióta jól megyen a dolga. Mert a népek nemcsak a napernyőkhöz meg a nyakkendőkhöz hasonlítanak, hanem az egyes emberekhez is, a kik akkor keltenek részvétet és rokonszenvet, a mikor bajuk van.

Most a románok vannak divatban, a kik legjobban tudnak jajveszékelni egész Európában, a mint röviddel ezelőtt a bolgárok, a midőn még a czár levette róluk a kezét...

Kivétel, sajátos kivétel: a zsidók. Ezek iránt már törvények szerint nyilvánul a rokonszenv és az ellenséges érzés. Mentül több a bajuk, annál kevésbé szeretik őket.

A mit *Ligne* herczeg, a ki egyike volt a világ legszabadabb elvű herczegeinek, így fejezett ki:

A zsidók nagyon kijöttek a divatból, mióta az Isten elhagyta őket.

Istenem, a kiről itt szó van, annak az Istennek időnkint változik az izlése. Valamikor a zsidók valának az ő választott népe, de egyszerre csak kiestenek a kegyéből Néki. S jött egy pár rövid évezred, a melynek tartama alatt vajmi kevés érdeklődést mutatott ezen derék — kereskedéssel, költészettel, hirlapírással és üldöztetéssel foglalkozó — népség iránt. Az Isten elhagyá őket, a minek az volt a természetes következménye, hogy az emberek is elfordultak tőlük. Kijöttek a divatból. Még némely zsidók is más módra szoktak, s a hogy valamelyiküknek másvalahol jobb dolga akadt, elhagyta véreit (ugyanazzal a közönnnyel, a melylyel őtet otthagya az Isten) s beállott egyen- és teljesjogú úrnak, le nem nézett hazafinak, meg nem vetett polgárnak, a ki pertú mindenkivel s maga is lenézheti a zsidót, ha úgy tetszik neki.

Ezt akarhatta mondani a dicső *Prince de Ligne* az ő történelmi szavaival, melyekkel egy, a zsidók egyenjogát védő tanulmányát vezette be ez a derék férfiú, a ki inkább volt író mint herceg, és inkább volt ember mint arisztokrata. Üdv néki!

De ime, itt van egy ország, a hol a zsidók megint divatba jönnek, újból áll nekik a világ, az utcán nem mutatnak rájuk ujjal, s pertú lesz velük még az alispán is. (Mert az alispánok a legnagyobb arisztokraták abban a szép országban.) Ilyen volt a világ mindig. Körforgás a pályája és bizonyos idő multán újból érintenie kell azokat az erkölcsöket, érzéseket, szokásokat és divatokat, a melyeket valaha gyakorolt, érezett, követett és szeretett. Néhány lelkes ifju ember megértve a kornak szózatát, és látva, hogy törekvéseiknek

kedvez a politikai időjárás, napirendre tűzte a zsidókérdést és divatba hozta újból a zsidókat, a kiket elhagyott már egyszer az Isten, de nem hagyott el az önbizalmuk, ez e becses erény, a mely nélkül régen elsorvadott volna ez a szegény, ghettóban lakó, rossz klimában élő népfaj. Ez az önbizalom nyilatkozott meg az úgynevezettreczepcziónálistmozgalomban, a melynek eredménye az lett, hogy megírhatom az alábbi históriát.

Mert a mit eddigelé irtam, az csak bevezetés volt egy történethez.

Pánthy Rezső gróf se hitte volna néhány esztendő előtt, hogy így fordul a világ sora.

Mikor 1884-ben, huszonnég éves korában megkapta gyámhatóságától a tátrányi birtokot, első dolga volt kijelenteni, hogy nem tűr meg zsidót a hivatalnokai között. Nem volt ott bizony valami sok ebből a választott és üldözött népből, csak egy rőthajú kis irnok, a ki évi háromszáz forintokért másolgatta a grófi uradalom írásait. Irgalom nélkül kitették a szűrét. Akkoriban tárgyalták le épen a boldog emlékezetű tiszta-eszlári pört, s a mi grófunk szentül meg volt győződve arról, hogy a bevádolt sakterok ölték meg az eltűnt Esztikét, még pedig Wahrmann Mór akkori hitközségi elnök és Acsády Ignác történettudósunknak szíves közbenjövete és segédkezése mellett.

Meg is mondta azt nyíltan, hozzá illő «snejdig» módon a megyei kaszinóban, s mikor egy fiatal zsidó fiskális ellent mert mondani néki, összegazemberezte az

arrogáns fráteret. Mikor aztán ez a fiatal ember (kétségkívül szintén bűntársa Wahrmann Mórnak és Acsády Ignácznak) párbajra hívta ki a nemes grófot, ez olyan hidegvérrel lőtte le lábáról az aljas leánygyilkost, mint egy hitvány nyulat.

Ezzel aztán végezett egy időre a zsidókkal, — nem volt velük dolga egészen az utolsóelőtti képviselőválasztásig. Mert felevagyónát a nemes grófnak, ki nagykorúsága óta pazarul költekezett, nem zsidó uzsorások dugták zsebre (mint azt a nyájas, de talán egy kissé antisemita érzületű olvasó gondolja), hanem az internáczióális Monte-Carló, az interkonfeszszionális lóversenyter és egy játszóasztal (a Kossuth-Lajos-utczában), a melyet csupa ó-katholikus urak ültek körül. A Szápáry Gyula gróf által rendezett téli campagne alkalmával aztán megint dolga akadt egygyel. Az ellenjelöltje volt, kivel a nagytátrányi kerületben állott szemben. A gróf antisemita-agrárius-nemzetipárti programmal és ötvenezer forinttal állott ki a porondra, ellenfele — megint egy zsidó prókátor — pedig szabad-elvű frázisokkal és ötvenezer koronával próbált szerencsét. Ez (t. i. a szerencse) a grófnak kedvezett, — nemcsak azért, mert a zsidók kijöttek a divatból s mert a grófokat inkább megilleti a képviselőség mint a zsidókat, de azért is, mert ötvenezer forint több pénz mint ötvenezer korona.

Mindezekkel az izraelita polgártársakkal, a vöröshajú őrökkel, a párbajos ügyvéddel és az ellenjelöltjével könnyen bánt el Pánthy Rezső, sokkal könnyebben mint Heller Paula kisasszonynyal, egy budapesti pénzember egyetlen leányával, a kivel Abbaziában ismer-

kedett meg az egyházpolitikai télen. (Egyházpolitikai télnek nevezik azt a szezont, mely a reformtörvények fölötti parlamenti vitát megelőzte.) S ez súlyos eset volt. Mert e fiatal hölgybe belészeretett Rezső gróf, s úgy érezte, hogy nem fog tudni megélni nélküle és a hozománya nélkül. Oly affér, a melyből nehezebb kibontakozni mint holmiféle lovagias ügyből.

Sose voltam barátja annak a szokásnak, melylyel némely írók hosszasán taglalják hősnők szépségét. Az ember nem azért olvas novellákat, hogy összefolyjon szájában a nyál, hanem azért, hogy megtudja a história végét. Ezen okból nem szoktam soha fotografiát adni a hősnőimről, s nem teszek kivételt a legszebb zsidólánynyal, Heller Paulával se. Elégedjenek meg önök azzal, ha azt mondom, és higgyék el szavamra, hogy nagyon szép volt. Máskülönben Pánthy Rezső nem szerethetett volna belé ilyen gyógyíthatatlan módon.

Mégis — noblesse oblige! — eleintén igen óvatosan kurizált neki, s mielőtt nyilvános sétahelyeken, pld. a «Südlicher Strandweg»-en csatlakozott volna hozzá, előbb mindig nagy vigyázattal és aggodalommal nézett körül, vajjon nem figyelik-e őket? S bár teljesen beháborodott a nagyvilági viseletű elegáns leányba, (a kőről az ördög se hitte volna, hogy zsidó), mégse örömet foglalkozott vele, ha közel járt hozzájuk valaki az arisztokráciából. Nem jól esett neki, ha füléhez jutott egyik-másik mágnásnak megjegyzése:

— Der Rrudi encanaille-irt sich riesig mit dem Judenmädel!

Ekkor ugyan — amaz egyházpolitikai télen — már divatba kezdtek újból jönni egy kicsit a zsidók, s az

Isten, a ki elhagyá őket egykor, megint rájuk mosolygott egyet, de azért mégse látszott épen okos dolognak, az egész világ (főleg pedig a «nagyvilág») előtt udvarolni a szépséges Paulának.

Paula ellenben, a ki ép oly arrogáns volt mint az a fiskális, a kit Pánthy Rezső a párbajban leterített, Paula nem elégedett meg azzal, hogy Rezső gróf csak akkor foglalkozik vele, ha a kontesszák nem látják. A leányok szeretik, ha titokban szeretik őket, de azt akarják, hogy nyilvánosan udvaroljanak nekik. Paula tehát a nőknek ama diplomáciájával, a mely mellett eltörpül az összes európai nagykövetek minden raffinériája (s a melylyel — csodálatos! — a zsidónők is birnak), ezzel a finom diplomáciával tudtára adta az udvarlójának, hogy nem szeret olyan urakkal társalogni, a kiknek nem ismeri a családját meg a baráti körét. Az eredmény az lett, hogy Rezső gróf a mágnessokat rendre bemutatta Heller kisasszonynak, később pedig összehozta a szép zsidólányt a grófnővel is. Mikor pedig egy magyar comtesse nagyon is hűvösen nyujtotta Paulának a két ujjacskáját, akkor Rezső nagyon komolyan megapprehendált, s egy hirtelen rendezett kardmérkőzésben levágta a grófnő férjének két ujját. Ujjat ujjért.

Mert — ismétlem — Heller Paula szép volt nagyon, Pánthy Rezső pedig mártávolból sem érezett úgy mint tiz évvel azelőtt. Kitünt ez egyébaránt antisemita-agrárius-nemzetipárti választóihoz intézett nyílt leveléből is, a mely Abbaziában kelt s a grófnak ama kijelentését tartalmazta, hogy a kormánynak szabadelvű javaslatait, köztük a kötelező polgári házasságot és a recze-

peziót meg fogja szavazni. Ez a politikai levél s a Pauláért vívott duellum általános feltűnést keltett, sőt főúri körökben nyugtalanságot és megbotráncozást is. Ekkortáiban a Hotel Stephanie mágnásasztalánál s a Hotel Quarnero előtti korzón nem egy kiméletlen megjegyzés hangzott el Rezső gróf «nem kvalifikálható» magaviselete ellen. Én magam hallottam, hogy egy monoklis úr, a kinek annyi őse volt a mennyi utódja nem lesz soha, így kiáltott föl méltatlankodva:

— Á Rrudi egész bolond! Err wirrd sie noch heirrathen!

Ez a félelem talán nem is volt egészen alaptalan. Mert a választókhoz intézett nyílt levél és a két vérző grófi ujj egyre közelebb hozta egymáshoz Paulát és Rezsőt. A leány bizonyos hálával tekintett a grófra, s szemeiből köszönet sugárzott azért a védelemért a melyben részesíté. Sétáik alkalmával, melyeket most már bátran tettek együtt, sokat beszélgettek a zsidókérdésről, a társadalmi problémákról általában, az emberek osztálygöggjéről és kasztszervezetéről, a különböző fajú és rendű polgárok közti választófalakról, s Paula szinte ékesszólással érvelt:

— Kik volnának mások arra hivatva, hogy ledöntsék e falakat, mint a mágnások, Istennek e kedvencz teremtményei, a kik mindenütt «vezetnek», a kikre mindenhol hallgatnak s a kiknek példáját mindenki követi?

Pánthy Rezső egy megtérőnek az érdeklődésével hallgatta a szép lány szavait s mindinkább belátta, hogy a zsidók mégse olyan nagyon rettenetes emberek... Kezdte sajnálni azt a szegény fiút, a kit uradal-

mából a vallása miatt elzavart, s még jobban azt a szerencsétlen ügyvédet, a ki felekezetét az ő oktalan vádjaival szemben védelmébe vette. Sokat adott volna érte, ha föltámaszthatja a sírjából.

Végre is, saját megnyugtatóására és a megzavart egyensúly helyreállítása végett, valamint a két bűn xepiálására legjobbnak találta azt a megoldást, ha nőül veszi Paulát. Persze, hogy ezzel az okoskodással csak csalta magát ezen események hőse. Én legalább azt hiszem, hogy ha száz vöröshajú őrököt csapott volna is el és ugyanannyi zsidót öl meg duellumban, pusztán ezért nem kérte volna meg a Paula kezét, ha nem szeretete volna olyan nagyon.

Hellerék eközben visszautaztak Budapestre, s Rezső gróf utánuk siettek. Részt kell venni a képviselőház tárgyalásain — mondá.

S mindennapos vendége lett a bankárcsaládnak.

Egyszer aztán nyilatkozott.

Paula kijelentette neki, hogy szereti őt, s hogy ajánlata ránézve igen megtisztelő, de ő nem tudná elviselni azt a vádat, hogy kapaszkodónak tartásák, — ő csak zsidónak lesz a felesége.

A Saulusból Paulussá, a dühös antisemitából szenvedélyes zsidóbaráttá vált gróf kómikus kétségbeeséssel kiálltott föl:

— Csak nem kívánja, hogy zsidóvá legyek?

— Én nem kívánok semmit, — felelte Paula. — De nem megyek máshoz férjhez, csak zsidóhoz.

S ezt oly komolyan mondta, olyan kegyetlenül komolyan, hogy Rezső gróf, a ki szerelmes volt mint egy szentimentális boltoslegény, egészen beleszomorodott.

Egy napon megszólította Heller urat a kaszinóban, a kit oda ajánlatára felvettek időközben:

— Hallja, Heller úr, az ön leánya borzasztó!

— Kérem, kérem, — szabadkozék a bankár, — ez tisztán izlés dolga. A mi engem illet, én nem találok valami borzasztónak.

— No, én se úgy értettem... Hanem, képzelje, nem akar kitérni,

— Nem?

— Nem!

— Hát minek is tenné?

— Hja persze, hisz ön nem tud semmit. Megkértem a kezét... Ön nem tudja?

— Nem én. Nem szoktam a leánnyal üzleti dolgokról beszélni.

— S ön ezt üzleti dolognak tartja?

— Magam se tudom... Talán nem az. Tény, hogy Paula nem szólt róla. Úgy látszik, nem tartotta elég fontosnak, hogy megbeszélje velem.

— Kérem, ne vicczeljen! — kiáltott boszusan a gróf. — Ez életkérdés!

— Önre nézve?

— No igen... De azt hiszem, Paula kisasszonyra nézve is.

— Oh nem, ő megélhet ön nélkül is.

— De ki tudja, boldog lesz-e?

— Hát bizonyos, hogy Önnel az lesz?

Heller úrnak, ámbár egészen kaszinóképes úri ember volt, megmaradt még az a lipótvárosi szokása, hogy néha nem felelettel, hanem kérdéssel válaszolt.

Nem is mentek sokra egymással Heller úr és Rezső gróf, a kiknek egészen ellentétes volt az eszük járása. Más-más városrészből származtak ők ketten. (S ez néha jobban elválasztja egymástól az embereket mintha különböző szélességi fokok alatt születnek.)

De másnap Pánthy gróf meglátogatta Paulát (mert aznap már későn volt), s azt kérdezte tőle:

— Utolsó szava volt az magának?

Paula ünnepélyesen felelte:

— Utolsó szavam volt.

Ép azon a napon szavazták meg a zsidó vallás reczpecziójáról szóló törvényt a képviselőházban.

— Nos hát, — mondta Pánthy gróf is ünnepélyesen, — akkor hallja elhatározásomat. Zsidóvá leszek.

És kómikus elszántsággal kérdé, körülnézve a szobában:

— Nincs itt mindjárt kéznél egy rabbinus, a ki elkereszteljen?

— Nem lesz szükség reá — nevetett Paula. Az az «utolsó» szó nem volt komoly. Csak próbára akartam tenni a szerelmét. S azt ön fényesen bebizonyította...

Ha egy magyar mágnás az általa szeretett nő kedvéért hajlandó erre az áldozatra, akkor nem lehet többé kétség, hogy a szerelme erős és igaz.

— Most már bízom benne . . . és most rendelkezél velem. . . Talán én...

S az ősi származású Pánthy gróf keblére szorítá a «tegnapi» zsidólányt, s miután gyengéden megcsókolta ezt a nehezen meghódítható hajadont, így szólott belőle a valódi nemesember:

— Te se térj ki, édes! Várjuk meg, míg életbelép az új törvény. Maradjon meg kiki a vallása mellett...
... Azóta már régen egybekeltek.

Szabadka.

Milkó Izidor.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ ZSIDÓSÁG.

Sokat beszélünk a múltról, többet, mint a politikáról, érteni azonban egyenlően értünk mindkettőhöz — nem ismerjük őket. Innen származik, hogy a múltat mindig fényesnek, a jövőt mindig sötétnek látjuk: a fenyegető veszély rémitőbb az elszenvedettnél. Felekezeti életünkben is a múlt a ragyogó gyémánt, a jövő... Nincs sok bizalmunk hozzá. Hitünk szerint ez a tájékozatlanság szülte bizalomhiány veszedelmes seb a modern zsidóság testén; veszedelmesebb minden belső egyenetlenségnél, minden külső támadásnál. Ki kövesse az államférfiút, ha nem bizik ügye diadalában? Mely sereg vonul csatába, ha vezére kételkedik a győzelemben?

És mégis tagadhatatlan tény, hogy a modern kultúrával telített hitsorsosaink között sokat, a kik alkalmilag vallásunk és felekezetünk jövőjéről gondolkoznak, de ezeknek sem múltját, sem jelenét rendszeres tanulmányozásból nem ösmerik, némi aggodalom szállja meg. Mi sem természetesebb, mint az, hogy ezen aggodalom, melyet a szintén természetes maradiság nagy hanggal éleszt, azon köznézetet kelti, hogy régente sokkal jobb volt. Igaz ugyan, hogy nincs példa rá, hogy ezen bevallott vagy be nem vallott félelem valakit, ki a modern kultúra vonzó körébe került, ebből a körből a régi vi-

lágba visszavezetett volna, de igaz az is, hogy az egymás kínálása a régi kultúra nélküli állapotokkal kedvezőtlen hatást gyakorol kulturális és vallásos fejlődésünk menetére. Nem felesleges tehát, ha egyszer a régi és új zsidóságot a főbb jelenségek számbavétele és mérlegelése mellett vesszük szemügyre.

De mit értünk a régi és mit értünk az új zsidóság alatt? Nem valami régi és valami új hitet, ilyen különbséget a tények nem ismernek. Vallásunk története történelem előtti korban veszi kezdetét és három évezrednél nagyobb időszakot ölel fel. Nincs az a világnézlet, sem az a kultúra, melylyel az idők eme sokaságában vallásunk és annak az egész lakott földön szétszórt hivei érintkezésbe ne jöttek volna. Az egyiptomi, az asszír-babilóni, a görög-római és az arabs kultúra többé-kevésbé látható nyomokat hagyott vallásos eszmekincsünkön: a szellemek mérkőzésénél sehol sem hiányoztak hitfeleink. Ki vonhatná kétségbe, hogy a világnézletek eme nagy tusájában vallásunk fényes diadalokat aratott már egy évezreddel a jelenkor uralkodó nemzeteinek megszületése előtt? Izraél két világvallás szülőanyja, a fél földteke pogányságának kiirtója. Eme világtörténeti jelentőségű fényövezte *régi* zsidósággal a jelenkor bármelyirányú zsidóságot összemérni vakmerőség lenne. De ezekre a korszakokra nem gondolunk és nem is gondolhatunk, midőn a jelen zsidóságáról szólunk; ezekre a dicső időkre bármely irány egyenlő büszkeséggel tekintet vissza. Az elmaradottak is, ha ezekről a történelmi tényekről tudomással bírnak.

Az a régi zsidóság azonban, melylyel úgy hazánkban, mint némely más európai államokban — a többiek ránk nézve az aktualitás szempontjából tekintetbe nem jöhetnek — az új zsidóság szemben áll, aránylag új keletű. Az 1492. esztendő a világtörténetben az újkor, a zsidók történetében a sötét középkor kezdete: ebben az évben fedezték fel a spanyolok az új világot és ebben az évben üzték ki zsidó polgáraikat; Európában ez időtájt kezdődik a reformáció és a zsidóság eltiprása. Felekezeti szempontjából a középkori sötétség oszladozása a nagy francia forradalommal esik össze, francia és hollandi hitsorsosaink emancipációja ez időben lett kimondva; az újkori teljes világosság csak e század közepén köszöntött be. Három évszázados éjszaka nehezedett Jákob férgére: nincs az a jogtalanság, melyet el ne szenvedett, nincs az a szenvedés, mely megkímélte volna. Ha kívül vihar dühöng, visszavonulunk házainkba, Jákob is meghuzódott sátraiba. De a világ nem törődik sem egyesekkel, sem nemzetekkel, sem kicsinyekkel, sem nagyokkal, halad az uralkodó eszmék kijelölte úton, mindinkább távolódva az otthon hagyottaktól. Izraél ily módon, kívül fekvő és általa el nem hárítható okokból maradt el az európai kultúrától, melyet némely rétege mind e mai napig teljesen utólréni képes nem volt. Így alakult az a zsidóság, mely ma a «régi» jelzőt kapja.

Az igazi régi zsidóság mindenha és mindenhol a műveltség ama magaslatán állott, melyen a nép, melynek kebelében élt. Külön nyelvet sem beszélt. Már őshazájában, a szent földön, a bibliai korszakot követő időkben az uralkodóvá vált aram vagy görög nyelv volt

anyanyelve. A keleten az ókorban volt méd, élam, kopt, perzsa stb. nemzetiségű zsidóság. Európában a XV. századot megelőző időkben mindenhol az illető ország nyelvén beszélt: görögül, latinul, arabsul, spanyolul, olaszul, francziául, németül, tótul stb. Történetünk ismerője nem kételkedhetik, hogy hazánk magyarok lakta vidékein a mohácsi vész előtt a zsidók anyanyelve magyar volt. Mindezeket történelmi emlékek bizonyítják. A zsidók a valláson kívül más válaszfalat maguk és a népek között nem ismertek: az általános állami és művelődési törekvésekben a többi népekkel egyek voltak. A biblia utáni 2000 éves gazdag irodalmunk kétségtelenné teszi, hogy hitfeleink a tudományokban nem állottak más népek mögött. Még a művészeteket is gyakorolták, Rómában legalább sok volt a zsidó színész. A gladiatorságot mesterségként űzték. Zsidó filozófusok görög és arabs nyelven halhatatlan műveket alkottak; a zsidó híres orvosoknak se szeri, se száma. A zsidóság vallásos missziója daczára nem volt pusztán theologiai nép. Ilyenné csak a világtörténeti újkor tette az által, hogy a közművelődésből erőszakkal kizárta. Az erőszak, hála az emberiség lángszellemeinek és a népek felvilágosodásának, megszűnván, Izraél a természeti törvények szükségszerűsége folytán visszatér régi állapotához, midőn a népek nemzeti és kulturális törekvéseiben teljes erejéből a benne lakozó, végleg soha ki nem pusztítható idealizmus követelte mértékben részt vett.

Ez az új zsidóság az, a mely Izraél nevéből az évszázados rozsdát lemosta. Még a múlt században a «zsidóval» ijesztgette a nép gyermekeit: a zsidó az ördög.

Komoly államférfiak és tudósok — a gyűlölködőkről, kik soha sem nyugodnak, nem szólunk — kétségbe vonták Izraél erkölcsi és szellemi képességeit. Mennyi vádat, hányféle gyanúsítást döntött halomra az új zsidóság rövid néhány évtized alatt: egész könyvtárakat kitevő irodalom avult el egy nap alatt. A zsidók tehetségeit tárgyzó viták még virágoztak, midőn a mesebeli királyfi módjára a költészet, a szépirodalom, a tudomány, a művészet, a hírlapírás és az emberi szellem egyéb virágos mezőin váratlanul felekezetünk törzsökén nevedezett az európai művelt nemzetekhez tartozó munkások jelentek meg és az emberi mivelődés arany könyvébe örökké fénylő betűkkel bevésték neveiket. A jelenlegi európai civilizáció megteremtői között mint szerény tényezőt az új zsidóságot is hely illeti meg. És erre felekezetünk büszke lehet, mert a magyar nemzet újjászületésén kívül a világtörténet nem jegyez fel példát, hogy valamely nép, melyet elaggottnak és végkimerülésben szenvedőnek tekintettek, úgyszólván mától-holnapra megifjodott volna. A kiaszottnak vélt törzs gazdagon eresztett új ágakat. Mindazon szellemi alkotások, melyek vallásunknak e században tiszteletet szereztek, az új zsidóság művei. A zsidók érdemeit a kultúra fejlesztése és terjesztése körül az ellenség is elismeri, különben nem izgatna a szellemi élet «elzsidósodásával». A szóhoz és íráshoz a zsidók jól értenek, az ütéshez mi értünk jobban, tehát nem kell vitatkozni, hanem ütni, mondta az újkori raffinériától ment középkori spanyol püspök.

Az állami és társadalmi élet terén szintén tiszteletet érdemlő tevékenységet fejtett ki az új zsidóság. Lehet a fölött vitatkozni, hogy van-e a zsidó népben államfentartó és államalkotó erő? Háromezer éves múltjából mindkét nézet mellett lehet argumentumokat felhozni. De az nem képezheti többé kérdés tárgyát, hogy egyes kiváló tehetségei államférfiúi képességekkel meg vannak áldva, a melyek megnyilatkoznak, ha erre tér nyílik. A régi zsidóságban ezek a képességek parlagon hevertek, ki nem fejlesztettek, kisszerű viszonyok között elkallódtak, de a régi Spanyolországban és a legújabbkori művelt nemzeteknél az emberiség haladásának javára érvényesültek. Elég, ha Franciaország, Anglia- és Olaszország politikai életére hivatkozunk. A zsidó politikusok époly kevéssé mutatkoztak gyáváknak, mint a zsidó katonák.

Az európai népek e században vívott szabadságharczaiban patakokban folyt az önként jelentkező, lelkes zsidó szabadsághősök vére, miről hadvezérek és államférfiak a leghizelgőbb bizonyítványokat állítottak ki. A hazai zsidók részvételéről szabadságharcunkban Szemere miniszterelnök, a legkompetensebb bíráló, nyilatkozott a legmagasztalóbb szavakban. A régi zsidóság megijedt a falevél zörgésétől, de ez nem a gyávaság félelme volt, hanem az üldözött ártatlanságé. A kultúra tekintetben is kifejlesztette a vallásunk hiveiben szunnyadozó erényeket. A jelen nemzedék fia még ellenségeink hazugságoktól duzzadozó vádaskodásaiból sem alkothat magának tiszta képet azon előítéletekről, melyek ez irányban a jelen század elejéig léteztek és a melyeket a modern zsidóság a viszonyok engedte mér-

tékben megnyilatkozott tetteivel egy csapásra nemcsak elosztatott, hanem bámulattá varázsolt át. A német hírlapirodalom egyik előkelő organuma, a «Frankfurter Zeitung», egy magas állású keresztény férfiú tollából alig egy éve nagyobb cikket közölt, melyben a zsidók hadvezéri tehetségei élénk színekkel voltak kifestve. Az író egész sereg magasrangú zsidó eredetű tisztre utalt és azon nézetének adott kifejezést — ebben nem értünk vele egyet — hogy idővel az orosz hadsereg már ezen elemeinél fogva is veszélyessé válik a német birodalomra, és hogy a németek rövidlátók, midőn gyűlölködéseikkel a zsidókat bizonyos pályáktól elriasztják.

Nagyszabású alkotások dicsérik az újkori zsidóság szellemét a pénzügy, az ipar és kereskedelem terén, a hol a közhatalmak által nem korlátolt szabad versenyben az egyéni képesség és kitartás érvényesíti erejét. Az ebbe a körbe vágó törvényhozási alkotások nagy részt szintén zsidó eredetűek. A nyilvánvaló és közismeretű tényeket a vén Európában senki sem tagadhatja és akadnak nemzetgazdák, kik a tárgyilagosság ama magaslatára emelkednek, hogy a zsidók ebbeli tevékenységének érdemeit el is ismerik. A közvélemény azonban távol van attól, hogy azt a közgazdasági haladást, melyet számos modern állam vallásunk híveinek köszön, kellő becsülésben részesítse. A Fuggerekről, a középkor eme Rothschildjairól, egész irodalmat írtak már össze és a közgazdaság történetének egyik korszaka az ő nevüket viseli. Arról a hatalomról és fényről, mely fejüket életükben környezte, némi fogalmat adhat az a tény, hogy az egyik Fugger V. Károly császárt is megleckéztette egyik levelében. Pedig vagyonszerzési el-

veikről nem egy ország, közöttük hazánk is, ismer egy szép dalt. A régi keresztény pénzemberek a modern arisztokrácia legelső nemzetségeinek ősei, akár váltókkal, akár a postával, akár kereskedéssel vagy ökölrel szereztek meg azt a vagyont, mely ivadékaiknak czímet és tekintélyt adott. A modern Crösusok sem nélkülözik a panegyrusokat: a müncheni «Allgemeine Zeitung» tárczaczikkban zengedezett az első Vanderbilt «összehasonlíthatatlan genie»-jéről, egyben azt is kijelentve, hogy ugyanaz az emberi ész nyilatkozik meg az államok kormányzásában, a hadseregek győzelemre vezető irányításában, a magas röptű költészetben s a — 800,000 dollár befektetéssel működésbe helyezett szálloda igazgatásában.

Távol állunk az arany borju hőseinek imádásától, ezeket a tényeket csak a célból jegyezzük fel, hogy világos fogalmat nyujtsunk arról a kettős mértékről, melylyel korunkban elfogulatlannak tartott körök is mérnek. Ez az igazságtalan mérték nyilatkozik meg az egyes osztályok becsülésében is. Ki merné állítani, hogy a földbirtokos és a kereskedő osztály egyenlő tiszteletnek örvend? hogy a haza és nemzet javára szolgáló tevékenységük azonos érdemnek tekintetik? E különböző megítélés tudatos vagy öntudatlan titkos rugói felől azonnal tisztába jövünk, ha az éjszaki kis nemzetek jelenkori regényeit olvassuk. Se szeri se száma nincs azon svéd és norvég szépirodalmi termékeknek, melyekben nagy szeretettel rajzoltatnak azok a hősök vagy hősnők, kik hosszú küzdelem után fölvitték a — virágzó kereskedésig. De nem is szükséges oly messzire kalandoznunk, elég tanulságos, ha Goethe Wilhelm Meister-

ját, Freytag Soll und Haben-jával összehasonlítjuk, hogy megmérhessük azt a változást, a mely civilizált népek közhangulatában a kereskedő osztály irányában végbement. Wilhelm Meister «incassora» indul és a nagy német költő az aranyat szerző új vállalat «gründolását» nagy szeretettel ecseteli és hazafias tevékenységnek tekinti. A Soll und Haben, a mely a kereskedelem és iparnak zsidók által fölvirágoztatott korszakában született, egészen más nótát fúj. Bátorságunk sincs, hogy ennél a tanulságos és jellemző témánál hosszabbban időzzünk, de azt hiszszük, hogy senki sem tagadhatja, hogy a modern gazdasági fellendülésből jelentékeny rész esik a zsidók tevékenységére.

A bajokat, melyet ez a nagyszabású átalakulás szült, hisz a fény mellől nem hiányzik az árnyék, a zsidóság jelentékeny töredéke még súlyosabban érzi, mint a «nép», de panaszra csak a zsidó gazdagság ad okot, nem a zsidó szegénység. Az átmenet régi megszokott viszonyokból újakra a zsidóknál hirtelenebbül történt, mint más felekezeteknél és sokkal súlyosabb a zsidó szegénység, mint a szemet szűrő zsidó vagyon. A művelt és tehetős zsidó osztályok vállaira e téren még nagy kötelelességek súlyosodnak, hogy a rohamos átalakulás által gazdaságilag sujtott hitrokonaikat a bedugult régi keresetforrásoktól a magasabb ipar és kézműre való átmenetelhez segítsék. Ez a hazafias és hitfelekezeti szempontból egyaránt nagyfontosságú feladat megoldása a közel jövő munkáját kell hogy képezze. A rabbik ez irányban hiveik felvilágosítása által nagyérdemű társadalmi missziót teljesíthetnek.

A XVIII. század felvilágosodottsága és a XIX. század a régiék legmerészebb álmaít meghaladó kulturája alakította át felekezetünk állami és társadalmi helyzetét, külső és belső életét. A szent föld levegője, a talmud szerint, vallásossá tesz, épily joggal mondhatjuk, hogy az európai levegő művelté tesz. És mindama változások és átalakulások, melyeken felekezetünk e végére járó században vallásos tekintetben átment, e kultura eredményei. A kik az ellenkezőt hiszik, hogy a vallásos felfogás változása tette a zsidóságot a kultura irányában fogékonynya, azok az ok és okozat összefüggését megfordítják. A község alakítja át a papot és nem a pap a községet. Vallásunk lényeges eszméiben nem változott, de csak a tájékozatlan állíthatja, hogy a jelenkori zsidó felekezeti élet ugyanazon formák között mozog, a melyeket a zsidó középkor, ha nem is teremtett, de nagyban kifejlesztett. A jelenkor konzervatívjaiban a múlt század jámborai már nem ismernének önmagukra és ha feltámadnának a mai, valamint az összes korok tudományos, politikai és vallási konzervatívok módjára, szomorú prognostikont állítanának ki már a közel jövőre. E tekintetben az egész világ egyforma és mi nem habozunk kijelenteni, hogy a jelenkori zsidóság az érintett szempontból még Galicziában és Oroszországban sem azonos a régi zsidósággal. A világ örökké forog, örülni kell, ha legalább *saját tengelye körül forog*. A jelenségek egymásutánjából indulunk tehát ki, midőn rövid vázlatunkban a vallás és vallástudományi átalakulást utolsó helyen ecseteljük. A kérdések jelentőségére nézve mi ez utóbbiakat első helyen állóknak tekintjük, mert belső meggyőződésünk, hogy Izraél vallá-

szos küldetése minden prozelitacsinálás nélkül az emberiség szempontjából a jelenkorban sem veszített fontosságából, ha nem is állíthatjuk, hogy az élet bonyolódott és nehéz viszonyai között Izraél minden fia e küldetés és magasztossága tudatával bír, és hogy földi létében ezt mint vezércsillagot követi.

Távol áll tőlünk, hogy e cikk keretében, a hol csupán a tények leírására szorítkozunk, a felekezetünk kebelében létező különböző irányok bármelyike ellen vagy mellett theologiai argumentumokkal síkra szálljunk. Ugyanazért azon számos vallásos kérdés taglalásába, melyet századunk felszínre vetett, nem bocsátkozunk, de ténykép konstataálhatjuk, a mint már kiemeltük, hogy a változás óriási. Izraél szent ígéit ma már az összes civilizált nemzetek nyelvén hirdetik és ezeknek a nyelveknek köre folytonosan szélesbedik. Az Istentisztelet általában, a konzervativeket sem véve ki, tetszősebb, műveltebb formát öltött, a mely átalakulást tisztán a modern zsidóság érdeméül tudhatjuk be, a nélkül hogy ellenmondástól kellene tartanunk. Igaz, hogy a vallásos gyakorlat felekezetünk *minden* árnyalatában meglazult, még pedig oly mértékben, hogy motiválására a változott életviszonyok nem elégségesek, de ezen minden esetre szomorú jelenséggel szemben, melyet korholni könnyű, de gyógyítani nehéz, áll az, hogy vallásos eszméink előtérbe kerültek és nem tagadható, hogy ezek az örök eszmék a haladott gondolkodás kohójában a salaktól megtisztultak. Az eltakarított hamu alól világító és melegítő láng csapott ki. Az Istenfogalom, a hivatás, a felebaráti szeretet a messiási s sok más eszme rendszeres és beható gon-

dolgozás, táguult és tisztult szemkör folyományaképe eredeti, minden homálytól ment fényében ragyog ismét. Az utolsó századokban ijesztő mértéket öltött mysticizmus mérgét, a mely már-már egészen megméltelyezte volt a vallásos életet és felfogást és a melytől még mai napig széles körök inficziálva vannak, a nélkül hogy erről világos tudomással birnának, a modern vallásos gondolkozás vetette ki organizmusunkból. A tökéletes kiküszöbölés még sok handa-bandát fog okozni.

De bármily jelentékeny az eltérés a lényeg azonossága mellett a múlt és jelen között az európai zsidóságban a vallásos felfogás mezején, a mely körülmény bennünket a részletezéstől visszatart, bár a különböző irányok az eltérés tényében egymással megegyeznek és legfeljebb fokozati különbséget vitathatnának, sokkal jelentékenyebb még az ellentét a múlt és a jelen felekezeti tudománya között. A régi zsidóság — az olvasó emlékszik meghatározásunkra, miszerint ezzel a névvel csupán az utolsó századok zsidóságát, jelesül annak a korszaknak végső stádiumát jelöljük, melyben a vezérség lengyel hitsorsosainkra szállt át — tulajdonképen csak egy fajta tudományt ismert, a talmudot és az erre vonatkozó rabbinikus irodalom egy részét. Mi vagyunk az utolsók, kik e korszak kiváló férfaitól az elismerést megtagadni akarnánk. Készségesen megengedjük, hogy nagy tehetséggel, fáradhatlan szorgalommal és a jámborság által fokozott buzgalommal szolgálták azt a tudományt, melyet koruk annak ismert és tőlük követelt. De valamint az egyének érdemeinek és tehetségeinek elismerése

mellett sem tekintik ma a középkori skolasztikusokat filozófusoknak, az asztrologusokat asztronomusoknak, az alchymistákat chemikusoknak, a Theophrastusokat orvosoknak, a kanonistákat igazi jogtudósoknak, a krónikásokat történészeknek stb., épúgy nem lehet azt a szellemi tevékenységet korunk haladott tudományos fogalmai szempontjából igazi tudományosságnak nevezni. Decadens korok csak decadens ismereteket szülnek. Ezzel nem mondunk egyebet, mint a mit a szóban forgó korszak hőroszai maguk is állítottak és hittek magukról, midőn szellemi tevékenységüket az «elsőkkel», a megelőző korok kiválójaival összehasonlították. Érdeklődésük különben is egyesek kivételével, még a talmud terén is szűk körre, a gyakorlati törvények kommentálására és alkalmazására szorítkozott. Ezért őket gáncs sem érheti, mert a milyen a kor, olyan a tudósa. Nem szeretnénk, ha ebben a pontban félreértenének. Mi az utolsó század régi módu tudósainak jellemét és jámborságát teljesen megbecsüljük. Tudásuk is helyén volt korukban. De eszmény ez az egyoldalú tudás a jelenkorban époly kevésbé lehet, mint akár az Aristoteles pszichológiája vagy a Ptolemæus geocentrikus világrendszere. Ennek hangsúlyozása, bár nem új, az uralkodó, szellemi károkat okozó zavaros fogalmak eloszlatása végett föltétlenül szükséges. Az uralkodó szellemet eléggé jellemzi az a tény, hogy ama több százados korszakban nemcsak az általános zsidó irodalom merült feledésbe, hanem a hagyomány egyes alkotó elemei is, névleg több midrásmű és a palesztinai talmud némely részei.

A széles terjedelmű hagyományos irodalmat összes-

ségében csak a modern zsidó tudósok tették ismét kutatásaik tárgyává, kik figyelemre nem is méltatott idézetekből és a közkönyvtárak porlepte vagy más-honnan előkerített kéziratokból rekonstruálták nagy részben a hajdan létezett szellemi kincseket, és ezeket az általános tudományosság nyújtotta módszerrel és segédforrásokkal feldolgozták. A tér és idő nélkül lebegett szerzők és művek hazát és születési kort nyertek. A hétszer bepecsételt könyveket a történet, a nyelvészet, a földrajz és sok más itt nem részletezhető tudományág segélyével alkotott bűvészkulccsal újra megnyitották. A fény, melyet az e században született zsidó tudomány a rabbinikus irodalomra árasztott, valósággal szemkápráztató és bűvészi hatású mindazokra, kik ez új irodalommal érett korban régi tudás és ítélőképeség birtokában ismerkednek meg. Az anyag bősége és sokfélesége, a szempontok sokasága és nagyszerűsége, a tiszta és széles szemhatár verőfényes új világot tárnak fel, melyben a régi ismert vidéket is fokozott gyönyörűséggel lehet szemlélni. Ez a modern talmudtudomány az, melynek örökös ócsárlásával a vak önzés és a teljes tudatlanság hazánkban a talmud és *minden irányu* képviselőinek a tekintélyét általában aláásta. Káromkodással csak rombolni lehet, de nem építeni, sem dűledező épületet az összeomlástól megmenteni.

A zsidó szellem változatos és gazdag irodalmi alkotásainak a visszahódítása egészen az új zsidó tudomány eléggé nem becsülhető érdeme. Bármily paradoxnak hangzik, a szentírást csak a modern zsidó tudósok emelték fel ismét arra az első helyre, a mely azt mint vallásunk alapvető könyvét megilleti. Ismerete ugyan

élt az utolsó századokban is, tekintélyét sem vesztette, de tanulmányozása a rabbinikus irodalomé mögött maradt. Már a népiskolában rendszeren több időt szenteltek a talmudnak, mint a bibliának. Pædagogiaról szó se volt. A héber nyelvtudomány, az egyszerű exegézis, a hajdan virágzó új-héber költészet, egyéb tudományokról nem is szólva, kiveszett. Az egyoldalú talmudizmus korlátlanul, minden egyéb ismeretek kizárása mellett, uralkodott és az egyoldalúság, melynek keletkezését érteni ugyan lehet, de semmi esetre sem helyeselni és tovább fentartani, a rabbinikus tudományokon, melyeket már jellemeztünk, szintén megboszulta magát.

A bibliai tanulmányokat Mendelssohn és követői tették ismét népszerűvé, az elhanyagolt régi nagy exegetákat visszahelyezték régi jogaikba. Azóta a haladás e téren is óriási. Az irodalomtörténeti kutatások felvirágzásával a feledés homályából előkerültek a héber tudományos bibliamagyarázat és nyelvtudomány megalapítói, fejlesztői és kutatói. Az új-héber költészetet valósággal kiásták. A XIII. és XIV. század nagy harczaiban gyökerében megtámadott vallásfilozófia halottaiból feltámasztatott. De mindenek felett felvirágzott az a tudomány, mely a jelenkorban — bátran állíthatjuk — a legmélyebb és legüdvösebb hatást gyakorolja, úgy hitfeleinkre mint mindazokra, kik a zsidóság iránt érdeklődést tanusítanak, — a zsidók története. A múltak feltárása által egy csapásra oszlatta el az előítéletek megszámlálhatatlan légióit. Ezek az előítéletek pedig nemcsak hitfelekezetünkön kívül eső körökben burjánzottak, hanem részben hitsorsosaink közepette is, kik jobbára azon hitet táplálták, hogy a zsidóság azonos

annak a falunak zsidó lakosságával, a melyben véletlenül születtek. Hogy vallásunk hívei a világtörténet ismerte korokban a valláson kívül, bár változó mértékben és sikerrel, a kultúra zászlóvivői voltak, hogy a még barbár Európa az ő közvetítésükkel művelődött az arabs kultúra alkotásain, hogy az uralkodó egyház jelenleg újra első tekintélyül felemelt skolasztikus filozófusa zsidó filozófus szelleméből táplálkozott, hogy az általános művelődés a zsidóknak örök hálával tartozik, minderről és sok másról a zsidók maguk sem birtak tudomással és nem kételkedem benne, hogy némely olvasóm most is mosolyog. Pedig az általam vázolt kép csak halvány másolata az igaz valónak. Erről a legszélesebb körű, egyre szaporodó kutatások győzik meg mindazokat, a kik történetünk iránt érdeklődéssel viseltetnek és nem is biztos, hogy ezeknek többsége hitsorsosaink közt található-e. Talán ezzel is úgy állunk, mint a zsidó népelet rajzaival, melynek szépirodalmi termékeit leginkább keresztények olvasták. Talán egy közönsége van Grätznek és Kompertnek.

Az új zsidó tudomány egy sok ezer műre rugó, gazdag és becses irodalmat, melyet felekezetünk nagy szellemei az idők folyamán különböző országokban, különböző nyelveken, különböző művelődési viszonyok között alkottak, nyitott meg az általános tudományosság számára. Nem egy fénysugár esik ezekből az emberi művelődés és a tudományok történetére. A múlt szellemi kincseit azonban nemcsak mintegy felfedezte, hanem gazdagította is az új zsidó tudomány. Az alkotások e téren annál bámulatosabbak, mert aránytalanul rövid idő alatt külső és belső támogatás, sőt buzdítás

nélkül, létesültek. A zsidó tudomány felvirágzását nem köszöni sem állam, sem társadalom, sem akadémia, sem más testület anyagi vagy erkölcsi támogatásának, hanem pusztán művelődési lelkesedésének és képességeinek. Hála vagy elismerés ritkán jutott munkásainak osztályrészülr, inkább félreismerés, kicsinylés, sőt üldözés sem hiányzott. E kedvezőtlen külső és belső állapotok mellett emelkedett ez a tudományág oly magaslatra, a melyre más disciplinák csak évszázados az állam és társadalom hathatós közreműködése által biztatott lankadatlan munka és fokozatos haladás után eljutottak.

Az új zsidóság legtisztéletreméltóbb alkotása felekezeti tudománya és, nem kételkedünk benne, hogy ez a közbecsülésben testvérei között az őt megillető helyet el is foglalná, ha nem volna a tudományok — zsidaja.

Tovább fűzhetnők még a múlt és jelen összehasonlítását, hisz' nem szóltunk a hitközség és vallástartület alakulásáról, ama mintaszerű intézményekről, melyeket a mi újkorunk vallásunk belső megerősödésére és külső védelmére, a kultúra és a humanizmus emelésére és terjesztésére már is teremtetett vagy kifejlesztett. Annak a különbségnek a részletes ecsetelésére, mely az egyenjogósított és türt felekezet, mely egy régi rendezetlen és egy új rendezett hitközség között létezik, egy cikk korántsem elegendő, egész történetben volna csak feltüntethető. Ezt mellőzzük, mert belőlünk nem az önteltség szól, mi nem a hiúságot

kivánjuk táplálni, hanem a jelen állapotok igazságos, objectiv megítélését elősegíteni, hogy ebből irányt nyerhessünk a jövőben követendő útra hitfelekezetünk üdvéhez. E célra elégséges a tények azon sorozata, a melyeket egybefűztünk. Gyenge rajzaink meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy mindazon alkotások, melyek Izraél nevének századunkban újra fényt kölcsönöztek, a kultura művei. A kulturán kívül nincs számunkra hely. E kulturán belül kell vallásunknak helyet szorítani, ezzel kell harmoniába hozni, mert míg a világ fejlődése ismeretlen új irányt nem vesz, addig ezé a kulturáé a jövő, a mint a Nyugat példája mutatja. És vallásunk, mely a világkerülést kárhoztatja — a ghettó nem zsidó szó és nem zsidó találmány — mely a hellének és arabok világkulturájával nemcsak megbékült, hanem emelkedett is, vallásunk a modern kulturával is, a mely szintén a görögből fakadt, megfér, mert nem követel semmiféle intellectualis áldozatot. Hallom a panaszokat a modern műveltségre; nem is tagadható, hogy némelysebet ütött, de nem minden társadalmi baja kultura következménye. Az *ember* gyengéiért ne tegyük felelőssé a modern műveltséget: az egyidejűség nem jelent még okozati összefüggést. De különben is, a ki a halat akarja, annak a szálkát is akarni kell. Tény, hogy a szokatlan erős fény vakít, de csak pillanatra, majd megszokjuk és akkor a réginél is jobban fog világítani. A ki nem akarja a fanatizmust, az ne kívánja a középkort. Az ember csak erőinek gyengülésével válik a le-tűnt szép napok dicsőítőjévé: nép, a mely az elmúlt időket visszasírja, lemond a jövőről. A múlt példa legyen, a mely tettekre serkent, de nem kolonc, a mely

a földre húz. Ne féltsük felekezetünket az új kulturától, idővel ez is — régi lesz. Ne aggódjunk a jövő miatt. Vallásunk az eszmék szenvedélyes harcaiból mindenha és mindenhol megtisztulva került ki; hitfelekezetünk az ádáz külső viharoknak czedrusként állt ellen, mert hiveinek keblét nem mardosta kétség, mert hittek küldetésükben, hittek — jövőjükben. A művelt zsidóságnak is nem a mások becsülésére, hanem az önbecsülésre van szüksége.

Budapest.

Dr. *Blau Lajos*.

ZSIDÓK A MAGYAR EGYETEMEN.

Törvény, rendelet, szokás nem zárta el a zsidók előtt a magyar egyetem kapuját, és mégis ők kerültek be azon legutoljára. A zsidók tehát gólyák az alma mater más hitű polgáraihoz képest. Az absentia nem a zsidókat terheli; meg volt bennök a művelődési hajlam, de távol kellett maradniok, mert az egyetem egykori székhelye, Nagyszombat, akadályozta meg őket, hogy a tudomány felső körébe bejussanak. Századokon át volt Nagyszombat a magyar zsidók botrányköve. 1539-ben Ferdinánd király örökre száműzte őket onnan, és azóta még lábukat sem teheték be. 1717-ben megalázó személy- és áruvám mellett megengedték ugyan nekik az *átjárást*, de Mária Terézia utóbb még ezt is megszüntette. Betérni a városba a zsidónak csak egy föltétel alatt volt szabad, ha áttér a katolikus hitre. Ily körülmények közt zsidó hallgatót a nagyszombati egyetemen

hiába keresnénk. Csak két ízben történt meg az a kivételes eset, hogy zsidó orvosok csupán *vizsgálatot* tettek az ottani egyetemen. A helytartótanács 1773 január 28. rendelte el először, hogy a pozsonyi zsidó község orvosa Oppenheimer Sámuel Bernát «in Normativo Sanitatis præscriptum Examen in hacce civitate Tyrnaviensi subire possit» és az egészségtani vizsga ideje alatt kivételesen a városban tartózkodhassék; másodszor pedig 1776 szeptember 2. küldte el a helytartóság ama intéző levelét, hogy a holicai zsidó orvos Löbl Mandl képzettségét a nagyszombati egyetem vizsgálja felül. Duzzogott, panaszkodott a város, hogy a bebozsítás által csorba esik kiváltságlevelén, de aztán mégis engedett; nem azért, mert ő volt az okosabb, hanem mert belátta, hogy a zsidó orvosok protektorával, a helytartósággal nem jó ujjat húzni.

Minthogy a magyar egyetemet nem látogathatták a zsidók, tehát a külföldi intézeteket keresték fel. Marpurger, Hirschel Mihály Nátán, Valmarin Izraél a pozsonyi hitközség orvosai a múlt században Paduában és Halléban avattattak doktorrá. Ezek voltak az egyedüli valamirevaló zsidó orvosok, a többiek amolyan chirurgusok voltak, a kik az egyetem padlózatát soha sem koptatták. A kirurgusok azok sorába tartoztak, kiket II. József 1787-ben kiadott rendeletében parfumeur-öknek nevez, a kik kóborolnak az országban kínálgatva titkos szereiket szemölcs, kopaszság, tyukszem, fogfájás ellen, arzenikális poraikat molyok és egerek kiirtására. Soknak már a neve is elárulja, hogy mily fokon állt orvosi szakképzettségük, az oroszvári (Mosonm.) zsidó kirurgus a múlt században Bernardus

Bader-nak neveztetik, a szobotisti Jacob Feldscherer-nek. Érdekes, hogy a mult századbéli zsidó orvosok közt néhányan csepürágók, komédiások voltak, így a Taschenspieler Bermann, a kiról a pozsonyvármegyei jegyzőkönyv azt mondja: «jelenti magát az házoknál mesterséges játékokkal, felcserer mesterséget üz».

A magyar egyetemre is eljárak a zsidók, midön az Nagyszombatról Budára és innen Pestre került, és különösen a mikor II. József megengedte, hogy a zsidó ifjak csakúgy ehessék kanállal a tudományt, mint a keresztények. Eleinte csak az orvosi és bölcseleti szakra iratkoztak be, 1826-ban találkozunk a legelső zsidó jogászszaal. Fleischer Ábrahámnak hívták a fiatal embert, a ki a nevezett tanév téli szemeszterében a jogi facultásba való felvételre jelentkezett a pesti egyetemen. A dékánnak kis ujjában volt Werbőczy, ismerte a zsidókra vonatkozó utasításokat, az egyetem szabályrendeleteit, ezek egy szóval sem említették, hogy zsidónak tilos volna jogot hallgatni. De a maga felelősségére még sem merte eldönteni, hogy szabad-e egy polgári jog nélkül szükölködő testület tagját oly szakba felvenni, melynek ismereteit csakis a polgári életben lehet értékesíteni. Kérdést intézett tehát a helytartósághoz, mely az itt — a pesti hitk. levéltárából, Zsp. II. — egész terjedelmében közlött leiratában adja meg a választ.

No. 5646.

Im Nahmen Seiner Apostolischen Majestät wird mittels königl. Ung. Statthaltereÿ Einem Universitäts Magistrat hiemit pflüchtgemäss mitgetheilt, dass auf der sich ereig-

nenden Recurs, des Israeliten Abraham Fleischer, welcher nach vollendeten Philosophischen Curs zu den Juridischen Studien zugelassen zu werden bittet, folgende Allerhöchste Resolution ertheilt worden seÿ.

Obwohl die Israeliten keines Bürgerrechtes sich erfreuen, und nicht nur kein öffentliches Amt bekleiden, sondern auch beÿ keinem Gericht, und gesetzlicher Jurisdiction zur öffentlichen Ausübung der Rechte zugelassen werden können; da ihnen indessen nichts im Wege stehet, womit selbe, so wie sie im Allgemeinen zur Geistes- und Sitten-Bildung zugelassen werden, eben so insbesondere sich die wahre Kenntniss der Juridischen Principien in den öffentlichen Collegien wohl besser und richtiger, als mittels Privat Fleiss anzueignen im Stande wären, welches letztere ihnen um so eher zu gestatten wäre, da sie von diesen Kenntnissen den grössten Nutzen in ihren eignen Geschäften ziehen könnten, und sehr häufige Fälle eintreten, wo der eine oder andere unter ihnen, zum Schiedesrichter und Vermittler seiner Glaubensgenossen gewählt und eingesetzt wird, in welchem Falle demselben eine richtige Kenntniss der Rechte sehr vortheilhaft wäre, zu dem sich auch ereignen kann, dass ein Israelit, der sich den Wissenschaften widmet, mit der Zeit zur R. Catholischen oder zu einer andern, aller Rechte sich erfreuenden Religion übergehen, und so nach auch ein öffentliches Amt zu bekleiden fähig wäre, und da auch übrigens kein Gesetz, oder königliche Resolution vorzufinden ist, mittels welchen die Israeliten, welche ohnehin zu Philosophischen und Medicinisch-Chirurgischen Studien zugelassen werden, vom Besuch der öffentlichen Juridischen Anstalten ausgeschlossen wären, so soll demnach sowohl gedachter Abraham Fleischer, als auch alle andere Israeliten, welche verläufig ihre Studien vermög allerh. vorgeschriebenen System und Ordnung beendigt haben, und dann die Juridischen Wissenschaften in welcher öffentlicher Anstalt immer zu hören wünschen ohne alle Hindernisse zu den öffentlichen, hiezu bestimmten Collegien zugelassen werden.

Welche Allerhöchste Verordnung diesem Academischen Magistrat sowohl zu eigner Kenntniss und Darnachhaltung, als auch um hierüber den Stellvertretenden Director des Juridischen Faches auf dessen unterm 10-ten November

a. c. No. 64 gemachte Vorstellung in Kentniss zu setzen, wie auch zur Belehrung des Recurrenten Fleischer hiemit mitgetheilt wird.

Aus der königl. Ung. Statthaltèrey Ofen den 6-ten März 1827. Stephan Végh m. p., Baron Emerich Redl m. p.

A helytartóság e szerint 1827-ben úgy vélekedik, hogy Fleischer és bármely más zsidó is bátran felvehető, mivel a jogi tudomány nyilvános hallgatása nemcsak szellemi és erkölcsi műveltségére lesz jó befolyással, hanem hasznát veheti majd, ha zsidó ügyekben választott bíróként kellene működnie; azonkívül megtörténhetik, hogy olyan zsidó, ki a jogot hallgatta, áttér a katolikus vagy más bevett hitre, ez esetben jogi tudománya révén mindjárt közhivatalt fogadhatna el. Ez utolsó rész jóakaró intés volt a fiatal Fleischer számára, hogy tanuljon szorgalmasan, tegye le az ügyvédi vizsgát, aztán tegye le hitét, ily módon eredménye lesz buzgalmának. Ellenkező esetben nem lehet más, mint művelt zsidó, legfőlebb választott zsidó bíró. Jó lenne megtudni, hogy zsidó maradt-e a magyar zsidó jogászok őse és minő sorsa lett?

Budapest.

Dr. Büchler Sándor.

A MAGYAR ZSIDÓK 1735—38-BAN.

Negyedfél századdal ezelőtt, 1533-ban történt, hogy Scepper Kornél, Károly római császár és spanyol király diplomatája mint Károly öcsésének, I. Ferdinánd magyar királynak követe Konstantinápolyban időzött. Többször értekezett a híres II. Szulejmán szultán mindenható miniszterével, Ibráhim nagyvezérrel, ki egy ízben a következő kérdést intézte hozzá :

«Melyik ország, Spanyol- vagy Franciaország áll-e az anyagi polgárosodás magasabb fokán?»

A spanyol diplomata, — noha Spanyolország a keresztyén államok közt akkor vezérszerepet vitt, — nem habozott kijelenteni, hogy Franciaország áll magasabb fokon.

«S miért?» folytatta kérdezősködéseit a török nagyvezér.

«Azért — felelte Scepper, mint követi jelentésében maga írja — mert Spanyolországból kiűzték a szaracénokat és a mórokat, kik jó földművesek voltak. És — tette hozzá őszintén — *a zsidók kiűzése miatt is* (propter expulsionem etiam judæorum)*»

* Ferdinánd követeinek hivatalos jelentése. Gévay okmánytára II. 1 : 21.

Tisztában voltak tehát századokkal ezelőtt is a zsidó-
üldözések kártékony hatásaival. A spanyol kormány-
férfiak tudták, hogy hazájok állandóan vérző, veszedel-
mes sebet ütött önmagán, mikor a zsidókat kiüzte. Ez
a tapasztalat azonban a legkevésbé sem járult a to-
vábbi üldözések korlátolásához vagy a zsidók helyzeté-
nek javításához. A politika annak utána is a vallásos
gyűlölet, a féktelen szenvedély uralma alatt maradt,
mely nem szokott sem közjóval, sem államérdekkel,
sem emberi érzésekkel törődni. A reformáció e tekin-
tetben nem okozott változást. Az új egyház a lelki-
ismeret szabadságát hirdette, de csak a maga hívei szá-
mára. A zsidók sorsa ép oly szánalmassá alakult ott, a
hol Luther Márton tanai győzedelmeskedtek, mint ott,
a hol a pápa hatalma megtöretlen maradt. Eleinte
még védelmőkre kelt az akkori szellemi arisztokráciá-
nak egyik fenkölt lelkű és tudományú, de kis köre, a
humanisták egy töredéke Reuchlin zászlaja alatt. De
a türelmesség és emberiség csekély számú apostolait
csakhamar elnémította a vallásháborúk zűrzavara s a
Habsburgok, kiké akkor Spanyolország is volt, ép oly
kevésbé vették számba azt az igazságot, melyet egy
diplomatajok a török nagyvezér előtt leplezetlenül ki-
fejtett, mint a többi fejedelmek.

A mohácsi vész után hazánk nagy része szintén a
Habsburgokra szállott. De már jóval mielőtt a rendek
I. Ferdinándot trónra emelték, aktuálissá vált nálunk
a zsidókérdés. Már azokban a vészes belmozgalmak-
ban, melyek a nemzeti királyság utolsó éveit kísérték s
II. Lajost a mohácsi csataterre vitték, nagyban elő-
térbe nyomult ez a kérdés. Németországból, hol az

előző másfél évtizedben hatalmas antisemita mozgalom támadt, a zsidó-ellenes irány hozzánk is elhatolt s itt is a közromlás egyik főtenyezője lett. Míg az ország déli főkapuját, Nándor-Fejérvárt bevette s megszállta a török, itthon lelketlen izgatások dúlták a társadalmi békét s segítették elő az államhatalom megbénítását.

Az önálló Magyarország sirásói közt ott találjuk az antisemitismust is, mely a mohácsi csatát követő király nélküli két hónapban még korlátlanabbul dolgozhatott a nemzeti erők szétforgácsolásán. Sopron német polgársága kiüzte a zsidókat azért, mert állítólag a törökkel titkos egyetértésben voltak. Pozsony német polgárai meg II. Lajos özvegye, Mária királyné engedélyével, a tőle kieszközölt rendelet alapján kergették ki a magok zsidóit és pedig azért, mert a török elől gyáván megfutottak a városból. Itt tehát azért sujtották őket, mert félték a töröktől, amott meg azért, mert egyetértésben álltak vele.

Viszont Szulejmán szultán ugyanekkor Törökországba szállította az esztergomi és budai zsidókat. Üldözte tehát a zsidókat mindenki, a ki tehette, s hogy mindegyik más ürügyöt használt az üldözés igazolására, az legföllebb annak bizonyítékául szolgál, hogy a régi antisemitismus ép oly leleményes, de ép oly hazug, sőt következtelen volt a zsidóellenes vádak koholásában, mint a jelenkori.

A magyarországi zsidó-üldözések akkor első sorban a német városi polgárságtól indultak ki s Mária királyné, hogy a német városokat megnyerje testvére, I. Ferdinánd ügyének, szabad kezet engedett a moz-

galomnak. A városok jóakarátára azonban Ferdinánd ellenfelének, János királynak szintén szüksége volt, s azért ugyanaz az országgyűlés, mely Székes-Fejérvárt királylyá választotta, az akkor hozott néhány törvényczikk egyikében egész Magyarországból kitiltotta a zsidókat. Tovább ment tehát még Mária királynénál is, ki csak egyes városoknak engedte meg az üldözést, míg a Fejérvárt hozott törvény az egész zsidóságot sújtotta. Kortesfogás volt ez oly czélzattal, hogy Jánosnak nyerje meg az összes városokat, melyekben akkor a zsidók kevés kivétellel laktak. János azonban ezt a törvénykönyvet — nem ugyan a zsidókra való tekintetből, hanem más okokból — nem szentesítette, s így a zsidókra vonatkozó törvényczikk sem került végrehajtásra.

Országos kiűldözésről nincs is többé szó törvényeinkben. 1539-ben — a Ferdinánd udvarában levő pápai követek jelentései szerint — Bécsben híre terjedt ugyan, hogy János kiűzte országából a zsidókat. Ez azonban kósza hírnek bizonyult, melyre egy rendőri intézkedés adott alkalmat. Mikor ugyanis János király Székes-Fejérvárt és Budán lakodalmát ülte Izabella lengyel királykisasszonynyal, rendelet jelent meg, mely megtiltotta, és pedig az illetők biztonsága iránti tekintetből, hogy ott zsidók és törökök nagyobb számmal seregelenek össze, mert attól lehetett tartani, hogy a köznép boros fővel kihágást követ el ellenök.

Hazai törvényeink az egész török korban ritkán foglalkoznak a zsidókkal s rendesen gyűlölködő szellemben olyankor emlékeznek meg rólok, mikor adóval terhelik őket. De ez is kivételesen történik, s a zsidók

rendes adót csak ama földes urnak fizettek, kinek jószágán és védelme alatt éltek. Laktak szétszórva mindenütt, nagyobb tömegekben a királyi területnek főleg némely nyugati és éjszaknyugati megyéiben. Éltek török uralom alatt és erdélyi területen is, hol Bethlen Gábor bölcs fejedelem bölcsesége külön kiváltságokkal ruházta fel őket. Itt azonban számuk állandóan csekély maradt, mi bizonyos kapcsolatban áll a szombatosok — a tisztán magyar — felekezet ellen az államhatalom részéről indított üldözésekkel. Annyi bizonyos, hogy a zsidók is végig szenvedték az ország többi lakóival mindazokat a nehéz csapásokat, melyek akkor szegény magyar hazánkat sujtották, s melyeket török, tatár, német és más idegen, valamint a rakoncátlan belföldi hajdú, a pestis és sok más járvány mértek reá. Mint az egész lakosság, akképen a zsidóság sem gyarapodhatott, sem számban, sem anyagi erőben, s midőn végre az ország felszabadult a török uralom alól, mint a többi felekezetek, a zsidók is, szertelenül megapadt számban maradtak az elpusztult ország területén.

Már a XVII. század végén történtek kísérletek a zsidó lakosság összeírására, számának az állami adózás céljából való megállapítására. De az ország zülalt belviszonyai és a kellő szakerők hiánya mellett e kísérletek csak töredékes eredményre vezettek. Az 1735—38-ik években azonban nagyobb buzgalommal láttak a munkálathoz s 30 magyarországi vármegyében csakugyan végre is hajtották. Ezt is csak az ország egy részében, s Erdély valamint a Temesköz egészen hiányzik belőle. Kimaradtak — legalább az összeírás ered-

ménye nincs meg — olyan vármegyék is, melyekben más kutfők tanúsága szerint már akkor élt aránylag nagy számú zsidó lakosság, sőt nagyon valószínű, hogy az összeirt vármegyék zsidó lakossága sem teljesen vétetett számba, bármi lelkiismeretesnek látszik is a fölvetel. Belőle sem állapítható meg tehát egész pontossággal az ország zsidó lakossága, mely tényleg jóval nagyobb volt, mint a mily végszámokat az 1735—38-iki összeírások nyújtanak. A 30 vármegyében s a területökön levő szabad királyi városokban mindössze csak 11.621 zsidó lakost irtak akkor össze, pedig a valóságban számuk talán kétannyi is lehetett. Mindazáltal ez az összeírás, ha hiányos is, a zsidó magyarság egyik legértékesebb emléke, mely nem csupán számbeli elterjedésének, hanem anyagi, erkölcsi viszonyainak, egész akkori polgárosodásának ismeretéhez sokoldalú és megbízható kutfőül szolgál.

A 30 vármegye 536 városában és falujában éltek 1735—38-ban zsidók. Az összeirtak közt volt 2474 férfi- és 57 nő-családfő. E családokban volt 2354 feleség, 1150 serdült és 4445 serdületlen mindkét nembeli gyermek. Az egyes háztartásokhoz tartozott még 143 tanító, 443 férfi- és 525 nőcseléd, természetesen mind zsidók, mert az itt-ott előforduló keresztyén cselédség ezuttal nem vétetett számba. Némely vármegyében a zsidó lakosság egy, legfőllebb két községben tömörült, például Békésben, Hevesben, Liptóban, Somogyban és Szepesben. Másutt meg sok község közt oszlott meg úgy, hogy egyre-egyre csak egy-két család jutott. Pozsonyban 75, Zemplénben 74, Nyitrában 57, Sárosban 55, Trencsénben 45 községben szanaszét

szórva lakott a számbelileg sem nagy zsidóság. Ezeren felül általában csak három vármegye területén éltek, és pedig Pozsonyban 1996, Mosonban 1971 és Sopronban 1949 lélek. Mind a három vármegye a nyugati határszélen van, hová a török uralom soha el nem jutott. E részekben volt az ország legnagyobb hitközsége Pozsony városában 770 összeírt lakossal. Számban még legközelebb állt hozzá Kis-Marton, hol 600, Lakompak, hol 449 és Nagy-Marton, hol 375 zsidó iratott össze. Leginkább Sopronmegye területén éltek a zsidók — az egy Földes kivételével, hol csak hatan voltak, — sűrűbben, népesebb hitközségekké tömörülve. Földes kivételével itt még 6 más községben laktak s számuk mindenütt meghaladta a százat. Körülbelől ugyan-ezt mondhatni Moson vármegyéről is, hol 9 községök közül négyben haladta meg számuk a százat. Nyitrában azonban már az 57 községben, a hol éltek, csak hatban volt 100-nál több zsidó lakosság; köztük a legnépesebb Vág-Ujhely 372 lélekkel. Pestmegye területén Ó-Buda volt a legnagyobb községük 200 lakossal, míg Budán 156-an, Zsámbékon 90-en, a többi községekben még csekélyebb számban irattak össze. Pozsony vármegyében a szabad kir. városon kívül még csupán Stomfa mezővárosában éltek 128-an, ellenben a többi 73 községben, a hol egyáltalán találtattak, nagyobbára csak néhány lélekkel szerepelnek. Ezenkívül még Vas megyében, Rohonczon fordul elő egy nagy községük 323 lélekkel, míg az összes többi helyeken, melyekben egyáltalán laktak, számuk száznál is kevesebb, rendszeren sokkal kevesebb, néhol csak 2—3 lélek.

Az összeírt családfők közül igen soknak volt rendes

vezetéckneve. Magyar alig akad s a legtöbb vezetéknév olyan, mint ama keresztyén köznépé, mely közt éltek: német, szláv, gyakran lengyeles (Herskovics, Smilovics). A kiknek nem volt még vezetécknevök, azokat egyszerűen egyéni nevökön vették fel. Ezek száma még nagy s érthetővé teszi, miért volt kénytelen utóbb az állam hivatalból elrendelni a vezetéknév kötelező felvételét. Magokból a nevekből nem is lehetne megállapítani, hogy viselőik honnan származtak, benszülöttek-e vagy pedig bevándoroltak. Az összeírás azonban figyelemmel van erre az érdekes körülményre s minden egyes családfőnél megjegyzi, vajjon ide való-e vagy bevándorolt? Nem igen lehet ugyan többé megállapítani, mit értettek a bevándorlott szó alatt? Azt-e, hogy maga az illető vándorolt-e be, vagy atyja, nagyatyja származik külföldről? Annyi bizonyos, hogy az összeírt családfők közül csak 35·31% mondotta magát magyarországinak, a többi ellenben bevándoroltnak. A legnagyobb volt a bevándorlás Morvaországból, mert az összeírtak 38·35%-a onnan származott. Lengyelország, akkor még önálló állam, szintén tekintélyes számot, 11·05%-ot szolgáltatott, ellenben Csehország csak 3·07, Ausztria többi tartományai, Cseh-Morvaország nélkül, együtt véve csak 5·31%, a német birodalom meg épen csak 1·24%-kal szerepel, sőt a többi európai országokra csupán 0·44% esik. Meg nem volt állapítható 5·23% származásának helye.

Az összeírt zsidó lakosság csaknem kétharmadában bevándoroltnak mondotta tehát magát, ámbár ebből még nem tűnik ki, vajjon maga, nem pedig még valamelyik őse volt-e a beköltöző. Egy nagy része azonban

mindenesetre maga vándorolt be, s az összeirtak közt voltak jó sokan, a kik nem csupán magyar, hanem külföldi, tehát volt földes uroknak is adót fizettek. Magyarországra már 1712 óta megkezdődött az idegen bevándorlás s évtizedről-évtizedre nagyobb arányokat öltött a mult század egész folyamán. Ide özönlött az idegen emberár, mert itt óriási területek lakatlanul, műveletlenül kerültek ki a török uralom alól. A mult század a tömeges benépesedés, telepítés, bevándorlás kora hazánk történetében s az emberár nagyobb tömegekben sodorta ide magával a zsidókat is. Ez magyarázza meg, hogy az összeirtak közt olyan feltűnő sokan voltak a bevándorlottak, kiknek száma — levonva azokat, kik esetleg régebben jöttek be s most csak azért nevezték magokat idegeneknek, hogy itt kevesebb adót kelljen fizetniök — az összeirtaknak legalább fele részét tehetette.

Magyar hazájokban a régebben vagy újonnan beköltözött zsidó lakosság azt a hivatáskört igyekezett betölteni, melyet számára a törvényes jogrend, az államhatalom s a keresztyén lakosság egyáltalán engedélyezett. Arról, hogy a zsidó hajlamaihoz vagy tehetségeihez képest szabadon választhassa életpályáját, mint annak előtte, úgy akkor sem lehetett szó. Neki szigoruan megjelölték azt a hatáskört, melyet a nemzet szociális és gazdasági szervezetében be kell töltenie, s ez a kör fölötte szűk és nagyon egyoldalú volt. A nemzet politikai életéből, mint az egész jobbágyság, ő is ki volt rekesztve. Ő azonban ki volt rekesztve a szellemi életből is, hová a jobbágy mégis csak eljuthatott legalább elvétve az egyház és az iskola útján. A feleke-

zeti iskola azonban a zsidó előtt akkor még teljesen be volt zárva, s így a nemzet szellemi életével és vajudásaival kapcsolatba nem juthatott. Egyedül a gazdasági szervezetben engedtek neki némi kis helyet. Ezt is szűkre szabták, s az őstermelésből, első sorban a földművelésből teljesen kizárták. Az 1715—20-ban eszközölt nagy országos adóösszeírásokban elvétve találni ugyan egy-egy zsidó jobbágyot is, a ki rendes telken gazdálkodott, mások meg mint bérlők üztek földművelést egyes korcsmákhoz tartozó földbirtokon. Ez még 1735—38-ban is előfordult, de csak a legkivételesebb esetekben, úgy, hogy a zsidóság megélhetésében és foglalkozásában a földművelés akkor egyáltalán nem emelkedett számot tevő tényezővé.

Az ő helyét az ipar és kereskedés terén jelölte ki az állam és a társadalom s ezt a helyet is csak ott, a hol keresztyének kevésbbé vagy épen nem működtek, a vidéken, kisebb mezővárosokban s meglehetősen meddő kereseti ágakban. A zsidó iparos és kereskedő nem juthatott be a keresztyének szaktestületeibe, czéheibe s a zsidónak a foglalkozások azon köre maradt, a melyekben a keresztyéneknek versenyt nem igen csinálhatott. Az összeírt 2531 családfő közül 883, vagyis egy harmadrész foglalkozott kézművel vagy iparral. A legtöbb — 146 — a szabó-mesterséget üzte s hitfelei ruha-szükségleteinek kielégítésével foglalkozott. Más tulajdonképeni iparos csak szücs és üveges, kivált azonban mészáros — 59 — volt tömegesebb; ez utóbbiak száma a rituális viszonyokkal áll kapcsolatban. Ellenben aránylag sok volt a pálinkafőző — 203 — és a korcsmáros — 150.

Még nagyobb töredék foglalkozott kereskedéssel és pedig az összeírt családfőeknek csaknem fele, vagyis 1.139. Volt köztük 9 szállító, 272 olyan, kinek rendes boltja volt, míg 814 házaló kereskedésből tengette életét. Egyébiránt a különböző foglalkozások, melyeket egyáltalán űzhettek, rendesen összefolytak nálok. A pálinkafőző, a korcsmáros például gyakran kis boltot tartott vagy apró árukkal kereskedett, házalni járt vagy más melléküzletet folytatott. A megélhetés nehéz volt, a jobb és jövedelmezőbb kereseti ágakból a zsidó ki levén rekesztve, sokfélét kényszerült próbálni, hogy megéljen s a súlyos földesuri terheket fedezni bírja. Milyen nagyok voltak e terhek, kitűnik például abból, hogy az Abaujban összeírt 23 családfő régi — külföldi — földesurainak 38 frt 45 dénárt, mostani — magyar földesurainak 879 frt évi censust fizetett. Sok mindenhez kellett tehát fogni, hogy ezt — a mai pénzértékhez képest 4—5 oly nagy — összeget fedezhessék. Így azután a korcsmáros a szabómesterséget is folytatta, vagy vászonnal, pántlikával kereskedett, maga főzte a pálinkát, s ha alkalma nyílt, néha napszámba is járt. A foglalkozás s az adózás viszonyairól szertelenül sok érdekes adalékot őriz az említett összeírás. Így az Arad városában élő zsidók közül egy pálinkafőzőnek 4, egy másiknak 3 üstje volt. Az egyik boltosnak már igen nagy üzlete lehetett, mert áruinak értékét 3000 frtra vallotta, de hozzá tette, hogy 3000 frttal tartozik rájuk. Volt saját háza, de üzlete bérházban volt, melyért 30 frtot fizetett. A városnak 15 frt adót, ezenkívül 5 más társával a kincstárnak 100 frt türelmi adót (az összeírás tolerantiale-nek nevezi) fizetett. Arad váro-

sának egy része akkor még a határőrséghez tartozott s katonai kormányzat alatt állt. Itt a zsidók nagyobbára saját házukban laktak, sőt egynek két háza is volt, adót pedig a várparancsnoknak fizettek készpénzben, vagy, minthogy leginkább pálinkát főztek, pálinkában.

Bereg vármegyében egy árendás és egy korcsmáros földet is művelt. A Biharmegyében élő 20 család a földesurnak 475 frt 77 drt, a váradi birónak türelmi adóul 50, a váradi várparancsnoknak védelméért 50 frtot s 30 frt értékű fűszert adott évenként. Borsod megyében Sály községben egy zsidó család élt. A családfő pálinkafőző volt; e mellett kereskedett lóval, nyers bőrrel, vászonnal, fűszerrel, járt házalni, ámbár volt állandó boltja is; ezenkívül üveges, szabó és korcsmáros volt. Földesurának természetben fűszert (borsot, gyömbért, safrányt), vásznat, dohányt és női ruhá-neműt szolgáltatott.

Moson megye Boldogasszony községében 38 család élt, s fizetett évenként a községnek a közterhek fedezésére 40, legelőért ugyancsak a községnek 12, a magyar-óvári uradalomnak 150, a cziszterci rendnek 40, a győri káptalannak 12, összesen 254 frtot. Ez utóbbi háromnak azért, mert megengedték, hogy jószágaikon a boldogasszonyi zsidók kereskedést folytathassanak. Pedig ez elég tekintélyes díjért még nem is kizárólagos kiváltságot kaptak, mert például az óvári uradalomban az Oroszvárt élő zsidóknak is volt joguk kereskedni, a miért 166 frt 6 dr. díjat fizettek. Általában a legkülönbözőbb czímeken szedtek rajtok adót, díjat és illetéket. Hogy például az, a ki valami földet, korcsmát, mézjárszéket, szappan- vagy hamuzsír-főző házat, vá-

mot, malmot tartott bérben, külön díjat fizetett a tulajdonosnak, az természetes. Így Holicson egy jobbágytelekért 40, egy másikért 60 frtot fizettek. Csakhogy ezenkívül az uradalomnak még évi 400 frt adó is járt. Sassinban a bérletekért mindenki maga fizetett, például a magmalomház bérlője 70 frtot. Ezenkívül az egész ottani zsidóság évi 400 frtot s minden zsidó háztulajdonos egy-egy ház után külön 8 frt illetéket szolgáltatott. Pozsonymegyében Csesztén a földesurnak adóban 90, a plébánosnak külön 6 frt, a községnek minden egyes háztartás után 24 krajczár járt évenként. A Pozsony város két külvárosában lakó zsidóságot egyetemlegesen 1000 frt évi adó terhelte, melyet nem igen birt fizetni, mert sokan igen szegények s nagyon eladósodottak voltak. Sopron vármegye nagyobb zsidó községei azon díjon kívül, melyet külföldi földesuraiknak fizettek, s ez az összeg is 1118 frtot tett, magyar földesuraiknak szintén évi átalányt fizettek, például Lakompak 300, Nagy-Marton 418, Lajta-Ujfalu 250, Kabold 150 frtot. Ez adókhöz mindenki vagyonához és tehetségéhez képest járult. Voltak azonban igen szegények is nagy számmal. Nyitra vármegyében 26, Trencsénben 27 koldust, mindenütt pedig igen szegény napszámosokat, házalókat találtak. A földesuri terhek alól azonban a szegények sem maradtak mentesek, s minthogy magok nem fizethették, az ő terhök is többi hitsorsosaikra hárult.

Hitközségi életről természetesen a legtöbb helyen nem lehetett szó, mert a zsidók szerteszét laktak, s igen sok helyen csak egy-két család akadt. Ellenben ott, hol tömörebben voltak együtt, volt templomuk, papjuk,

metszőjök, tanítójok, kántoruk s egyházfijok is. Zsidó birót azonban csak Pestmegyében kettőt, Pozsonymegyében szintén kettőt említenek. Kétségtelen azonban, hogy a hol község volt, ott volt bíró is, ámbár nem ebbeli minőségében, hanem rendes foglalkozása szerint írták össze. Nagyobb a rabbinusok száma, de ez is összesen csak 12. Stomfán még évi fizetését is följegyezték. Ez készpénzben 25 frt volt; ezenkívül kapott minden esketés után $37\frac{1}{2}$ krajczárt. Más rendes jövedelmet nem huzott, ellenben földesuri adóját a hitközség fizette. A kántorok száma 14, a metszőké 36, Stomfán a metsző évi fizetése 15 frt volt. Sok helyen azonban a metsző más foglalkozást is űzött, s mint korcsmáros, szatócs, házaló kereste kenyerét. A hitközségi szolgálatban állt még további 25 ember mint templomszolga, sírásó s más ilyen. A hitközségi alkalmazottak közt legtöbben voltak a tanítók, összesen hatvannyolczan. De a tanítókul összeírtak száma jóval nagyobb, összesen 143. Nagyobb részök ott működött, a hol egyes jobb módú családok egészen elszigetelve éltek a keresztyén lakosság közt. Itt semmiféle iskola nem levén, egyesek fogadtak magokhoz valakit, a ki gyermekeiket első sorban a héber írásra és olvasásra oktatta. Ezeket külön írták össze az illető háztartásban, melyben épen tanítottak. De voltak már hitközségi tanítók és így rendes zsidó iskolák is. Így Galántán és Szereden egyenesen kiemelik, hogy a tanítót, a helyben lakó egész zsidóság tartja. Említenek még több helyen scribákat vagy scriptorokat, valószínűleg olyan szépírókat, kik a thora írásával s más fontosabb héber iratok elkészítésével foglalkoztak. Voltak továbbá

zsidó muzsikuskok, lakodalmi trufások (Köpcsényben 2 emberről írják: *juxta morem Judæorum in eorum nuptiis stultum agit*, de emlitenek ilyeneket másutt is), bohócok s más e fajta foglalkozásuak.

A tulajdonképeni értelmiségi keresetek el voltak zárva a zsidók elől. Mindazáltal Nyitrában volt egy zsidó ügyvéd, legalább ennek nevezték, de kétségkívül nem olyan, a ki a köztörvényszékeknél képviselhette a felelt, hanem olyan, a ki a zsidó birónál tette ezt. Jellemző, hogy zsidó orvost egyetlen egyet sem említ az összeírás, hanem csak sebészeket, így Nyitrában 9-et, Trencsénben 1-et, Mosonban 2-t. Egy pozsonyi zsidó azonban már akkor a bécsi császári könyvtárban volt tisztviselőül (*officialis in bibliotheca cæs. Vienn.*) alkalmazva, kétségkívül a keleti és héber könyvek és kéziratok osztályában. Említést érdemel továbbá, hogy egy másik pozsonyi zsidó Belgrádban (Szerbia épen ez időben III. Károly király uralma alatt állt) mint hitközségi kántor működött. Egy másik pedig Bécsben mint *scriba* volt alkalmazva. Ilyen Bécsben működő *scriba* Sopronmegyében is volt. Buda fővárosának szintén volt rabbija, 2 saktere, 1 íródeákja (*scriba Hebraicus*), 1 tanítója, 1 sirásója. Az egyik zsidó a császári hadak szállítója volt, 13-nak volt boltja, 8 házalással, 2 szakácskodással, 1 meg juhok őrzésével kereste kenyerét.

Szegényes, szűk és nyomott viszonyok közt élt 1735—38-ban a zsidó magyarság. De ugyan olyanban élt akkor az egész magyar nemzet s csak másfél század nehéz megpróbáltatásaiban, megfeszített munkájában fokozatosan emelkedett az egész nemzettel karöltve a

zsidóság, mint a munkás társadalom egyik alkatrésze a fejlődés mai magaslatára. A zsidó magyarság helyzetének fokozatos javulása Magyarország általános szellemi és anyagi felvirágozásával kapcsolatban történt s tulajdonképen csak az egész nemzet anyagi és szellemi lendületének folyománya.

Budapest.

Acsády Ignác.

MÓZES.

— Carmen Sylva. —

A nép kiált: «Ó adj vizet csak!»
Mózes a tar földre tekint,
S oszt felsóhajt: «Mutasd, szeretsz-e,
Segélyt más ki küldhetne, mint te.»

«Ó Isten, adj erőt karomnak,
Hogy víz törjön e kő tövében,
Hogy megmentsem biztos haláltól
Szegény, elcsüggedt, árva népem».

«Kiválasztál, hatalmas Isten
S most egyedül hagynál egészen,
Hogy népemnél, ha sírba szállok,
Gúny s átok legyen majd a részem?»

«Ó, el ne csüggedsz engem, Isten,
Ezrek imája, mit ma kérek :
Ne engedd, hogy e nép elveszen
Mint bármely undok földi féreg !»

«Kik bennem bíznak, nem gyanítják
A gond lelkem' hogy meggyötörte,
Hogy a kétség forró sugára
Egész valómat összetörte».

«Hívtál s feledtem gyöngeségem,
Kegyed oly végtelennek látszott.
Hittem, hogy megmentem a népet
S letépem majd a régi lánczot».

«Nem bánom, hogyha büntetésed
E sivatagban engem ér el.
Hadd inhulhasson drága népem
Kanáánba egy más vezérrel»....

S köröskörül, fonnyadt ajakkal
Üvölt a nép s fetreng a porban,
Majd meg halottaikat hozzák
Egymás után, egy hosszú sorban.

Agg, csecsemő, karcsú menyasszony,
Az ifjú, kinek haja ében,
Mind sorba fekszik kiterítve,
Egyik a másik közelében.

Mózeset átkozzák s kéztördelve
Jajgatják: «A nép el van veszve!»
Ő csendben áll, míg elkalandoz
Megkínzott lelke, messze, messze.

Ő áll, mint szikla forgatag közt,
Nem reszketve és nem inogva.
Fenséges homlokán ki látja,
Hogy lelkét kétség tartja fogva.

S oszt nyugodtan kinyújtja karját,
Ráüt a kopár sziklakőre,
S a kristálytiszt, jéghideg víz
Hatalmas árban tör előre.

Budapest.

Feleki Sándor.

AZ ÖREG DOKTOR ELMÉLETE.

— Elbeszélés. —

I.

— Azt csak nem gondoljátok, hogy érdekből tettem? ugyan miféle érdekből tettem volna?...

A kaszinó alatti sörházban, hol a borsvári tízek szokták vacsora előtti kancsójukat hajtogatni, az öreg doktor vesszőparipájára ült s nyargalászott rajta. Miután a napi politika kérdéseit, (most éppen a Maglajból, Tuzlából kapott vérengzések hírét) letárgyalták, rendes időközökben visszatérő negyedévi mulatsága volt a kompániának, hogy beleugratták az öreget az ő zsidó elméletébe, s hallgatták, hogyan fejtegeti róla állhatos elveit. Vagy huszonöt esztendővel ezelőtt ő maga, a doktor is zsidó volt még, s mikor az első fia megszületett, akkor keresztelkedett ki. Amilyen hosszú idő telt el azóta, ép oly kényelmetlenül érezte magát még mindig, valahányszor zsidó-kérdés merült föl a kis társaságban; s ép oly kényelmetlenül érezte magát vele szemben egyébiránt a társaság is, mert jelenlétében kellő nyíltsággal mégse lehetett szidni a zsidót.

Mert az öreg doktort szerették különben. Harmincz esztendő óta háziorvosa volt a borsvári nagy familiának, s noha az idő alatt négy-öt keresztény orvos is letelepedett Borsváron, az ő pozícióját, a ki megyei

főorvos is volt, a legjobb házakat is kezében tartotta, meg nem ingathatta egyik se. Szerencsés kezű s nagyon okos embernek tartották, aki ha lehet, megbirkózik a halállal is, s visszarántja a félholtat is a sir széléről. Ezt a hirnevét mindjárt a letelepedése után szerezte meg, amikor Olchváry Eleket, a főispánt, egy szerencsés ötlettel kigyógyította valami gonosz természetű tályogból, a melylyel az már a pesti és bécsi klinikákat is megjárta. Közvetlen a kiegyezés utáni esztendőekben történt még ez, a mikor a Deák Ferencz, Eötvös, Kemény Zsigmond eszejárása szerint nem csak ujság-liberálizmus volt divatban, hanem liberális volt ott kinn az eleven élet is, ki meggyőződésből, ki pusztá restelkedésből. Dr. Keményfi Adolf akkor nemcsak a főispáni vacsoráknak volt rendes vendége, hanem bejáratos volt a többi familiákhoz: a Radnóthyakhoz, Weérekhez, Ozorayakhoz csak úgy, mint a többi házasulandó legények. A régi módi zsidó emberekből való volt, akik gyerekkorukban még tanultak egy kis talmudot, mint gimnazisták Börnéért s a német filozofusokért rajongtak, s már okkal vagy ok nélkül, de kissé okosabbnak s valamivel többnek tartotta magát, mint akik a borsvári kollégiumban szerezték meg kissé parlagias műveltségüket. A zsidó elmélete különben, ha még csak tán kidolgozatlanul is, már motoszkált akkor is a fejében, s midőn házasodni készült, keresztény lányt akart elvenni. Kapott volna is. Egy Törökfáy-leányt — persze, a koldus Törökfáyakból — szívesen hozzáadtak volna; s Bogdány Ninát — szintén a koldus Bogdányokból — csaknem odakínálták neki. Neki ellenben Radnóthy Elza tetszett volna, vagy Ká-

kozdy Biri, akik bizonyosan nem is álmodtak arról a tisztességről, a melyet a *doktorka* titokban nekik szánt. Végre is, mikor kenyértörésre került a dolog, Keményfi elfogadta egy bécsi házasságszerző közvetítését, aki egy galicziai zsidólányt szerzett neki. Ez ugyan nem volt a klasszikus szépség mintaképe, de viszont hatvan-ezer forint készpénzhozománnyal gazdagította fel Keményfi Adolfot, melyet ez azon módon okos bankrésvényekben helyezett el. Házassága megbontotta egy kissé társadalmi összeköttetéseit: felesége nehezen tanult magyarul, s már akár látták szívesen, akár nem, igazán nem illett a gentry-asszonyok közé; nem is érezte magát jól köztük, s kimaradt közülök; s mint-hogy az ura viszont a zsidó társaságot nem igen kedvelte, csakhamar izolálva is volt mindenkitől: akarat nélküli, gyöngé asszony volt, aki könnyen megadta magát akármiféle sorsnak. A doktor — már hivatásánál fogva — el-eljárt azontúl is a házai összejövetelére egymagában is, de azért mint becsületes férj fessengve gondolt mindig otthon hagyott feleségére, aki a szomorú lámpavilágnál egyedül olvasgatta Marie Sophie Schwarzt, avagy egy Schubert-áriát dudorászott a zongora mellett. Mire az első gyermeke megszületett, (fiú volt) készen volt azóta sokat emlegetett theoriájával, melynek eredményeül a fiát a katolikus templomba vitte kereszteltetni. Mire az anya a betegágyból felgyógyult, ők maguk is mind a ketten alávetették a kereszttségnek magukat.

Az igazat megvallva, Keményfi titokban arra számított, hogy ezzel az elhatározással egy csapásra megváltozik a helyzetük: lesznek egyszerre gentry-nép maguk

is. Mikor ez természetesen nem vált be, e kútba esett remény elpalástolására tartott, mihelyt csak egy kis alkalom nyílt rá, hangos szónoklatokat. Mintha ön-maga előtt azóta mindig szégyelte volna, igyekezett nemcsak megmagyarázni, de meg is okolni az ő kike-resztelkedése történetét. A mindennapos kompánia — egy se volt közte, akit kisebb-nagyobb bajból talpra nem állított volna — szerette az öreget, s szívesen elnézte ezt a gyöngéjét. Nemcsak mulattak rajta, hanem örültek is neki, hogy ennek a nagyon okos ember-nek, a ki nem iszik, mint ők, hűségese kitart a felesége mellett, nem úgy mint ők, s a helyett, hogy elverte volna a vagyonkáját, mint ők, meg is ötszörözte, épenséggel nem úgy mint ők, hogy még neki is van valami takargatni s restelkedni valója. Mert az egész sok szóbeszéd mind csak azért van: restelkedik az öreg, talán meg is bánta, hogy tette, s egyik-másik örülni is tudott neki, hogy benn eviczkél a ki nem kerülhető bajban.

— Azt csak nem gondoljátok, hogy érdekből tettem? Ugyan miféle érdekből tettem volna?... talán ha zsidónak maradok, nem jöttök a köszvényetekkel hozzám? Bajos ember nem nézi, görbe-e az orra, csak segítsenek rajta! S még csak az orrom se egyenesedett ki!... Annál, azt hiszem, becsületesebb embernek ismertek, hogy érdekből tettem volna.

— A lelkedet akartad óvni, vén bűnös, a gyehenna-tüztől, üdvözülni akartál a menyországban!

— Ostobaság! A Mózes hitében, azt hiszitek, nincs elég hihetetlen, a mit az okos ember nem győz lerázni magáról, hogy majd még egy összemaroknyit veszen

hozzá? Te, hisz a Mózes hite valóságos ideális igazságok tárháza a ti mindenféle csip-csup szentjeitek s mártíroktok bálvány-imádásához képest! Ha már valamiben, akkor leginkább a zsidók minden enczem-benczemtől ment egy igaz istenében lehetne hinni, a kit ti kölcsönkértetek tőlük, s nyárspolgári családapává fokoztatok le. De hát még az is!... mumus, a ki jó, hogy a kis gyerekeket ijesztgessék vele!... Filozóf meggyőződésből keresztelkedtem ki, abból!

— Hm, s hol kezdődik itt a filozófia?

— Ott, hogy minden zsidó mártírja a maga felekezésének... Mit tudjátok ti azt! A ti olajba főtt vértanuitok valamennyije nem szenvedett annyit a mártírságával, a mennyit szenved nap-nap után az a füttyölős zsidó, akit egész életén át ütnek, rúgnak, leköpnék, csak azért, mert zsidó. Pedig egyebe sincs a batyujánál, melyet a hátán hordoz. Hátha még az élelmességével vagy az eszével vitte valamire, hogy irigykedni is lehet rá! De azért az a nyomorult füttyölős zsidó nem cserélne egyikőtökkel se, mert neki igazán be van táblázva a maga helye a Jehova paradicsomában, s okosan is teszi, hogy nem adja fel a jussát... Mert lássátok, mártírságot szenvedni azért, amiben hisz az ember, magasztos és fönséges szép dolog; de mártírságot szenvedni azért, a miben nem hiszünk, Lipótmezőre való ostobaság!

— S te voltál ez az okos ember, mi?

— Szives engedelmeddel, igen. S tettem még más okból is: mint természettudós, a faji fenntartás ösztönéből.

— Oh, oh! micsoda magas szempontokból!

— Bizony, nem is a magam szempontjából ám! Azt hiszitek, nem nagyon jól tudom én azt, hogy azért, mert akkor a mikor — *über hundert Jahr'*, mondja ilyenkor a zsidó — az apátplébános fog püspöksüvegben eltemetni, nem csak olyan többé-kevésbé komisz zsidó vagyok én, mint voltam azelőtt? Neked Kazay Jóska, aki rossz lelkű antisemita voltál egész életedben, többé; neked, Kapronczay, akit egy csúnya mellhártyalobból gyógyítottalak ki egyszer — talán kevésbbé. Tettem a gyerekeimért, meg a dédunokáimért!... Irigykedtek a zsidóra, s bizon nem tudjátok, hogy miért. Szemet szúr nálatok a zsidó *szupremácia*, s nem értitek meg, hogy az semmiféle szellemi vagy anyagi fensőbbiség, melylyel leigázhat bennötöket, hanem egy halálra ítélt, degenerált faj utolsó vergődése, melylyel az élethez kapaszkodik. Nem látjátok, mi történik körülöttek az igazi, hamisítatlan ősi familiákkal? Azokat az igazi előkelő, arisztokrata familiákat értem, akik megőrizték a családi leszármazás ugynevezett tisztaságát: a Zoltánok, a Wassok, a Kubáthok, hogy pusztulnak el s halnak ki egyik a másik után. Maholnap nem is lesz már az igazi familiákból az egész megyében. Ilyen arisztokrata leszármazás a zsidóság a népek között. Egészséges keveredés híján megromlott a vére s az idegrendszere sorvadásnak indult. S ezek a sorvadó idegek érzékenyebbek a benyomásokra s finomabban vibrálnak. Ha láttok egy zsidó író, festő, szobrászt, vagy akár egy élelmesebb bankárt s ügyesebb financiért, pedig sokat láttok, ne arra gondoljatok, hogy ez mind okosabb nálatok, hanem arra, hogy ez mind közelebb van a pusztuláshoz, mint ti. No hát értsétek

meg, ettől a pusztulástól akartam az én fajtámat megőrizni, akiben én tovább akarok élni még századokig, s halhatatlan akarok lenni örökké. Mert nem a lélek a halhatatlan, hanem a test, amint atomjaiban fiakról unokákra öröklődik. Azért neveltettem a fiamat katonának, nem akartam, hogy okos ember legyen. Legyen nyers, durva, erős! S lehetetlenné akartam tenni, hogy a leányom zsidó emberhez menjen nőül, azért küldtem a Sacré Coeur-be, s meghagytam, hogy pietistának neveljék és vakbuzgónak.

— Szóval az istenedet is rá akartad szedni, úgy-e Dolfi, annak is túl akartál járni az eszén, úgy-e? szolt közbe Kazay Jóska, a ki rosszlelkű antisemita volt mindig.

— Már mint melyik istenemnek, a réginek vagy az újnak? Hagyd el, Jóska, mert ezt te már igazán nem érted. Én megkerestem és meg is találtam, megbeszéltem és meg is értettem magamat az én istenemmel, amikor legelőször találkoztunk a Rudolf-kórház egy márványasztalán, a melyen egy hozzád hasonló féreg agyvelejét fűrészeltem ketté s a szivburkán tettem keresztmetszeteket. Már akkor meghódoltam neki, leborultam mindenhatósága előtt, s imádtam őt, a hogyan istent imádni illik.

Bensőség melege érzett az öreg cinikus hangján, melyet nyerssé és rideggé tett a sok földi nyomoruság megszokása, a melyet nálánál többet senkisem láthatott. A meghatottság melege, a mint szívében áldozatot hozott az ő külön saját istenének, akit a maga tudós készültségének képére megteremtett. Megbotránkoztatta azonban a hang még mindig az öreg Kapron-

czayt, aki már túljárt a hetvenen, s minden eshetőségre rendben akarta tartani a szénáját.

— S a lelked, Dolfi, a lelkeddel ugyan hogy fogsz elszámolni, ha mégis kérdőre találnának vonni odafönn?

— Nem loptam és nem csaltam, a felebarátomnak útját sohase állottam, hanem mindig támogattam; ha mérlegre vetnek, akkor se félek, hogy könnyűnek találtatom.

Beleharangozták a hetet, nézett mindenki a kalapja után.

— Fennhéjázó vagy, Dolfi, s nagyralátó, szólt még Kapronczay fizetés közben, vigyázz, hogy meg ne aláztassál!

Mikor az utczasarkon szétmentek, Kazay meg Kapronczay maradtak együtt.

— Hallod-e, Jóska, az egészből egy hasznos tanulságot vonhattál le, hogy Keményfi Mártha egészen eladósorban van már, s az apja, úgy látszik, ilyen magadforma legénynek szánta. Nem hiszem, hogy ezekben a mi uraskodó, tönkre ment familiáinkban legyen még akár egy is ilyen jó párti.

Kazay Jóska egy pillanatig elgondolkodott.

— Igazad van bátyám, de azért tán még sincs valami nagy kedvem «romlott vér» felfrisítésére vállalkozni... Hanem te, bátyám, kevesebbet kockáztatsz. Keményfi Ervint, hallom, idehelyezték a mi garnizonunkba, ő se rosszabb párti a hugánál, s neked még van egy leányod otthon.

— Hm, öcsém, a Kapronczayak még lányágon se keveredtek el rangon alul soha. Már akkor inkább veszszen a fajta, mintsem hogy én kezdjem el. Kol-

duskézre se ereszttem, értsd meg, de pénzeszsáknak se adom el a leányom. Érted? Jó éjszakát!

Az ellenkező irányban az öreg doktort a kompánia egyetlen zsidó tagja kísérte haza, Csillag Károly, aki pár év előtt nyitotta meg az ügyvédi irodáját. A törvényszéki urak kedvéért hébe-hóba ő is benézett a söröző társaságba. Ő tudta valamennyi között legjobban megérteni. Mert ő látta egyedül tisztán, a mit a többi nem is láthatott annyira, hogy az a kis keresztvíz, melylyel az öreget leöntötték, csakugyan nem mosott le semmit: az emberek szemében se, de a doktorból se, aki gondolkozásra, felfogásra, sőt talán még érzületre is zsidó maradt, az a hitetlen, vallási dolgok iránt közömbös zsidó, aki faji érzését a magára erőszakolt theorema ridegsége alá rejtette.

— Nem gondolja, doktor bácsi, hogy sok bolondot beszélt össze?

— Amit az emberek nem értenek, arra rámondják, hogy bolondság. Okosabban tennéd, öcsém, ha a példámat követnéd te is.

Az öreg az első bárányhimlőjétől fogva ismerte az ügyvédet s nem tartotta szükségesnek, hogy a gyerekkori tegezéssel fölhagyjon; ellenben a fiatal ügyvéd nem tartotta magát eléggé gentrynek, hogy az öreg urat visszategezze.

— Megtenném bátyám, de félek, hogy elvesztem a zsidó klienseimet, s nem tudom, hol vennék jobbat helyükbe.

— Nem is azért mondtam különben; van neked magadhoz való eszed... Hol vacsorázol? A *Sasban*? Talán lemegyek később én is egy pohár borra.

— Inkább én akartam elnézni egy estéli sétára a hölgyekhez ; hallom, hogy Mártha kisasszony haza került.

— Nem hinném, hogy már ma kimozduljanak. Jó éjszakát.

A doktoré volt az egyetlen «keresztény» ház, a hova Csillag Károly el-ellátogatott.

II.

Az öreg doktor fajkiválasztó elmélete mindjárt az első kísérletnél meglehetősen zátonyra jutott. A ritkás szőke bajuszú, beesett hátú Keményfi Ervinben, aki az édes anyja szeplős-sápadt arcát örökölte, senkisem ismerte volna föl az aranyzsinoros egyenruha nélkül a snájdig huszártisztet. Fizikumában vagy az öröklött mozzanatok voltak túlerősek, vagy a nevelés s a külső viszonyok hatása nem jutott elég kifejlődésre. Kezdődött ez mindjárt a választott, vagy inkább ráerőszakolt pályával való elégedetlenségen. Mikor egy-egy erősebb gyakorlatról hazajövet eldobta a kardját, lerántotta a blúzát, s félholtra merülten végighevert a pam-lagon, százszor elátkozta, a ki a katonáskodást még föl is találta. A szeme ilyenkor még beesettebb, sápadt arcza még sokkal sápadtabb volt, s szemlehúnyva, étel nélkül, gondolkozás nélkül, hosszan elnyújtózkodva feküdt órák hosszat mozdulatlanul.

Maga a húga, Mártha is kinevette eleintén érte, s fölkényszerítve magára a bátyja attiláját, kihúzta a kardját, vagdalkozni kezdett vele a szobában, míg egy ablakot ki nem tört, vagy egy vázát le nem ütött vele.

— Szégyeld magad, Ervin, ilyen gyámoltalannak lenni! Hej, csak én születtem volna fiunak!...

Katonának bizonyosan különb katona vált volna belőle. Hatalmasan fejlett tipusa volt az alföldi zsidónak.

Annak, a mely már nemzedékeken keresztül nyelvben, gondolkozásban átmagyarosodva, akarva-akaratlan is a föld munkájához szokva, az alföld erőfejtő, szabad, nyers levegőjéhez idomult. Egészen az apja mása volt, barna, magos, szélesvállú, erős. Szelleme is apjáé volt egészen: skeptikus és spekulatív, számításra és rajongásra egyformán képes. Csak a szívében örökölt valamit az anyjától, ettől a szelid, lemondással teljes asszonytól, aki mint egy észrevehetetlen árnyék élt a családban, s csak a ház szigorú rendben tartásával adott tanubizonyságot életéről: a szeretetet, könyörületességet tőle örökölte egészen. Ez szólalt meg benne, mikor aztán maga is kifáradva a hanczurozásban, odaült a bátyja mellé, s gyöngéden végigczirógatta: Szegény, szegény Ervinke te, hát mért nem beszélsz már a papával?

A papával azonban épen nem lehetett beszélni. Az zsörtölődve és korholva szólt rá a fiára.

— Nevetséges tunyaságnak tartom a viselkedésed, Ervin, s megmagyarázhatatlannak. Tizennégy éves korodtól fogva vagy már katona, s tíz esztendő alatt már beleszokhattál volna a sanyaruságaiba is.

— De mikor nem is akarok beleszokni, papa!

— Hát ugyan mit akarsz csinálni?

— Odadobom nekik a kardbojtomat, csillagostól, mindenestől. Nekem már elég volt a katonásdiból.

Inkább újra kezdek mindent s leszek doktor vagy ügyvéd — vagy akár krajzler is inkább!

Az öreget elfutotta az epe az ilyen beszédre. Az átöröklött romlott vér előtörekvését látta benne, mely legyűri s hatalmat vesz a nevelés és környezet által kifejlesztett tulajdonságokon. Ilyenkor kurtán bánt el a fiával.

— Tessék, mehetsz a merre tetszik, én nem állom az utadat. Éppen jókor is teszed. Legalább rád mondhatják; megijedtél ettől a kis bosnyák csetepatétól. Pedig még el se vittek! Ám tedd! De azt is tudod, hogy én tölem ugyan egy koldus-krajczárnyi támogatást hiába vársz.

— Inkább tönkre hagysz menni szemlátomást.

— Üres beszéd, a mint ezer más, nem fogsz tönkre menni te se. Különb is ösmered végső határozatomat: elveszed Kapronczay Irént — ne félj, hozzád adják; néz rá az apjától vagy kétezer holdnyi örök, igaz, hogy több rajta az adósság, mint a mennyit ér. Ha az öreg elhal, kitisztázom a részetekeket, akkor levetheted az attilát s elmehetsz parasztnak.

A fiú intett a kezével, mint a ki nem hisz se az egyikben, se a másikban. Ép oly kevéssé volt különben kedve parasztnak lenni, mint katonának. A vére, a természete, az izlése a szobába vonzotta; lateinernek született, nyárspolgári szokásokkal és gondolkozással. Sokkal erélytelenebbnek és gyöngébbnek tudta magát különben, mintsem perbe szállhasson az apjával.

A Kapronczay-leánynyal különben mintha kerekedni kezdett volna a dolog. Kazay Jóska, aki eddig állhatatos udvarlója volt a lánynak, kezdett a háztól végkép

elmaradozni. Azt mondták, az öreg adta ki neki nagyon kereken az útját; mások meg, hogy a leány látta be, hogy úgy se mehetnének együtt semmire. Bizonyos dolog, hogy Kazay, aki a legutóbbi tisztujításkor megint csak tiszteletbeli szolgabíró maradt, ez utóbbi időkben meg-megfordult Keményfiéknél, s az egyik uzsonna-bálon tánczba is vitte Keményfi Márhát. Pedig bizony régen látták, hogy Kapronczay Irénen kívül valakit megforgatott volna.

Az öreg doktor, akinek az őt érdeklő dolgok iránt igen éles szeme volt, hanem észre is vette ezt. Uzsonna-bálra készültek ismét, s ezekről most már sohase hagyták ki Keményfiéket. Azelőtt legfőlebb csak az öreg járt el egyik-másik ilyen családias összejövetelre, a szerint, hogy ki volt benne a háziasszony. A doktor bement a lánya szobájába, hogy végignézzze a toilettéjét. Az apa elfogult büszkéségével tudott a lányában gyönyörködni. De a nélkül is gyönyörködhetett volna. Keményfi Mártha pompásan nézett ki a rózsaszín faille-ruhában, a fülére simított nehézfényű, fekete hajkoszorúval, melynek csomóba tűzött terhe alól vakítón vilant elé a hajlós nyak fehérsége, amint összefolyt csodás keblének hullámos körvonalaival. A ruhaderéknek ibolyacsokrokkal beszegett diskrét kivágása sejtetni engedte a karcsú-magas leánytermet klasszikus szépségeit. Kissé erős vonásai voltak, csaknem férfiasak, s a megolvadt ércz fényében csillogó tekintetének aczélos tüze, élvezeteg ajkainak kicsattanó pirossága még erősítették ezt a benyomást.

A doktor némán csodálta egy pillanatig.

— Vagy-e sokat foglalkozva? kérdezte tőle azután.

— Egy négyesre Kazayval.

— Kazay sokat sűrög körülötted.

— Nem túlságosan. Kifogásod van ellene?

— Épen nincs. Csinos fiú; tetszik neked is?

— Nem sokkal jobban, akárki másnál.

— De mégis valamicskével. Nem bánnád, ha Kazayné lenne belőled?

— Nem igen gondoltam még rá. Te szeretnéd?

— Ha meglenne a hozzá való pénze, a főispán — a hozzám való jóakarattól is — szívesen adna neki a megyében egy mandátumot. Te fölkerülnél a fővárosba, s Kazaynak is ez lenne még a legjobb foglalkozás. Annyi erély volna benned mindig, hogy a zabláját túlságosan szabadjára ne engedd.

A leány gondolkozott egy pillanatig az apja beszédén.

— Van nekem elég hozományom, papa?

— Oh, sokkal, sokkal több, mint a mennyit Kazay Jóska megérdemel.

— A hozományomért venne el, úgy-e?

— A hozományodért, istenem! . . . Mit gondolsz, miért szokták a lányokat elvenni? Egyiket a hozományáért, másikat a nexusáért, harmadikat. . . .

— Az egyéni értékeért, nem?

— Hát olyan lánynak ítéled te magad, akit nem érdemes az egyéni értékeért elvenni?

— Szólott már neked Kazay?

— Nem, csak én akartam veled tisztában lenni.

— Felőlem egészen nyugodt lehetsz.

A doktor meghatottan simogatta végig a leány havas arcát. Már megindult kifelé, mikor visszafordult.

— Nem szeretem látni, hogy Csillag Károly annyit ténfereg körülöttem.

Az új névre óhatatlan pirosság öntötte el hirtelen a leány arcát, fel a szeméig, domború, fehér ives homlokán át egész a haja tövéig. Lehetetlen volt az apa szemének azt meg nem látni. A keze a kilincsen volt már, mikor kérdezte:

— Volt köztetek valami?

— Mi közöttünk? mi lett volna?... semmi!...

— Nagyon jól esik hallanom!

Nem, nem is volt köztük semmi, semmi. És mégis — határozottan valami. Keményfi Mártha nem egyszer vetette föl magának a kérdést, hogy van-e hát csak-ugyan köztük valami? Próbálta először a maga talányaát megfejteni. Neki kevés Csillag Károly. Miért? ej, száz meg ezer okból. Rendes, derék fiú, mégse olyan, mint a többi, a modora se, a ruhája se, a viselkedése se. Az összeköttetései olyan keveredettek. A jó társaság alig, hogy beveszi. Kérdés, hogy ma is ott lesz-e a mulatságon. Kétszer már meghítták, négyszer nem.

Van neki egy öreg apja, aki épen úgy néz ki, mint egy rongyszedő. Talán az is. Péntek esténként azt végigkíséri a nagy piacon a zsidó templomba. Minek kíséri? Csunya dolog zsidónak lenni. Mégis szép lenne, ha Kazay Jóska olyan lenne mint Csillag Károly. Meg tudna akkor halni — Csillag Károlyért! Különben mit foglalkozik ő annyit Csillag Károlylyal? Kérdés, foglalkozik-e ez annyit ő vele? Nagy kérdés! Eszébe se jut talán neki. Igaz, hogy Csillag Károly meg szokta őt különböztetni. Valamennyi lánynyal

együttvéve se foglalkozik annyit, mint ő vele. De a többiek nem is látják meg. Nem ismerik. Senki sem tud pedig olyan gyöngéd, figyelmes, meleg lenni, mint Csillag Károly. Talán még több is: odaadó!... Gyöngéd, figyelmes, meleg!... s elmerengett egy pillanatig. Odaadó?! ki tudja! Gyöngéd és figyelmes, az igaz!... Eh, mit törődöm én Csillag Károlylyal?...

— Készen van, mama? mehetünk!

Vállaira vette hattyuprémes belépőjét, a széles, nagy bébé-capuchonját fejére húzta, s egy pillantást vetett a tükörbe.

III.

Az «uzsonnabálok» tulajdonképen furfangos helyettesítései voltak a régi-híres házimulatságoknak, melyeket Borsvár úri családai: a Kapronczayak, Átándyak, Kádárok, meg a hogy hívták a többit, adtak valaha, a mikor még nem hiányzott a mód hozzá dáridókat rendezni, a mikhez képest egy harmadnapos lakodalom is keresztelő számba ment. Az *Arany szarvas* vendéglőse szívesen átengedte a nagy termét, mely esztendőn át, ha csak valami színészhad oda nem vetődött egy pár hétre, úgy is üresen állott, a *háziasszony* fagylalttal és csemegével szolgált az asszony népnek, s ennek fejében jussa volt hivogatni. Ez a «háziasszony» adta meg a mulatságok arisztokratikus színét: azt lehetett kihagyni, akit akartak, míg a többi mulatságokra annyi meghívót nyomattak, a hány ház a városban volt. Így esett, hogy Csillag Károlynak is kétszer szóltak, négyszer nem. A háziasszony mindig csak magának volt felelős, hogy kit hagyott ki, kit nem.

Mire Keményfiék odaértek, a cigány javában húzta, s Ervin, karsura fűzött attilájában, fényes laktópánban, a ritkás bajusza keményre pödörve, ott legyeskedett már Kapronczay Irén körül. Mikor Mártha belépett, találkozott a tekintetével, s észrevette, hogy a bátyja szeme járása izgatott egy kissé, az arcza is mintha ki lenne pirosodva. — Ej, gondolta magában, megemberelné magát Ervin? Tudott az apja tervéről, s helyeselte tökéletesen.

Mikor elhaladt mellette, a szokottnál melegebben szorította meg Irén kezét, s szeretettel mosolygott rá. A szelid tekintetű, finom arczélű leány, aki két-három évvel is korosabb lehetett Mártánál, nem akarta megérteni a kedveskedést. Hideg, nyugodt arcza a szokottnál is komolyabb volt, a szemeiben mélézés ült s a távolba mélyedtek, mintha ott keresnének valamit. Szórakozottan, kurta igékben felelt Mártának, úgy, hogy végre is kénytelen volt félig zavartan, félig nevetve bocsánatot kérni tőle figyelmetlenségeért.

A sarokban Kazay Jóska simogatta az előkelő barokóját. A monoklija meg se mocczant a félszemén, midőn hideg-udvarias főhajtással Keményfiéket üdvözölte. Aztán egy odatapadt cigaretta-pihét próbált lefujni a kabátja újjáról. A milyen előkelő nyugalommal tartotta féllábát keresztben a másikon, a ki ismerte, mégis észrevehette, hogy fel van hevülve egy kissé; ami nem is tartozott a ritkaságok közé. A férfiak részére az uzsonnabálok, minthogy a kaszinó is az Arany-szarvasban volt, már négy órakor kezdődtek a mindennapos ferblivel. Azzal a különbséggel mégis, hogy ünnep lévén, ötkrajczáros *vizi* helyett mindjárt hatoson

kezdték, s hatos helyett forinttal végezték. Kazay Jóska egész délután nem volt képes egyetlen *kasszát* behúzni, úgy, hogy kilencz óra tájon nemcsak az erre szánt készpénz-tartalékjával, de az igénybe vehető személyes hitelével is teljesen elkészült. — Nem engedem üldöztetni magam a balszerencsétől, mondta és felállott. Átment az ebédlőbe s egy magányos asztalhoz telepedett; ott egy üveg pezsgőt rendelt. Alig voltak még s a vendéglős maga sietett neki szolgálni: tudta, hogy ha már ilyen korán kezdi, még nagyon, nagyon sok üveg fog utána következhetni.

Míg azonban a gyöngyös-habos italt óvatosan a pohárba öntötte, odahajolt diskréten Kazayhoz.

— Kérem, tekintetes úr, ne tessék több pezsgőt rendelni; kiadtam a pinczéreknél, hogy ne adjanak hitelbe, — senkinek.

Kazayban megrezzent valami e szókra, de eszébe jutott, hogy a korcsma-számlája már csakugyan túl magasra szökkent. Bicczentett a fejével a vendéglősnek, hogy el van bocsátva s szürcsölni kezdte a savanykás, üdítő italt.

Kiitta szép lassan az egész palaczkot, s átment a tánczterembe.

Keményfiék kétszer-háromszor elhaladtak előtte, míg elszánta magát, hogy hozzájuk csatlakozzék. Most tánczba vitték Márhát, most egy barátnéjához csatlakozott, akit ő ki nem állhatott. Végre is fölállott, hogy hozzájuk menjen, de az útja Kapronczay Irén előtt vitt el, akit épen letett valaki.

— Egy fordulót, Irénke, jut-e nekem is? kérdezte a leánytól.

— Már nem, Keményfi lefoglalta, ami maradt, s a hadnagy már ott is volt a leány mellett.

Kazaynak elment a kedve, s visszafordult a helyére. Végtelen egykedvűség vett rajta erőt, sivár szürkeség a lelkén, valami mérhetetlen terhet érzett a fejére nehezedni, melynek súlya mintha ketté akarta volna metszeni a homlokát. Nézni akarta Keményfi Mártát, s a nélkül, hogy akarta, a nélkül, hogy szerette volna, egy-egy pillantása odatévedt Kapronczay Irénre, aki Ervinnel járta a tánczot.

A délelőtt folyamán ideges, rideg párbeszéde volt a leánynyal, mely érdes, kegyetlen igazságokban hegyeződött ki.

— Tulajdonkép mit is akar tőlem, mondta neki a leány, mi nem vagyunk egymáshoz valók. Csupa szerelemből tönkre tennők egymást. Térjünk ki egymás útjából s hagyjuk békével egymást. Magának gazdag lány kell, s nekem is olyan férj, a ki elbirjon tartani.

S most ott tánczolt a fennhéjázó, hideg leány, s a maga hideg, büszke szépségével, szenvedélytelen nyugodt arczával szives-melegen mosolygott a fiatal hadnagyra, aki derekát átfonva tartotta. Keményfi Ervin még sohase érzett ennyi melegséget kisugározni a leányból, s úgy érezte, hogy forduló ponton áll. Azt vélte a leány szeméből kiolvasni, hogy hajlik feléje, s úgy érezte, hogy e feltételezett hajlandósággal szemben az ő gyávasága bátorságot merít, s erélytelensége akarattá erősödik. Ráhajolt tánczközben a leányra, hogy izgassa idegeit a finom-erős illat, mely a leány kivágott ruhájából feléje áradt, s belebóduljon vala-

mennyi érzékeivel a mámorba, melyet a puha, meleg, halványpiros vérrel aláfutott vállak szemfényvesztő fehérsége a fejében okozott. Mikor elhallgatott a zene, akkor se tette le, hanem karjára öltve, sétált vele tovább. A felsőkar egy darabkáját meztelen hagyta a keztyű s ez a folt az attila posztóján keresztül égette a karját; a tolongásban a leány válla horzsolta egy pillanatra derekát, s ilyenkor édes-kéjes borzongás futott végig rajta. Szinte álomból ébredt föl, mikor az új táncznál elvitte a karjáról valaki.

Végtelen szomorúság fogta el, amint magára maradt: a közel való boldogság nagy kétségének szomorúsága.

Mint valami áthatlan őszutói köd nehezedett a lelkére s befogta valójának legfinomabb idegszálát. A boldogság érkezésének közelségével szemben szinte megmagyarázhatatlan volt ez a sejtelmes szomorúság, mely csaknem a gyászérzet misztikumával szállott alá hirtelen szívére. Vajjon kívánja-e csakugyan e leányt, vagy csak szuggeráltatta magának e kívánságot? Önkénytelen támadt, igaz érzéssel hajlik-e feléje a leány, vagy csak ő nézi, a kívánsága szemüvegén keresztül, a milyennek látni óhajtaná? Boldogság kél-e majd, kelhet-e majd ez egyesülés nyomán, mely két, alapjában olyan ellentétes lényt kapcsol majd össze!

Lelki fájdalma olyan élesen ült ki az arczára, hogy nem kerülte ki Csillag Károly figyelmét.

— Bajod van, Ervin? kérdezte tőle, lel valami?

Ösztönszerű, mély rokonszenv csatolta a fiatal tisztet az ügyvédhez, mely gyermekkori iskolás-pajtáságon kezdődött s megerősödött azon a ritkaerejű barátságon,

mely utóbb, mikor már el is váltak egymástól, köztük fonódott. Ervin előtt ez a barátság annál becsesebb volt, minél többször tapasztalta kadétiskolai növendéktársai, utóbb tisztársai részéről a hűvös lenézés, hideg csekélybevétel, sőt nem egyszer az oktalan gyűlölködés jeleit. Hiába viselte ugyanazon ruhát velük, hiába osztotta meg velük fáradalmaikat és mulatságaikat: fáradalmaikból kidőlt, mulatságaikat nem élvezte eléggé, szivbeli igaz szeretettel sohse találkozott köztük: idegennek érezte magát mellettük mindvégig. Bizalmas barátja, lelkének meghittje Csillag Károly maradt, s pihenő napjainak legkedvesebb mulatsága volt, ha lapokra terjedő, naplószerű levelekben közölhette vele megfigyeléseit, panaszait, szenvedett méltatlanságait. A nélkül, hogy valaha szóba került volna köztük, még egy erős kapocsról tudott, mely lelküket szorosra fűzte egymáshoz: megérezte azt a végtelen, mély csodálatot, melylyel barátja Márthán csüggött, hugán, a kit ő maga a legtökéletesebbnek, a legfönségesebbnek, legbámulatosabbnak ismert a világon. Mikor ismét összekerültek, Károly mint gyakorló ügyvéd, ő maga a borsvári huszárezredhez beosztva, meg nem ernyedő régi barátságuk a mindennapos érintkezéssel új erőre kapott. Bizalmaskodó természeténél fogva inkább Ervin tartotta szóval barátját, elpanaszolva kétségeit, melyek állandóan tépték jelen állására, jövő sorsára, életviszonyaira, szivbeli hajlandóságaira vonatkozólag. Hallgatag természetű s egészségesebb vérű barátja csöndes humorával enyhítette többnyire, s ha nagyon is bele talált mélyedni tépelődéseibe, józan okossága meggyőző és elnyugtató szavával. E pillanatban is azt

hitte Ervin, meg kell nyilatkoznia barátja előtt, hogy könnyebbítsen vele a maga lelkén.

— A szomorúságom fogott el hirtelen, felelte barátja kérdésére, legyőzhetetlen, mélységes uralommal. Elfogott ellenállhatatlanul....

— No, mi az már megint?

— Azt hiszem, ma el fog dőlni életem jövő sora, s a mennyire vágyom a boldogságra, olyan gyászos sejtellemmel indulok eléje....

— Irén?

A fiú ráintett fejével, s barátja szó nélkül ragadta meg kezét s megszorította hosszan, melegen, erővel, mintha ez egy kézszorítás fluidumában a maga erős lelkének egész kitartását, energiáját át akarná származtatni barátja habozó, bizonytalan és bizalmatlan lelkébe. Ervin megértette a kézszorítás e néma beszédét, s úgy érezte, mintha egy könnycsepp akarna szemébe fölszívároggni. Megragadta távozni készülő barátját.

— Hát te?... Sohse hittem volna, hogy elébb jussak a révbe nálad.

Az ügyvéd vállat vont.

— Én?... Azt se tudom még, van-e rév, a mely befogad, s milyen úton evezzek felé a hajócskámmal... Egyelőre csak végezz magad.

Kazay Jóska ezalatt utána látott Keményfi Mártának. A hirtelenül felhajtott palaczk bor, a visszautasítás fölötti elkeseredés, a könnyen szerzett jó mód utáni vágyakozás mind egyszerre dolgozott benne, hogy elhallgattassák szívében az ellenkező érzést, a mi ott e kicsinyelt összeköttetés ellen, s ama másik, elérhetetlen-

ségénél fogva annál kívánságosabb viszony mellett dolgozott. Úgy nézte, hogy minden szava, melyet a leány hódítására ejt, biztos célhoz jut, s az olcsó diadal tudata annál értéktelenebbé tette előtte a prédát. Fél-szeme ott járt Irénen, a kit Ervin el sem akart már többet eresztetni. Mártha pedig beérte a megosztott figyelem ráeső részével. A leány szívében nem égett semmiféle erős kíváнат, hogy magáénak vegye s birtokba ejtse teljes egészében ezt a férfit, a kit jövőbelijéül választott. Az apjával folytatott beszélgetés s még inkább valami megmagyarázhatlan szívbeli fennhéjázás és ridegség hatása alatt nagyon is józanul fogta fel e házasság kérdését, s kizárólag társadalmi s hasznossági értéke szerint ítélte meg. Nem valami nagyon vágyakozott utána, de jobb híján szívesen belement a dologba. Mint a bátyja, ő is érzett valami akarátán kívül esett makulát a lelken, mely őt a többiek-től megkülönböztette s önmaga előtt lealázta. Különb-nek tartotta magát mindenki másnál, s mégis úgy érezte, hogy kevesebb mindenkinél. Már az iskolában kezdődött ez s az ő áhítata igaz áhítat, hitvallása őszinteség számba sohse ment. Kétszer annyit gyónnia, tízszer annyit kellett imádkoznia, mint a többieknek. Talán épen ezen múlt, hogy kárba vészett apjának az a kívánsága, hogy lélekben buzgó, szívből meggyőző hitű legyen.

Mikor nagy ritkán hazakerült, se anyjától, se apjától nem látta soha az ő ráparancsolt lelki gyakorlatainak mássát; amattól szívjóságot tanult, ettől filozóf álláspontról elvi fejtegetéseket hallott. Épen ellenkezőleg, pietista helyett csaknem olyan hitetlen lett, mint az apja.

A szünet előtti utolsó csárdás folyt s nem akart vége szakadni. Kazay kötelességének hitte kitartani, pedig a zene izgató ritmusa, a táncz hevítő szédülete mind forróbbra gyújtották a vért ereiben. Az alacsony tetejű, apró ablakos teremben mind sűrűbbé vált a levegő.

Keményfi Ervin édes szókat suttogott Irén fülébe, a leány meghajtotta fejét, mintha pirulni akarna. Noha inkább csak mimelték a tánczot, Ervin mégis egész ki-merültnek érezte már magát, kikezdett idegei szinte fölmondták a szolgálatot, de akárhányszor abba hagyta, meg újra kezdte a cigány, nem tudott a leánytól megválni. Csillag Károly, a ki nem tánczolt, ott ténfergett körülöttük, hol hozzájuk csatlakozott, hol elmaradt tőlük: egy-egy elejtett, messzijelentőségű szóval biztatni, bátorítani igyekezett barátját, egy-egy finoman alkalmazott, ügyes mondással igyekezett a leány barátságát megszerezni.

— Már is egészen zsidókékre kerül! gondolta elfojtott dühvel Kazay, a mint így hármukat együtt látta.

Irén tánczközben megállott egy pillanatra, kerekre nyílt, tág tekintettel nézett tánczosára, és soha nem változó alabástrom-arczát hirtelen pirosság öntötte el. Ki tudja mit szólhatott neki Ervin!

— Bemocskolja a lehelletével! gondolta, s most már ökölbe szorult kézzel Kazay. Keze lefejtett tánczosnője derekáról, szemeit vér futotta el, — szerencsére a cigány hirtelen abba hagyta a frisset.

Ugyanazon pillanatban újra rákezdte. Kazay egy hirtelen főhajtással ott hagyja, a hol állott, tánczosnőjét

a kavarodásban s gyors szökéssel Irén elé ugrik, a kit a végleg kimerült Ervin épen át akart eresztetni Csillag Károly kezére.

— Ez az utolsó *újra* nekem volt ígérve, kiáltott közbe Kazay, s abban az egyetlen pillantásban, melyet a leányra vetett, megalázkodó könyörgés s fékevesztett indulatok lázadása jelentkezett egyszerre.

— Bocsánat, de én egyedül Csillag Károlynak engedtem át tánczosnémat.

Már meglátta azt is, hogy milyen modortalanul hagyta ott hűgát Kazay. A leány még mindig ott állt, s nézett a tánczosa után, habozva, meglepődötten, értelmetlenül.

— Talán te rendelkezel Kapronczay Irénnel? s a szavában annyi lenézés, meggyalázás, szinte arculütés volt.

— Talán még mindig inkább, mint te! s a feleletben épen annyi kihívás volt, fölényes, csekélybevevő kihívás.

A himszarvasok szemtül-szembe nézése, a mint halálos tülekedésre készülnek ünőjükért.

— Ej, félre zsidó! szólt oda Ervinnek, s ellökte Csillagot, a ki félkézzel átkarolva tartotta Irént.

Csillag lángba csapzott arczczal, vérben forgó szemmel rohant neki az érintésre, s egy pillanatig nyílt botrány vihara fenyegetőzött a levegőben. Két leány ajka csöndesítette le egyszerre.

— Kazay! szólt rá az önuralmát vesztett fiatal emberre Irén.

— Károly! s már kiszaladt a rég nem használt gyerekkori név Mártha ajkán, a ki egyedül vette észre a

távolból, hogy valami készül. Amint kiejtette, úgy meg is bánta, de már későn.

— Nem tánczolok többet, vezessen helyre Ervin, szólt Irén s összezsapta legyezőjét.

Másnak alig tűnt föl valami a kemény szóváltásból, csak azt vette utóbb észre egy-egy, hogy mind a három fiatal ember eltűnt a társaságból.

A kik báloztak volt, még éjszakai fáradalmukat pihenték, mikor fölverte egész Borsvárt a kettős párbaj hire, melyet a huszárkaszárnya mögötti ligetben vívtak félórai időközben. Keményfi Ervinnek mellébe furódott Kazay golyója s haldokolva vitték haza. Kazay, aki a második párbajban már cigarettázva állott ki Csillag Károly elé, szörnyet halt azon a helyen, ahol összeesett.

IV.

Mikor a sebláz elérte a maximális hőfokot, melyet emberi szervezet meg nem bír többé; s mikor a beteg végkép elveszté öntudatát s megkezdődött a haláltusa, a melyen emberi tudomány már nem segíthet, az öreg doktor kiküldte a szobából az asszonyokat. Szembe ült a beteggel s lefogta vergődő kezét, lesve, hogy valami csoda — melyben ő maga legkevésbé hitt — nem erősíti-e meg az elhaló érverést.

S a mint szemben ült vele, kezében fogta kezét, s nézte, mint homályosodnak el a még nyitott szemek, faldokolva hogy kapkodja a levegőt az átfurott mell: a szemhéjak lefordulnak, az ajkon véres hab tolul fel,

s a kéz, a melyet kezében tart, perczről-perczre elmerevül, — az öreg doktor megkeményítette szívét.

A haldokló fiad kezét tartod, öreg, s nem szabad sirnod. Te kényszerítetted őt, a tiednél jobb akarata ellenére a halálba, s azért nem szabad föllázadnod. Mert különben még most is élne, s a tiéd lenne. S büszke lehetnél rá, mert a te véredből való vér, s a te testedből való test. Azért nem szabad káromolnod a sorsot, melyet te idéztél fejére, sem pedig szemrehányó szavakkal illetned a végzetet, melynek titkos útjai, oh jaj, mily beláthatlanok! S azért nem szabad sirnod se, mert be kell látnod, hogy te jól gondoltad s helyesen akartad mindazt, a mit gondoltál és akartál; azért nem szabad, nem szabad sirnod!

S akkor ráborul a hülő testre s véget nem érő zokogással vezekel a kegyetlen bűnért, melyet el nem követett, s melynek bűnhődése egész súlyával egyedül ő rá szakad.

A háta meggörnyedt s a haja belefehérült a három napba, mialatt szívének drága betegét a menthetetlen halál elől óvni akarta. — Mind ez emésztő lelki-gyötrelomból azonban semmi se látszott rajta, mikor kalaplevéve a koporsót a temetőbe követte. A fájdalomában teljesen megtört anya, a könnyekben úszó nővér mellett férfiasá keményítette szívét, s nem engedte, hogy a szenvedés erőt vegyen rajta. Az anya, hiába hallgatta végig fiáért a gyászmisét, egész közönséges zsidóasszony volt fel-felcsukló fájdalmában, néma megtörésében, felszakadó jajjaival, melyekkel kegyetlen veszteségét siratta. A leányban is mintha ellágyult volna a régi erély, a sok önérzet, leányos siránkozás-

nak, ki nem fogyo kesergésnek adva helyet. Külső díszszel egyedül az öreg tartotta fenn fájdalmát, s ő őrizte meg csupán a méltóságot akkor is, mikor megkezdődött a hegetlen seb új meg új felszaggatásának torturája, a részvétlátogatók fölvonulása. Mert eljöttek mind, kezdve a főispánon, le az utolsóig mindenki, a ki tényezőnek tartotta magát a borsvári társaságban. Érezték, hogy valami ethikai elégtétellel tartoznak a nagy veszteséggel szemben, melynek földidézésében mintha részeseknek tudták volna magukat. A hepcziás természetű, csaknem a züllés lejtőjéhez közeledő gavalérral szemben a teljes rokonszenv a csöndes modorú, tartózkodó fiatal ember emléke felé fordult, a ki most már a borsvári temető susogó akáczai alatt aludta örök álmát. S fordult még teljesebb mértékben a győző felé, a ki ebből a nagy élet-halál harczból, melynek részleteiről senkise tudott, diadalmasan került elé. A nyomban boszuló nemezis karját látták benne, mely minden késedelem nélkül a bűn arányában bűnhesztett. Épen, mert a belső okokat nem ismerték, épen azért sejtették, hogy nem közönséges dolgok előzhették meg a nagy katasztrófát.

Eljött ő is, a diadalmas, csaknem a legutolsóinak. Csak a két asszonyt találta otthon. Az anya hangos zokogásra fakadt, mikor fiának legjobb barátját, sorsának részesét meglátta, kezét arczára szorította s elhagyta a szobát.

Mártha egyedül fogadta a fiatal ügyvédet. Volt egymással leszámolásuk. Az az önkénytelen kiszalajtott, nem is az ajkon, szivből kelt bizalmas megszólítás úrrá tette a fiatal embert fölötte s elárulta neki. Nem-

csak neki, maga-magának is elárulta. Elárulta a mit maga se tudott, s mégis izgatta; a mi élt a szívében, ha nem is működött. Abban a pillanatban, a veszedelmektől terhes pillanatban, az az egy szó nem a bátyját tartotta vissza, s nem azt féltette, hanem az aktivitásba lépett érzés egész hatalmával egyetlenegy lelki működésben alakult ki.

Szegény Ervint, azt nem tartotta vissza, nem féltette senki.

S most itt állott előtte, férfias ereje egész nagyságában, erősen, hatalmasan, diadalmasan. S megfogván a leány kezét, nem eresztette el. Kezében tartotta és nézett reá. Fekete ruhája talpig sötét árnyékában a leány lassan-lassan meghajtotta a gyászfátyolos keretből elétündöklő fehér arczát, melylyel szemben fogadta az ifjú tekintetét, hajtotta mind lejjebb-lejjebb a keblére s szeméből néma pergéssel indult meg a könnyek szakadatlan forrása. Keze pedig ott maradt ama másik kézben, melynek delejes nyomása megédesítette talán e könnyeket keserőségükben is.

— Oh, milyen rosszkor jutott elmondanom, hogy a mióta eszemet tudom, gyermekségemtől fogva egy kép tölti be szívemet; neki és érte éltem egyedül. Hányszor estem kétségbe, hogy el se mondhatom, meg se fogja tudni soha, mennyi gyöngédséggel, milyen odaadással, mélységes szeretettel öveztem magamba szívem ez oltárképét. Csodáltam és szerettem egyszerre: a legjobbnak, a legnagyobbaknak és legfönségesebbnek tudtam mindenek között, és mertem mégis magamnak szánni és törni utána abban a hitben, hogy méltánylóbb kézre az enyémnél nem kerülhet. Sohase biztam

segetni magától, s megtántorodott inakkal kapaszkodott leánya vállaiba, s erős zokogással szorította magához.

— Oh, Mártha, Mártha, mit akarsz cselekedni!

A leány fölemelte könyes fejét, arczát eltorzította a szenvedés, hangját el-elfojtotta a csukló zokogás, míg atyjának felelt.

— Nem, apám, nem cselekszem, ha így fogod fel. Nem teszem. De őt se beszélem rá, s nem is engedem neki. Az ő szüleinek ép oly szerető leánya akarok lenni, a milyen engedelmes leányod vagyok neked. Egyikötök fejére sem fogok gyászt és fájdalmat hozni. Nem is tudom, hogy fogom összeegyeztetni. De tudom azt, hogy ők nem fogják elveszteni fiokat, s te meg fogod tartani leányodat. És hiszem azt is, hogy ő ép oly erős lesz a lemondásban, a milyen erős én az önmegtagadásban.

Egymásra borultak s könyeik összefolytak, mint a patak vize, mely különböző irányból s különböző forrásokból veszi eredetét.

V.

Lelki erejénél sokkal kevesebbnek bizonyult Keményfi Mártha testi ereje. Állhatatosan megmaradt kimondott szava mellett; legkevesebb gyászt, azt hitte, így fog szerezni. S hite csak megnövekedett, mikor pillantása apjáéval találkozott, a ki meggörnyedt fővel, zavaros, bolygó tekintettel járt-kelt körülötte. Az aggodást olvasta ki szeméből, elkövetkezendő esetek rémületes félelmét. Pedig nem épen az, sokkal inkább a kétségkedés észbontó tépelődése volt benne: vajjon

a jót akarva, helyesen cselekszik-e? S míg rendelő szobájába zárkózva, melynek küszöbét átlépni tilalom alatt állt, önmagával hosszú disputákat folytatott, se az apa, se az orvos szeme nem látta meg, hogy a lemondás áldozatának árában mint esik le lábáról Mártha. Csak akkor vett róla nehéz tudomást, mikor már napok óta gyógyította az ágyban fekvő beteget a nem rég letelepedett új orvos.

Márthának nem csak a lelke vénhedt el, az emésztő vágy izomszikkasztó lázában sorvadásnak indult fiatal teste is. Rejtekezett vele, a míg lehetett, s nem is volt, a ki meglássa. Az anya ki nem apadt könyekkel siratta még mindig szive halottját; az apa hajdan-erős ítéletét bizonytalan, szinte kishitű gyermekies habozássá lágyította az elviselhetetlen csapás. Keresztül tudott menni a betegszobán, a nélkül, hogy tiszta tudata lett volna leánya beteg voltáról.

A kezelő orvos — már régen kiszorította az öreget minden jobb házából — fiatal is, magabízó is, fölületes is volt egy kicsit. Kissé tán későn is rázta föl s vitte a betegágyhoz a kollegát.

Mintha merőben idegen lény feküdnék előtte, az öreg szembe vette a beteget, megtapintotta üterét, végig simította homlokát, mint a hogy az előtt kedves betegeinek szokta.

— Meg fog halni, fordult nagy komolyan a fiatal orvoshoz. Az Úr adja a gyermekeket s az Úr ismét magához veszi őket.

— De kedves kolléga!...

— Nem félek a haláltól, doktor úr, s apának, azt hiszem, igaza van.

— De már hogy lenne igaza! s igyekezett elhúzni az ágyból az öreget; istenem, de sajnálom...

Az öreg nem igen engedte magát. Orvosi öntudata kezdett visszatérni, s nyájaskodva czirógatta végig a beteget.

— Ki beszél itt a halálról? fiatalok mindjárt már a halálról álmodnak! Nem is illik gyermekeknek szüleik előtt menni a halálba.

Az orvos csak húzta magával. Az ajtóból visszafordult az öreg, s mintha öntudata teljes tisztaságában visszatért volna, visszakiáltott: — Mártha, Mártha!

Mikor behúzták maguk mögött az ajtót, kétségbeesetten kiáltott föl.

— Oh jaj, tudom-e még, hol az eszem! Meghal, úgy-e meghal ez is, doktor!

S nem várva be a fölösleges választ, térdeire bukott.

— Izraél istene, kiáltá nagy zokogással, Izraél istene! milyen nagy a te hatalmad! Adod a gyermekeket s elveszed őket. És megbünteted bennük az apák elkövetett vétkeit, úgy hogy az apáknak fájjon!... Oh jaj, oh jaj az én eszeveszett fejemnek!

Kitörülte a könnyeket szeméből.

— Nem fogok eszelősködni, kedves kollega! Nagyon is eszemen vagyok s megkeményítem szívemet.

Visszament a betegszobába.

— Mártha, édes leányom! Már ismét rosszul cselekedtem, oh, hogy tán későn kell már megismernem! Mért nem erősködtél ellenem, s mért nem cselekedtél akaratom szerint!

— Jól van ez így, apám, nem hiszem, hogy jobban is lehetett volna.

— Még lehet is tán! Mindent, mindent a te akaratod szerint, Mártha!

— Köszönöm, jó apám. Már nem akarok semmit... De mégis, egyet, ha nem lenne kifogásod ellene... Akié élve nem lehettem, holtomban szeretnék pihenő társa lenni. Abban a földben akarok nyugodni, a melybe egykor ő fog megtérni hosszú, kései esztendőök után... Temessenek el az ő szertartása szerint, az ő apái mellé, a kiknek oldalán édesebb lesz nekem is pihenni....

Fenn a paróchián pedig, hová az öreg doktor esős napokon fel szokott járni a főispánnal két krajczáros kalabriásra, a nagyságos apát úr s a méltóságos főispán úr törik a fejüket, mitévők legyenek a különös esettel szemben: bolondnak nézzék-e az öreg doktort, s ráhagyják, amit csinál: judaizáltatja újra a leányát; avagy a törvényes állaspontra helyezkedjenek. Nem sokat bánná már maga az apátúr se, de a lelkiismere-tét bántja. Felidézteti az öreget, s megmagyarázza neki, hogy törvénytelenység amit tesz, s lélekbe vágó. Ő nem is fogja türni, s reméli, ő, a doktor se türi.

A doktor rábólint a fejével, hogy érti, s nem vitáz. De azért hazamenve, mégis csak türi, hogy nagy-szakállú zsidók járjanak közbe Izrael istenénél az ő leányaért, s érthetetlen, hosszú imákat morzsoljanak ágya felett.

S mikor elkövetkezett az óra, türi, hogy ágyáról leemeljék, drága halottját végigmossák, fehér leplekbe takargassák, ereszletlen deszka-rekeszbe zárják; s türi

azt is, hogy mikor ráborul utolszor a díztelen koporsóra, ruháit megszagassák, rég elfelejtett, — ah, olyan kabbalisztikus jelentésű igéket olvassanak eléje, melyeket ő szikkadt ajakkal, értelmetlen szívvvel utánuk morzsol.

— Por voltál és porrá leszel! fölsir az előimádkozó panaszos melódiája.

— Por voltál és porrá leszel! mondja ő is utána s lehajol az első kapa földért, mely tompa dobogással omlik a koporsóra alá.

★

A borsvári zsinagóga építészeti szempontból bizonyára nem műremek; s a sugár tornyos nagytemplommal épen nem hasonlítható össze. A főpapja nem is a piros öves, aranykeresztes apátúr, a kinek kezét csókolnak a gyerekek és az öregasszonyok, mikor végigmegy az utcán. Egészen közönséges zsidókántor nyujtogatja kacskaringós fordulatokban a dallamokat az ő népének, mely bizony még nagy ünnepeken sem a főispánból, nemes urakból s drágalátos uriasszonyokból telik ki. Hétköznapiakon pedig épenséggel a legszegényebb, legközönségesebb zsidókból áll. De mit tesz az, ha az öreg doktornak ott enyhül a szive, ha a durván faragott padok legutolsójában, a legpiszkosabban, legvásottabban naponként kétszer elmondhatja a halottakért való imádságot, a *Kadist*, mely megszenteli az Úr nevét azért, hogy magához veszi azokat, a kiket nagyon szeret.

AZ ALEXANDRIAI ZSIDÓ BAZILIKA.

Az Egyiptomban lakó zsidóság volt az első, mely már az ó-korban, a második templom idejében arról tett bizonyosságot, mennyire tud a zsidó idegen környezetéhez alkalmazkodni és annak nyelvét, műveltségét s gondolkodását elsajátítani. Itt mutatta viszonylag igen rövid tartózkodása után, hogy nemzetisége és teljesen különböző vallása nem képezhet válaszfalat a zsidó és a magasabb műveltségű nép között, melynek közepében lakik, s nem akadályozza abban, hogy azon ország valódi fiának érezze magát, melynek létét és kenyerét köszöni. A göröggé vált Egyiptomban arról is tett tanúságot, hogy a zsidó nemcsak az esetben lesz új hazájának hű polgára, ha elszórtan s a hasonló gondolkodású testvérek tömegétől elkülönítve él más nép között, hanem akkor is, ha az idegen lakosság nem csekély részét képezik a zsidók és van alkalmuk az eredeti haza és társadalom kötelékei ápolására. Míg ugyanis eleinte kétségkívül csak néhány oda vándorolt és oda telepített család képviselte a zsidó elemet, a Palesztinában uralkodó zilált viszonyok és az egyiptomi királyok figyelme folytán mindennap nőtt a zsidók száma Egyiptomban, s Alexandriában csakhamar sok ezerre rúgott. A bevándorlás történetét, melynek főmozzanatát Alexandriának

Nagy-Sándortól való alapítása s a zsidóknak e városba való telepítése képezi, részletesen nem ismerjük, de Philónak, az alexandriai híres bölcselőnek irataiból tudjuk, hogy 40 körül Kr. u. majdnem egy millió zsidó lakott Egyiptom földjén.

Már maga e nagy szám sejteti velünk befolyásukat a nagy kereskedelmi központ szorgalmas lakosságára, melynek már a harmadik században időszámításunk előtt voltak okmányilag elismert polgártársai. Hogy velük született tehetségeiket sikerrel fejtették ki, már az irigységből és gyűlöletből is következtethető, mely ép úgy a zsidógyűlölő tudósok, Manetho s Apion irataiban, mint az utóbbtól rendszeresen izgatott fővárosi csöcselék tettelegesen támadásaiban nyert kifejezést. A lelketlen izgatónak nem csekély bosszúságára ugyanis a zsidók a tudományáról is híres fővárosban a szellemi munkában is részt vettek s ebben ép úgy állták meg helyüket, mint egyéb vállalataikban. Mert minden tekintetben görögöknek vallották magukat és meg nem elégedve azzal, a mit ezektől az évszázadok folyamán tanultak, mélyebben hatoltak az elsajátított kincsbe; és mivel zsidó hitüket s zsidó fölényük tudatát, melyet a folytonos támadások csak serkentettek, megtartották, vallásuk alapkönyvét görög nyelvre fordították és megvilágították a szentírás tartalmát a görög gondolkodás eredményeivel.

Nem lehet szándékom, hogy e dolgozat szűk keretében a zsidó-hellenisztikus irodalom tágas és tarka körét, mely majdnem négy század (300-tól Kr. e. 100 Kr. u.) munkájának eredménye, ha csak nagy vonásokban is, jellemezzem; ép oly kevésbé irhatom le azt, hogy

mennyivel járultak hozzá az alexandriai kereskedelem és ipar fölvirágoztatásához. Itt csak egy adatot akarok megbeszélni, mely világot vet egyrészt arra, hogy mily állást foglaltak el a zsidók az alexandriai kereskedelemben, másrészt mutatja, mennyi figyelmet fordítottak az isteni tiszteletre. Ezek oly részletek az egyiptomi zsidók beléletéből, melyekre sem Flavius Josephus, a zsidó történetíró, sem Philó, az alexandriai tudós, nem terjesztették ki figyelmüket, melyeket azonban véletlenül egy palesztinai tudós, Jehuda ben Ilái, Akibának egyik tanítványa, a második század közepéből, közöl velünk.

Ez ugyanis a következőt jelenti: «A ki nem látta a kettős oszlopcsarnokú épületet Alexandriában, nem látta soha Izrael dicsőségét. Olyan volt az, mint egy bazilika kettős oszlopcsarnoka, s volt alkalom, hogy kétszer annyi ember tartózkodott benne, mint a mennyi az Egyiptomból kivonult izraeliták száma. Hetven aranyozott, 250 ezer denár értékű drágakővel és gyönggyel kirakott szék állt benne 70 bíró számára. A középen faállvány volt, melynek egyik sarkán az imaház felügyelője állott kendővel kezében. Valahányszor valaki odalépett, hogy a tórából olvasson, amaz a kendőt lobogtatta és az egész gyülekezet áment mondott; ezt minden áldásnál ismételte és a nép mindannyiszor áment mondott. A nép nem ült tetszés szerint, hanem az aranyművesek, ezüstművesek, kovácsok, takácsok, bányászok külön-külön, úgy, hogy ha egy foglalkozás nélküli jött, mesterséges embereihez csatlakozott s onnan nyerte mindennapi kenyerét. Ezen épületet Traján császár pusztította el». (Tószefta Szukka IV, 6 ; j. Szukka V, 55^a, b. Szukka 51^b). Eddig a nevezett palesztinai tu-

dós jelentése, mely már azért is érdemel minden pontban teljes hitelt, mivel Jehúda ben Ilái, mint már említettem, a leírt épület 116-ban történt elpusztításának kortársa volt. Igaz ugyan, hogy az épület belső nagyságára vonatkozó adat, hogy tudniillik egy milliónál több ember fért bele, kételyt támaszt a leírás megbízhatósága ellen; de ha meggondoljuk, hogy ily számok soha sem veendők szószerint és mint különben is előforduló tulzó meghatározás nem akarnak egyebet mondani, mint hogy több ezer ember fért bele, kételyeink eloszlanak. Ugyanez áll a székek aranyozása értékének számokban való meghatározásáról, melyet szintén az említett tapasztalat alapján valódi értékére kell leszállítanunk; de bármennyire csökkentjük is a számok nagyságát, bizonyos, hogy az épületben és annak belső berendezésében tényleg nyilvánuló fény és gazdagság szolgált a leíró bámuló és tulzó jelentésének alapjául.

De mi épület lehetett ez? A külső vonás, melyet Jehuda ben Ilái külön kiemel, hogy tudniillik kettős oszlopcsarnokból állott, még nem vezet az egésznek jellegére s nem határozza meg közelebbről minőségét. A görög stílusnak ugyanis, mely Alexandriában is általános volt, ez egyik vonása, s görög városban alig volt egy nyilvános épület, mely nem oszlopcsarnokból állott volna. Még a jeruzsálemi templom is, melyet Herodes király görög minta szerint építtetett, külső udvarának mind a négy oldalát ily oszlopcsarnokok vették körül; és — a mi bennünket itt különösen érdekel és kérdésünk megoldására fontos is, — a templom déli oldalán levő oszlopcsarnokot Flavius Josephus, zsidó történetíró, ki ennek szépségét rendkívülinek mondja, ugyanazon

szóval jellemzi, melylyel Jehuda ben Ilái az alexandriai oszlopcsarnokot, királyi oszlopcsarnoknak, bazilikának nevezve azt. A különbség a kettő között csak az, hogy Josephus a jeruzsálemiről mondja, hogy négy sorban álló 162 hatalmas korinthisai oszlop egy háromhajós csarnokot képezett, míg az alexandriai csak két hajósnek látszik. A jeruzsálemi oszlopcsarnokok, mint Görögországban, a nép gyülekezési helyeül szolgáltak és e szerint lehetséges volna, hogy az alexandriai is e tekintetben szintén megfelelt a görög mintának. Annyit mindenesetre már most is tudunk, hogy a kettős oszlopcsarnok, melyről Jehuda ben Ilai szól, nem volt valami nagyobb épületnek előcsarnoka vagy mellékrésze, hanem, mint másutt görög városokban s mint a jeruzsálemi templom oldalán, magát az épületet képezte, mint azt elnevezése: «a kettős oszlopcsarnok Alexandriában», is mutatja.

De mi volt a rendeltetése? Maga a leírás kiemeli, hogy hetven szék állott benne, ugyanannyi bíró számára; valószínű tehát, hogy törvényszéki épületről van szó, még pedig, mint a bírák nagy számából látszik, a legfőbb törvényszékéről, mely Jeruzsálemben is hetven tagú volt. E föltevés helyessége mellett szólna az a körülmény is, hogy a görög törvényszékek, mint egyáltalában minden állami s városi hivatal, a tereken álló oszlopcsarnokokban voltak elhelyezve. De ellene szól a leírás két pontja: egyrészt az állvány a csarnok közepén, melyen az imaház felügyelője állott, hogy a töréből való olvasás alkalmával az egybegyülteknek jelt adjon ámen mondására, a mi arra utal, hogy e csarnok imaház volt; másrészt a gyülekezetnek foglalkozás szerint

való csoportosulása és az ehhez fűzött megjegyzés, hogy a foglalkozás nélküli idejött és mestersége képviselőihez való csatlakozása által keresethez jutott. Ez inkább iparosok találkozó helyére utal, de mindenestre kizárja a törvényszéket és az imaházat. A tudósok legnagyobb része abban egyezik meg, hogy itt templomról van szó és a foglalkozás szerinti csoportosulásban a népnek az istentiszteletnél való elhelyezést látja, míg a kenyérkeresetre vonatkozó jelentést úgy fogja fel, hogy mindenki, kinek nem volt foglalkozása, a templomba jött és a megjelölt helyet elfoglaló iparosoknál kérdezősködött munka felől. Nem kell külön hangsúlyoznom, hogy e magyarázat erőltetett és mesterkéltné. Már a körülmény, hogy az oszlopcsarnokban egybegyültek kizárólag iparosoknak vannak bemutatva és nincsenek például említve tudósok, hivatalnokok s egyéb hivatású emberek, kik bizonyára szintén jártak istentiszteletre, arra utal, hogy iparosok és iparczikkék árusítói gyülekező helyéről szól a leírás, melyben azok foglalkozásuk szerint rendezkedtek el. Az adatok egy része tehát törvényszékre, a másik iparosok és kereskedők csarnokára enged következtetni; a kérdés tehát az, vajon lehetséges vagy valószínű-e egy nyilvános épületnek ezen kettéosztása, hogy mindkét rendeltetésnek szolgált egyidejűleg?

Görög stílusban épült oszlopcsarnokról lévén szó, egyedül a görög, vagy az azok mintájára alakított római nyilvános épületekről szóló jelentések adhatnak kielégítő választ. Legjobb tehát az ókor egyik híres építésznél tudakozódni. Vitruvius Pollio, az egyetlen latin építészeti író, kinek iratai ránk maradtak, ki Cæsar és Augustus császár alatt mint hadi mérnök működött s

tíz könyvből álló művét, *De Architectura*, az említett uralkodónak ajánlotta, nagyrészt görög, de sokszor saját római építési módját adja elő és főfigyelmét a nyilvános épületek leírására fordítja. Az ötödik könyv első és második fejezetében a görög és római fórum beosztását, a nyilvános épületek elhelyezését jellemzi s részletesen írja le a bazilikák, a kettős oszlopcsarnokú nyilvános épületek terveit és amazok tagalását; itt említi, hogy ezekben első sorban a kereskedők foglaltak helyet árucikkeikkel, azonkívül pedig a törvényszék, mely egy kisebb félkör hajlása alakjával bírt. E hajlás, mondja Vitruvius, tágas legyen, hogy azok, kiknek a törvényszéknél van dolguk, ne álljanak útjában a bazilikában levő kereskedőknek. Ime az egybehangzás Vitruvius és Jehúda ben Ilái különböző bazilikákra vonatkozó leírásaiban oly feltűnő és teljes, hogy bizonyos, hogy mindketten ugyanazon rendeltetésnek szolgáló épületet jellemeznek; s ennek alapján világos, hogy az alexandriai bazilikában egyfelől az iparosok, másfelől a törvényszék foglaltak helyet. A zsidó forrás még azt is elmondja, hogy az itt egybegyűlt iparosok és kereskedők nem helyezkedtek el tetszésük szerint, hanem az egyfoglalkozáshoz tartozók egy csoportot képeztek. Most világos a leírás ama része is, mely azt jelenti, hogy a foglalkozás nélküli e csarnokba ment munkát keresni s hogy az ő mesterségének megfelelő csoporthoz fordult s ott talált keresetet; mert tényleg sehol sem juthatott ily könnyen foglalkozáshoz, mint a mesterek s kereskedők vásárcsarnokában.

Hátra van még a leírásnak a tórából való olvasásra és az istentiszteletre vonatkozó része, melyet illetőleg

Vitruviusnál hiába keresnénk fölvilágosítást; itt a bazilikának kizárólag zsidó rendeltetéséről van szó, melyet, párhuzamos adatok hiányában, csak hozzávetőleg magyarázhatunk. Az az egy bizonyos, hogy az épületben, melyben az iparosok és kereskedők nyilvánvalóan naponta egybegyültek, bizonyos alkalmakkor fölolvasták a tórát és imádkoztak. Föltéve, hogy Alexandriában, a palesztinai szokásnak megfelelőleg, szombaton kívül hétfőn és csütörtökön is felolvasták a tórát, hétköznapról is lehetne szó a Jehúda ben Ilái leírásában. Csakhogy ez két okból nagyon valószínűtlen; egyrészt Philó, az alexandriai tudós, csak szombati isteni tiszteletet említ, másrészt alig képzelhető, hogy azon napokon, melyeken az iparosok és kereskedők áruczikkeik mellett ültek, ugyanazon csarnokban isteni tiszteletet lehetett volna tartani. Nem maradna tehát egyéb hátra, mint hogy az itt említett tórafelolvasás szombat napján történt s mivel a csarnok oly nagy volt, hogy az egybegyültek nem hallhatták a tórához hívottnak áldását és felolvasását, kendőnek lobogtatásával jelezték nekik az áldás végét, hogy ámennel felelhessenek. Jellemző, hogy Alexandriának számos imaháza mellett a nagy bazilika is szolgált istentisztelet helyéül, a mi azért is történt, mivel Philónak jelentése szerint a város igen sok imaházának és iskolájának elég volt a látogatója, s úgy látszik czélszerűnek bizonyult e tágas csarnokot is e célra fölhasználni. Bármilyen legyen is azonban ez utolsó mondatnak tartalma, mindenesetre világot vet az alexandriai zsidók vallásos életére, valamint az első rész érdekes vonást közöl kereskedelmükre és iparukra.

Bécs.

Dr. Büchler Adolf.

A FRANCZIA ZSIDÓ KONGRESSZUS TÖRTÉNETE.

(Eredeti források nyomán.)

Miután Napoleon a katolikus egyházzal a békét megkötötte és a konkordátum aláírása által a katolikus vallásnak Franciaországban zavartalan nyugalmat és egészséges fejlődést biztosított volt, a zsidóság felé fordította figyelmét; hiszen birodalmában képviselt valamennyi vallás jótevőjének akart látszani, mindegyiket akarta szervezni, hogy ezáltal, úgyszólván, kezeiben tartsa. A zsidóság szervezése keresztülvitelének szempontjából elodázhatatatlannak tartotta a zsidók képviseletének egybehívását, hogy az őt törekvései megvalósításában támogassa. Napoleon, a mint maga mondta, első sorban a francia zsidókban a polgári erkölcsök iránti érzületet akarta feleleveníteni, mivelhogy ez a zsidók nagy részéből a szüntelen lealáztatások és a folytonos üldözések következtében ki volt halva.

A képviselők a császár parancsára két testületet alkottak, az egyik legnagyobbbrészt laikusokból, a másik papokból állott. Az előbbiben a legelőkelőbb francia és olasz zsidók foglaltak helyet; ez volt a notablesek gyülekezete. A másik, mely tulajdonképen vallásos jelleggel bírt és csak 1807 február havában gyült egybe, egyesítette magában a legkiválóbb rabbikat; ez a nagy szanhedrin volt.

1806 július 26-án kezdték a notablesek működésüket. 111 zsidó képviselő (94 laikus és 17 rabbi) jelent meg a francia fővárosban. Az üléseket a régi szt. János kápolnában, a párisi városház (hôtel de ville) egy melléképületében tartották. A belügyi miniszter és a Seine-departement elnöke a gyülekezetre rendelkezésre állottak.

A szanhedrin tagjainak száma 71 volt (46 rabbi és 25 laikus). Az elnök — úgy volt előírva — fekete bársony reverendát és fekete bársony, prémmel diszített sipkát, az alelnökök fekete selyem reverendát és fekete prémes bórsipkát, a rabbik kis köpönyeget, a laikusok hasonló köpenyt és kardot viseltek.

Az elnök czíme volt: Nászi; az első alelnöké: Abbeth-din, a másodiké: Chacham.

Az ülések félkörben voltak felállítva. Közepén ültek az elnök és az alelnökök; aztán következtek a rabbik koruk szerint, utánuk a laikusok. Mindakét szélén egy-egy titkár.

Napoleon ezen testületek alakulását nem akarta a véletlenre bízni, sőt arról gondoskodott, hogy a többség föltétlen híveiből álljon, kik szándékainak és akaratának teljesítésére mindig készek lesznek; azért a notablesek méltóságukat nem a szabad választás, hanem a departementelnökök által való kineveztetés útján nyerték.

A szanhedrin tagjainak összeállítása tekintetében nem fogadta el a császár Champagny belügyminiszterének javaslatát, miszerint ezen testületbe a notablesek egyike sem kerülhet, hanem a kétkamarás rendszer értelmében egészen más tagokból álljon; «ez nem sze-

rencesés gondolat, írta erre vonatkozólag Champagny-nak; a notablesek terveim mellett vannak, tehát ezeknek sorából kell a szanhedrin tagjainak egy részét választani, még pedig a 17 rabbitagját és 24 laikust, miáltal a többség szándékaimnak biztosítva lesz».

Napoleon azonban nem elégedett meg a testületek összeállításával, ő a tanácskozást vezetni is akarta; ez okból elhatározta, hogy 3 császári biztos hozza hivatalosan a gyülekezetek tudomására a császár kívánalmait, míg megelőzőleg félhivatalos úton a három biztos misziója és aláterjesztésük kétségtelen elfogadtatása előkészíttessék. Ez volt Champagny feladata, kivel a császár az erre vonatkozó utasításokat és parancsokat írásban tudatta. A zsidó képviselőknek mindazonáltal volt annyi önállóságuk, hogy a legfontosabb kérdésekre nem Napoleon akarata szerint, hanem saját meggyőződésük és a vallástörvény értelmében feleltek; a megválasztott férfiak teljesen tisztában voltak feladatuk fontossága és misziójuk jelentősége fölött; jól tudták, hogy az egész világ rájuk néz, hogy a zsidóság és szent vallásának ügyét szolgálják, hogy a törzsük ellen emelt alaptalan vádak igazságos elhárítása és jogos visszautasítása szent kötelességük.

Működésüket épenséggel nem igen kecsegtető reményekkel kezdték meg; hisz a három császári biztos egyike, még pedig az, ki a vezérszerepet vitte, *Molé* gróf, röviddel előbb, mint az államtanács előadója, azt javasolta, hogy a nemzeti gyűlés határozatai, melyek a zsidók egyenjogosultságát kimondták, vonassanak vissza; és mint *Pasquier* kanczellár emlékirataiból látni — *Pasquier* és *Portalis* voltak *Molé* kartársai a hármas

bizottságban — Molé csakugyan iparkodott fenyegető fellépése és sértő hangja által a zsidó notableseket megfélemlíteni.

A megnyitó ülés előtt még az elnökség megválasztása volt megejtendő. Mielőtt azonban ezt megtették volna, a képviselőknek egy a lelkiismeretbe vágó kérdés fölött kellett tisztába jönniök. Az alakuló ülés t. i. egy szombatra volt téve. A választás módja is a császár által meg volt határozva: minden egyes képviselőnek a jelöltek neveit egy czédulára kellett írni, melyekből a scrutinium eredménye lenne megállapítandó. Szabadna csakugyan, ez volt a nehéz kérdés, a szombat szentségének nyilvános megsértésével a működést megkezdeni? Szabad-e másrészt a zsidók ellenségeinek okot szolgáltatni állításuk igazolására, miszerint a zsidó vallás a polgári kötelességek gyakorlásával össze nem fér? A rabbik és *Berr Izák Berr* pártja az első ülés elnapolását indítványozták, vagy legalább a választások elhalasztását egy hétköznapra. A politikusok pártja ellenben szilárdon a mellett volt, hogy a császárnak ténylegesen mutatni kell, hogy a zsidóság kész magát mindenben az állam törvényeinek alárendelni. Fölötte heves vita folyt ezen kérdés fölött. Végre egy gazdag párisi kereskedőnek, *Lazare Jakab*nak sikerült tapintatossága és megnyerő fellépése által az ellentéteket kiegyenlíteni, a mennyiben mindenkinek szabadjára hagyatott, vajjon akarja-e megelőzőleg otthon a czédulát kitölteni vagy inkább az alakuló ülésben.

A meghatározott szombati napon a képviselők teljes számban jelentek meg. A vallásosok még egy kísérletet tettek az ülés elhalasztására, de hiába: a félelem még

azokat is elnémitotta, kik különben vallási ügyekben igen szigorúak voltak. A választás a kolmari rabbi *Lippmann Salamon* korelnök elnöklete alatt ment végbe. A jámborak kész czédulákkal jelentek meg, a többiek tüntetőleg a rabbik jelenlétében írták le a neveket. Elnöknek 62 szavazattal a közügyekben és a zsidó irodalomban egyaránt jártas s ékesszóló *Furtado Ábrahám*ot választották meg.

A kezdetben mutatkozó aggodás és félelem nemsokára kedves reménynyé változott, különösen midőn a tanácskozási terem előtt felállított díszőrség parancsnoka az elnök rendelkezésére bocsátkozott és az őrség a terem-ből kilépő képviselőket a katonai tiszteletben részesítette.

Az első érdemleges ülést Molé, két társától kísérve, a következő beszéddel nyitotta meg: «Uraim! Ő Felsége, a császár és király bennünket, az Önöket illető ügyek tárgyalására kinevezett biztosokat, ma ide küldött, hogy Önöknek szándékait tudtára adjuk. Tudják, hogy hittestvéreik némelyikének magaviselete és tette panaszokra szolgáltatott okot, melyek a trón elé kerültek. (Czélzás az Elzászban előfordult uzsoraperekre.) Ezen panaszok jogosok voltak; a császár mindazonáltal a baj terjedésének megszüntetésével elégedett meg; az orvoslás módja fölött Önöket akarja meghallgatni. Bizonyára oda fognak törekedni, hogy ezen valóban atyai bánásmódot megérdemeljék és be fogják látni, mily dicső feladat vár Önökre. Távol attól, hogy a kormányt oly hatalomnak tekintsék, mely ellen védekezni kell, nem fognak egyébre gondolni mint arra, hogy azt felvilágosítsák és hogy vele közreműködjenek

mindazon javak megvalósításában, melyet az előkészít; meg fogják mutatni, hogy nem szigetelik el magukat ezen birodalom többi lakóitól.

«A törvények, melyeket vallásuk szabott, az egész földkerekségen változtak. Sok közülök csak a pillanatnyi érdek szüleménye.

«Valamint ezen gyülekezetnek nincsen párja a kereszténység évkönyveiben, épúgy lesznek Önök legelőször az igazság szerint megítélve és sorsukat egy keresztény fejedelem igazságosan fogja megszabni. Ő Felsége azt akarja, hogy Önök francziák legyenek. Gondolják meg, hogy ezen tiszteletről lemondanak, mihelyest erre nem mutatkoznak méltóknak. Fel fogják Önöknek olvasni a kérdéseket, melyekre felelniök kell. Kötelességük mindegyiket illetőleg a tiszta igazság szerint nyilatkozni. Azt mondjuk Önöknek ma és minduntalan fogjuk ismételni, hogy ha az oly szigorú, mint igazságos, mindent megítélni, jutalmazni és megbüntetni képes uralkodó alattvalói az ő kérdéseire nem felelnek őszintén és nyíltan, ép oly bűnösök lennének, mint a milyen vakok volnának saját igazi érdekük iránt.

«Ő Felsége azt akarja, uraim, hogy a legnagyobb szabadsággal tanácskozzanak. A mi legforróbb óhajtásunk, hogy a császár tudomására hozhassuk, hogy zsidó alattvalói hűk és készek minden tekintetben azon törvényekhez és azon erkölcsi tanokhoz alkalmazkodni, melyeket valamennyi franczia ember követni és gyakorolni tartozik».

A képviselőtestület nagyon kényes helyzetben volt, mert a dolog úgy állott, hogy vagy le kell mondani az

egyenjoguságról, vagy a zsidó vallás szabványai ellen véteni.

Furtado azonban ügyes fordulatokban gazdag válaszában a császár és minisztereinek bizalmatlanságát eloszlatni törekedett. Hangsúlyozta, hogy a zsidók az alkalmat igen szívesen megragadják a zsidók ellen táplált régi és mélyen gyökeredző előítéletek alaptalanságának bebizonyítására. «Látom, így szólt, a mint a történelem géniusza eltörülhetetlen betűkkel örömmel vési ércbe, mit tett századunk hőse azon választó fal lerombolása érdekében, mely a földkerekség valamennyi népét a világ egyik legrégibb népének elszórt maradványaitól elválasztja.»

Sokkal melegebb, őszintébb és méltóbb volt Berr Izsák Berr beszédje. «Több mint XVII század mult el azon örökké emlékezetes idő óta, hogy a zsidó nép idegen győztes légiók által leigáztatott és hogy a szerencsétlenség vihara azt a lakott föld minden irányában szét-szórta. Mindig szerencsétlen és üldöztetve, mindig hű az atyai hithez, sem kínzásoktól, sem a haláltól vissza nem riadva, még ma is a mozdíthatatlan oszlophoz hasonlít, mely a századok pusztító áradásának ellent áll. És ha ezen nép eredete az emberi nem bölcsőjében keresendő, akkor úgy látszik, romjai csak az utolsó emberi lénynyel együtt fognak eltűnni. Szerencsétlenségünk és rabszolgaságunk idejében nemcsak a vallásos hit tüntette ki elődjeinket, még az elnyomás alatt is fénylett tudományunk világa, erényeink szent tüze. Mint francziák és zsidók hadd engedjünk szívünk érzelmeinek szabad tért. Esküdjünk, hogy mindakettő leszünk: francziák az által, hogy szeretett hazánkat buz-

gón védelmezzük, és zsidók, hogy vallásunk törvényeit és őseink hitét hiven és szentül megtartjuk. Mint francziák és zsidók akarunk felséges császárunknak hűséget esküdni.»

A Molé által a császár nevében és parancsából a notablesekhez intézett 12 kérdés a következő:

1. Szabad-e a zsidóknak több nőt elvenni?

2. Meg van-e a zsidó vallás szerint az elválás engedve? Érvényes-e az elválás a nélkül, hogy az (illetékes állami) törvényszék által ki lett mondva és akkor is, ha a francia törvénykönyv szabványaival ellenkezik?

3. Mehet-e egy zsidónő keresztényhez férjhez, és zsidó elvehet-e keresztény nőt? Követeli-e a zsidó törvény, hogy a zsidók csak egymással léphetnek házasságra?

4. Testvéreknek tekintik-e a zsidók a francziákat vagy idegeneknek?

5. Mit ír nekik törvényük elő azon francziák tekintetében, kik nem hittestvéreik?

6. Hazájuknak tekintik-e a francia zsidók Franciaországot? Kötelesek-e azt védeni? (Ezen kérdés hallatára a gyülekezet nem tudta érzését visszafojtani, egyhangulag kiáltották: Igen, halálig!). Tartoznak-e a törvényeknek engedelmeskedni és a code civil szabványait követni?

7. Ki nevezi ki a rabbikat?

8. Mi ezeknek teendője?

9. Tekintélyük csak szokáson alapszik-e?

10. Vannak-e foglalkozások, melyek üzése a zsidóknak tilos?

11. Meg van az uzsora törvényileg engedve?

12. Az idegenekkel szabad-e nekik uzsoráskodni?

Képzeltetni, mily kellemetlenül érintették ezen kérdések a gyülekezetet; hiszen oly mélyen sértették és minden ok nélkül bántották a zsidóságot és híveit! A feleletek előkészítő tárgyalásával egy külön bizottság lett megbízva; ennek tagjai voltak az elnökön és a titkáron kívül a négy legkiválóbb rabbi u. m.: *Sinzheim, Andrade, de Cologna* és *Ségre*, továbbá két laikus, nevezetesen *Berr Izsák* és *Lazare Jakab*.

1806 augusztus hó 4-én tartotta a gyülekezet 3-ik ülését, melyben a kérdésekre adandó feleleteket megállapították. A feleleteket a következő nyilatkozattal vezették be: «Ő Felsége a császár és király szent személye iránti hála, szeretet, tisztelet és bámulat érzéseitől áthatva a gyülekezet a francia zsidóság nevében késznek nyilatkozik a császár atyai akaratahoz alkalmazkodni, hogy méltónak mutatkozzék azon jótéteményekre, melyekben Ő Felsége őket részesíteni kegyeskedik; kijelenti tehát, hogy vallásuk nekik megparancsolja, hogy *polgári és közjogi tekintetben* az uralkodó törvényeit legfelsőbbeknek tekintsék; továbbá, ha vallástörvényeik vagy azoknak magyarázatai olyan *polgári vagy közjogi szabványokat* tartalmaznának, melyek nem lennének összhangzásban a francia törvénykönyvvel, akkor ezen szabványok rájuk nézve érvénytelenek, mivel első sorban a fejedelem törvényeit tartoznak elismerni és azoknak engedelmeskedni».

A feleletek pedig így hangzottak: (Megjegyzem, hogy a szanhedrin feleletei minden tekintetben a notablesek feleleteivel azonosak).

1. Valamennyi államban, melyben az állami törvé-

nyek a soknejűséget megtiltják, a zsidóknak, különösen a francia császárság- és az olasz királyságban élőknek tilos addig, míg az első feleség él, egy másik nőt elvenni, ha az első házasság nincsen előbb a polgári törvénykönyv szabványai és azután a zsidó szertartás szerint feloldva.

2. Franciaország és az olasz királyság összes rabbijainak szigorúan megtiltatik, hogy bármely elválási aktusnál közreműködjenek, ha a polgári törvényszék ítélete, mely ezt elrendeli, nekik felmutatva nem lett. A mely rabbi ezen vallásos szabványt áthágná, nem fog többet rabbifunkciók végzésére jogosúlnaktartatni.

3. Franciaország és az olasz királyság valamennyi rabbijának vagy más zsidó emberének meg van tiltva a házasság vallási aktusánál közreműködni, mielőtt megelőzőleg a polgári hivatalnok előtt kötött házasság megtörténtéről meg nem győződött. Zsidók és keresztények között a polgári törvénykönyv szabványai szerint kötött házasságok polgári tekintetben érvényesek és kötelezők; és jóllehet a vallásos jelleggel fel nem ruházandók, az egyházi átokkal sem szabad azokat sujtani.

Ezen határozat, melyet későbbben a szanhedrin teljesen helyben hagyott, a gyülekezetek különös tiszteletére válik. Napoleon ugyanis a Champagnynak adott utasításában azt mondta: «Szükséges, hogy a zsidók keresztényekkel egybekelhessenek; sőt szükséges, hogy a nagyrabbik ezen házasságokat mint a zsidó nép javát előmozdító módot (*comme moyen de protection et de convenance pour le peuple juif*) ajánlják», de jóllehet a gyülekezetek valamennyi tagja a császár óhaját pontosan ismerte, mindazonáltal e kérdés fölötté heves

vitát idézett elő. A rabbik azt követelték, hogy ezen tárgyhoz csak ők, a laikusok kizárásával szólhassanak hozzá, mert épúgy, mint ha csillagászati ügyekben csak csillagászokhoz fordulnak, vallásos ügyekben csakis a theologusokat illeti a döntés. Ezt annál is inkább tartották föltétlenül szükségesnek, mert egyes laikus képviselők a kérdésre határozott igennel akartak felelni. De másrészt érezték a legjámborabb rabbik is ezen ügy kényes voltát és tudták, hogy föltétlen elutasító válaszzal a császár haragját vonnák a zsidóságra. Hosszabb tanácskozás után végre a fent idézett válaszban állapodtak meg, melyet azzal okoltak meg, hogy a vallástörvény absolute csak a 7 kanaánita nemzettel való egybekelést tiltja, míg a mai nemzetek az egy isten hívei; a rabbik azonban ép oly kevésbé áldhatják meg a vegyes házasságot, mint a katolikus papok.

4. A francia birodalom, az olasz királyság és minden más lakóhely valamennyi zsidójának szent kötelessége a többi polgártársaival mint testvéreivel együtt élni, mivelhogy ezt Mózes törvényeinek betűje és szelleme így követeli.

5. Minden zsidónak mint lényegében vallásos és hitbeli kötelessége valamennyi emberrel szemben, kik Istent, az ég és a föld teremőjét, imádják, igazságosan és szeretetteljesen viseltetni, úgy a hogy a szent könyvek előírják.

6. Minden Franciaországban és az olasz királyságban született és nevelt, és ezen két állam törvényei által polgárnak elismert zsidó vallásos kötelessége, azt hazájának tekinteni, azt szolgálni és védelmezni, a törvényeknek engedelmeskedni és összes cselekedeteiben

a polgári törvénykönyv rendeleteihez alkalmazkodni. A hadi szolgálatra rendelt minden zsidó a törvény által hadi szolgálatának tartamára fel van mentve mindazon vallásos parancsolatok teljesítése alól, melyek a katonai élettel összeférhetetlenek.

10. Valamennyi zsidónak, de különösen Franciaország és az olasz királyság zsidóinak, kik mostanában polgári és politikai jogokat élveznek, meghagyatik, hogy a legalkalmasabb módot keressék és érvényre juttassák arra nézve, hogy az ifjúságban a munkaszeretetet fölkeltsék és őket a művészetek és az ipar üzésére bírják, tekintettel arra, hogy ezen dicséretes foglalkozások szent vallásunknak megfelel, a jó erkölcsöknek kedvező, a hazának fölötte hasznos, míg a lusta és foglalkozás nélküli polgárok a hazának kárára vannak. Felszólítjuk őket (a zsidókat) továbbá földbirtokok megszerzésére, minthogy ez által még jobban fognak a hazához ragaszkodni, továbbá azon foglalkozások abbahagyására, melyek az embereket gyűlöletesekké és polgártársai előtt a megvetés tárgyává teszik, és mindannak elkövetésére, mi az általános tisztelet és jóindulat megszerzésére alkalmas.

11. Valamennyi zsidónak ezennel mint vallásos kötelességet parancsoljuk, hogy hittestvéreiktől adott kölcsön után semmiféle kamatot be ne hajtsanak, ha egy családtyát szorult helyzetében segítenek. A kölcsön törvényes haszna hittestvérek között csak akkor van vallásilag megengedve, ha kereskedelmi, a hitelező veszélyével járó spekulációkról van szó, vagy pedig az állam törvényei által meghatározott díjak szerint változó nyereség esetén.

12. Valamennyi zsidónak és különösen Franciaország és az olasz királyság zsidóságának tudtára adatik, hogy a megelőző pontban összefoglalt szabványok, melyek a zsidók közti kereskedési kérdéseket szabályozzák, épúgy mint a szentírás erre vonatkozó parancsolatai összes polgártársaikra valláskülönbség nélkül vonatkoznak; vallástörvény tehát, hogy nem szabad semmiféle különbséget tenni kölcsön dolgában zsidók és nem zsidók közt. Ki ezen rendeletet megsérti, vallási bűnt követ el és határozattan vétkezik Isten törvénye ellen. Mindenféle uzsora föltétlenül tilos, nem csak zsidó és zsidó, zsidó és más felekezetű polgártárs közt, hanem valamennyi más nemzetbelivel szemben is, mivelhogy az ily cselekedet Isten szemei előtt gyűlöletes igazságtalanság. Valamennyi rabbinak meghagyatik, hogy hitszónoklataiban és tanításuk alkalmából mit sem mulasztanak el arra nézve, hogy ezen elveket hitsorsosaiknál érvényre juttassák.

A 7., 8. és 9. kérdéssel fölösleges behatóan foglalkoznunk, elég ha említjük, hogy a gyülekezetek ide vonatkozó javaslatokat nem tettek, és hogy csak azon kérést kockáztatták, hogy az állam a rabbik fizetését legalább részben elvállalja.

A zsidó képviselőtestületek nagyjában véve tapintattal és méltósággal oldották meg a nehéz feladatot. Azon szemrehányás, miszerint a zsidó képviselők minden alkalmat megragadtak, hogy páratlan tiszteletüknek és őszinte ragaszkodásuknak, melylyel Napoleonnal szemben magukat viselték, túlbuzgóan kifejezést adjanak, két okból alaptalan. Először valóban volt okuk a császárnak irántuk tanusított jóakarátát meghálálni,

és másrészt miért kellett épen az oly hosszú időn át zaklatott és üldözött zsidóknak, kik most szebb napok hajnalát látták felvirradni, kivételt tenni akkor, midőn a hatalmas császár előtt fél Európa borult térdre, midőn Isten kegyelméből való királyok egymással abban vetélkedtek, hogy a nagy imperator kedvét megnyerjék? Ha ezen körülményeket tekintetbe vesszük, akkor meg fogjuk érteni, ha nem is helyeselhetjük, hogy a notablesek működésük napjaiban a császár születési napját (1806 augusztus 15.) túlzott ünnepségekkel ülték. A párisi zsinagóga, úgy mondja Graetz, mintegy pogánytemplommá változott át, melyben a császár arczképe, virágokkal diszítve, volt látható. Tiszteletére héber és franczia hymnusokat énekeltek. Három pap mondott Napoleon dicsőítésére szónoklatot, Andrade franczia, Ségre olasz és Sinzheim német nyelven. A császár e fölött megelégedésének adott kifejezést. A kérdésekre adott feleletek megvizsgálása után Sinzheimmal és még egynehány képviselővel bizalmasan tudatta, hogy a zsidó vallás hívei iránt a legkegyelmesebb indulattal viselkedik és hogy a franczia polgárjogok egyikétől sem fogja megfosztani. Azon csodálat, mely azelőtt Napoleon lelkét a legrégibb nép és a legrégibb kultúra ezen élő emléke iránt eltöltötte, most őt a zsidó parlament magatartása folytán újra megszállta.

A zsidó parlament utolsó ülése ünnepélyes volt. *Avigdor Izsák Sámuel*, a titkárok egyike, záróbeszédjében a zsidók történetével foglalkozott és a máshitű népeknek a zsidók elleni gyüleletet magyarázni igyekezett; végül fölemlítette, hogy a katholikus egyház főképviselei a zsidókkal mindig vagy legalább igen gyak-

ran szelíden és irgalmasan bántak. Érdemes e beszéd egy részét itt szóról-szóra közölnünk: A leghíresebb keresztény moralisták megtiltották az üldözéseket, a türelmet vallották és a testvéri szeretetet tanították.

Szent Athanasius (I. könyv) mondja: Átkozott eretnekség, ha azokat, kiket észbeli okokkal nem lehetett meggyőzni, erőszakkal, veréssel és bebörtönzéssel akarjuk pártunkra vonni.

Semmi sem ellentétesebb a vallással, mondja a vértanú Justinus (V. könyv), mint a kényszer.

Üldözzük-e azokat, mondja Szent Ágoston, a kiket Isten tűr?

Lactantius mondja: A rákényszerített vallás nem vallás többé, meggyőzni kell, de nem kényszeríteni; a vallást nem lehet senkire ráparancsolni.

Szent Bernát mondja: Rábeszéléssel, de nem erőszakkal kell hatni.

Az erkölcs ezen szent elvei folytán védelmezték és tűrték a római pápák a különböző időkben államaikban az európai országokban üldözött és onnan kikergetett zsidókat.

A VII. század közepén védelmezte Szent Gergely a zsidókat és vette őket oltalma alá az egész keresztény világban.

A X. században a spanyol püspökök erős ellenállást fejtettek ki a néppel szemben, mely a zsidókat megölni akarta.

II. Sándor pápa ezen püspökökhöz üdvözlő levelet intézett ezen bölcs eljárásuk miatt.

A XI. században Uzès és Clermont egyházi kerületeiben a püspökök a zsidókat hathatósan támogatták.

Szent Bernát védelmezte őket a XII. században a keresztes hadjáratok dühe ellen.

Épúgy védték őket II. Incze és III. Sándor pápák.

A XIII. században IX. Gergely Franciaországban épúgy mint Angliában és Spanyolországban megvédte őket azon nagy szerencsétlenség ellen, mely őket fenyegette; a kiátkozás terhe mellett megtiltotta, hogy lelkiismereti kényszerszert kövessenek el rajtuk és hogy ünnepeiket zavarják.

V. Kelemen nem csupán védte őket, hanem azt is megengedte nekik, hogy taníthassanak.

VI. Kelemen menhelyt adott nekik Avignonban akkor, a midőn őket a többi Európában üldözték.

A következő századokban írta II. Miklós az inquisitionnak, hogy ne kényszerítsék a zsidókat a keresztény vallás felvételére.

XIII. Kelemen megnyugtatta a családtyákat, kik a gyermekeik sorsa fölött aggódtak, a kiket gyakran az anya öléből raboltak el.

Könnyű volna a végtelenig a szeretet más cselekedeteit felsorolni, melyekben az egyház kiváló alakjai a zsidókat részesítették, kik emberbaráti kötelességeiket és vallásuk törvényeit teljesítették.

A zsidó nép, mely mindig szerencsétlen és mindig elnyomva volt, soha nem volt abban a helyzetben, hogy annyi jótéteményért való hálájának kifejezést adjon; hálájának, a melynek lerovása annál kellemesebb, mert önzetlen és kétszeresen tiszteletreméltó férfiakat illet.

A XVIII. század óta most nyílt legelőször alkalom, azon érzéseknek adnunk kifejezést, melyek szívünket megtöltik.

Ezen nagy és szerencsés alkalom, melyet dicsőséges és halhatatlan császárunknak köszönünk, a legillőbb, a legszebb és a legdicsőbb, hogy valamennyi ország emberbarátainak, de különösen az egyház tisztviselőinek legforróbb és legőszintébb hálát mondjuk.

Ragadjuk meg, uraim, ezen emlékezetes alkalmat, rójjuk le a hála ezen igazi adóját, melylyel nekik tartozunk; hadd hangozzék vissza ezen teremben hálánk nyilvánulása. Nyilvánítsuk ünnepélyesen őszinte hálás köszönetünket azon fokozatos jótéteményekért, melyekkel a megelőző nemzedékek bennünket elhalmoztak.

A jegyzőkönyv következőképen végződik:

A gyülekezet megtapsolta Avigdor beszédjét; elhatározta a beszéd teljes közlését a jegyzőkönyvben, valamint nagy hatását, és elfogadta a következő határozatot:

A keresztény papságnak a mult századokban Európa különböző államaiban a zsidók iránt tanusított jótéteményei fölötti hálából elhatározták a francia császárság és az olasz királyság képviselői a zsidó zsinaton f. évi május hó 30-án, hogy ezen érzés kifejezése a mai jegyzőkönyvben feltüntetendő, hogy mindörökké ezen gyülekezet hálájának hiteles bizonyítéka legyen azon jótétemények fejében, melyeket az előbbi zsidó nemzedékek Európa különböző országainak papsága részéről tapasztaltak.

Elhatározták továbbá, hogy ezen jegyzőkönyv másolata a nagymélt. vallásügyi miniszter elé terjesztendő.

A túlzás, úgy hiszem, ha nem is helyeslendő, de megbocsátandó.

A császár teljesen meg volt elégedve a két gyülekezet tevékenységének eredményével. 1807 márczius 9-én

tartotta a szanhedrin utolsó ülését; Napoleon épen akkor jött vissza az Eylau mellett vívott véres csatából. Ostendéből írta Champagnynak a következő levelet: «Kedves Champagny, f. hó 18-án k. levelét vettem a szanhedrin mellé rendelt biztosaim emlékiratával együtt. A czélt, melyet magamnak kitűztem, elérték, daczára az akadályoknak, melyeket leküzdeniök kellett. Fejezze ki nekik elismerésemet. Napoleon».

A francia és olasz zsidók azonban kissé korán diadalmaskodtak. A szenvedések vége még nem következett be. Még sok kellemetlenség és küzdelem várt a zsidókra; kitartással és istenben való bizalommal az új harcza bocsátkoztak, míg végre a nyugalom és biztonság hajnalpírja rájuk is bocsátotta arany sugarait. És habár a tiszta napot is nem egyszer tornyosuló felhők elhomályosították, még sem kételkedtek soha a nap győzelmében, jól tudván, hogy a visszahatás az igazi felvilágosodottság és a valódi emberszeretet fölött véglegesen soha nem győzhet.

Budapest.

Dr. Bloch Henrik.

A ZSIDÓ MELÓDIÁK GYÜJTÉSE.

Mióta Steinthal tanár a zsidó melódiák konzerválása mellett szót emelt, azóta a zsidó szaklapok élénken foglalkoznak e kérdéssel s többé-kevésbé praktikus útmutatásokat közölnek e fontos czél megvalósítására.

Hogy ezen tárgy most napirendre került, az összefügg a modern zene-áramlattal, a mely a sajátos nemzeti melódiákban találja az éltető ősforrást az általános, úgynevezett kozmopolitikus zene megifjúsítására. A modern opera-komponisták, az általuk adoptált keleti zenével érték el legnagyobb hatásukat, sőt Goldmark szebbnél-szebb zsidó melódiákkal gazdagította az operairodalmat, Wagnernek «zsidóság a zenében» című pamfletjére így adván meg a kellő választ.

Tagadhatatlan, hogy a zsidó melódiák gyűjtése ép oly korszerű, mint a hagyományos zene megőrzése szempontjából fontos és üdvös. E sorok írója is már évekkel ezelőtt a «Magyar Zsidó Szemlé»-ben fejtegette különösen a zsidó házi énekek gyűjtésének szükségét.

De a döntő kérdés ezen gyűjtés foganatosításánál az, hogy mit gyűjtsünk? Mi a valódi zsidó melódia ismertető jele? Hogyan válaszszuk ki a megőrzésre érdemes, a mély zsidó kedélyt tükröztető eredeti melódiákat a sok idegen elemből?

Erre az általános zenerendszer adja meg a választ. — A zsidó zene, a mint tudva van, a nagy keleti zenefajhoz tartozik. Ezt ép úgy skálája bizonyítja, mely hatodik és hetedik hangfokán a jellemző bővített másodlépést magában foglalja, mint harmóniai bázisa, ritmusa és melódiáinak sajátos menete.

Ezt szem előtt tartva első sorban restituálni kell a sok, eredetiségökből kivetközött zsidó melódiát.

Az idők folytán az ősi zsidó zene, mint minden nemzeti zene sokat szenvedett idegen elemek bevonása által. Ez utóbbi elemektől purifikálni kell a zsidó nótákat. A zeneművészetnek is van archeológiája.

Egy fordulat, egy ritmikai képlet, egy zárlati sajátosság következtetést enged a melódia keletkezésének idejére és forrására. A gondos kutató némely zenei hagyománynál valóságos Schliemann-féle ásatásokat kénytelen keresztül vinni, hogy az ősidők maradványát a rajta felhalmozódott göröngytől megszabadítsa. Tudatlan, izléstelen kántorok a legszebb és legeredetibb zsidó melódiákkal úgy bántak, mint a barbarok a görögök szobraival. A reánk maradt zene-torzókat is az eredeti intentióhoz híven és művészileg ki kell egészíteni.

Mennyire nehéz feladat ez, világosan mutatja egy-két év előtt nálunk tett kísérlet.

Köszler János, az országos zeneakadémia tanára egyik internacionális karestélye számára a «Kol Nidré» akarta feldolgozni. Megszerezte ezen ősi melódia összes kiadásait, gondosan kiválasztotta azon meneteket, a melyek minden egyes feljegyzésben megegyezők, a zeneszerzés szabályai szerint a megállapított motívu-

mokat szélesbítette és fejlesztette, beleélte magát ezen tradiczióhoz híven feljegyezve talált. A melódia második része az egyes kiadásokban oly önkényesen és oly idegenszerűen volt visszaadva, hogy eredeti menetét legjobb igyekezet mellett sem lehetett restituálni. Mondhatni, hogy az eredeti «Kol Nidre» melódia második része, a feljegyzők gondtalansága miatt a zsidó zenére nézve teljesen elveszett.

A gyűjtésnél az egyházi és világi dallamok egymástól szorosan elválasztandók. Míg amazokat Sulzer, Lewandovszki, Naumbourg és mások által máris kodifikálták, és hagyományos tartalmuk mellett a modern izlésnek is megfelelően harmonizálták, addig a világi dallamok még várják egységes, a tradiczióhoz hű feldolgozásukat.

Ne higgyük azonban, hogy a zsidó melódiák fixirozása által azok minden időre megállapítva lesznek. A zene élő művészet, melynek fejlődése, legalább harmonia tekintetében a legrégebbi zenemaradványokra is kihat.

Hiába kötözte vaslánczra Gergely pápa antiphonariumát szent Péter templomában, hogy az a templomi ének megváltozhatatlan kánonjául szolgáljon, a keresztény egyházi zene azóta más fejlődést vett, és a gregoriánus ének csak alapja volt a Palästrina és utódai által kifejlesztett hatalmas egyházi zenének. Gergely pápa megtiltotta a görög hangnemekben alapuló ambrosiusi éneket, de ez Bach és Händel oratoriumaiban új életre feltámadt.

A hagyományos zene is csak akkor hat az élőkre, ha a kor izlésének és zenei műveltségének megfelelő formában jelentkezik. Mennyire idegenszerűek, például, a Róma zsidó templomaiban még most is hallható száraz reczitációk azon korális énekekhez képest, a melyekben a zsidó melódiák a modern harmonizálás finomságaival templomainkban megszólalnak! Igaz, hogy a «modern» fogalmával sok kántor visszaél és a hagyomány rovására operaszerű előadásokat szokott tartani, de a jobb izlés és zenetudás idővel ezen kinövéseket is el fogja simítani. Sajnos, hogy a zsidó egyházi zene terén az egységes stílust nélkülözünk kell. Ha Meyerbeer, Halévy, Mendelssohn vallásukhoz hívek maradtak volna, ha Hiller, Bruch, Goldmark nem keresték volna más zenei téren babérjaikat, talán sikerült volna a zsidó zenei hagyományokból egységes zsidó misét létesíteni vagy inkább restituálni.

David és Salamon idejében legnagyobb virágzásban volt Izraélben a zene, és hogy mily magasztos, a görögök drámai kórusát messze túlszárnyaló lehetett a jeruzsálemi templom zenéje, mutatják a zsoltárok és bizonyítja azon körülmény, hogy az antifoniákat, a váltakozó éneket a keresztény egyház egyenesen a zsinagógából vette át.

A biblia reczitációjára nézve megbecsülhetetlen zenei maradvány a negina, mely, ha nem is a használt melódia feljegyzése, leginkább a szokásos hangvitel és deklamatorius hangsúly hű képét nyújtja és a hangjegyírást megelőző, középkori neumenek módjára a hangaccentusokat fixirozza. A negina igen régi, és többféle feljegyzése ismeretes, de úgy látszik hagyo-

mányszerűen reánk csak azon negina-melódiák maradtak fenn, melyeket Németországban Böschenstein 1518. először foglalt hangjegyekbe Reuchlin számára.

Sajnos, hogy a negina helyébe, a modern zsinagógákban a merő deklamáció lépett, és hogy ennek folytán ma-holnap az élő hagyományt a homályos reminiscenzia fogja felváltani.

A negina mellett a psalmodiák vannak hivatva a zsidó egyházi zenében az ősökől öröklött zenekincset fentartani. A «Pizmon»-melódiák változhatnak a kántorok izlése, képzelete, zenei műveltsége szerint, de a psalmodiákat okvetetlenül fenn kell tartani eredetiségükben, mert ezek a zsidó zene valóságos remekei és megérdemlik azt, hogy idegen befolyástól menten, ragyogó egyszerűségükben átszarmaztassák nemzedékről-nemzedékre. A zsidó melódiák gyűjtésénél azonban legsürgősebb feladat a házi- és asztali énekeket (Zemiroth) gyűjteni addig, míg nem lesz késő. Ritkák lettek ugyanis azon zsidó házak, a hol a szombati ünnepet zsidó énekekkel ünneplik, a hol ünnepélyes alkalmakkor megszólal a zsidó kedélyvilág öröm- és bánatos tolmácsa: a hagyományos zsidó melódia. Számos ily dalt vontak ugyan be az egyházi zene keretébe, de maradt még sok oly melódia, melyet csak a házi tűzhely őriz és apáról fiúra átszáll a családi élet melegét magával hordva. Ezen családi énekek gyűjtése oly cél, melyet buzgón kívánnunk kell.

Budapest.

Dr. Steiger Lajos.

A NAGY GYÜLEKEZET FÉRFIAI.

A tudomány minden ágának megvan a maga örökös problémája. A bölcsészet tulajdonképen ki sem fogy e problémákból, de van ily problémája például a természettannak is, mely az örök gép előállításával bibelődik, a nyelvészetnek, mely nem tudja megmagyarázni az etruszk nyelvet, a mértannak, mely szeretné megszerkeszteni a kör négyszögítését.

Ily örökös problémája van a zsidó tudománynak is, nem is egy, hanem fölös számmal. Mindannyi között azonban, úgy látszik, legnehezebb és legbonyolódottabb azon kérdés, mely a «nagy gyülekezet» nevű történeti jelenséghez fűződik. Mióta egyáltalán létezik zsidó tudomány, úgy a hogy mai napság azt értjük, ezen kérdés mindig napirenden maradt. Háromszáz éven keresztül, *Azarja de Rossi* korától kezdve mind e mai napig, sokat foglalkoztak e problémával. És a munkából kivette a részét a mi hazánk is. Nagy hazánkfia, *Lőw Lipót*, egyike azoknak, a kik legtüzetesebben foglalkoztak e kérdéssel, de a megoldás, melyet *Lőw* adott, olyanmire nem bir az igazság meggyőző erejével, hogy *Lőw* nézete sokak előtt nem más, mint kuriózum. Hozzáteszszük még, hogy a «nagy gyülekezet» kérdése egyike azon kevés témáknak, melyek a keresztény

tudományos köröket csak úgy foglalkoztatják, mint a zsidókat.

Mondani sem kell, hogy a «nagy gyülekezet» kérdésének mibenlétét csak szigorú tudományos eljárással lehet ismertetni, és még kevésbé lehet más úton a megoldást még csak meg is közelíteni. Azt véljük azonban, hogy pusztá tájékoztatás akkor is lehetséges, ha nem veszünk mindent oly tüzetesen szemügyre, és aztán sokszor vagyunk olyan helyzetben, midőn a tájékoztatásnak elsőbbséget adunk az aprólékos vizsgálódás fölött.

I.

A közönséges életben is van abban valami boszantó, hogy ha egy érdekes történet váratlanul, hirtelen megszakad. Így vagyunk mi a zsidó nép történetével, mely olyannyira jelentős és tanulságos reánk nézve. Ez a történet, mely elvezet bennünket az őskor homályába és egész biztos úton halad még a középkor sötét századaiban is, ez a történet egyszerre csak mintegy elvész szemeink elől fényes nappal. Mert valósággal történet hiján vagyunk az ókornak kellő közepén, 433-tól 333-ig, vagyis *Nehemiás* utolsó szereplésétől *Nagy Sándor* makedon király uralkodásáig. Pedig ez időben a történetírás hozzátartozott már minden művelt nép szellemi életéhez; a zsidók túl is voltak már legnagyobb történeti műveik megalkotásán, a görögöknél pedig éppen akkor javában virágzott a történetírás. Ama 100 évre terjedő korszakot azonban nem világítja be a történetírás világa. Mi történt ezen száz év alatt? Egy nép

történetében csak nem múlik el száz év fontosabb esemény nélkül?

A Nehemiás korától Nagy Sándor idejéig mutatkozó nagy űrt, a mit folytonossági hiánynak is nevezhetünk, egyetlen név tölti be: «a nagy gyülekezet». A talmudi irodalomban ránk jutott hagyomány ugyanis azt tartja, hogy még *Erza* és *Nehemiás* szerveztek egy nagy tekintélyes testületet, mely a palesztinai zsidó közösség élén állott egészen addig, míg a makkabæusok vitéz családjában új vezetője s központja nem támadt a népnek.

Erről azonban csak a talmudi források tudnak; a görög nyelven reánk jutott források, a Makkabæus könyvek és a történetíró Josephus Flavius, a ki ügyesen felhasznált minden régebbi forrást, nem mondanak semmit, a miből sejteni lehetne, hogy ők is ismerték a nagy gyülekezet intézményét. Már pedig, ha valóban létezett ilyen intézmény, akkor elég fontos is volt, hogy szükségképen meg kellett volna róla emlékezniök. De a talmudi hagyománynak illetően magában állása csak egyik része a bajnak; sokkal inkább hozzájárul a kérdés nehézségéhez azon körülmény, hogy a talmudi hagyomány maga sem tud az intézményről semmi bizonyosat. Az a tényállás, a mit mi fentebb elmondottunk, hogy t. i. Ézra és Nehemiás szerveztek egy nagy testületet, mely a palesztinai zsidó közösség élén állott, ez sem olyas valami, a mit világos szavakkal lehetne a régi forrásokban találni, hanem csak azon alapszik, a mit egy-egy odavetett megjegyzésből kombinálni lehet. A talmudi irodalomban ugyanis minden történeti megjegyzés csak alkalmyszerűen van odavetve, sohasem

magáért a történeti adat kedvéért, hanem valamely valóságos tantétel vagy tanítás kapcsolatában.

A misnának egy jól ismert helyén, az *Ábóth tractatus* elején, olvassuk azon adatot, melyből az egész kérdésnél ki kell indulni. «Mózes átvette a thórát Szináj-ról, átadta Józsuának, Józsu a véneknek, a vének a prófétáknak, a próféták pedig átadták a nagy gyülekezet férfiainak» (*ansé kenészeth ha-gedóla*). Innentől kezdve a hagyomány láncolatában már nem egyes csoportok, hanem egyének szerepelnek, így p. o. mindjárt a következő láncszem azon férfiú, a kinek neve igen nagyon szerepel ezen kérdésben, a *jámbor Simeon*, a ki «hátramaradt a nagy gyülekezettől», azaz Simeon volt az utolsó életben levő tagja a gyülekezetnek, midőn az megszűnt. Hogy miért szűnt meg és mikor szűnt meg ezen testület, azt már sehonnan sem tudjuk meg, mert arról egyáltalában nincs szó a hagyományos irodalomban; a megszűnés idejét legfőljebb csak találgathatjuk, ha t. i. Simeon életkorát állapítjuk meg. Ámde most előáll egy új nehézség és ez a problémának egyik része. Melyik Simeonról van itt szó, az elsőről, másodikról, vagy épenséggel a harmadikról? mert három főpap is van a Nehemiás utáni időben, a kik a Simeon nevet viselték. Ezt a kérdést azonban csak az újabb történetírás vetette föl, mert a hagyomány erre nézve is ad fölvilágosítást, a mennyiben a hagyomány szerint Simeon, a nagy gyülekezet utolsó tagja, egykorú volt Nagy Sándorral, és ő volt az, a ki iránt Nagy Sándor Jeruzsálem kapui előtt oly nagy tiszteletet tanúsított. Ugyanazon hagyomány, mely nekünk a nagy gyülekezet létezéséről hírt ad, ugyanaz Simeon főpap

személyéről is ad fölvilágosítást, nem tehetünk tehát okosabbat, mint a hagyományt elfogadni, úgy a hogy van.

Habár ilyen módon némi fogalmunk van a nagy gyülekezet tartamáról lefelé, még mindig bizonytalanság uralkodik a fölfelé való tartamról, azaz arról, hogy mikor kezdődik tulajdonképen a nagy gyülekezet. A misna csak azt mondja, hogy a próféták átadták a tant a nagy gyülekezet férfainak, de nem mondja, mely próféták. Nyilván úgy gondolja, hogy az időrendben legfiatalabb próféták adták át a nagy gyülekezetnek. Hagyományos fölfogás szerint *Haggaj*, *Zakhariás* és *Maleákh*i voltak a legutolsó próféták; tényleg mind a hárman a második templom idejében éltek, a mi a főszempont a hagyomány ebbeli kronológiai meghatározásában. Az *Áboth di Rabbi Nathan*, egy midrás-munka, mely szorosan az *Áboth* misnához csatlakozik, már így adja elő a dolgot: «*Haggaj*, *Zakhariás* és *Maleákh*i átvették a prófétáktól, a nagy gyülekezet férfai átvették *Haggaj*-, *Zakhariás*- és *Maleákh*itól». — Minthogy Simeon a nagy gyülekezet tagjai közül való volt, a hagyomány fölfogása szerint ő még kortársa lett volna az utolsó prófétáknak, a mi pedig merő lehetetlenség, mert az utolsó próféták egy pár emberöltő által vannak elválasztva a makedon korszaktól, a melyben Simeon élt. A hagyomány nem érzi ezen nehézséget, mert a hagyomány számára tényleg az egész perzsa korszak egy emberöltőbe zsugorodik össze; mi azonban, a kik tudjuk, hogy a zsidók több mint kétszáz évig voltak perzsa uralom alatt, ezt a dolgot semmikép sem tudjuk megérteni, és ez a probléma másik része.

A nagy gyülekezet a babyloni talmud szerint 120, a jeruzsálemi talmud szerint pedig 85 tagot számlált. Igen feltűnő eltérés. Ilyen tekintélyes testület, mely egyenesen a prófétákhoz sorakozik, és a melyben, mint a hagyomány mondja, próféták is ültek, oly kevésbé maradt volna meg az utókor emlékezetében, hogy még összetételét sem tudták biztosan? Ezen kérdés is egy pontja a problémának.

Nem kevésbbé gondolkodóba ejt bennünket az is, a mi a nagy gyülekezet hatásköréről és működéséről van mondva. Elszórt, alkalmoszerű megjegyzések a talmudi irodalomban arra tanítanak minket, hogy a nagy gyülekezet férfjaiban tiszteljük a fogságból visszatérő zsidóság újjászervezőit. Mindaz, a mi a későbbi zsidóságnak megadta a sajátos jellegét, mindaz, a mi ezen zsidóság előtt kedves és drága volt, mindazt a nagy gyülekezetre vezették vissza. Ezen testület gyűjtötte és rendezte a szentiratokat, elrendelte azoknak olvasását, gondoskodott állandó imákról és megvetette alapját a liturgiának, ők kezdték meg a tanulásnak azon módját, mely később a talmud nagy tudományára vezetett, ők a népnek szellemi vezetői. Most már az a különös a dologban, hogy ez intézkedések egyrészét másképp az *írástudóknak* is tulajdonítják; miben különböznek már most az írástudók a nagy gyülekezet férfjaitól? Egy ilyen tekintélyes testületről föltételezzük továbbá, hogy magában egyesítse a legnagyobb állami hatalmat is, nevezetesen, hogy övé legyen a legfőbb törvénykezés és ő képviselje az államot kifelé a perzsa udvarral szemben; pedig ezen dolgokról a hagyomány meg sem emlékezik. Igaz, hogy a hagyomány korsa-

kában többet törődtek egy fogas halachikus kérdéssel mint bárminő politikai ügygyel, de azért legalább elvétve az államügyekről is megszoktak emlékezni. Ha pedig a nagy gyülekezet, mint biztosan föltehetjük, az állami élet terén is első hatósága volt az országnak, akkor meg előáll azon nehézség, hogy a hiteles történet korában, a makkabæus harczok előtt, mindig csak egy főpapot látunk a közösség élén, a kinek lehetet ugyan és valószínűleg volt is egy tanácsadó testület a segítségére, de hogy ez a nagy gyülekezet lett volna, azt kizártnak kell tartanunk. És itten újra fájdalmasan nélkülözzük a görög forrásokat, mert csak ezek oldhatnák meg a nagy gyülekezet intézményéhez fűződő talá-nyokat.

Ennyiben állítjuk röviden össze a problémát. Szigorúan tudományos módszer mellett még más természetű kérdéseket is föl kellene vetni, de ezen ismertetés keretében arra nincs sem alkalom sem szükség. Miután pedig ismertettük a probléma mibenlétét, áttérünk már most a megoldási kísérletekre.

II.

A legkényelmesebb megoldás bizonyára az, melyet a keresztény tudósok követnek, midőn az egész talmudi hagyományt elvetik és azt mondják, hogy a nagy gyülekezet létezése nem egyéb, mint fikció. Azon körülménynél fogva ugyanis, hogy a hagyomány szerint a nagy gyülekezet férfainak nagy része lett volna a bibliai *kánon* megállapításában, a keresztény tudósoknak is alkalmuk van e kérdéssel foglalkozni, mert bizonyos

tekintetben hozzátartozik a bibliai tudományok köréhez. Így történt, hogy mindjárt az első bibliakritikus, *Richard Simon*, tagadásba vonta az egész hagyományt a nagy gyülekezet létezéséről. Példáját még sokan követték a keresztény tudósok közül, de manapság már e körökben is higgadtabb és meggondoltabb fölfogás uralkodik, mindinkább belátván, hogy oly adat, mely a talmudi forrásokban — már pedig utoljára is ezen források leginkább hivatottak arra — annyi határozottsággal lép föl, nem lehet csupa mendemonda.

Zsidó körökben természetesen senki sem vonja kétségbe ez intézmény történeti voltát. Itt tehát nem a dolog kiküszöbölésére, hanem a nehézségek megmagyarázására törekednek. Ámde e törekvés nem járt sikerrel. A «nagy gyülekezet» mind e mai napig probléma maradt.

A kronológiai nehézségeket akkép igyekeztek eltüntetni, hogy a nagy gyülekezetet nem utasították egy meghatározott időre, hanem huzamosabb időtartamot adtak neki, midőn is a tagok folyton váltakoztak és halálozás esetén a gyülekezet új tagokkal egészítette volna ki magát. Kétséget sem szenved, hogy ilyen kiegészítő rendszer nagyon jól összefér egy nagy testület természetével és csakugyan így lehet képzelni a dolgot. Így aztán nagyon jól kezdődhetik a nagy gyülekezet már Ezra és Nehemiás idejében, sőt még előbb, Haggaj, Zakhariás és Maleákhi próféták idejében, és jól tarthat akár a makedon időkig, a mikor is Simeon főpap volt az utolsó életben levő tagja. Azt mondják, hogy a talmudi források nem így adják elő a dolgot. Igaz, hogy így nem adják elő, de nem adják elő máskép sem, azaz

nem áll a talmudi forrásokban semmi, a mi a kiegészítő rendszer föltevésével ellenkeznék. Csak azt az egyet kell elismernünk, hogy a misna a hagyomány láncolatában nem sorol föl minden nemzedéket, hanem házagokat hagy közöttük. Ilyen eljárás nem újdonság a zsidó irodalomban, elég példa van rá a szentírásban foglalt genealógiákban. Hogy még a későbbi időben is divott ezen eljárás, mutatják azon genealógiák, melyek az evangéliumok élén vannak. Mondhatjuk tehát, hogy a kiegészítő rendszer föltevése mellett, a mi különben Azarja de Rossitól származik, eltűnnek a legzavaróbb nehézségek.

Ha a misna csakugyan házagosan közli a hagyomány láncolatát, akkor elenyészik azon nehézség is, hogy kevés személyre sok idő jut. A misnának láncolata szerint ugyanis a nemzedékek így következnek egymás után:

1. Jámbor Simeon,
2. Szókhó-beli Antigonosz,
3. Jósze ben Jóezer és Jósze ben Jochanan,
4. Józsua ben Perachja és Árbél-beli Nitthaj,
5. Júda ben Tabbaj és Simeon ben Sátach,
6. Semája és Abtaljon,
7. Hillel és Sammáj.

Jámbor Simeon, ha ugyanis I. Simeonról van szó, 292-ben halt meg. Innentől kezdve Hillelig hat generáció van. Minden generációra 30 évet számítva 180 évet nyerünk, most már 292-ből kiindulva, Hillel korszakára a 112. évet nyerjük évszámmnak, a mi pedig lehetetlen, mert legjobb tudásunk szerint és minden egyéb egybevágó adat alapján Hillel legalább is 100

évvel később élt. Szükséges tehát föltenni, hogy a misnának genealógiája nem folytonos, hanem hézagos. Ezt föl kell tennünk a nélkül, hogy a nagy gyülekezetet számításba vennénk, nem látjuk tehát be, miért ne tehetnénk ugyanazt magára a nagy gyülekezetre nézve.

A misnában mutatkozó ezen hézagosság arra indította a tudósokat, hogy idő tekintetében mindinkább lefelé menjenek, azaz, hogy Simeon és Hillel között kisebb legyen az időköz, a nagy gyülekezet tagjának nem I., hanem lehetőleg az ifjabb Simeonok egyikét, vagy a II. vagy a III. e nevű főpapot tekintik. A helyett, hogy a hézagosságot egyszerűen konstatálták volna, inkább eltérnek a hagyománytól és egészen más férfiakat hoznak be a lánczolatba. *Zunz* II. Simeont, *Löw Lipót* a III. vagyis a makkabæusi Simeont tartja a nagy gyülekezet utolsó tagjának. Ezzel azonban még csak megnehezítik a dolgot, mert minél lejjebb megyünk az időszámításban, annál érthetetlenebb lesz a görög források hallgatása ilyen tekintélyes testületről. És a hogy összeszorítják a lánczot lefelé és egymásba illesztik a lánczszemeket, ugyanazon mértékben meglazítják és szétszedik azt fölfelé. Ebből is látszik, hogy egy hagyományos jelenségnek a magyarázatánál legjobb magánál a hagyománynál maradni; elfogadjuk a hagyomány tudósítását a nagy gyülekezet tekintetében, fogadjuk tehát el arra nézve is, a mit nekünk Simeon személyéről mond.

Látjuk, hogy a probléma megoldásának kísérletei leginkább a kronológia körül forognak. Pedig a nagy gyülekezet nevéhez, mint már láttuk, más természetű kérdések is fűződnek, a melyeknek megoldása nem

kevésbé kíváncsi. Így azon kérdés, hogy kik a nagy gyülekezet férfiai és kik a *szóferim*, miért szűnt meg e gyülekezet, és honnan származik a különbség azon adatokban, melyek a gyülekezet tagjainak számát adják meg. Mindezen és még egyéb kérdésekre megkíséreljük a feleletadást a következőkben.

III.

A kronológia helyett a mi kutatásunk azon működésből indul ki, mely a nagy gyülekezet férfiainak tulajdoníttatik. Emberekről levén szó, méltóbb is, czélszerűbb is az ő működésükből kiindulni, a működés természetéből önkényt következik azon idő is, melyben a működés véghez ment. Azon adatok nyomán, melyek ránk jöttek, három irányt különböztetünk meg a nagy gyülekezet férfiainak működésében: a szentírás, a liturgia és a szóbeli tan körül.

A szentírásra nézve ezt olvassuk a talmudban (Bába bathra 15 a): «A nagy gyülekezet férfiai írták Ezékiélt, a tizenkét kis prófétát, Dánielt és Eszther könyvét; Ezra írta a róla elnevezett könyvet és a Krónikák könyvének lajstromát egészen odáig, a míg maga kerül sorra» (itt a kifejezés nem egészen világos). Ezra-Nehe-miás és a Krónikák könyvétől eltekintve a hagyomány a nagy gyülekezetre vezeti vissza mindazon szentírási könyveket, melyek a babyloni fogság után keletkeztek: Ezékiélt, a kis prófétákat (melyekhez tartoznak Haggaj, Zakhariás és Maleághi) és Eszter könyvét. A nagy gyülekezet elébb lévén említve mint Ezra, következik, hogy a nagy gyülekezetet nem Ezra vagy Nehemiás szervez-

ték, mint azt sok történeti munkában olvassuk, hanem a hagyomány úgy képzei, hogy Ezra és Nehemiás idejében már létezett a nagy gyülekezet. Létezett pedig az utolsó próféták óta; azaz a teljesen ismeretlen Maleákhit mellőzve, létezett Haggaj és Zakariás óta. Ezen két próféta Dárius perzsa király második évében működött, azaz körülbelül 520-ban; ezen időtájban épült föl a zerubábeli templom; mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy a *nagy gyülekezet egy időben keletkezett a második templommal*. A templomépítéssel kristályozódott meg a második zsidó állami élet; a rendezett viszonyok bizonyára rendes hatóságot is követeltek. Mi sem természetesebb, hogy ezen hatóságban benne voltak Haggaj és Zakhariás próféták is, és így igaza van a hagyománynak, midőn azt állítja, hogy a nagy gyülekezetnek próféta tagjai is voltak (Megilla 17 b). Ugyanezen hagyomány azt is állítja, hogy e gyülekezet 120 tagból állott; igazolt lévén a hagyománynak egyik pontja, igaznak kell tekintenünk annak másik pontját is. Ezen nagy gyülekezet alkalmasint jobbára papokból állott és ezekkel vitatkozik Haggaj próféta (II. fejezet, 11. v.). Ez az első halachikus vita, a mely azonban inkább csak szemléltető példa akar lenni, ahhoz, a mit a próféta nyomban rá kijelent. Ugyancsak halachikus kérdést olvasunk Zakhariás prófétánál is (VII, 3), még pedig kérdést, a melyet intéztek «a papokhoz, kik az Örökkévalónak a seregek urának házában voltak, és a prófétákhoz». A hagyományra támaszkodva, állíthatjuk, hogy a kérdést egy egész testülethez intézték. A testület papokból és prófétákból állott. Még pedig nem az ismert Haggaj és

Zachariás próféták ezek, hanem mások, ismeretlenek, esetleg többen. És a hagyománynak ennél fogva megint igaza van, midőn azt mondja, hogy ama testületben több próféta is ült. Azon kifejezés pedig, hogy az Örök-kévaló házában voltak, emlékeztet bennünket azon talmudi fölfogásra, hogy jogérvényesen csak úgy dönthetett a legfőbb zsidó törvényszék, ha az üléseit a templomnak u. n. márványtermében tartotta. Azért is mondtuk fönt, hogy a nagy gyülekezet egykorú lehet a templommal.

Hogy a nagy gyülekezet korábbi mint Ezra, kiderül még abból is, hogy a thórából való nyilvános fölolvasást, a melynek elrendelését a hagyomány szintén a nagy gyülekezetre vezeti vissza, más verzió szerint (Mechilta XV, 22) *a próféták és vénék* rendelték volna el. Figyelemre méltó, hogy erről a legrégibb írásmagyarázók (*dórsé resúmoth*) értesítenek bennünket. Nem csoda, ha ebből már a talmud következteti, hogy a thóra felolvasásának intézménye korábbi mint Ezra (Bába kama 82 a). Itt aztán megint azt is látjuk, hogy a nagy gyülekezetben próféták is ültek. A próféták mellett itt a *vének* vannak említve, oly kifejezés, melyre még hivatkozni fogunk.

A visszatérés és Ezra közé esik Púrim története. Hogy a nagy gyülekezet még ekkor is főnállott, mutatja azon hagyomány, hogy ők írták Eszther könyvét. Eszerint nem áll az, mintha a hagyomány csak egy emberöltői működést tulajdonítana a nagy gyülekezetnek. Ezen korszakból hiányoznak a kútforrások, a nagy gyülekezet működéséről sem hallunk új részleteket.

Hogy a hagyomány Ezrát is úgy képzei, mint a nagy

gyülekezet tagját, kiviláglik számos talmudi megjegyzésből. Ezra csak kiváló tagja lehetett ezen gyülekezetnek, melyet ott Palesztinában bizonyosan működésben talált; lehetséges, hogy Ezra el is homályosította ezen testületet, de azt megszüntetni bizonyára sem nem akarta, sem nem is tehetette. De azért fontos ügyekben ő is tanácskozott a nép vezető embereivel, mint azt világosan olvassuk Ezra könyvében, és nagyon valószínű, hogy azok épen tagjai voltak a nagy gyülekezetnek. Nehemiásra nézve ép úgy áll a dolog, sőt Nehemiást sokszor azonosítják a nagy gyülekezettel, a meny nyiben a Nehemiás könyvében mondottakról a talmud és midrás sokszor úgy beszélnek, hogy azokat a nagy gyülekezet férfiai mondták. Így p. o. Nehem. IX, 7 úgy van idézve, mintha a nagy gyülekezet férfiai mondták volna (Genes. rabba c. 78, 3).

Ezra és Nehemiás idejében a nagy gyülekezet férfiai bizonyára részt vettek az állami és politikai ügyekben is, mert hiszen egy részét azon munkának, melyről e könyvekben szó van, ő nékik kell tulajdonítani. A későbbi fejlődés hozta azt magával, hogy leginkább a szentírás körül kifejtett munkásságukról emlékeznek meg, mert azt becsülték akkor legtöbbre. A hagyományos irodalom a szentírás körül az írástudóknak (*szóferim*) tulajdonít hasonló munkásságot, mint a nagy gyülekezet férfiainak; mi sem természetesebb már most, hogy nem különbséget keresünk a nagy gyülekezet és a szóferim között, hanem épen erre támaszkodva *azonosítjuk* a két rendbeli csoportot, mert hát a nagy gyülekezet férfiai között bizonyára voltak olyanok is, akik munkásságuk határozott irányánál fogva rászolgál-

tak a szóferim névre. Már láttuk, hogy a nagy gyülekezet tagjait nevezték még más néven is, p. o. *vének*.

Arra nézve, hogy a nagy gyülekezet férfiai azonosak a vénékkel, azt gondoljuk, hogy döntő bizonyítékot lehet fölhozni. A midrás azt mondja, hogy midőn Hámán sorsot vetett, hogy mely hónapban irtsa ki a zsidóságot, az nem lehetet *sebát* (február) hónap, mivel e hónap védve volt a nagy gyülekezet férfiai által, midőn ők ugyanis megszüntették a Gibeabeli asszony történetének és Mikha bálványának gyalázatát (Megillath Taanith a vége felé; Eszther rabba III, 7 és párhuzamos helyek). A Gibeabéle és a Mikha-féle történetek, mint mindenki tudja, a birák idejében történtek, olyan időben, midőn a misna szerint is a *vének* álltak Izrael élén; *vének* és a nagy gyülekezet férfiai tehát egy és ugyanaz.

Erre nézve még egy bizonyíték. A misnában (Jadajim IV, 3) együtt említettnek *vének* és *próféták*. A próféták után a vezető férfiak a nagy gyülekezethez tartoztak, a vének tehát nem lehetnek mások mint e gyülekezet tagjai.

Ha pedig helyes az, hogy a nagy gyülekezet férfait más név alatt is fölismerhetjük, akkor érthető lesz előttünk az is, hogy a Nehem. 10. fejezetében említett notabilitásokat hogy értelmezheti a talmud a nagy gyülekezet férfiaira. Azon szám ugyanis, melyet a talmudban olvasunk (j. Megilla 70 d), mely szerint a nagy gyülekezet 85 tagból állott, nyilván e helyből folyt. A hagyomány e szerint nem állít két ellentétes, hanem két különböző dolgot mond, midőn majd 120, majd 85 tagra teszi a nagy gyülekezet férfiainak számát; 120 volt

Haggáj és Zakhariás idejében, 85 pedig Nehemiás idejében. Hogy honnan e csökkenés, azt természetesen nem tudjuk, de hiszen ilyen jelenségek akárhányszor is előfordulnak.

Azon fölismeréssel, hogy a *szóferim* is viszonyban vannak a nagy gyülekezettel, megérthetjük azon furcsának hangzó hagyományt is, hogy «a nagy gyülekezet férfiai 24 böjtöt tartottak a thóramásolók miatt» (Peszáchim 50 b). Kezdetben a szóferim bizonyára ugyanazok, mint a thóramásolók — a név is ugyanaz — a böjtöt tehát ezek a thóramásolók tartották — a kik egyszersmind a nagy gyülekezet férfiai is — nagy és szent munkájuk kezdetén; elég jellemző a 24-es szám, mert ennyi könyv van a szentírásban.

Áttérünk már most a nagy gyülekezet munkásságának egy másik irányára, a liturgiára. A liturgia különböző fajait a hagyomány *en bloc* a nagy gyülekezetnek tulajdonítja (Berachoth 33 a). Ha a dolog ilyen terjedelemben nem is felel meg a történeti igazságnak, de legalább a főimák, nevezetesen a *semóné eszré*, mindenestre már a nagy gyülekezet férfaitól valók. Most már az a nevezetes a dologban, hogy ugyancsak a *semóné eszré* szerzőiként említetteknek a korábbi bölcsek is (*chakhámim hárisónim*; régibb forrás alapján Jalkut, Királyok §. 182). Olyan név lép itt föl, mely csak a későbbi időben, a misna virágzása korában, válik uralkodóvá. Mi következik ebből? Nézetünk szerint az, hogy a nagy gyülekezet létezett és működött még olyan időben is, mely már közelebb esett a misna korához; a misna korabeli tudósok egyszerűen *chakhámim*, a nagy gyülekezet tudósai pedig *első chakhámim*. — Ugyan-

csak ez következik még más elnevezésből is. Sok ima az első szenteknek (*chaszídím harisónim*) tulajdonítatik (Midrás Zsolt. XVII, 4). Ezzel a kifejezéssel elérkeztünk a makkabæusok koráig, mert ezen korban szokták a hithű zsidókat *chaszídímnek* nevezni, megkülönböztetésül a hellenista zsidóktól. Megtaláltuk ennél fogva a nagy gyülekezet munkásságának nyomait egészen a makkabæus harcokig. A nagy gyülekezet tehát nem szűnt meg, csak más néven működött.

Már *Jost*, a jeles történetíró, kiemeli, hogy olyan név, mint *kenészeth ha-gedóla*, igen jellemző, eredeti és csak a régi korból való lehet. Az idők változnak és az ősi név nem tetszik többé. Valamint megváltozott a nagy gyülekezet tagjainak a száma, ugyan így és talán épen e miatt megváltozott a neve is. Lehet, hogy ezentul egyszerűen véneknek nevezték őket. A *vének* szó eléggé meg volt szentesítve az ősök példája által, úgy mint azt a biblia tanúsítja. Innen van az, hogy p. o. a chanukkával kapcsolatos intézményeket a véneknek tulajdonítják. Hogy e vének alatt egy határozott testületet kell gondolni, alig is szorul bizonyításra. Nagyobb bizonyosság kedvéért azonban mégis fölemlítjük, hogy e vének a misnában többször emittetnek (p. o. Jada-jim III, 5; IV, 2; Zebáchim I, 2) és mindig így: «a hetvenkét vén», a mi csak egy állandó testület lehet. Több jel arra mutat, hogy e testület már megvolt a makkabæusok idejében. Ugyanazon időből azonban még a nagy gyülekezet működését is kimutattuk. Két legmagasabb testület egymás mellett el nem képzelhető; a dolog tehát úgy áll, hogy a nagy gyülekezet testülete átment a vének testületébe; e testület előbb

120, majd 85, végre csak 72 tagot számlált. Lehetséges, hogy a görög biblia fordítás idejében a zsidók legfőbb hatósága már hetvenkéttagú volt.

A «vének» hetvenkéttagú testületétől a *szanhedrin* nevű testületig már csak egy rövidke lépés. Nem kellett egyéb hozzá, mint egy kis görögösködés; a zsidó elnevezés helyett lábra kapott a görög. Ilyen dolog észrevétlenül is megtörténhetik, és azért nincs semmi följegyzés arról, mint lett a nagy gyülekezetből egyszerre *szanhedrin*. Ez a kérdés is hozzá tartozik a problémához, de mint látjuk, igen egyszerűen megfejthető. — Ha még kellene valami bizonyíték arra, hogy a «vének» testületéből lett a *szanhedrin*, úgy ezt megadná a talmud, midőn ezt mondja: «*Véneid*, (Deuter. XXI, 2) ez a *szanhedrin*» (*Szanhedrin* 14 b).

Kimutatván az összefüggést nagy gyülekezet, vének és *szanhedrin* között, most már röviden fölemlíthetjük, hogy mindez elnevezések előfordúlnak a görög nyelvű forrásokban is; a συναγωγή μεγάλη igaz, csak egyszer (I. Makkab. XIV, 28), de annál többször πρεσβύτεροι és συνέδριον. Mi most már értjük, hogy lehet még a makkabæus Simeon idejében is «nagy gyülekezet»-ről szólni, mert szerintünk e gyülekezet nem szűnt meg, csak más nevet vett föl, és ünnepélyes alkalommal diszítette magát a régi névvel.

Ujabb összetételében, úgy látszik, a nagy gyülekezetből mindinkább kiszorult a papi elem, és azért tapasztalunk a működésében bizonyos papságellenes tendenciát. Ennek kimutatása azonban nem tartozik ide.

Hátra van még, hogy a nagy gyülekezetnek azon működéséről emlékezzünk meg, melyet a hagyományos

tan körül kifejtett. Oly időben, midőn a hagyományos tan úgyszólván életeleme volt a népnek, tulajdonképen magától értetődő, hogy a népnek legjelesbjei s vezetői szintén ez irányban haladnak, sőt föltehető, hogy egyenesen ők kezdték meg ezen irányt. Hiszen azon jelszó: «Képezzetek ki minél több tanítványt», eléggé mutatja, mily része van a nagy gyülekezetnek a talmudi irány fejlesztésében.

Ez így általánosságban nagyon természetes. De hogy fogjuk föl azon állítást, hogy a nagy gyülekezet formulázott egy olyan tételt, mely a misnában van (Szanhedrin 104 b)? Vagy plane midőn az mondatik, hogy a nagy gyülekezet teremtette meg a haláchát és agádát (j. Sekálim 48 c)? Nézetünk szerint ez csak úgy érthető, ha föltesszük, hogy a nagy gyülekezet bizonyos formában még a tannaiták korában is működött. Így illik azon elnevezés is, melylyel föntebb találkozunk, hogy ők az «első» *chakhámim*. A nagy gyülekezet tehát lassanként átment abba a testületbe, melyből a későbbi tudósok kerültek ki, a *cháberim* vagy a talmudisták testületébe. Tudjuk, hogy a későbbi szanhedrin ilyen talmudistákból állott. A nagy gyülekezet 120 tagu testületéből 85 tagú lett, majd a «vének» elnevezése alatt 72 tagu lesz, majd pedig szanhedrin lesz belőle, míg nem a talmudisták nagy testületében nyoma vész.

Így a nagy gyülekezetről szóló hagyomány, a helyett hogy megzavarná a történet menetét, ép ellenkezőleg, a történet folytonos haladását és természetes fejlődését állítja szemeink elé.

Budapest.

Dr. Krausz Sámuel.

LUZZATO EGY KIADATLAN LEVELE.

Luzzato Sámuel Dávidnak egy eddig nyomtatásban még meg nem jelent gyönyörű és érdekes héber levele van birtokomban, melyet érdekemben a nagy tudós és híres héber író majdnem egy félszázaddal ezelőtt intézett Schwab Lipóthoz, a pesti hitközség akkori nagyhírű főrabbiához.

1847. október havában ugyanis Páduába mentem azon czélból, hogy ott a Collegium rabbinicum-ban magamat rabbinak kiképezzem. Azt hittem, hogy Páduában is, mint nálunk a felsőbb tanintézetekben a megfelelő bizonyítvány alapján, vagy legfeljebb még a héber tárgyakból sikeresen kiállott vizsga után a felvétel megtörténik, hogy pedig miképen tartom fenn magamat, az tisztán az én dolgom leend.

Nekem ekkor már nyolcz gimnázium sikeres bevégzéséről volt bizonyítványom és a héber szaktudományokból kellő előképzettséggel bírtam. — Páduában azonban a papnövendékek mindnyájan egy konviktusban az intézetben laktak és élelmeztettek és ezért évenként 200 pengő forintot kellett volna fizetnem, mely összegnek még négy évre előre biztosítva is kellett volna lennie. A kollégiumba való fölvételem ezen harmadik előfeltételének megszerzésére nézve az volt a

tervem, hogy hazámba visszatérek és szülővárosom és más nagyobb intelligens községek előljáróságaihoz fogok folyamodni és ilyképen fogom a szükséges összeget megszerezni és biztosítani. Luzzato, kivel ezt megbeszéltem, e tervet helyeselte, a biztosítási módot elégségesnek nyilvánította és közreműködését a legnagyobb készséggel fel is ajánlotta. A vendéglőben 11 pengő forintra rúgó számlámat Luzzato közbenjárására a páduai hitközség kifizette és a nagy tudós ezenkívül egy névtelen jótevő részéről még négy darab öt frankost is adott utiköltségre. A legnagyobb támogatás azonban abból állott, hogy Schwab Lipót, pesti híres rabbi úrhoz az alábbi remek levelet intézte, melyet én nevezett főrabbi úrnak át is nyújtottam, de melyet ő nekem visszaadott azon czélra, hogy erre hivatkozva annál sikeresebben keresztülvihessem tervemet. Így maradt nálam e levél, melyet ezennel átadok a nyilvánosságnak.

Luzzato levele, melynek eredetijét a M.-Zs. Szemle XIV. évfolyamában találhatja az érdeklődő, magyar fordításban ekképen hangzik:

A kiváló rabbinak, a kitünő tudósnak, kiről közelben és távolban tudják, hogy jámborsággal tudást párosít, kinek bölcsessége egész Magyarhon számára élő forrás stb. stb. Schwab Lőb úrnak, Pest főrabbijának.

Bár eddig nem volt szerencsém, hogy veled, Főtisztelendő uram, leveleket váltsak, még sem vonakodom, téged soraimmal felkeresni, hogy közbenjárjak nálad jótékony ügyben a tóra és a tudomány tiszteletére. Eljött ugyanis hozzám Pillitz Báruk tanuló a magyarországi Veszprém városából ama szándékkal, hogy a városunkban létező collegium rabbinicumba belépjen. Felmutatta bizonyítványait, melyekből kitűnik, hogy a gimnáziumi osztályokat kitünően végezte és hogy a héber tanulmányokban is jelentékeny elő-

menetelt tanusított. Azon szándékkal jött ide, hogy leczke-adással fogja fentartani magát, mint a tanulók Németországban és az északi országokban. De ez itt lehetetlen, mert a mi kollégiumunk konviktus, és minden tanuló köteles benne lakni és benne étkezni. Mindezért évenként 300 vagy legalább 200 pengő forintot kell fizetni. A lombard-velencei községek vállaira súlyosodnak az összes terhek, a tanárok és az alkalmazottak fizetései és az e községekből származó diákok díjtalan ellátása. Ez okból nem fogadhatnak be ingyenes növendékeket, kik idegen országokból származnak, és az intézet kurátorai kénytelenek voltak a nevezett tanulót elutasítani.

Könnyű volna neki visszatérni hazájába és az orvosi pályára lépni, de úgy ő mint atyja Pillitz Jóab, ki városában dajján (rabbihelyettes), vágyakozik a tórára és azt mondja, hogy Isten segedelmével találni fog hazájában, nevezetesen a te székhelyeden, továbbá Pápán, hol tudós vőd a rabbi, Szegeden, Budán, Nagyváradon, Kanizsán és szülőföldjén Veszprémben jótékony férfiakat, kik minden üdvös ügyet és a tudományt előmozdítják. Ezek bizonyára készek lesznek őt kisebb-nagyobb évi összeggel támogatni, úgy hogy a szükséges évi 200 pengő forintot együttesen biztosítják számára négy éven át (három évi elmélet és egy évi gyakorlat kívántatik). Ily módon lehetővé tétetnék neki, hogy tanulmányait az intézeten befejezhesse, és hogy rabbi-diplomával ékesítve, visszatérhetne hazájába, a hol szent szolgálatot végezhetne hitrokonai üdvére.

Te reád, nagyrabecsült Uram, ki a magyar királyság fővárosában a zsidóság feje vagy és kinek szavát meghallják közelben és távolban, vár ennek a jámbor tettnek a megvalósítása. Elibéd terjesztem tehát a nevezett kitünő ifjú kérelmét az enyémmel egyetemben: kegyeskedjél rábeszélni országod adakozó és felvilágosodott férfiai és vedd rá őket, hogy ki-ki tehetsége szerint járuljon hozzá ezen nemes üggyhöz, hogy elérhesse e tanult ifjú kívánságát, mely egyszerűs mind az atyjáé is, a tóra és a tudomány hasznára, a hitrokonok előnyére és diszére.

Ha ezen szavaim és a te szavaid gyümölcsöt teremnek, a mint szivből kívánom, akkor minél előbb küldd a kétszáz forintot ide e címre: Signore Giacob Trieste, Direttore dell' Instituto rabinico. A következő három évben pedig

küldd mindig október hóban, mert az iskola itt novemberben nyílik meg és ha a nevezett ifjú jönne, mielőtt a 200 frt befizettetnék, akkor nem vehető fel a kollégiumba. Igaz, hogy az igazgatóságnak jogában áll ezt az összeget három részletben is elfogadni, négy-négy óra előre, de ez esetben évről-évre az egész összegért valamely ismert férfinak, ki a mi városaink egyikében lakik és nem távoli országban, kell kezességet vállalni az egész összegért. Ez okból legcélszerűbb az a mód, melyet ajánlottam, az egész összeg előleges beküldése. Ez esetben a kollégium tisztelettel és szeretettel fogja befogadni, a mint már felvett egyet Brody városából, Ehrenreich Mózes, és egy másikat Lembergől, a kitűnő növendéket Igel Eliát, kikért atyjuk évenként 200 forintot fizetett.

És most az Isten áldjon meg téged, házad népét és mindegedet, vődet, a pápai rabbit stb. stb.

Szolgád és tisztelőd

Pádua, 1847. október 20.

Luzzato Sámuel Dávid.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a levél végén említett két növendék közül az egyik — Ehrenreich Mózes — még most is él, mint a római hitközségnek csak tavaly nyugalomba vonult rabbija, a páduai Collegium rabbinicumból kikerült rabbik közül talán az utolsó még életben levő; a másik pedig, Igel Éliás, néhány évvel ezelőtt meghalt Csernovitzban, mint az ottani hitközségnek sok éven át áldásosan működött rabbija. Végre emlitem, hogy Schwab Lipót veje, kinek Luzzato üdvözlétét küldte, nem más mint Löw Lipót, 1847-ben pápai, később szegedi rabbi.

Veszprém.

Dr. Pillitz Benő.

EZER ÉV.

A lefolyt ezredéves ünnepségek alatt vajmi gyakran idézhették a Zsoltár (90, 4) e versét: «Mert ezer év a te szemeidben olyan, mint a tegnapi nap!» — E szerint a vers szerint ezer év ugyan nem valami nagy idő az örökkévaló Isten szemeiben; de annál nagyobb — és ezt fejezi ki már maga a zsoltár — az ember szemei előtt, sőt még egy nemzet életében és történetében is, de sőt még az emberiség *jövendőjében* is.

Tudvalevő dolog, ugyanis, hogy az őskeresztény egyházban, kezdve az I. század végétől egészen a III. század elejéig, az a hit volt általánosan elfogadva és elterjedve, hogy a földre visszatérő Krisztus itt a földön fog az ő szentjeivel — föltámadott igaz hívőivel és vértanuival — együtt *ezer évig* uralkodni és csak ezután az ezeréves és fölötte boldogságos földi krisztusi birodalom után, a melynek végén a Sátán ismét fölszabadul, hogy ezen birodalom ellen harczoljon, de újra és most már végképen és mindenkorra lesujtatik, fog bekövetkezni a megújhodott égben és földön leendő üdvösség végtelen korszaka, örökkévalósága. Tudva-
való továbbá, hasonlóan, hogy ez a hit később is, dacára számottevő oldalról való megtámadtatásának (különösen *Origenes* által), az egyházban mégis még

mindig hol uralkodó volt, hol pedig egyesek által, kik hozzá makacsul ragaszkodtak, hévvel védelmeztetett. Valamint ismereteseek azon sajátságos, rajongással teljes, de nem ritkán igen zajos s igen végzetes mozgalmak is, miket ez a hiedelem különösen a Kr. szül. utáni első évezred fordulójának idején, újabban pedig a reformáció folytán előidézett.

Ámde a chiliazmusnak ezen hitét, úgy látszik, egyenesen az a zsoltári vers szülte, mely szerint «ezer év az Isten előtt annyi mint egy nap».

Az új-testamentomban egyedül az *Apokalypsis* (János Jelenése) az, mely erről az ezeréves krisztusi birodalomról szól, még pedig ekképen: «És láték egy angyalt leszállani mennyből... És megfogá a sárkányt, ama régi kigyót, ki az ördög és a Sátán, és megköté azt a lánczczal *ezer esztendeig*... És láték székeket és leülének azokra és adaték nékiek ítélletételre való hatalom. És látám azoknak is lelkeket, a kiknek fejeket vették a Jézus felől való bizonyság tételért... és élnek és uralkodnak a Krisztussal *ezer esztendeig*. Boldog és szent, a kinek része vagyon ez első feltámadásban; mert ezeken nincs hatalma a második halálnak; hanem lesznek az Istennek és Krisztusnak papjai és uralkodnak ő vele *ezer esztendeig*. És mikor eltelnek az *ezer esztendő*k, a Sátán eloldatik az ő fogságából, stb.» (XX. 1., 2., 4., 6—8). Ezen alapszik tehát az egész hit, a mennyiben az az egyházban általánosan érvényre jutott. Már pedig a Jelenésnek *zsidó-keresztény* eredete szinte kétségtelen. Azonfölül pedig a szerzője annak mindvégig annyira *írástudó*, hogy már ebből is következtethetjük, hogy eme kiszámításnak

csakis valamely szentirási — ó-testamentomi — hely s annak megfelelő értelmezése szolgálhatott alapul.

Ez pedig nem lehetett más, mint első sorban a szóban lévő zsoltárvers, a melyet p. *Péter* apostol II. levele (III., 8.) is jól ismer.

Kétféleképen állhatott elő ennek alapján a krisztusi (messiási) uralom időtartamának ezer évben való megállapítása. Először úgy, hogy föltétetett, hogy e világnak, megfelelően a teremtés hat napjának, valaminthoz annak, hogy (az Istennél) egy nap annyi mint ezer év, éppen hatezer évig kell fönmaradnia, míg bekövetkezik az ő nagy *szombatja*, azaz az első szombatnak, a teremtés hetedik napjának megfelelő s így tehát szintén egy évezredig terjedő messiási korszak. (Így egész világosan a II. század első felében élt *Barabás*, az «apostolok tanítványának» levelében, 15. fej.) Másodszor úgy, hogy a zsoltár-féle «ezeréves nap» valamelyik más oly szentirási helylyel hozatott kapcsolatba, a hol a jövődő megváltásról s annak nagy *napjáról* van szó; p. o. Jezs. 2., 11: «És fölmagasztaltatik az Ur egyedül ama napon», vagy Jezs. 63., 4: «Mert a bosszúállásnak egy napja vagyon az én szívemben és az enyimek megszabadításának esztendeje eljött».

A számítás mind e két módját pedig, s így tehát természetesen magát az ezeréves messiási birodalmat is megtaláljuk a talmudban. Az elsőt: Szanhedrin 97, (v. ö. ugyanott 92 b.), a névtelen s igen réginek látszó Barajthában; a másodikat: Midr. Sóchér tób, zsolt. 90; Jalkút, 806. p., zsoltár 72., 17. és párh., R. Eliezer b. R. Jósze ha-Gelili (150 körül), ill. R. Eliezer b. Hyrkanos (100 körül).

Az apokalypszis maga pedig, úgy a mint ma előttünk fekszik, alig láthatott napvilágot 90—96 előtt (L. Weizsäcker, Das apostolische Zeitalter, 510. és 518. k. l.)

Hogy a talmudi írók a maguk számítását nem ez utóbbiból vehették, hanem hogy ellenkezőleg, ez követett olyan nyomokat, olyan hagyományokat, a melyeknek amazokra is már elődöktől vett örökségként átszállottak, tehát világos. Bizonyítja ezt különben, minden egyébtől eltekintve, már az a körülmény is, hogy ott, a talmudban, az ezeréves messiási birodalom mellett még egy *negyven éves, négyszáz éves, hatszáz éves, kétezereves* s még több kisebb-nagyobb időtartamú messiási birodalmakra is találunk, melyekre egykorú s egy-két századdal később írt mesterek különféle számítások útján eljutottak. Nevezetes ezek közt különösen a kétezereves, mivelhogy azt R. Jósua b. Chananja (a fenti Eliezer b. Hyrkanos kortársa) tanítja, — szintén a zsoltári ezeréves nap alapján, de Zsolt. 90., 15-re alkalmazva. Továbbá a négyszázéves, megfelelőleg az annyi ideig tartott egyiptomi szolgaságnak, mivel ezt az ó- és középkori egyházban rendkívül nagy tekintélyben állott *Ezdrás-prófétában* (az u. n. IV. Ezdrás — 81—96 körül; l. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes stb., 458 és 656. k. l.) is találjuk.

A zsidóságban mindazonáltal sem az egyik, sem a másik nézet nem vált sohasem dogmává. A mint hogy itt, a zsidó vallás természeténél, jellegénél és történelmi fejlődésénél fogva, az eschatológiához tartozó kérdésekben — egy-két főtételen kívül — semmilyen részleges tantétel nem válhatott egykönnyen uralkodó

véleménynyé vagy épen dogmává. A zsidó vallás ugyanis a hit dolgában, ismét egynehány alapelven kívül, a gondolkodásnak sőt a szabad gondolkodásnak is, mindig nagy tért engedett. — Ezenfölül a zsidó vallásnak mindenha csak az Egy-Szentírás volt és maradt egyetlen alapja és kútfeje, a mely Szentírás pedig a végső jövőendőben történendőkről többnyire csak a legnagyobb általánosságban szól. Ellenben a keresztény egyházban az Apokalypsziis tekintélye elegendő volt arra, hogy az általa ezer évben megállapított krisztusi birodalom iránti hit dogmakép elfogadtassék s minden egyéb számítás teljesen háttérbe szoríttassék.

Vajjon gondolt-e a nagy időket látott patmosi próféta arra, hogy ezer év oly szép idő, hogy még a messiás is beérheti annyival, hogy annyi idő alatt még az emberiség is kifejlődhetik annyira a Krisztus vezetése alatt, hogy akkor aztán az «új ég» meg az «új föld» hajnala bátran földerenghet? Nem tudjuk. Sőt nem is valószínű. De a magyar nemzet azért joggal örvendhetett, hogy a maga első ezredévének végéig — no meg a másodiknak küszöbéig — szerencsésen elérkezett. Mert ezer év az örökkévaló Isten szemeiben is annyi, mint egy egész nap.

Temesvár.

Dr. Löwy Mór.

AZ ORTHODOXIA KÜZDELMEIBŐL A ZSIDÓSÁG MULTJÁBAN.

A vallás szertartásai és külső formái rejtik magukban a hitnek eszméit, épen úgy, mint a hogy magukba zárják a szavak a fogalmakat. Nincs beszéd szavak nélkül, és épen így nem képzelhető positiv vallás formák és szertartások nélkül. Ki ezek jelentőségét a zsidó vallás keretében kicsinyli, az nem értette meg e vallás szellemét, az bizonyára nem ismeri vallásunk fejlődésének történetét.

Sajátságos jelenség az a zsidó vallás történetében, hogy épen ama nagy férfiak, kik a vallás eszméi és tanainak legtisztább kifejezői voltak, legbelsőbb ragaszkodással viseltetnek a formák iránt. Középkori vallásbölcsezetünk legkimagaslóbb műve, a *«More nebulhim»* és vallási szertartásaink legkiválóbb kodexe, a *Misne Tóra*, ugyanazon férfiúnak, Majmuninak munkája.

Az eszme, mely a külső formában benne rejlik, jelentőséget, szentséget nyújt annak, azért tiszteljük és vigyázva őrizzük a vallás szertartásait, ragaszkodunk hozzájuk és bizonyára méltán; csak akkor tévedünk, ha azt hisszük, *hogy a külső forma épen olyan örök és változhatatlan, mint maga az eszme.* A forma csak magában rejti ezt, de nem uralkodik felette. Az úr, a

parancsoló az eszme marad, mely, ha a korszellem megkivánja, időközönként összetöri külső hüvelyét, vagy pedig a felekezet vallásos életének tényleges szükségletéhez képest átalakítja azt.

Ilyenkor aztán rendszerint kétségbeesett siráncokzás támad az összetört hüvely körül, az orthodoxia nagy lármával tiltakozódik, de ez csak addig tart, míg maga is rájön, hogy a hüvelyből kiszállott az eszme és közben új formát öltött. Az orthodoxia tiltakozása azután mindig csendesebb és csendesebb lesz s rövid idő múlva az új formát, mely ellen előbb oly szenvedélyesen tiltakozott, kegyeibe fogadja és épen oly szeretettel és ragaszkodással őrzi azt, mint egykor a régít.

Az orthodoxia ilyenemű küzdelmeire és e küzdelmeknek föntvázolt lefolyására óhajtok a következőkben néhány jellemző példát fölmutatni, melyeket vallásunk történetéből meríték.

«Semmi sem új a nap alatt.» A szentírásnak ezen, talán legtöbbet idézett verse, megfordítva is igaz: Valamikor új volt a legrégibb is.

A minek ma évszázados vagy évezredes mult adja meg jelentőségét, az egykor keletkezőben volt és ugyan az a szellemi irányzat, mely ma a legkiválóbb kegyelettel őrzi azt, mely ma a legnagyobb lelkesedéssel és kitartással küzd mellette, az akkor a legelkeseredettebb küzdelmet folytatta annak befogadása ellen.

Olyan heves talán sohasem volt a zsidó orthodoxia küzdelme, mint mikor a zsidó vallás mai iránya kelet-

kezett, midőn a próféták hitéből a rabbinismus, Izraél vallásából a judaismus kezdett alakulni.

A régi forma kedvéért vallásunk *legmagasztosabb eszméivel* szállottak akkor harcba az orthodoxok, kik sajátos módon, épen úgy mint napjainkban, magukat «igazhitűeknek (Czaddikim-Czaddukim), a másik pártot «a zsidóságtól elvált felekezetnek» (perúsím) nevezték.

Nem újak voltak az eszmék, melyek ellen a czaddukim, a régi irányzat hívei harcba szálltak, mert új eszmék a hitben nem keletkeznek soha, hanem a vallás örök eszméi közül egyesek a korszellem és a zsidóság társadalmi viszonyai folytán időnként előtérbe nyomulnak és ők dominálják korukat.

A főbb eszmék, melyek e korban régi formáikat összetörvén, újjászülettek, a következők voltak: A nagyok és hatalmasok, papok és főurak, — ezek voltak a czaddukéus irány követői — azért még nem a legjobbak, mert Isten e földön a legtöbb jót nekik adja, hanem létezik e világon kívül *túlvilági élet* is, hol cselekedeteinkért a valódi jutalmat és büntetést elnyerjük. Habár a tóra különbséget állít föl a papok és Izraél többi fiai között, azért — ez volt a másik fő elv — a születés még nem érdem. *Minden ember annyit ér, a mennyi istenismeret van benne.* «A törvénytelen magzat, ki a szent tannal foglalkozik, előbbvaló, mint a tudatlan főpap.» Végre pedig — ez volt a harmadik főeszmé — az írásban adott örökké szent és változatlan tórán kívül létezik még egy *szóbeli tan* is, vagy más szóval létezik *fejlődés* a vallás terén, mely számol a korral és a vallásos élet mindenkori szükségleteivel.

Ezért az új irány hívei számos könnyítést hoztak be a vallásos parancsok gyakorlatában ott, hol a megélhetési viszonyok azt követelték. Így az *érúbot*, melyet különben Salamon királyra vezettek vissza, a *prosbult*, melylyel Hillél a hitelviszonyokon óriásit lendített, valamint a *fogadalmak alól való fölmentést*, melyről nyíltan bevallották, hogy az oly reform, melyre a tórában még támasztó pontot sem lehet találni.

Pár évszázadon keresztül a legnagyobb elkeseredéssel folyt a küzdelem, mert a czaddukeusok részéről nem csupán az elvek, hanem a hatalmi érvek harcza is volt, mígnem a czaddukeismus lassankint magától megszűnt és az orthodox irányzat a farizeusokhoz, pontosabban a rabbinismushoz szegődött át és azok tanításait, e tanítások tárházát, a *talmudot* őrizte most a legmesszebb menő ovatossággal minden további változtatástól.

Az *ima-istentiszteletet*, mely tisztán rabbinikus intézmény volt, nem csupán a legnagyobb pontossággal betartották, de semmi áron nem akarták megengedni, hogy az istentiszteletnek a talmud által megállapított alkotórészein a legkisebb változás vagy bővítés történjék. Már pedig az emberi kebel, melyet eltölt az Istenhez való fölemelkedésnek vágya, nem engedi magát békóba verni. A talmud utáni korban is akadtak nagy számmal költői lelkek Izraélben, kiket vallásos érzelmeik arra buzdítottak, hogy önalkotta énekekben magasztalják Izraél Istenét.

Az orthodox irányzat azonban semmi áron nem akarta megengedni, hogy ezen új vallásos költemények (*pijuntim-pajtan-poeta*) a nyilvános istentiszteletbe bebocsájk-

tassanak. Hivatkozott és pedig teljes joggal a talmud határozott kijelentéseire (Berákhót 34 a.), melyek a megállapított imáknak ily nemű kibővítését, illetve azok közé való betoldást (hafsza) a legvilágosabban tiltják.

Évszázadokon át olyan harc folyt a pijutim ellen, akárcsak ma a magyar nyelvű prédikáció ellen. Az orthodoxabb irányú Franciaországban semmiféle pijutot sem akartak megtérni a rabbik, de úgy látszik a hivek nem sokat törődtek a tiltakozással. A nép tódult oda, hol ily vallásos költeményeket hallhatott. Egy-egy hirnevesebb pajtán előadása zsufolásig megtölté az imaházat és épen azért a hitközségek versenyeztek bírásaért.

Majd aztán lassankint szünni kezdett a harc. Az idők folytában már a conservatívabb rabbik is együtt mondják a pijutokat a hivekkel, sőt maguk is írnak több-kevesebb költői lendülettel zsinagógai énekeket. Ma pedig — midőn az egykor korszerű intézmény bizony már nem korszerű — épen az orthodoxia ragaszkodik rendületlen hűséggel a pijutimhoz és háresisnek tartja eltörlésüket.

Nem szabad azonban föltételeznünk, hogy a tudósokat a pajtánim elleni harcban érdek vagy épen kenyér-irigység vezette. A rabbi állás ezen időtájt nem fizetéses, hanem csupán tiszteletbeli hivatal volt, mert a talmud a leghatározottabban rendeli, hogy a rabbi tanításaért pénzt ne fogadjon el (Nedárim 37. a.) A tóra tudománya közbirtok volt, melyhez a legkülönbözőbb foglalkozású és keresetű embereknek egyenlő joguk volt és a rabbi címet az viselte, ki köztük legtöbbet tudott.

Majd a XII. század végén Majmuni hevesen kikel azok ellen, kik a rabbi állásért fizetést fogadnak el.

De idővel a talmud ezen intézkedése korántsem azt eredményezte, a mi célja volt, hogy t. i. a rabbi állás tekintélyben emelkedjék és a tóratudomány terjedjen, hanem annak épen ellenkezőjét idézte elő.

A XIII. és XIV-ik században rohamosan sülyedt a tóra tanulmányozása, a rabbi állások pedig tudatlanok és avatatlanok kezeire kerültek. E bajokon segítendő, Rabbi Méir ha Lévi bécsi rabbi behozta a rabbi-képesítést, vagyis azon intézményt, hogy rabbi állást csak az foglalhat el, ki illetékes helyről a «mórénu» czímet megnyeri.

Mihelyt az állás képesítéshez lett kötve, csak időkérdés volt, hogy az díjazott állássá váljék. Egy darabig még folynak a tiltakozások és akadnak az elvhűek között, kik vonakodnak fizetést elfogadni. Maga R. Méir inkább házasságközvetítés által igyekszik élelmét megkeresni, R. Iszerlein pedig az egyeseknek végzett funkciókért fogad el díjazást, habár maga is megvallja, hogy ez már csak kibuvó. Kortársuk azonban, R. Simon ben Czemach Duran, Algir főrabbi, habár szükségesnek tartja még magát e tette miatt mentetgetni, de már elfogadja állásáért a díjazást. A XV-ik század óta kivétel nélkül díjazzák már a rabbikat, mely intézkedéshez ma az orthodoxok rendíthetetlenül ragaszkodnak, de a «neolog»-ok is.

Annyi bizonyos, hogy ennek folytán a hitközségek pénzbeli kiadásai jelentékenyen szaporodtak és égető szükség volt, hogy a közpénztár új jövedelmekhez jusson. Ezért nagyon szívesen vették, ha valaki a nyilván-

nos istentiszteletnél a tóra-fölolvasás alkalmával a chazzán által elmondott áldó-imáért (mi-sebbérakh) adományt ajánlott föl a közpénztárnak. Csakhogy erre nézve nagy vallásos akadály forgott fennt. A talmud (Sabbat 150 a.) azt következteti Ezsajás 58. f. 13-ik verséből, hogy anyagi dolgokkal, vagy épen pénzzel nem csak foglalkozni, de arról még beszélni sem szabad szombat napon. Ezért a kiválóbb rabbik erélyesen tiltakoztak ezen szombati adományozás ellen. Az Ór Zárúa hirneves szerzője, R. Izsák, tekintve, hogy mégis jótékony czélról van szó, annyit hajlandó megengedni, hogy az adományozó rendelhet mi-sebberakhot, de az adományozandó összeget számokban kifejezni nem szabad. Ez a mód azonban nem vált be, miért is a hitközségek, minden tiltakozás ellenére, a legnagyobb készséggel megengedték szombat és ünnepnapon a határozott összegekben való adományozást, sőt, megizlelvén a tiltott gyümölcsöt, arra a gondolatra jöttek, hogy a tóra-fölolvasásból még más jövedelmi forrást is csinálnak oly módon, hogy elárverezik a *miczvá*-kat, illetve a tórához való fölmenetel jogát.

A rabbik részéről hatalmas tiltakozás támadt a szombat ily módon való megszenteltségtelenítése ellen, de hasztalan, a hitközségek tovább licitáltak. Végre az osztrák orthodox rabbik (chaszidé österreich) hajlandóknak mutatkoztak megengedni a miczvák elárverezését, de csak azon feltétel alatt, hogy az összes árverezők az általok megígért legmagasabb összeget azon esetben is tartoznak megfizetni, ha nem rajtuk maradt is a miczva. (Lásd Mágén Abr., Órach chajim 306., 6. §.) Ez ellen hitközségek előjáróinak nem igen lett volna

kifogásuk, de ez meg a hiveknek nem volt inyére. Így azután a közönséges árverezés tovább terjedt és a rab-
bik — egyebet nem tehetvén — igyekeztek a már meg-
honosodott minhágot tőlük telhetőleg igazolni és abba
belenyugodni. Ma már e diszes szokás leginkább a kon-
servatívabb községek privilegiuma.

Korántsem czélom — de nem is tehetném ez alkalom-
mal — kimeríteni vallástörténelmünk összes példáit
arra nézve, hogy az orthodoxia idők multával a leg-
nagyobb szeretettel öleli keblére azt az intézményt,
mely ellen kezdetben a legelkeseredettebben küzd, csu-
pán a legújabb korból óhajtok még egyetlen példát
fölhozni.

Azt hiszem nem tévedek, ha a mai orthodoxia küz-
delmeinek kiindulási pontjául a Mendelssohn-féle moz-
galmakat veszem föl. A Mendelssohn-féle bibliafordítás
el lett ítélve az orthodoxia részéről és a «Biur»-ral
együtt kiátkozva; 1886-ban, száz évvel Mendelssohn
halála után, Németország megemlékezett nagy fiáról,
szobrot állított neki és az egész nemzet ünnepelte a
mult század egyik kimagasló nemes gondolkodóját.
Az ünnepélyből természetesen kivette részét a német
zsidóság is, de kik abban legelől akartak járni, kik leg-
jobban verték a mellüket, azok németországi orthodox
hitrokonaink voltak.

Nem új, eddig ismeretlen történelmi folyamat az,
melyet a föntiekben a zsidó vallás történetéből merített
példákon kimutattam szemmeláthatólag, hanem azért

bizonyos körök még sem akarják azt beismerni. De hát nem is azok számára irtam.

Ki is akarná gyöngíteni a vallásos konzervativismust, melynek minden felekezet életében kiváló, sőt legelső rangú fontossága van!?

De hátha a konzervativismus még akkor is küzd a formáért, midőn abban már semmi tartalom nincs többé, ha magával az eszmével száll harczba az üres forma kedvéért? Nem baj az sem, nagy kárt, mint láttuk, úgy sem tehet.

Az eszmét lenyügözni, a vallás fejlődését megakadályozni nem képesek sem a szellemi törpék tömegei, sem egyes szellemi óriások. A második században a «szent» *rabbi Jehúda* utját akarta állani a további fejlődésnek az által, hogy a *Misnát* lezárta s alig pár száz év múlva kimondották, hogy a misna jámbor zsidóra nézve nem lehet irányadó a vallásos gyakorlatban. Egy ezer év multán a «nagy rabbi» *Móse, Majmun fia*, akarta nagy munkájában örök időkre megrögzíteni a vallás formáit, s pár száz év múlva munkája a mindennapi gyakorlat czéljára már elégtelennek bizonyult, mert a forma «elszárad, mint a fű, elhervad, mint a virág, de az eszme, Isten szava, az örökké fönmarad».

Abony.

Dr. Vajda Béla.

NÓA MÁMORA.

Genesis IX. fejezet 20—27. vers.

Noé igazságos, tökéletes férfiú volt
nemzedékében.

Virág, gyümölcs együtt ringott az ágon
Nagy őszelő ünnep volt a világon.
Az ég s föld izzó csókban forrtak egybe,
Kéj s mámor áradt rónán, rengetegbe.
Csak Nóa fázott, lelke súlyos gondok
Borongó bú-bajába összeomlott.
Hisz napról-napra, mint aggsága nő,
Úgy érzi testiből röppen a hő,
S mig szerte minden izzik, lángban áll,
Lassan, lassan dermeszti a halál.

. . . «Minden virul, az üde föld s a menny
Egymásra omlanak szerelmesen,
S ez élvezeteg világban, óh mi rémség,
Mért egymagam, a kit lesujt a vénség?
Oh Istenem, mily szomorú e lét,
Ha elmulása ily sivár sötét!
Erény és bűn nem-é mindegyre megy,
Hisz egygyé dermeszti e rút hideg!»
«Lám, a midőn a fának lombja hull,
Tar ágain már titkos rügy virul.

S törzsébe lenn elrejtve ég a tűz,
Halált és létet mely egymásba fűz.
Mért csak az embersors ily mostoha ?
Kiált fel bánatában most Nóa,
S hogy veheted Isten, tőlem zokon,
Ha reszketeg szóval panaszkodom :
Óh esdve kérlek, hogy egy perczre még
Add vissza ifju életem tűzét !»

S ki agg e földön így volt egymagában,
A vizözönbeli feltámadásban,
Nóa im hirtelen, csodásan érzi,
Hogy panaszát lombrázó szél kíséri.
Mint égi szózat, rája zúg az erdő,
A domboldal, a dús gerezdet termő,
Bogyót, gyümölcsöt hullajt fa, bokor,
S le porba hull, mi porladó, mi por :
Szines szírom, piros-pozsgás gyümölcs.
Mély szánalommal látja ezt a bölcs.
Mikéntha eltemetné hamvvederbe,
Nagy résztvevőn sajtárba, házi szerbe
Gyűjt hullott szirmot, fűrtöt és gerezdet,
Árván szülőág szélnek mit eresztett.
Ne még ! ne rothadjon, enyészszzen porba,
Mi még imént virult cserjén, bokorba.
Rá lángolón hadd süssön még a nap.
S harmadnap csoda történt virradat.

A nap hevétől hullt gyümölcs s gerezd
Biborbogyója erjedésre kezd.
Forr a nedü, miként pataknak habja

S oly ingerlő mézédes forgatagja.
Oly illatos, a vért felforraló,
Az ajkat, száját, inyt csiklandozó;
A bölcs Nóát is ingere ragadja,
Vaj milyen ize, milyen a zamatja?
Ah isteni! Ez, ez volt teste vágya!
Káprázik? megjő teste ifjusága.
Az ujhodó élet e habzó mámor,
A mit most szürcsöl az agyagkupából.
A vesztett kéjek visszaszerzett mása,
Az aggott test felgyuladott parázsa,
Az égnek-földnek szent ölelkezése,
Panaszlatának megbocsájtott vétke,
Urának, Istenének fogadalma:
A rombolásnak nem lesz több hatalma;
Tél és tavasz nem szűnnek meg soha:
Gyönyörrel issza a nedüt Nóa.

Mámmoros üdvbe hevül a keble,
Visszakerül az elveszett kedve.
Valamelyes nagy titka a létnek
Tölti be lelkét. Ez az ígézet
Istenibb, mint a földnek a kéje,
Csillagos immár gondjai éje;
Lüktet a vére, ifju im ujra,
Feszül a szíve idege, hurja;
Nem is a föld már, a hol most eszmél,
Fejtve előtte, mind a mi rejtély:
Im, ha lehúll a fürt, a hullása
Mennyei üdvök felfakadása.
Minden oly rózsás, minden oly égi,

Már nem is földi, hanem eszményi!
Rózsa ha fonnyad, levél ha sárgul,
Fürt ha megerjed, gyümöleshullásbul
Ujra feltámad a haló élet;
Ő a haláltól dehogy is félhet!

S Nóa, a böles, első szent mámorában
Álomba sülyedt lombos sátorában.
S im harmadnapja támadt most a szél,
A lombokhoz mind zúgóbban beszél,
S mint elkésett visszhangja egy panasznak,
Moraja kél viharos zivatarnak.

Sikong az erdő. Dörg az ég. Ropognak
Az omló törzsek, villámok lobognak.
Pusztítva dül az orkán, mintha újra
A nagy világ egy vizözönbe fúlna.
Az agg szántóvető, ha ébren volna,
Kéményit látná omlani halomba.
Kazlát, gyümölcsét szórja szét a szélvész,
Meghalhat éhen, hogy most rá a tél néz.
Szitkok között im ott rohan ki Cham,
Az ég felé mutatva gúnyosan:
«No lám, szavát betartja most az úr,
No bizzatok csak benne jámborul;
Te Sém, te Jáfet, renyhe botorok,
Mit esztek majd, ha gyomrotok korog?
Ez az ígélet: nincs több pusztulás!
No lám, mily átkozott felfordulás!
Mondtam, addig világ csak e világ,
A mig nekem virul minden virág,

Nem Isten tart fenn, ő csak sujt bennünket
S ha dolgozunk, daczolva vélünk, büntet.
Ki jó, erényes, az mind ostoba,
Minden gabnánk, termésünk most oda» !

Cham átka dörg, majd visszazeng az ég,
Villámba gyujtva felhő sűrűjét
De Sém, Jafet nem hallják, durva vád
Mint kél Cham ajkán, csak az agg apát
Indulnak felkeresni ; oh hogy féltik,
Hallják egymásnak rémült szivverésit.
Lecsap a villám fákat lángra gyújtva
S a távolból kaczag most Chamnak gúnyja :
«Ne félj Jáfet, ne reszkess bárgyu Sem,
Megleltem őt, itt fekszik meztelen» !

Három fia a mámoros Noának,
Kiktől az összes népek származának,
Most együtt álltak sátora előtt ;
Cham egyre szitkozódott, mint előbb :
«Te volnál böles apám, te pöre agg ?
Ki Istenednek csak játéka vagy ?
Ki alszol, míg az úr dühében tombol,
S mit nehezen arattál, összerombol ? »

Cham így szidta volt az ég urát.
Mig Sem, Jáfet a báránybőr gunyát —
Egy gondolatra jutva mind a ketten,
A mint ott álltak némára meredten —
Háttal fordulva loppal adják rája,
A mámorában felfedett Nóara.

Az isteni szikra az embervérben
Gyújtá biborra arczuk — a szemérem.
S míg Noa azt hitte, a mennybe jár,
A földi gyönyöröknek rabja már. —

Villámok közt nyugodni tér a nap,
És mámorából ébredéz az agg.
Csak azt látja, Sem Jáfet arcza halvány,
És elbeszéli, mit szólott Cham balgán.

«Oh bölcs apánk, ha Isten rosszra tör,
Ha földi életünkben meggyötör,
Ha pusztulásunkban telik a kedve,
S az új özönt rettegjük egyre, egyre:
Mi hát a célja, mondd meg, itt e létnek,
Ha mind igaz, mint Chamnak gúnyja értett».

A bölcs most sátorából im kilép,
S magasra tartja agyagserlegét:
«Isten velem im új frigyét kötött,
És itt lakott volt sátorom fölött.
E bíbor nedv, a melynek habja forr,
Kegyelme újabb záloga: a bor.
Isten irgalmas és nem mostoha,
Halljátok mit mond, jósol most Nóa!»

«Te élvekte, gyönyörbe sülyedt Cham,
Te rajtad földi rögnék átka van!
Lelkedben nincsen semmi menneei,
A szenvedélyekkel megküzdeni,
Te meg nem érted célját itt e létnek,

Te örök rabja minden földi élvnek.
S a nép is, melynek majdan apja lesz,
Gyönyörtől, élvől pusztul el, kivész.
Szolgálnod kell Semet és Jáfetet,
Mint a kiket eszményibb cél vezet,
Mert e földön minden csalóka, ál,
Csak egy örök, és az az ideál!
Itt ösmertem meg édes mámoromban,
Ott benn lüktet az élvben, mint a borban,
S e földön itt azért élünk csupán,
Hogy sovároгjunk eszmények után.
S e lelki mámor földre szállott mása,
E gyöngyöző nedv mámoros varázsa.»

Mig Nóa így szólt, fönn az égen,
A felhők foszladoztak lassan, szépen.
A zivatar elült, a rombolásra
Aranyderűt szőtt húnjó napsugára.
S keleten örök eszmék hona táján:
Ekkor tűnt fel másodszor a szivárvány.

Budapest.

Gerő Attila.

SZEFÁRD HATÁS MAGYARORSZÁGON.

A zsidó történet két ízben értesít skizmáról. A szamaritanusok és a karaiták szakadást idéztek elő a zsidóság soraiban és kiváltak közülök. Olyan értelemben vett skizmáról, mint a kereszténységnél, nálunk nem is lehet szó. A zsidó a szamaritanust soha zsidónak nem tekintette és a szamaritanus nem is reflektál ezen címre. A karaita talán inkább vallja magát zsidónak, de az is nem csak tényleg, de névleg is sokkal messzebb áll a rabbinikus alapon álló zsidóságtól, mint a kereszténység bármelyik felekezete, teszem: a katolikus vallástól. A zsidóságnak csak egy hitfelekezete van.

De ha két zsidó felekezetről nem is beszélhetünk, mégis bizonyos vonások jellemzik a keleti és a nyugati zsidót, mely vonások még a vallásos életben és az életfölfogásban erősen elválasztják a különböző országban lakó izraelitákat. Bármennyire éltek külön a zsidók a történelem minden korszakában az ország többi lakóitól, még sem emanczipálhatták magukat teljesen azon hatás alól, a melyet a környezet reájuk gyakorolt. A zsidó mindenütt a tudás és a műveltség azon nivóján állott, melyen polgártársai, csakhogy rendesen — az átlag és nem egyes kiváló férfiak — egy fokkal feljebb. S azon műveltség annyira ment át szervezetébe, hogy

önkéntelenül átvitte a vallásba és annak szertartásába. S ez annál könnyebb volt, mert hierarchia nálunk soha nem volt, a helyi szokásokat nem őrizték ellen más országokban és így önkéntelenül is keletkeztek egyes eltérések a szertartásokban, melyek minden községben mások és mások voltak. Ezen eltéréseket minhágnak nevezték s rendszerint liturgiális eltérésben nyilvánultak.

A mellett, hogy megtartották az ősi imarendszert, az askenázi zsidó itt-ott másképen rendezte az elmondani valóját, vagy némelykor új szókat vagy mondatokat vett föl imakönyvébe, melyek a szefárdnál hiányoztak. Általában a szefárd, vagyis a spanyol zsidó közelebb állott a Palesztinában divó zsidó élethez, míg az askenázi inkább a Babyloniában divó rendszerekhez alkalmazkodott. Ennek különben megvan a maga oka is.

Spanyolországban a talmudtudomány nem virágzott úgy, mint Németországban. Spanyolország dicsekedhetik ugyan a legnagyobb kodifikátorokkal: Majmuni, Alfasi és Káro József szefárd eredetűek voltak, mindazonáltal Németországban intenzívebben foglalkoztak a talmuddal. A pilpul itt született, itt fejlődött és itt érte el csúcspontját. Németországban a talmud képezte az egyedüli tudományos foglalkozást a zsidóknál. Itt a környezet nem nyújtotta azt a szellemi táplálékot, mely felé kívánczolt volna a zsidóság. Egészen más viszonyok uralkodtak a pyrenei félszigeten. Itt az arab műveltség már nagyon régen gyökeret fogott és a tudomány munkásai sorában a zsidók is előkelő helyet foglalnak el. A nagy talmudtudósok egyszersmind bölcsészek, csillagászok és alig van számbavehető zsidó tudós,

a ki járatos ne lett volna Aristotelesben vagy a filozófia bármelyik ágában.

Az az egyesítő törekvés, mely Majmuni óta a filozófiát a zsidó vallás hittételeivel összeegyeztetni kívánta, megteremtette a maga iskoláját. A bibliai magyarázat egész tendenciája oda irányul, hogy a szentírás beleilleszkedjék az akkori tudománytól vallott igazságok keretébe. Miután a szentírás igazságai kétségtelenek, de kétségtelenek egyúttal a filozófia tételei is, világos, hogy e kettő között ellentét nem állhat fönn. A jó biblia-magyarázat kriteriuma e szerint az maradt, mennyiben nem ellenkezik az adott magyarázat a filozófia elismert és elfogadott igazságaival.

Ellentéte a spekulatív kutatásnak, mely mindenütt ez ész uralmát állapítja meg: a miszticizmus, mely a kedély tudományának mondható. A filozófia, bármenynyire igazak is tételei, soha az embert megnyugtatni nem tudja. A tudomány általában a boldogságot nem igen növeli. Legfeljebb a fizikai tudományok lendítenek az emberiség sorsán, a mennyiben a kényelmet elősegítik és a fájdalmakat kisebbitik. A hívő lélek mást keres a tudományban: tudást, mely a lelkét kielégíti, tudást, mely megmondja neki azt, a mit nem tud, tudást, mely föllebbenti előtte a jövő titkát: mi lesz az emberből, lelkéből, ha majd itt e földön befejezte rövid pályafutását? milyen is az ember viszonya Istenéhez, a világhoz, mi benne a halhatatlan s több efféle kérdés, mely mindnyájunkban itt-ott mindig fölébred.

A miszticizmus ezekkel a kérdésekkel foglalkozik és így a hívő lélekre mindig hatással lehetett. Ilyen időben, mikor az emberek egész ténykedése azt vallotta,

hogy e föld nem egyéb siralomvölgyénél, hol az emberek kinoztatják, veretik magukat csak azért, hogy itt leróják a bűnök adóját és a túlvilágra megtisztulva a földi salaktól, érkezzenek; ilyen emberekre nem lehetett közönyös és érdektelen az ember viszonya Istenéhez; ilyen emberekben okvetetlenül termékeny talajra talált minden gondolat, mely az istenség és az emberiség viszonyát a tárgyalás alapjául vette.

Ez a fölfogás urakodóvá kezdett válni és abban nyilvánult, hogy a vallásos cselekedet mindegyikét azzal kezdték megokolni, hogy magában rejt valami mély, titokzatos értelmet. A jó cselekedetek angyalokat, a rossz tettek gonosz szellemeket teremtenek. A szellemeknek nevet adtak és az elnevezéseket a legbonyolódottabb módon eszelték ki. Bibliai versek kezdő betűibe beillesztették az Örökkévaló megjelölésére szolgáló négy betűs nevet: a Jód, Hé, Wáv, Hé nevet, vagy meglevő pogány istenségeket szőröstől-bőröstől átvettek, csak-hogy aztán az *Alef* helyett *Táv*-ot tettek, a Béth helyébe Sin-t, a *Gimel* helyett Rés-t és így tovább, hogy eredeti héber neveknek tűnjenek föl. Bizonyos számokat szenteknek mondtak, ha ezek némely imadarab szavainak számával megegyeztek. Így pl. a 21. szám szent, mert a *kedussa* huszonegy szót tartalmaz az utolsó *kodaus* utáni szóig és ennek megfelelőleg el is neveztek egy angyalt Bajitnak (*BIT*) a melynek számértéke $2+10+9=21$. Már most azon imabeli szó, melynek betűszáma huszonegyes, vagy az imában található olyan két vagy három egymásra következő szó, melynek kezdő, középső vagy végső szavainak betűiből ez a huszonegyes szám kihozható, az olyan ima elmondása

kieszközli a nevezett huszonegyes angyal közbenjárását, illetve ezen ima elmondásával angyalt teremtetünk, ki azután Istennél a mi üdvünket eszközli ki. Ezen fölfogás a kabbala terjedésével nagyban hódított. Az ember így részesévé lőn az istenségnek, a mennyiben ő is képes volt a semmiből angyalt előteremteni és egy jámbor cselekedet vagy szívből jövő ima elégséges volt ahhoz, hogy a szellemek világát új alakokkal gazdagítsa. Az ember vallásos cselekedetei révén olyan hatalommá nőtte ki magát, a milyennek azelőtt csakis az istenséget képzelhette. Az ő szava, az ő cselekedetei angyalokat és gonosz szellemeket idézhettek elő.

Idáig fajult a kabbala, mely eredetileg filozófiai terminusokkal dolgozott. Azon filozófiai nézet, hogy Isten közvetve teremtetette a világot, hogy nem az egész mindenség az ő műve, hanem csak a magasabb és a finomabb szférák, melyek mind egy alantasabb szférának az alkotói, olyan nézet, mely pantheisztikusnak mondható, mert az egész természetet az alkotó istenség részesévé teszi; mondom: az a nézet következményeiben, oda fejlődött, hogy fölfelé is elfogadja a fejlődést és ki mondja, hogy a mint az istenség egyenes folyománya minden létező, akképen a létező lények is emelkedhetnek, fejlődhetnek, hogy megközelítsék az istenséget. Ezen fejlődést a vallásos cselekedetek teszik lehetővé.

A szavakkal és betűkkel való játék megfosztotta a kabbalát eredeti filozófiai jellegétől és csak a tudományából levont következményekben élt. Vallásos cselekedetekre ösztökélte az embert, hogy igazán Istenhez közeledjék. A test nem egyéb közönséges porhüvelynél, a mely a lelket csak akadályozza. A test és a lélek foly-

tonos harcban állanak egymással és az egyik gyengesége a másikat okvetetlenül erősíti. Ha a testet sanyargatjuk, a lélek hatalmasabb és tisztább lesz. A mikor a testre nem gondolunk, akkor az ember lényét mintegy két lélek alkotja. A szombat nyugalma tehát egy másik lelket teremt az emberben, egy *nesomo jeszérot*, mely hétköznapon nem található meg benne.

Így keletkezett egész irodalom, mely meghatározza az egyes vallásos cselekedetek nagy horderejét. Annak az irodalomnak tanulmányozásához sok tudás nem kellett. Nem is foglalkozott vele a zsidóság azon része, mely már hosszú évszázadok óta a talmud buvárlását tűzte magának célul. Értem a német zsidóságot. Itt a kabbalát teljesen száműzték a tudás birodalmából. Az ilyen dolgok, melyek csakis abból a szempontból érdekelhetik a gondolkodó elmét, mint tévedhet az emberi szellem, ha egészen a kedély hangulatának enged, nem foglalkoztathatták a német zsidókat és így a magyar zsidóságot sem. Tudományos művelőkre a kabbala nálunk nem akad; a szefárd hatás pedig abban az értelemben, hogy itt szellemi utódai éltek volna a spanyoloknak, szintén nem lehet szó. Mi teljesen askenázok voltunk erényeikkel és hibáikkal.

S mégis valamit átvettünk a szefárdoktól. A vallásos kedélynek ama aszkézisre való hajlamát, melyet különösen a nép műveletlenebb és tudatlanabb rétegeiben tapasztalunk, magával ragadja a magyar zsidóságot is. Böjt,érés, könyörgés régi védekező fegyvere a zsidóságnak. S így megszokták azon gondolatot, hogy Istennek tetsző dolgot művelnek, ha nemcsak a baj és bánat napjaiban, de az öröm óráiban is fölkeresik az üdv

és a jólét örök forrását. Aztán az az egész kabbalisztikus fölfogás — ha gondolkodni nem kell mellette — olyan megnyugtató és andalító hatással lehet a kedélyre, hogy nem is képzelhetünk boldogabb embert az ilyen hívónél. Ő a vallásos parancs végrehajtásában mindig örömet talál, melynek — más örömök hijján — igen szívesen odaadja magát. S éppen azért ott, a hol a tudomány nem állt ellene, lassanként meghonosodott, de nem maradhatott fönn az ilyen vidéken, a hol a talmud tudománya virágzott, a hol hires iskolák terjesztették a zsidó tudást. A csodarabbiság megmaradt keleti és északkeleti megyéinkben, de nem a nyugati megyékben mert ott régibb idő óta hires rabbik éltek, a kik legfőbb föladatuknak tekintették, hogy községeikben talmud iskolákat, jesibákat tartsanak fönn. Itt a pilpul van ellenében, és pilpul meg kabbala — tűz és víz. Aztán a kabbalista nem nagy tisztelője a talmudnak. A csodarabbik nem szoktak a talmudban is jártasak lenni. Legfőbb tekintélyük a Zóhár, ez a tizenharmadik században keletkezett bibliai kommentár, a melyet igen szentnek tekintenek. Az a hit van róla elterjedve, hogy ezt nem értheti meg akárki. Ehhez különös vallásos élet és vallási gyakorlatok, mint gyakori fürdőzés és böjtölés szükséges. Ezen hitet megerősíti még ama tény is, hogy a Zóhár olyan idiomban van írva, a melyet kevesen értenek és a nép az érthetetlenség okát nem a dialektus idegenszerűségében, hanem a mű szentségében kereste. Nem is forog közkézen sehol sem, csak egyes kivonatokban fordul elő, melyeket kommentár kísér. A ilyen kommentárral ellátott zóhárkivonat aztán található a vidék azon zsidóinál, kik titokban még hívói a csoda-

rabbi intézménynek és a kik szívesen ellátogatnak hébe-korba a fölvidéket fölkereső lengyel «güte jüdekhez». *Güter jüd* (jó zsidó) hivatalos neve az ilyen rabbiknak, kik minden bajra talismánt (*kemée*) tudnak és a miért némelykor olyan zsidók is fölkeresik ügyes-bajos dolgaikkal, a kik már elég «fölvilágosodtak» (?) ahhoz, hogy megszegjék a vallás parancsait, a mikor a könnyebb megélhetés így kívánja. Tudok akárhány esetet, hol olyan pájész- és szakáltalan «fölvilágosodott» (?) hitrokonunk a «rebbe» tiszteletére szakált növesztett és miután eltagadta, hogy fiait gimnáziumba vagy efféle más iskolába járattja, bebocsátatást nyert és a pidjen — a honorarium neve — leszurása után kihallgatást nyert. — Az a tény, hogy a csodarabbiság a kabbalából táplálkozik, azon szokást is honosította meg egyes felvidéki templomainkban, hogy úgy imádkoznak, a hogy a kabbala mesterei imádkoztak. Már fönt említettük, hogy kis különbség van az askenáz és a szefárd imakönyv között. Minden község ragaszkodni szokott ősi szokásaihoz és askenáz templomban nem imádkoznak szefárdul. Ámde az a tény, hogy a kabbala megalapítói palesztinai eredetűek voltak és így a szefárd szokásoknak hódoltak, azt a hitet keltették egyesekben, hogy a szefárd imakönyv szentebb tartalmú és a ki igazán szent életet akar élni, az nem is imádkozhatik askenáz ritus szerint. Így keletkezett az a se hús se hal, se askenáz se szefárd imarendszer, mely hivatalosan ugyan nem, de azért mégis divik a felvidék kisebb községeiben és bizonyos nimbuszt kölcsönöz annak, a ki használja. Különös előszeretettel űzik azok, kiknek a tudása egy pár héber szó meg-

értésén tovább nem megy. A mellett, hogy megtartják az imarendet askenázi rítus szerint, olyan helyeken, hol az ima Isten dicsőítését tartalmazza, a szövegbe új jelzőket vesznek föl, a melyekről hiszik, hogy Isten lényét közelebbről határozzák meg. A szefárd költészet kifogyhatatlan a jelzők gyártásában és a poétikus szépség rovására új jelzőkkel elégteleníti az ima nemes egyszerűségét. Nagyon szereti a szentírásban és zsidó irodalomban található epithetonokat egy helyen föltüntetni és ha Isten nevéhez jut, kifogyhatatlan. Csak a szentírás jelzőit vette át, újakat nem tesz hozzá, a mennyiben már a talmud egy rabbija megütközött azon, hogy Istent igen sok jelzővel lássuk el, miután emberi szóval vagy költői tollal Isten tulajdonságai úgy sem sorolhatók föl. A szefárdok eme szokásait bravourral szokták utánózni a fölvidék egyes jámboroknak mutatkozó, különben tudatlan emberek. Ha a templomban imádkoznak és különösen, ha valaki mellettök áll, a világért sem imádkoznának el halkan az ilyen helyeket, a melyekbe szefárd elemeket be lehet csempészni. A szefárdból becsempészett szavakat pedig olyan különös és önérzettől duzzadó hangsúlyozással tudják elmondani, hogy szinte meglátszik rajtuk ilyenkor, mennyivel külömb emberek ők a csak askenázul imádkozó hitrokonaiknál.

Az említett eljárás különben csak egyesek kedvteléseinek mondható és nem talál sok követőre. A fölvidéki községek igen nagy része askenázi és askenázi rítus szerint imádkoznak is. De valami szefárd talán mégis észlelhető ezeknél is, a mit a fölvidéken minden községben tapasztalunk. Ez a vidduj elmondása a *semóne*

eszré után az olyan napokon, melyeken sem ünnep, sem félünnep nincsen, vagyis akkor, a mikor tachnunnt mondanak. Ilyenkor mindedütt az a minhág divik, hogy elmondják a jomkippur imák bönvallomásai egy részét, utána azt az imát, a melylyel az újhold előtti napon szokásos jomkippur kátonra rendelt imákat befejezik. Ezen bönvallomások a tachnun lényeges kiegészítő részét képezik és elmaradnak akkor, a mikor a tachnun is elmarad.

Érdekes az a tény, hogy szefárd hatás mindig és mindenütt csak olyankor mutatkozik, ha az megnevezítéssel is jár egyuttal. A szefárdok általában többet imádkoznak, mint az askenázok. Az imák azon részeibe, melyek még nem tartoznak a liturgia gerinczéhez, igen sok zsoltárt illesztenek be. De van a liturgiának egy külön része, a mely a 10. század körül nyerhette mai alakját, és ezen rész éppen az askenázoknál sokkal terjedelmesebb. Az ú. n. *«hosszu vehu rachum»*, a mit hétfőn és csütörtökön mondanak, a szefárdoknál nem szolgált rá a *hosszu* elnevezésre. Terjedelemre csak félsannyi, mint a mienk. Itt már semmi askenáz nem venné lelkiismeretére, hogy ebben is kövesse a szefárd minhagot. A *hosszu vehu rachum* askenáz alakjában divik, itt a szefárd minhág nem szokásos, mert az által az ima szövegét megrövidítették volna.

Általában kimutatható, hogy szefárd szokások meg-honosítása nem a tudós zsidók műve. A nép alsóbb és mondjuk ki: tudatlanabb rétegéből indult ki, olyanok részéről, a kiknek rendkívül inponált a chaszidismus vallásos élete, a melyet szentebbnek és istenesebbnek tartottak. Arról már nem volt tudomásuk és ma sem

tudják, hogy lényeges vallási differenciák is voltak az askenáz és szefárd zsidók között, a melyek fontosságukban messze fölülmulják azokat a mondvaesinált különbségeket, melyeket a mi orthodox «gaónaink» minduntalan fölfedeznek, hogy kimutassák a kongresszusi alapon álló hitközségek, vagy a mint ők mondják: a neologok zsidótlan voltát. A szefárd és askenáz közötti differenciák még ma is fönnállanak, a nélkül hogy a népnek tudomása volna róluk. A szefárd zsidó nálunk kaftán, pájesz, strámlí, kétes fehérségű harisnya és kivágott czipő nélkül, a melynek kiegészítő része a kalap alatt hordott bársony sipka, nem is képzelhető. Pedig nem a ruha avanzsiroztat valakit szefárddá és a mi a vallásos szertartások szigorúbb vagy enyhébb alkalmazását illeti, a szefárd zsidó az étkezési törvények megtartásában nem oly szigorú, mint az askenáz. A mikor a zsidó vallási, házassági, rituális és polgári törvényeket — az úgynevezett sulchan-aruchot — a XVI. században kodifikálták és hallgatag azt vették alapul a felmerülő kérdések megoldásában, ezt a kódexet egy lengyel, tehát askenáz rabbi: Isszerlesz glosszákkal látta el és későbbi kommentátorok, különösen a Lengyelországból Morvaországba kivándorolt Sabbatáj Kóhen ugyancsak még munkálkodtak rajta. Tagadhatatlan, hogy alapos tudás és a források nagyobb és jobb ismerete sok helyütt megdöntötte a Káro Józseftől megállapított és a sulchan-árúkhban törvényerőre emelt tételeket. Isszerlesz el is nevezte a maga glosszáit *mappo-nak*, azaz *asztalterítőnek*, a melylyel azt akarta mondani, hogy Káro sulchan-árúkhja, mely annyit jelent, mint *terített asztal*, a hol az ember mindent talál, a nélkül hogy

magának kellene elkészíteni a menut, vagyis a *terített asztalról* hiányzik a *terítő*, a melyekre az ételeket szokás föltenni. Hát bizony a szefárd zsidók még ma is «*terítő*», asztalkendő nélkül esznek és megelégedtek a Kárótól «*terített asztallal*». Nem vettek tudomást Isszerleszről és törvényeikben Károt követik, a mi igen sok tekintetben, különösen az étkezési törvényeknél, könnyebb is. Már mondtuk, hogy Isszerlesz glosszái megokoltabbak a források alapján és így csak természetes, hogy askenáz községekben, hol a talmudot és a talmudi decizorokat jobban ismerték, mint Palesztinában, azt fogadták el és azt követték is. A zsidó rabbi a szerint döntött, mert theologiai tudása is igazságosnak találta Isszerlesz döntéseit. Csak a szefárd felületesség talmudi dolgokban találhatott kifogásolni valót abban. Az a pilpulistikus irány, melyet az askenázok követtek a talmud megművelésénél, nem is vezethetett más eredményre és az askenáz rabbiknak a talmudban iskolázott agyveleje az igazság előtt hajlott meg, midőn a sulchan-árukhot Isszerlesz «*terítőjével*» fogadta el. Nem a talmudi tekintély elismerése birta reá az askenázokat, hogy Isszerleszt kövessék, *tekintélyek előtt a nagy zsidóság nem, de tudósai még annyira sem hajlottak meg*. De mert a szefárdok előtt idegen volt az a módszer, mely a német és így a lengyel és magyar iskolában is dívott, mert a szefárdok nem is birtak annyira behatolni a talmud mélyébe és mert végre nagyobb multtal és így nagyobb tradícióval is birtak, mint askenáz testvéreik, náluk a tekintély kultusza is erősebb volt, mint más országbeli zsidóknál. Káro törvényeiben rendszeren Majmunira hivatkozik és szerinte igazodik is;

Majmunira, a ki maga spanyol és így szefárd volt. Azonkívül Káro nagy kabbalista hírében áll és így előkelő tekintély Palesztinában és ha még hozzávesszük azt a lenézést, melylyel a szefárd mindig megítélte és még ma is megítéli askenáz testvérét, könnyen megérthetjük, miért nem fogadta el a sulchan-aruchot abban az alakban, melyben az askenázoknál törvénykönyv magaslatára emelkedett.

A mennyiben askenázok és szefárdok hosszú ideig egy országban nem is laktak, egységes világgraszoló zsidó hierarchia pedig nem volt, ezekről az eltérésekről a nagy közönségnek alig volt tudomása, a mint ma sincs. A népnél még ma is a szefárd karakteristikonjának a kaftánt hiszik és a ki csodarabbiban hisz, meg a szefárd ritus szerint imádkozik, azt Magyarország északkeleti részeiben szefárdnak tekintik. A szefárd jelleg nem ismerése tette lehetővé, hogy nálunk egyes hitközségek máról holnapra szefárd közösségekké vedlettek át. Így a 70-es években Máramaros-Szigeten *«szefárd hitközség»* elnevezés alatt új hitközség alakult és e nevet csak azért vette föl, mert sem statusquo, sem kongresszusi alapon nem akart szervezkedni, lévén mindkét alapon álló zsidó hitközség az *orthodox gáonoktól* anathema alá vetve.

Hogy a szigetiek nem szefárdok, azt fejtegetnünk sem kell. Szefárd csakis a Spanyolországból bevándorlott zsidó vagy legalább az, a ki az ő szokásait fölvette, de a szigetiek nem spanyol eredetűek és vallásos gyakorlataikban semmiben sem térnek el askenáz testvéreiktől. A sulchan arukhot Isszerlesz módosításával fogadták el és azt sem tudják, milyen

fán termett a tulajdonképeni szefárd. Sőt érdekes, hogy a zsidó köztudat sem tekinti őket szefárdoknak, de nem azért nem, mert igazán askenázok, hanem azért nem, mert nem járnak kaftánban és mert intelligensebbek az ottan lakó többi zsidónál.

A mi szefárdjainknál a talmud tudása olyannyira elsőrangú követelmény, hogy a *zohár* — ez a par excellence szefárd tudomány — nálunk még mindig hét pecséttel elzárt könyv. Nem ismeri azt senki és nem is igyekeznek megismerésére. Legfeljebb a *zohár* egyes fejezetei találhatók külön e célra megrendelt könyvben, melyeket nálunk olvasni szoktak. Csak annyit tudnak róla, hogy szent könyv, hogy a *zohár* véleménye szerint az egyik vagy a másik bibliai parancs végrehajtásával vagy megszegésével milyen nagy jutalom vagy büntetés éri az embert. Vannak aztán egyes fejezetek a *zohárból*, melyeket úgy némelykor elmondani szoktak. Így pl. Kol nidré előtt a Kom rabbi Simeon kezdetűt. Ugyancsak szefárd eredetű azon minhág is, hogy Elul hónapjában egészen Hosáná rabbáig a reggeli és esteli ima után a 27-ik zsoltárt mondják azért, mert az utolsó előtti versének első szava visszafelé Elulnak olvasható. E zsoltárt nálunk majdnem mindenütt mondják, még a kongresszusi alapon álló hitközségek igen nagy részében is.

Ösrégi szokás a zsidóknál a fogadalom alól való föloldatás. Abból áll, hogy a ki fogadalmat tett, elmegy egy tudóshoz, vagy három közönséges emberhez és ezek előtt elmondja, hogy bánja a tett fogadalmait és kéri, oldanák föl alóla. Az illetők föloldják, de csak abban az esetben, ha a fogadalom tisztán olyan természetű

volt, melyből az illető emberekkel szemben semmi kötelezettséget nem vállalt. Helye van a fogadalom alól való föloldásnak akkor, a mikor valaki föltette magában, hogy bizonyos napokon böjtölni fog, de nem engedhető meg, a mikor a fogadalom megszűnésével anyagi kár háramlanék embertársára. Ezen fogadalmak alól való föloldásért imádkozunk a Kol nidrében, de szokásos, hogy külön is, az újévet megelőző napon, három ember előtt nyíltan kérjük az ezek alól való föloldást. Ez mindenütt szokásos. A szefárdok révén nálunk is a fölvidéken — a mit azonban már nagyon ritkán tesznek — egyesek akkor, mikor már föloldattak, mezitláb ülnek a földre, fejükre hamut hintenek és bűnbánóan könyörögnek az egek Urához, bocsátaná meg vétkeiket, ha netalán ilyesmit követtek volna el, a mi miatt megérdemelnék, hogy örök átok nehezedjék lelkükre, hogy örökre száműzetessenek Izraél gyülekezetéből. Ezen imát legalább is négy rőfnyi távol-ságban a körülötte levőktől elvégzi, hogy a magányban, mikor senki jelenléte nem zavarja, Isten előtt elmondhassa, a mi szívének nyomja. Ha ezután imáját befejezte, visszatér a gyülekezethez és ezek barátságosan feléje kiáltanak: *ochinu atto, testvérünk vagy s miután bűnbánóan bevallottad bűneidet, állj föl a földről és gyere hozzánk.* Azután újra elmondja a három tagból álló gyülekezetnek, hogy Istentől már bocsánatot kért és most őket kéri, oldják föl azon esetleges bűnei alól, melyekért örök átkot megérdemelne. Erre a gyülekezet még egyszer felel és az aktusnak vége van.

Ugyancsak szefárd szokás, mely már igen ritka, az

u. n. *chaczausz*. Abból áll, hogy tizenkét órakor éjjel fölkelnek, mezitláb földre ülnek, hamut hintenek fejükre és egyrészt Jeruzsálem elpusztulásán keseregnek, másrészt egyes talmudhelyeket olvasnak. Az első Tikkun Ráchel, a másik Tikkun Lea. Ráchel és Lea együttvéve kabbalisztikus nyelven az isteni Gondviselés megjelölésére szolgál, a mely a zsidósággal együtt mintegy fogságban — góluszban — van. Hogy ez a fogság megszűnjék, arra valók a panaszos zsoltárok és imák, melyeket az első részben a Tikkun Ráchelben elmondanak. A talmudhelyek elolvasása, a Tikkun Lea mintegy siettetője a szabadságnak, mely csak a tórah tanainak terjesztésével érhető el. Izsak Lurja azt tanácsolja, hogy az ember mindig kakast tartson a házánál, a mely kukorékolásával fölébreszti, ha pedig az nincs, ne feküdjék ágyba szombattól szombatig. Ő róla mondják, hogy negyven éven át csakis szombaton feküdt volna ágyba. Szombaton ugyanis nem kötelező a *chaczausz* és általában azon napokon sem, melyen a *tachnunt* már nem kell végezni: a félünnepeken és niszán havában.

Ennek a minhágnak föntartása persze nagy fizikai nehézségekkel járt és az öreg zsidók is csak egyes legendás emberekről tudnak mesélni, a kik megtartották. Hogy még se veszsen ki teljesen, úgy segített a dologon egyesek leleményessége, hogy az éjféli *chaczausz* helyett a déli *chaczauszt* ülték meg. Egészen úgy, mint a kabbalai könyvek meghagyják, csak hogy a nap más időszakában, déli 12 órakor. De még ez sem tartotta magát sokáig és ma is csak a csodarabbik környezetében szokásos, a hol déli tizenkét és fél egy óra között a fent leírt szertartást megülik.

Miután a *chaczausz* egyik része kesergéseket tartalmaz Jeruzsálem és a templom elpusztulása fölött, ilyenkor, a midőn a zsinagóga is megüli a gyásznapi emlékét, a *chaczausz* némileg aktuálissá lesz. Tényleg a «három hétben», Tammúz és Ab böjtnapjainak időközében, olyanok is megülik, a kik különben már rég fölthagytak a *chaczausz*szal. Persze akkor is csak délben és e sorok írója, midőn a jesibán tanult, többedmagával három héten át mindennap — szombatot kivéve — elmondta a Tikkun Ráchel és Tikkun Leát. Megjegyzem azonban, hogy csak titokban tettük, mert Lipschitz Lipót, ab.-szántói rabbi, kinek a jesibáján voltunk, mindig ellenzője volt az ilyen *rebbis* vallásosságnak. S midőn egy izben fürdőben való tartózkodásának idejét arra használtuk föl, hogy az elhalt liszkai csodarabbi *Jahrzeit*-jén sirjához zárándokoljunk, hazajöttekor dorgatoriumban részesültünk, a miért a tanulásra való időt ilyen haszontalan dolgokkal fecséreljük el. Jobb volna, ha többet imádkoznánk, tanulnánk és kevesebbet *kártyáznánk* (a jesiba egyetlen sportja, a mit nagyon szorgalmasan űznek) és — Isten ments! — nem foglalkoznánk azon istentelen gondolattal, hogy valaha a budapesti rabbiszemináriumba lépjünk. *Jahrzeit*ra többször el nem mentem, de a rabbiszemináriumba mégis beléptem.

Az az igyekezet, hogy az imánál az egyes imarészeket vagy az egyes szavakat úgy állítsák össze, hogy a szavak vagy a betűk számértéke megfeleljen azon betűk számértékének, melyek Isten, vagy valami kabbalisztikus szellem nevét alkotják, megteremtette egyúttal azon törekedést is, hogy az ilyen szónál azután valami

angyalt vagy magát Istent elképzeli. Az ilyen elképzelés igen nagy időközt vesz igénybe, mert mindig hozzá kell gondolni azon tulajdonságokat is, melyeket a kabala vagy Lurja Izsák róla mondott. Hogy az lehetséges legyen, az ima némely szavánál az imádkozó hosszasan elmereng, a mi által az imádkozás tartama 7—8 óra hosszáig is elhúzódhatik. S tényleg a két évvel ezelőtt elhalt, rendkívül népszerű *rebbe*, R. Mordchaj Nadevernerről azt mondták hivei, hogy rendszeren délutáni ötig imádkozott. Azt mondták róla, hogy hetekig nem aludt. Napi programja rendszeren a következő volt: Kora hajnalban megfürdött, aztán délutánig imádkozott, nem törődve azzal, hogy a reggeli imát már tíz órán túl nem szabad végezni; az ima végeztével egy kis szeszes italt vett magához, aztán a hiveket fogadta és ennek végeztével a zóhár könyvét tanulmányozta, aztán chaczauszhoz látott, megelőzőleg tejet vagy főzeléket evett, chaczausz után könyve mellett némelykor elaludt, de le nem vetkezett, csak pénteken. Szombaton több ételt vett magához, akkor már húst is evett, de havdálát rendszeren csak éjfél táján végzett; némelykor, a mikor a szombati lelket még magában érezte — így hallottam — vasárnap reggelig is megünnepelte a szombati nyugalmat, csak azután kísért el a «szombat királynőjét» (a szombatot a kabbalisták *királynőnek* hívják) és tiszteletére nagy lakomát csapott. Ő maga csak keveset evett, de annál többet a hivek, a kik a maradékhoz (*sirájim* = a maradék, *sirájim chappen* azt jelenti, hogy mindenki magához ragad egy kis húst vagy halat, vagy legalább az ujjait mártja a levesbe, hogy valamit «élvezzen» a *rebbe* ételéből) mohón látnak és gyakran egy

kis hajbakapást insceniroznak, a strámlik repülnek ilyenkor, a vallásosság nem szenved alatta semmit, mert azért mindenki fején ott marad a kis bársonysipka. A «sirájim» különben mindenütt «ambroziája» a rebbe asztalának: Szandeczen csakúgy, mint Sztropkón, Liskán vagy Bodrog-Keresztúron. A szombati *salesüdesz sirájim* nélkül el nem képzelhető. Mihelyt a rebbe leteszi a kanalat, megkezdődik a «*sirájim chappen*», a minél kanalat vagy villát használni — tilos.

Szefárd hatásra vezethető még vissza az a sok elbeszélés és dal, melyek telítvék a lélekvándorlás eszméivel. Dalok, melyeknek az a tartalma, mennyit szenvedett itt-ott egy kutyába vagy más állatba vándorolt lélek; hogy szállta meg az embereket a gonosz szellem, melyet aztán egy szentéletű rebbe kiűzött. Ezek a mesék nagyrészt a keresztényektől erednek, a hol az ördögüzés hivatalból is elrendelhető, ha valaki a lelkeszt erre fölszólítja, de azért a magyar zsidók nem keresztények révén jutottak az ilyen elbeszélésekhez, hanem közvetve, a mennyiben a kabbala Lurja-féle földolgozásában nagy szerep jut a szellemeknek és a lélekvándorlásnak, ezen keresztény mesék hozzájuk is eljutottak és valahányszor aztán valami csodarabbi meghalt, mindig akadtak olyanok, a kik jelen voltak a rebbenél éppen akkor, a mikor egy kis leány kis ujjából a gilgelt, az oda betolakodó lelket kiűzte.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
MŰKÖDÉSÉRŐL.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat működéséről 1896. október 15-én tartott választmányi ülésben a titkár a következő **jelentést** terjesztette be, melyett. tagjaink tájékozására itt közlünk:

Tisztelt választmány!

Midőn most először van szerencsém e helyről Társulatunk nevében **annak** vezető férfiához szólhatnom, teszem ezt a hála őszinte érzetével azon bizalomért, melylyel megajándékozni szivesek voltak. Feladataink oly nagyok és jelentősek, hogy nálamnál különb erő is büszkeséggel helyezheti szolgálatukba egész ambícióját. **E** meggyőződésemm hirdesse egyúttal, mennyire át vagyok hatva a munka fontosságától, melyet önök reám ruháztak s melynek lelkiismeretes teljesítésére kitüntető jóakaratok is kötelez.

Társulatunk lefolyt évének nevezetes eseménye első titkárának lelépése arról a polczról, a hová mindnyájunk tisztelete és bizalma helyezte. Működése iránt nagy reményeket tápláltunk s az eredmény igazolta várakozásunkat. Minden ügy iránt érdeklődött s valamennyit előmozdította. Társulatunk administrációjának pedig egyenesen ő alkotta megkereteit s ha az utódnak könnyű a tört úton haladás, ezért neki adózik hálával. De elismeréssel tartozunk neki valamennyien, kik társulatunk meglétében erkölcsi erőink fokozását látjuk, mert megalakulásának az ő ernyedetlen buzgalma kiváló mértékben egyengette az útját. Visszalépése fiatal társulatunk első súlyos vesztesége.

Folyó évi kiadványainkat tagjaink rég kézhez vették.

Az *Évkönyv* dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferencz szerkesztésében, az idén is kitűnő hírű férfiak közreműködésével dicsekedhetik s hovatovább az a hely lesz, a hol felekezetünkbeli kiváló írók zsidó voltak — s tőlünk külföldre szakadt neves hitrokonaink magyar voltak mellett tesznek tanúságot.

Az *Évkönyvön* kívül kiadtuk Schill Salamon fordításában *Philo* jelentését a Caligulánál járt küldöttségről, mely ezúttal először jelent meg hazai nyelvünkön. Alexandriai Philo a tudományban szerzett nagy híre mellett is hű maradt népéhez és vallásához s hitsorsosai védelmére irt könyve, mint valamennyi kornak kimagasló műve általában, ma, 1800 évvel később, sincs tanulság és aktualitás nélkül.

Harmadik kiadványunk ez évben a dr. Krausz Sámuel fordításában megjelent *Talmudi életszabályok*, melyek a zsidó elmét annyira jellemző módon, az illem-tételeit is erkölcsi szempontokkal fonják egybe. A zsidó kultúra e sajátos és vonzó terméke hajdanában igazi népkönyv volt — mi, késő unokák beérjük a reménnyel, hogy ezen, valamint többi kiadványainkkal mindinkább sikerül a közönség figyelmét a zsidóirodalom kiaknázatlan kincseire felhívni.

A *szentírás fordításának* elkészülte állandó gondunk és munkánk tárgya. De nem kecsegtethetünk hamaros sikerrel. A ki az ily munka természetével ismerős, tudja, mennyi baj és akadály nehezít meg minden lépést s hányszor követi a hosszú tépelődés közt megszülemlett elhatározást is nyomon a kétség és bizonytalanság. Azonban a munka egy napig sem szünetel s a szerkesztő-bizottság — Bacher Vilmos, Krausz Sámuel és a jelenlegi titkár — reméli, hogy mielőbb gyorsabban haladó eredményről fog beszámolhatni.

Másik nagy vállalkozásunk sem vesztegel, értem a *Magyar-zsidó oklevéltárt*, melynek szerkesztését a választmány Székely Ferencz indítványára elhatározta. Az igazgatóság a nagyfontosságú ügyet dr. Kohn Sámuel és dr.

Marczali Henrik gondjaira bízta, kiknek országosan ismert avatottságában a biztos siker kezességét látja. Máris kezdik fiatalabb szakértők a levéltárak homályából kiemelni a zsidóságot érdeklő adatok tömegeit s bizonyos, hogy idő-telvé, a Magyar-zsidó oklevéltár is élő tanuja lesz az Izr. Magyar Irodalmi Társulat tudományos és hazafias szellemének.

Felolvasásainkkal az idén tettünk először próbát a vidéken s örömmel emlékezünk meg e helyen is a teljes sikerről, melyet dr. Büchler Sándor Galgócson aratott és kiérdemelt.

Pályakérdéseink közül a nagyobbik, mely az európai zsidóság fennálló szervezeteinek ismertetését kívánta, meddő maradt. Az egyetlen beérkezett versenymű nem volt teljes, de — a hivatott bíráló ítélete szerint — magában is gyenge és fogyatékos. Az igazgatóság ezért arra kéri a tisztelt választmányt, hogy e fontos kérdésnek 1898 április 30-iki határidőre újból való kitűzését határozza el.

Másik pályakérdésünk ellenben, mely egy hazai zsidó-hitközség történetének népszerű megírását kútfők alapján kívánta, a bírálók: dr. Acsády Ignác és dr. Kohn Sámuel jelentése szerint határozott sikerű volt s szerzője dr. Pollák Miksa sopronyi rabbi benne oly munkát irt, mely a hazai monographiák tudományos színvonalán egy érdemes tárgyat közelvezhető módon dolgoz föl. Az igazgatóság ez első pályanyertes művet, melynek megírására a társulat adta az indítást, az idén is kiadandó Évkönyve mellett tagilletménynek szánta s bizton hiszi, hogy a tisztelt választmány e javaslatát határozattá emeli.

A Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetét tárgyzó *harmadik pályakérdésünknek*, melynek jelentékeny díját Tencer Pál buzgóságának köszönjük, 1896 június 30-án lejárt határidejét, névtelenül érkezett megkezesésre, f. é. december 31-ig terjesztettük ki.

Fájdalmas szívvel kell még jelentést tennem választmányunk egyik tagjának elhunytáról: Steinfeld Antal földbir-

tokos Debreczenben a folyó évben meghalt. Melegen érdeklődött felekezetünk minden ügye iránt s társulatunkat, mint annak egyik pártfogó tagja, anyagilag is erősítette és gyarapította.

Tisztelt választmány!

Alapszabályaink értelmében (15. §-a) a tisztviselők három évre választatnak; e szerint három év óta fennálló társulatunk egész vezetőségének újjáalkotásáról kell gondoskodnunk, valamint a (17. §. értelmében) kisorsolandó választmányi tagjaink felének új választásáról is. E végből az igazgatóság folyó évi deczember 1-re közgyűlés egybehívását javasolja. Egyben azt ajánlja, hogy utolsó választmányi ülésünk határozatának végrehajtásában ugyancsak a közgyűlés napján a millennium alkalmából díszülést is tartsunk.

Munka és haladás észlelhető, tisztelt választmány, a Társulat működése minden terén. Az a meggyőződésünk, hogy javaslataink elfogadásával biztosítani fogjuk a munkát és fokozni a haladást.

Budapest 1896 október. 15.

Bánóczi József.

Dr. Acsády Ignácznak a sopronyi pályaműről beérkezett bírálatát, melyhez a második bíráló, dr. Kohn Sámuel úr is hozzájárult, a következőkben közöljük:

Mélyen tisztelt irodalmi bizottság!

Fogadja igaz szívből jövő hálám kifejezését a megtiszteltetésért, melyben részesíteni sziveskedett, midőn a «Zsidók története Sopronban» című történeti pályamunka megíráására felszólított. Kész örömmel tettem eleget a felhívásnak, mert átérzem ama nagy célnak nemcsak felekezetünkre, hanem az egész magyar tudományra való rendkívüli

fontosságát, melyet az I. M. I. T. s vele a tisztelt bizottság el akar érni, midőn a zsidóság sok százados, eddig nagyrészt homályban levő múltját pályadijak kitűzése segélyével is megvilágítani törekszik. A magyar zsidóság a múlt minden időszakában hasznos, igazán nélkülözhetetlen közege volt a nemzet szociál-gazdasági szervezetének. Működése körét és módjait nem maga választhatta ki, hanem a körülmények ellenállhatatlan kényszere erőszakolta reá. De azon a téren, melyet számára kijelöltek, egész odaadással dolgozott olyan munkát végzett ott, mely az összességnek ép úgy javára szolgált, mint a társadalom többi munkás elemeinek tevékenysége. Ő is hozzájárult a nemzeti vagyon gyarapításához, az állam erejének fokozásához s közhasznú, nélkülözhetetlen voltának köszöni, hogy az üldözések legkegyetlenebb korszakait is túlélte. Nem az irgalom mentette meg, hanem szükséges voltának érzete, mely a leghevesebb ellenáramlatok dacára mindig újra meg újra felülkerekedett a közhatalom birtokosaiban. De valamint a nemzeti munka mai hasonló elemeiről és néprétegeiről, akképen az ő múltjáról is vajmi kevésbé vesz tudomást a hazai történetírás s részben a források sajátos természete, a héber nyelv és irodalom ismeretének szüksége miatt nem is várható, hogy e mulasztását jövőre pótolni fogná. A magyar zsidóság múltját megvilágítani, szenvedésekben gazdag történetét megírni a magyar zsidóságnak saját külön feladata, önmaga iránti szent kötelessége, melyet másokra át nem háríthat, melyet helyette mások sohasem fognak teljesíteni. Őszinte elismerést érdemel tehát az I. M. I. T., midőn áthatva e munka nagy jelentőségétől, annak megkezdését nemes áldozatkészséggel tette lehetővé. Nemcsak felekezetünknek, hanem az egész nemzetnek tesz vele szolgálatot, mert az a munka nemzetünk ezer éves életének egyik érdekes és épen nem dicstelen mozzanatát fogja a feledés homályából kiemelni. Felekezetünk minden tagjának erkölcsi kötelessége tehát tőle

telhetőleg támogatni az I. M. I. T.-ot e fenkölt tevékenységében, s én nem csak készséggel, hanem őszinte örömmel állok valamint a jelen esetben, akképen azután is bármikor az I. M. I. T. rendelkezésére.

Ezek után van szerencsém az «Emlékezzünk régiekről» jeligével ellátott «A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig» című pályamunkáról jelentésemet a következőkben előterjeszteni:

A munka általában helyes, jól átgondolt terv szerint készült. Hat terjedelmes fejezetben csoportosítja az anyagot s vezeti be elbeszélését a múltból a jelenig, különösen Robert Károly korától napjainkig. Az egész munka a kinyomatott források és feldolgozott szakmunkák, főleg nagytitsteletű dr. Kohn Sámuel úr úttörő nagy művének gondos felhasználásával, elsőben azonban a Sopron város levéltárában fennmaradt egykorú gazdag kútfő-anyag értelmes, néhol kritikai elmére valló felhasználásával készült. E bő és jól felhasznált, legnagyobb részt eddig ismeretlen kútfő-anyag az egész munkának komoly, szolid alapot nyújt s nemcsak felekezeti, hanem köztörténelmi szempontból is értéket ad neki, mert az egész magyar nemzet politikai, művelődési és közgazdasági életének nem egy homályos mozzanatát segíti megismerni.

Az első fejezet annak a két századnak van szentelve, mely Robert Károly korától a mohácsi vészig terjed. Noha épen e korszakról két jelesünk, Hajnik Imre és Kohn Sámuel már bőven merített a soproni levéltárból, a pályamű speciális feladatához mértén és a természetéből folyó részletes kutatásokhoz képest még mindig sok újat és érdekeset tud mondani. Az eseményekről egészben áttekinthető, világos képet ad a soproni zsidók kétszáz éves úgynevezett külön történetét elég élénken beszéli el. Csak részeket mond el, csak forrásait recapitulálja néha szó szerint, a mi nem mindig szükséges, mert néhol inkább az események összefüggő

elbeszélése lett volna helyén, hisz magok az okiratok a mellékletben úgy is egész szövegekben közöltetnek. Egészben ez a fejezet néhány fölösleges vagy helytelen megjegyzés kivételével, melyeket a lapszéleken megjegyeztem, teljesen megfelel azon kívánságoknak, melyeket a pályaművel szemben a méltányossághoz képest intézhetünk.

A második fejezet ugyanez időszakot öleli föl, de a soproni zsidóknak nem többé külső történetével, hanem jogi és társadalmi viszonyaival foglalkozik. E fejezetnek második része szintén fölöttébb érdekes. Ellenben majdnem egész első fele csupa általánosságokat, Soprontól egészen távol eső dolgokat vagy ismétléseket tartalmaz. Nézetem szerint néhol téves felfogások is vannak benne. Különösen itt, valamint munkája egész folyamán szerző modern szempontból itéli meg s azért azt hiszem, helytelenül, az úgynevezett kamarszolgasság intézményét, mely a zsidókat közvetlenül a király alattvalóivá tette. Én azt hiszem, hogy ez intézmény a városiak jogállásával áll rokonságban s annak analogiájára szervezve, főleg épen neki köszönhető, hogy a zsidók a középkor fanatizmusával szemben némi oltalmat nyertek s így ellenségeiknek teljesen áldozatul nem estek. A pályamunka ellenben ez intézményről igen rossz véleményen van. Nézetéről lévén szó, nem ragaszkodom a magaméhoz, de véleményemet a lapszélekre jegyeztem a szerző tájékoztatására. Ettől azonban eltekintve, annyi okvetetlenül kívánatos, hogy a második fejezet első fele alaposan átdolgoztassék s a fölösleges kihagyassék, mert a cél nem az, hogy a munka minél terjedelmesebb, hanem csak az, hogy minél jobb és tömörebb legyen.

A harmadik fejezet még mindig a jelzett korszakkal foglalkozik, s a soproni zsidók vallásos és közművelődési életét vázolja. Egészben véve ez a fejezet is igen érdekes s gondosan állítja össze mindazt, a mi ide vonatkozólag mindenemű s így héber kútfőkben is fenmaradt. Csakhogy a vége

felé ez a fejezet szintén ellapul s ismétlésekbe bocsátkozik, melyek feleslegesek s elhagyandók.

A negyedik fejezet már a pályamű legjobb részei közé tartozik s a mohácsi vészre következő nyolcz esztendő, a soproni zsidók martiriumban gazdag életének legszomorúbb éveit alaposan és élénken világítja meg. Ez időbe esik elűzésök, kifosztásuk s az a meddő küzdelem, melyet szülővárosukba való visszatérésök és kártalanításuk érdekében folytattak. E fejezet igen értékes s így annál inkább sajnálatos, hogy bevezetése meglehetősen lapos, ízetlen s hogy az író néhol meggondolatlanságokra ragadtatja el magát, midőn például egy ízben azt mondja: «Ferdinánd (király) ugyanaz a szánalmas alak, mint Mária (II. Lajos király özvegye)».

A bevezetés elhagyásával s az ilyen helyek, melyeket a lapszéleken megjelöltem, törlésével, a munka értéke csak növekedni fog.

Az ötödik fejezet az 1564—1840-ki éveket öleli föl, midőn Sopronban zsidók nem laktak, de a földesurak szomszédos községeiből bizonyos üzleti érintkezésben állottak a várossal. Soproni zsidókról ebben a három száz esztendőben nem lehet tehát szó, de azért szerzőnek nagyobbára levéltári kutatásokon nyugvó fejtegetései itt is nagyon tanúságosak s különösen helyes volt tőle a város XVI. századi jegyzőkönyvei alapján kimutatni, hogy az az aranykor, melyet Sopron a zsidók kiűzésétől remélt, nem köszöntött be, hanem ellenkezőleg ez az amputáció, mint mindenütt, akképen Sopronban is hosszú időkre megbénította a lakosság anyagi erejét.

Végül a hatodik fejezet röviden, de elég világosan adja elő a soproni zsidók és községi életök fejlődését a legutóbbi ötven év folyamán.

A munkához 80 darab okmány van mellékelve, melyek — a mennyiben az idő rövidsége mellett átolvashattam

azokat — az eléjök teendő regestákkal együtt, megérdemlik a közzétételt.

Egészben a munka mint széleskörű, lelkiismeretes levéltári bűvárlat terméke, nézetem szerint, teljesen megfelel mindazon kívánságoknak, melyeket egy pályaművel szemben adott viszonyaink közt emelni lehet s megüti más helyi vagy hitközségtörténeti (protestáns) monographiáink mértékét. Irodalmi szempontból szintén ugyanezt mondhatni róla. Írója jól kezeli a magyar nyelvet, világosan, érthetően tud elbeszélni s valami lényeges fogyatkozás e tekintetben sincs munkájában. Annál többek azonban az apró, de könnyen pótolható hibák. Itt-ott nagyon is pongyola s a munka a sajtó alá adás előtt okvetetlenül általános «megfésülést» igényel. Bizonyos ismétlések, oda nem tartozó dolgok, egyes ízléstelen kifejezések, címzési hibák, melyeket a lapszéleken megjegyeztem, kiigazítandók. Ha például egy helyen «Ausztia császárlát» említi, az a XVI. században szörnyű anachronismus. Wiener-Neustadtot következetesen Bécs-Ujhelynek nevezi, pedig annak régi magyar s ma is használt (például az Osztrák-magyar monarchia írásban és képen következetesen ezt használja) neve *Német-Ujhely*. A héber nevek mai magyar írásmódjába szintén következetességet kell hozni s erre nézve talán czélszerű lenne, ha az I. M. I. T., illetve a tisztelt bizottság bizonyos állandó szabályokat állítana fel. Nem akarom eldönteni, valjon ez a szó «Janusch» a magyarban is szükségképen *ch*-val irandó s nem elég-e az egyszerű *s* is. Az azonban kétségtelen, hogy a szerző következtelen a zsidó nevek írásában s egyszer *sch*-val, másszor *s*-sel írja ugyanazt a nevet. Ebbe okvetetlenül egyöntetűség hozandó. Mindezek azonban apró hibák és hiányok, melyek a kinyomatás előtt könnyen megjavíthatók. Az ilyenek a munka előnyeivel, az alapos kutatással és a szakavatott feldolgozással szemben alig jöhetnek számba, s így az elmondottakat összegezve, a «Zsidók története Sopronban» című,

«Emlékezzünk régiekről» jeligével ellátott munkát a pályadíjjal való megjutalmazásra s annak idején bizonyos kisebb hiányok kiigazítása után közzétételre van szerencsém ajánlani.

Budapest, 1896. márczius 1.

Dr. Acsády Ignác,
a M. Tud. Akadémia lev. tagja.

Az oklevéltárnak dr. Kohn Sámuel és dr. Marczali Henrik urak által beterjesztett s az igazgatóság által 1896. november 24-iki ülésében elfogadott tervezetét a következőkben egész terjedelmében adjuk.

Oklevél- és adattár a magyar zsidóság történetéhez.

TERVEZET.

I. Az anyag.

1. E gyűjtemény célja azon oklevelek és adatok hiteles, a tudomány minden igényének megfelelő közlése, melyek a magyar zsidóság állapotait és viszonyosságait a honfoglalástól fogva egész 1867-ig, az emancipatio törvénybe iktatásáig, megvilágítják.

2. E szempontból legfőbb súly helyezendő az intézményekre és szabályzatokra, melyek úgy állami, mint községi tekintetben a magyar zsidóság életét szabályozták. Közlendők tehát:

- a) A reájok vonatkozó országos törvények.
- b) Királyi oklevelek és rendelkezések.
- c) Megyei, városi, községi szabályzatok.
- d) Iskolai és jótékonyági statutumok.

3. Magánosok viszonyaira vonatkozó adatok csak kivételes esetekben közölhetők.

4. Nem mellőzhetők el amaz egyéb adatok sem, melyek a zsidóságnak, mint egésznek viszonyaira és állapotaira vonatkoznak. Így követjelentések, országgyűlési irományok, megyei jegyzőkönyvek stb. Szorosan vett krónikaszerű elbeszélésektől azonban el kell tekinteni.

5. Különösen a mohácsi vész utáni időben hajtandó végre szorosan az anyagnak ez a korlátozása. Az előbbi századokra nézve az anyagnak aránylag csekély terjedelme jogosulttá teszi a magokban véve nem oly jelentékeny adatoknak közzétételét is.

II. A feldolgozás módja.

1. Minden közlemény, a mennyire lehetséges, az eredeti után másolandó és teljes diplomatikai pontossággal közlendő. Az eddigi kiadások megjelölendő. A kéziratokban esetleg előforduló eltéréseket is fel kell tüntetni.

2. Csak a valóban fontos okleveleket és forrásokat közöljük teljes terjedelemben. A hol csak egyes oly adat fordul elő, mely tárgyunkhoz tartozik, ott hű kivonat, regesta, készül.

3. Minden egyes közleményt rövid bevezetés előz meg, mely ismerteti a kútfő tartalmát és leírja a kéziratot vagy kiadást.

4. Ép úgy mellőzhetetlenek a szöveget felvilágosító tárgyi (chronologiai, historiai, geographiai stb.) magyarázó jegyzetek.

5. Minden egyes kötethez kimerítő név- és tárgymutató járul.

6. A magyar, latin és német nyelven írott emlékek csupán az eredeti nyelven közöltetnek. A más nyelveken írottak az eredeti nyelven kívül magyar fordításban is.

7. Nemcsak a chronologiai sorrend, hanem a meglevő anyag viszonylagos teljessége is indokolja, hogy először a mohácsi vészt megelőző időszaknak anyagát adjuk ki. Idő-

közben azonban a későbbi korszakok anyagának összegyűjtéséhez is teljes erővel kell hozzáfognunk.

III. A kutatás módja.

1. Az anyagnak aránylag legnagyobb része az orsz. levéltárban található. Ott mindenesetre kell egy külön másolóról gondoskodni.

2. Azonkívül kiterjesztendő a kutatás a bécsi, prágai, krakói, római és velencei archivumokra is.

3. A szerkesztőség óhajtja és reményli, hogy hazánk régebbi községei **statutumai**k és más emlékeik beküldésével, **esetleg** feldolgozásával, hozzájárulnak a munka teljességéhez és sikeréhez.

IV. A szerkesztőség.

1. A kutatás vezetése, munkatársak megnyerése, másolók alkalmazása, kizárólag a szerkesztőség hatásköréhez tartozik.

2. Ép úgy a kiadás előkészítése az itt kifejezett elvek szerint.

3. A szerkesztőség évenként kétszer jelentést tesz a társaságnak a munka előhaladásáról.

Az 1896. december 8-án tartott **közgyűlésen** újra megválasztattak az eddigi elnök és társelnök, egynek kivételével a kisorsolt összes választmányi tagok s az öttagú számvizsgáló-bizottság.

A kisorsolt választmányi tagok a következők:

Választmányi tagok:

a) *budapestiek*: Dr. Bánóczi József, dr. Báron Jónás,
dr. Chorin Ferencz, dr. Kármán Mór, Kornfeld Gyula,
Kőrösi József, dr. Mezey Ferencz, dr. Neumann Antal,
dr. Neuman Sándor, dr. Réthy Mór, dr. Rosenberg Gyula,

Schill Salamon, Stern Ábrahám, Sternthal Adolf, Szabolcsi Miksa, dr. Visontai Soma, Weisz Berthold, dr. Weiszbürg Gyula, Wolfner Salamon.

b) *vidékiek* : Dr. Bárány József Kecskemét; dr. Bernstein Béla Szombathely, dr. Eisler Mátyás Kolozsvar, Elfer Jakab Heves, dr. Feldmann József Cegléd, dr. Flesch Ármin Mohács, dr. Halász Ignác Kolozsvar, dr. Kecskeméti Lajos Kecskemét, dr. Kecskeméti Lipót Nagyvárad, dr. Kelemen Adolf Pancsova, dr. Klein József Szabadka, Lázár Soma Keszthely, dr. Neumann Ede Nagy-Kanizsa, dr. Rosenberg Ede Ó-Kanizsa, Vásárhelyi dr. Rózsa Izsó Szeged, Seltsmann Lajos H.-M.-Vásárhely, Sichermann Mór M.-Sziget, dr. Sonnenfeld Bernát Vágújhely, dr. Ungár Simon Szegvár.

Mind újra megválasztott, Pfeifer Ignác úr kivételével, kinek helyébe *Beck Dénes* bankigazgató úr választott meg.

A közgyűlés elé terjesztett és elfogadott költségvetés a következő:

Előirányzat 1896/97. évre.

Fedezet:

Pénztárkészlet 1896 december 1-én ...	12525		
törzsvagyón ...	4200	—	
„ befolyandó ...	300	4500	8025
Rendes tagok fizetése ...	—	—	2600
Kamatok ...	—	—	500
	összesen :	11125	

Szükséglet:

Nyomtatványok, póstadíjak ...	350
Kezelési költségek ...	250
Biblia fordítás ...	1000
Kiadványokra ...	1500
Egyenleg mint pénztári maradvány ...	8025
	összesen : 11125

Budapest, 1896. december 8.

Sternthal Adolf,
gazdasági bizottsági tag.

Fleischmann Ede,
számvizsgáló bizottsági tag.

Midőn most a társulat képviselőjét közöljük, megjegyezzük, hogy a bizottságok új választását az 1897 január 2-án tartott választmányi ülés ejtette meg.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat képviselője.

I. ELNÖKSÉG.

- Elnök:* Dr. Kohn Sámuel, rabbi.
Társelnök: Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos.
Titkár: Dr. Bánóczi József, igazgató.
Pénztáros: Székely Ferencz, bankigazgató.
Ellenőr: Beck Dénes, bankigazgató.
Ügyész: Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.

II. IGAZGATÓSÁG.

Dr. Kohn Sámuel, rabbi, elnök. *Dr. Weinmann Fülöp*, kir. tanácsos, társelnök. *Dr. Bacher Vilmos*, tanár, mint az irodalmi bizottság elnöke. *Dr. Klein Mór*, nagybecskereki rabbi, mint az irodalmi bizottság alelnöke. *Schweiger Márton*, keresk. tanácsos, mint a gazdasági bizottság elnöke. *Dr. Stiller Mór*, ügyvéd, mint a gazdasági bizottság alelnöke. Választott tagok: *Dr. Kármán Mór*, egyet. tanár. *Dr. Réthy Mór*, műegyetemi tanár. *Dr. Rosenberg Sándor*, aradi rabbi. *Dr. Bánóczi József*, tanítóképzői igazgató, mint titkár. *Székely Ferencz*, bankigazgató, mint pénztáros, *Beck Dénes*, bankigazgató, mint ellenőr.

III. IRODALMI BIZOTTSÁG.

- Elnök:* Dr. Bacher Vilmos, tanár.
Alelnök: Dr. Klein Mór, rabbi, N.-Becskek.

Jegyző: Dr. Krausz Sámuel, tanár.

Tagok: Dr. Bánóczy József, igazgató.
Dr. Kármán Mór, egyet. tanár.
Dr. Neumann Ede, rabbi, N.-Kanizsa.
Schill Salamon, tanár.

IV. GAZDASÁGI BIZOTTSÁG.

Elnök: Schweiger Márton, keresk. tanácsos.

Alelnök: Dr. Stiller Mór, ügyvéd.

Jegyző: Dr. Farkas Emil, ügyvéd.

Tagok: Leopold Sándor, birtokos, Szegzárd.
Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
Sternthal Adolf, földbirtokos.
Weisz Berthold, gyáros.

V. VÁLASZTMÁNY.

A) Budapesti tagok:

Dr. Bacher Vilmos, tanár.	Dr. Krausz Sámuel, tanár.
Dr. Bánóczy József, igazgató.	Dr. Marczali Henrik, egyet. tanár.
Dr. Báron Jónás, egyet. m. tanár.	Dr. Mezey Ferencz, ügyvéd.
Beck Dénes, bankigazgató.	Dr. Mezei Mór, ország. képviselő.
Dr. Chorin Ferencz, orsz. képviselő.	Dr. Munkácsi Bernát, tanfelügyelő.
Dr. Farkas Emil, ügyvéd.	Dr. Neumann Antal, ügyvéd.
Dr. Goldberg Rafael, rabbi.	Ifj. dr. Neumann Sándor, ügyvéd.
Dr. Halász Frigyes, ügyvéd.	Pollák L., rabbi.
Dr. Kayserling M., rabbi.	Dr. Radó Antal, író.
Dr. Kármán Mór, egyetemi tanár.	Dr. Réthy Mór, műegyetemi tanár.
Kornfeld Gyula, orsz. izr. tanító-egyesületi elnök.	Dr. Rosenberg Gyula, orsz. képviselő.
Dr. Kőrösi József, statist. hivatal igazgatója.	

Schill Salamon, tanár.	Szatmári Mór, szerkesztő.
Dr. Schiller Zsigmond, szerkesztő.	Székely Ferencz, bankigazgató.
Schön Dávid, tanár.	Tenczer Pál, író.
Dr. Simon József, ügyvéd.	Dr. Visontai Soma, országos képviselő.
Stern Ábrahám, isk. igazg.	Wolfner József, gyáros.
Sternthal Adolf, földbirt.	Weisz Berthold, orsz. képv.
Dr. Stiller Bertalan, egyet. tanár.	Dr. Weiszbürg Gyula, s. rabbi.
Dr. Stiller Mór, ügyvéd.	
Szabolesi Miksa, lapszerk.	

B) *Vidéki tagok:*

Dr. Bakonyi Samu, ügyvéd, Debreczen.	Dr. Kardos Albert, tanár, Debreczen.
Dr. Bárány József, rabbi, Kecskemét,	Dr. Kecskeméti Lajos, főorvos, Kecskemét.
Dr. Bernstein Béla, rabbi, Szombathely.	Dr. Kecskeméti Lipót, rabbi, Nagyvárad.
Büchler P., rabbi, Moór.	Dr. Kelemen Adolf, rabbi, Pancsova.
Dr. Eisler Mátyás, rabbi, Kolozsvár.	Dr. Klein József, rabbi, Szabadka.
Elfer Jakab, rabbi, Heves.	Dr. Klein Mór, rabbi, Nagy-Becserek.
Dr. Feldmann József, rabbi, Cegléd.	Lázár Soma, Keszthely.
Dr. Fischer Mihály, rabbi, Zombor.	Leopold Sándor, Szegzárd.
Dr. Flesch Ármin, rabbi, Mohács.	Dr. Löw Immanuel, rabbi, Szeged.
Friedmann Ármin, hitközs. elnök, Újpest.	Dr. Löwy Mór, rabbi, Temesvár.
Hahn Adolf, tanár, Székesf.	Dr. Neumann Ede, rabbi, Nagy-Kanizsa.
Dr. Halász Ignác, egyet. tanár, Kolozsvár.	Dr. Perls Á., rabbi, Pécs.

Dr. Pillitz Benő, orvos,
Veszprém.	Schreiber Ign., Győr—Bécs.
Reich Márton, birtokos, Ka-
locsa.	Schwarz Jakab, rabbi, Csák-
tornya.
Várhelyi dr. Rózsa Izsó,
ügyvéd, Szeged.	Seltmann Lajos, rabbi, H.-
M.-Vásárhely.
Dr. Rosenberg Ede, rabbi,
Ó-Kanizsa.	Sichermann Mór, nyomda-
tulajdonos, M.-Sziget.
Dr. Rosenberg Sánd., rabbi,
Arad.	Dr. Sonnenfeld Bernát, ügy-
véd, Vágújhely.
Rosenthal Nándor, hitközs.
elnök, Veszprém.	Sternthal Salamon, földbir-
tokos, Temesvár.
Dr. Roth Adolf, orvos, Liptó-
Újvár.	Dr. Ungar Simon, rabbi,
Szegzárd.
	Dr. Vajda B., rabbi, Abony.

VI. SZÁMVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG.

Adler Laj., nagyker., Bpest.	Fleischmann Ede, nagy-
kereskedő, Budapest.
Deutsch Sámuel, háztulaj-
donos, Budapest.	Budai Goldberger Bertalan,
nagykereskedő, Budapest.
Ehrlich Mózes, földb., Bpest.	

VII. A VÁLASZTMÁNY TAGJAI ALAPÍTÓ TAGSÁGI JOGON.

(Alapsz. 15. §.)

- Gelsei Gutmann Vilmos, kir. tanácsos, Nagy-Kanizsa.
 Kohner Zsigmond, földbirtokos, Budapest.
 Schweiger Márton, keresk. tanácsos, Budapest.
 Sváb Károly, főrendiházi tag, Budapest.
 «Néh. Sváb Sándor alapítvány» képviselője, Budapest.
 «Néh. Hatvani Deutsch Bernát alapítvány» képviseli
 Hatvani Deutsch József úr.
 A nagy-kanizsai izr. hitk. alapító tag egy képviselője.
 A nagyváradi izrel. hitk. alapító tag egy képviselője.

A pesti izr. hitk. alapító tag egy képviselője, képv. Adler Lajos előjárósági tag úr.

A pesti chevra kadisa alapító tag egy képviselője, képv. Reusz Károly elnök úr.

A szabadkai izr. hitközség alapító tag egy képviselője.

Az izr. magyar irodalmi társulat tagjainak névjegyzéke.

I. ALAPÍTÓ TAGOK.

Özv. Hatvani DeutschBernátné, Budapest.	Pesti Chevra-Kadisa.
Gelsei Guttmann Vilmos, N.-Kanizsa.	Pesti izr. hitközség.
Kohner Zsigmond, Bpest.	Schweiger Márton, Bpest.
Nagykanizsai izr. hitközs.	Sváb Károly, Budapest.
5 Nagyváradai izr. hitközség.	10 Özv. Sváb Sándorné, Budapest.
	Szabadkai izr. hitközség.

II. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Dr. Chorin Ferencz, Budapest.	Steinfeld Antal, Debrecz.
Löwy Mór, Budapest.	Steinfeld Mihály, Debrecz.
Dr. Rosenberg Gyula, Budapest.	Sternthal Adolf, Bpest.
Báró Schossberger Henrik, Budapest.	Sternthal Salam., Temesvár.
5 Schreiber Ignác, Bécs.	10 Dr. Stiller Bertalan, Budapest.
	Weiss Berthold, Bpest.

III. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.	Beck Dénes, Budapest.
Aradi izraelita hitközség.	5 Braun W. Arnold, Meran.
Bacher Emil, Budapest.	Breitner Zsigmond, Bpest.

- Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagy-Kanizsa.
 Ehrlich Mózes, Budapest.
 10 Néhai Frank Antal, Budapest.
 Tószegi Freund F., Bpest.
 Tószegi Freund Salamon, Budapest.
 Garai Károly, Budapest
 Hartenstein Zsig., Bpest.
 15 Kecskeméti izr. hitközség.
 Kohner Ágost, Budapest.
 Megyeri Dr. Krausz Izidor, Budapest.
 Leopold Sánd., Szegzárd.
 Linczer Béla, Budapest.
 20 Losonczi izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 Markbreit Adolf, Bpest.
 Dr. Misner Ignác, Bpest.
 Nemes-Vidi izr. fiók-hitközség.
 25 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ó-Kanizsai izr. hitközség.
 Pécsi izr. hitközség.
 Dr. Pillitz Benő, Veszprém.
 Popper István, Budapest.
 30 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Simon József, Bpest.
 Dr. Spitz Manó, Bpest.
 Dr. Schuschny H., Budapest.
 Schweiger Adolf, Bpest.
 35 Stern Ignác, Budapest.
 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 Szegzárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael. hitközség.
 Tolna-tamási izr. hitközs.
 40 Lovag Wechselmann Ignác, Budapest.
 Dr. Weinmann Fül., Budapest.
 Weiss Manfréd, Budapest.
 Wellisch Sándor és Gyula, Budapest.

IV. RENDES TAGOK.

- Adler Dávid, Budapest.
 Adler Gyula, Budapest.
 Áldori Bert., D.-Szerdahely.
 Dr. Áldori Mór, Eszterg.
 5 Alföldi Mór, Eger.
 Alsó-Dabasi izr. hitközs.
 Alsó-Lendvai izr. hitközség.
 Altheim Oziás, H.-M.-Vásárhely.
 Altmann Fer., M.-Sziget.

- 10 Angyal Endre, A.-Dabas.
Dr. Angyal Lajos, Vágújh.
Dr. Anisfeld Endre, H.-
M.-Vásárhely.
Anisfeld Sándor, H.-M.-
Vásárhely.
Aranyosi Miksa, Budapest.
- 15 Armuth Ferencz, Mohács.
Armuth Mór, Mohács.
Augenstein Dávid, Bpest.
Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
Bach Mór, Pancsova.
- 20 Dr. Bácskai Albert, Bpest.
Bader Samu, Villány.
Bajai izr. hitközség.
Dr. Bakonyi Samu, Deb-
reczen.
Balassa Frigyes, Bpest.
- 25 Dr. Balassa József, Bpest.
Dr. Balkányi Miklós, Deh-
reczen.
Dr. Ballay Lajos, Bpest.
Balogh Ármin, Bpest.
Dr. Bán Zsigmond, Bpest.
- 30 Dr. Bánóczy József, Bpest.
Dr. Bárányi J., Kecskemét.
Barna Albert, Eger.
Dr. Báron Jónás, Bpest.
Baron Sándor, Kis-Kőre.
- 35 Bauer Miksa, Bpest.
Dr. Baumgarten Samu,
Budapest.
Dr. Becher Áron, Nagy-
Szalonta.
- Ifj. Beck Adolf, Bpest.
Beck Gyula, Keszthely.
- 40 Dr. Beck Mór, Bukarest.
Beck Sándor, Keszthely.
Beer Berthold, Budapest.
Benedek Gábor, Bpest.
Benedikt B., Csáktornya.
- 45 Dr. Berczeller Imre, Bpest.
Beregi Lajos, H.-M.-Vá-
sárhely.
Dr. Berényi Fer., Berhida.
Dr. Berényi Sánd., Bpest.
Berger Arnold, Veszprém.
- 50 Dr. Berger Ferencz, H.-M.-
Vásárhely.
Berger Jakab, Ráczkeve.
Berger J. Lipót, Bpest.
Ifj. Berger Lipót, Czegléd.
Dr. Berger Miksa, Bpest.
- 55 Bergerné Frisch Etel, Ta-
polcza.
Berger Sándor, Budapest.
Berkovits Manó, Bpest.
Berkovits Renée, N.-Várad.
Dr. Berkovits Zsigmond,
Nagyvárad.
- 60 Dr. Bernstein Béla, Szom-
bathely.
Bernstein Samu, Sz.-Fe-
hérvár.
Bienenstock M., Buttyin.
Biermann Károly, Bpest.
Bischitz Dávid, Bpest.
- 65 Blatt D. Mór, Deés.

- Blau Adolf, Budapest.
 Blau Emil, Budapest.
 Dr. Blau Henrik, Heves.
 Dr. Blau Lajos, Budapest.
 70 Blau Rezső, Mohács.
 Bleuer F. Péter, Laczháza.
 Bleyer Fer., Kecskemét.
 Dr. Bleyer Vilmos, Bpest.
 Dr. Blum Ármin, Bpest.
 75 Blum Simon, Szabadka.
 Bognár István, N.-Várad.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
 Böhm Sámuel, H.-M.-Vásárhely.
 Brachfeld J., Kecskemét.
 80 Brachfeld S., Kecskemét.
 Braser Simon, Buziás.
 Brassói izr. hitközség.
 Braunfeld Samu, Kassa.
 Braun Fülöp, Veszprém.
 85 Braun József, Eger.
 Braun Károly, Budapest.
 Dr. Braun Lajos, Bpest.
 Brecher Dáv., Besztercze.
 Brecher Hersch, Naszód.
 90 Breitner József, N.-Várad.
 Breszler Lajos, Kőbánya.
 Breuer Henrik, Budapest.
 Ifj. Breuer Mór, Eger.
 Breyer József, Eger.
 95 Dr. Bruck Árm., Zombor.
 Brust Dávid, Budapest.
 Dr. Brüll Bertalan Debreczen.
 Brüll Zsigmond, Bpest.
 Brünnauer Emil, Eger.
 100 Buchhalter Gyula, Eger-Lövő.
 Burger D. J., Debreczen.
 Buttyini izr. hitközség.
 Buziási izr. hitközség.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 105 Büchler P., Moór.
 Dr. Büchler Sánd., Bpest.
 Csákovai izr. hitközség.
 Csillag Pál, Aszód.
 Csonka Árpád, Budapest.
 110 Csurgói izr. hitközség.
 Czeplédi izr. hitközség.
 Dr. Czigler Ármin, Bpest.
 Dr. Czinczár J., B.-Illye.
 Czukor Márton, H.-M.-Vásárhely.
 115 Dr. Czukor Soma, Bpest.
 Davidovits A., Fehértemp.
 Debreczeni izr. hitközség.
 Dettai izr. hitközség.
 Deutsch Ad., Fehértempl.
 120 Deutsch Antal, Budapest.
 Deutsch Sándor, Veszpr.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 Deutsch Izid., N.-Bogsán.
 Deutsch Izid., Veszprém.
 125 Deutsch Jenő, Budapest.
 Ifj. Deutsch Samu, Szombathely.
 Deutsch Simon, Bpest.
 Deutsch Tiv., Szombath.

- Dési Géza, Nagyvárad.
 130 Déri Izidor, Budapest.
 Dick Boldizsár, Kassa.
 Dóri István, Nagyvárad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Dr. Ecsedi Mór, T.-Méra.
 135 Ecz-Hadaász izr. ir. egy.
 Galgóc.
 Edelstein Miksa, Bpest.
 Dr. Edenburg Ábrahám,
 M.-Sziget.
 Ehrenwald Vilm., Ujpest.
 Ehrlich Emil, Fiume.
 140 Ehrlich Samu, Ó-Buda.
 Eichl Jakab, Ujpest.
 Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
 vár.
 Eisler Mór, Budapest.
 Eisler Samu, Budapest.
 145 Eisler Sándor, Budapest.
 Éles Ármin, Arad.
 Elfer Dávid, Budapest.
 Elfer Jakab, Heves.
 Dr. Engel Jakab, Kassa.
 150 Dr. Engelsmann Izidor,
 Budapest.
 Engel Zsigmond, B.-Szt.-
 Lőrincz.
 Eperjesi Chevre-Kadisa.
 Eperjesi izr. hitközség.
 Epstein Gyula, H.-M.-Vá-
 sárhely.
 155 Ernst Mihály, T.-Ujfalu.
 Facseti izr. hitközség.
 Dr. Faludi Miksa, Székes-
 Fehérvár.
 Fantó Péter, Kecskemét.
 Dr. Faragó Samu, Bpest.
 160 Dr. Farkas Emil, Bpest.
 Farkas Izidor, Nagyvárad.
 Dr. Fayer László, Bpest.
 Fehér Mór, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Dr. Fejér Fer., Debreczen.
 165 Dr. Fekete László, Kec-
 kemét.
 Feldmann Jakab, Szamos-
 ujjvár.
 Dr. Feldmann J., Czepléd.
 Feldmann Márk, Kassa.
 Feldmayer Ignác, Kec-
 kemét.
 170 Feld Salamon, Budapest.
 Fényes Dezső, Budapest.
 Dr. Fényes Mór, Bpest.
 Dr. Fényes Sal., Kassa.
 Fischer Adolf, Eger.
 175 Dr. Fischer Gyula, Győr.
 Farkasházi Dr. Fischer
 Hugó, Budapest.
 Fischer L., Fiume.
 Fischer Manó, Veszprém.
 Dr. Fischer Mih., Zombor.
 180 Fischer Pál, H.-M.-Vásár-
 hely.
 Fark. Fischer Vilm., Ka-
 posvár.
 Fischhoff Ignác, Mohács.

- Fischhof Árm., Mohács.
 Fispán Mór, Kecskemét.
 185 Fiumei Chevra-Kadisa.
 Fiumei izr. hitközség.
 Fleischer Miksa, Nagyvár-
 rad.
 Fleischl Izsó, Kaposvár.
 Dr. Fleischl Lajos, Bpest.
 190 Fleischl Róbert, Bpest.
 Fleischmann Ede, Bpest.
 Dr. Flesch Adolf, Zombor.
 Dr. Flesch Árm., Mohács.
 Fluss József, Budapest.
 195 Dr. Fodor Ármin, Bpest.
 Dr. Fodor J., Kecskemét.
 Fogarasi izr. hitközség.
 Forrai Gábor, Budapest.
 Fornheim Zsigm., Ujpest.
 200 Izr. hitközs., D.-Földvár.
 Dr. Fränkel Sándor, Bu-
 dapest.
 Frankl Samu, Sz.-Fehérv.
 Frank Manó, Mohács.
 Fränkl Izidor, Kaposvár.
 205 Freiburger Sám., Bpest.
 Dr. Freund J., Debreczen.
 Freund Samu, Mohács.
 Freund Sándor, Mohács.
 Frey Gusztáv, Ujpest.
 210 Fried Adolf, Sopron.
 Fried József, Budapest.
 Friedländer Gyula, Deés.
 Friedmann Árm., Ujpest.
 Friedmann Ignác, Arad.
 215 Friedmann Mór, Kassa.
 Dr. Frisch Ármin, Bpest.
 Frisch Lipót, Tapolcza.
 Frommer Miksa, Mohács.
 Fuchs B., Brassó.
 220 Bánréti Fuchs E., Bpest.
 Fuchs József, Kecskemét.
 Fuchs Julius, Kassa.
 Fuchs Samu, Kecskemét.
 Fuchs Vilmos, Budapest.
 225 Dr. Fuchs Ede, Szarvas.
 Füredi Ignác, Budapest.
 Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
 Dr. Fürst Dáv., Soroksár,
 Gálóczi Samu, Deés.
 230 Gansl Ign., L.-Szt.-Miklós.
 Geiger Zsigmond, Bpest.
 Gerőfi Arnold, Budapest.
 Gerstl Géza, Temesvár.
 Glasz Adolf, Fehértempl.
 235 Dr. Glass Izor, id., Bpest.
 Glaszner József, Bpest.
 Goitein Jónás, Kecskemét.
 Budai Goldberger Berta-
 lan, Budapest.
 Dr. Goldberger Ign., Pécs.
 240 Goldberger M., Szegzárd.
 Goldberger Rafael, Buda.
 Goldberger Rudolf, Eger.
 Goldheim Lipót, Bpest.
 Goldmann Jónás, Fiume.
 245 Goldmann Vilmos, M.-
 Sziget.
 Gold Sámuel, Budapest.

- Dr. Goldstein I., Zombor.
 Goldstein M., Fiume.
 Dr. Gonda Ignác, Bpest.
 250 Gödöllői izr. hitközség.
 Grauer M., Csáktornya.
 Dr. Grauer V., Bpest.
 Greiner Arnold, Eger.
 Greiner Sámuel, Veszpr.
 255 Greiner Sándor, Bpest.
 Dr. Grósz Gyula, Bpest.
 Grósz József, Lippa.
 Grósz József, Mohács.
 Grósz Leonora, Lippa.
 260 Dr. Grósz Lipót, Bpest.
 Grósz Lipót, Kecskemét.
 Grossmann Adolf, Hód-
 mezővásárhely.
 Dr. Gruber Árm., Bpest.
 Grün Adolf, Gyón.
 265 Grünbaum József, Eger.
 Grünbaum Miksa, Bpest.
 Dr. Grüner S., Zombor.
 Grünfeld J., Sz.-Fehérv.
 Grünfeld S., Brassó.
 270 Grünwald Ferencz, Eger.
 Grünwald Sám., Mohács.
 Dr. Grünwald Zsigmond,
 M.-Sziget.
 Gut Árpád, Budapest.
 Guttmann Zsigm., Bpest.
 275 Dr. Guttmann Jakab, M.-
 Sziget.
 Néhai Günsberger Sán-
 dorné alapítv. Keszth.
- Dr. Gyémánt J., N.-Várad.
 Gyöngyösi Józs., Mohács.
 Egy. győri és győrszigeti
 izr. hitközség.
 280 Gyulai izr. hitközség.
 Haasz Adolf, Ujpest.
 Haasz Manó, Veszprém.
 Haas Miksa, M.-Sziget.
 Dr. Haasz Sim., Szucsány.
 285 Haberfeld Ign., Budapest.
 Haber Samu, Bpest.
 Hacker Ant., Kecskemét.
 Hahn Ad., Sz.-Fehérvár.
 Dr. Haimann J., Moór.
 290 Hajós Károly, Deés.
 Dr. Halasi V., Veszprém.
 Dr. Halász Frigyes, Bpest.
 Dr. Halász Ign., Kolozsvár.
 Handler Jónás, Bpest.
 295 Dr. Handler Sim., Kassa.
 Dr. Hartmann S., Bpest.
 Dr. Hartstein Lajos, De-
 breczen.
 Hauszerl Sándor, Aszód.
 Hay Gyula, Bpest.
 300 Hay Ignác, Bpest.
 Hay Károly, Abony.
 Hay Mór, Abony.
 Dr. Hecht Ernő, Bpest.
 Özv. Hecht Katalin, Bu-
 dapest.
 305 Dr. Hegyesi B., M.-Sziget.
 Heinrich M., Csáktornya.
 Heller Ármin, Bpest.

- Hellsinger Zsigm., Bpest.
 Herzfeld Gyula, Kassa.
- 310 Dr. Herzmann Manó, Mohács.
- Herz Dávid, Temesvár.
 Herzfeld Mór, Vágújhely.
 Herz Izidor, Ráczeke.
 Dr. Herz Mór, Bpest.
- 315 Dr. Herzog M., Kaposvár.
 Hirschfeld A. E., Mohács.
 Hirschfeld Béla, Veszpr.
 Hirschfeld Izidor, Veszpr.
 Hirsch Ignác, Temesvár.
- 320 Hirsch József, Szegzárd.
 Hirsch Kálm., Som-Berek.
 Hirschmann Adolf, Csáktornya.
 Hirschmann Leó, Csáktornya.
 Hirsch Sándor, L.-Szent-Miklós.
- 325 Hirsch Vilmos, Budapest.
 Hochmuth F., Keszthely.
 Hoffmann Ármin, Bpest.
 Hoffmann K., Ráczeke.
 Hoffmann S., Keszthely.
- 330 Dr. Hofmeister J., Halas.
 Holzmann H., Ráczeke.
 Dr. Hollósi I., M.-Sziget.
 Dr. Horn Kár., Esztergom.
 H.-M.-Vásárhelyi izr. hitközség.
- 335 Hunwald Lipót, Kolozsv.
 Huppert Gyula, Monor.
- Dr. Hübös József, Bpest.
 Inkei Emil, Arad.
 Ipolysági izr. hitközség.
- 340 Janovitz Mór, L.-Szent-Miklós.
 Jasnigi Sándor, Bpest.
 Jászárokszállási izr. hitk.
 Jellinek Henrik, Bpest.
 Jeremiás és Rosenberg, Deés.
- 345 Juhász Mór, Kassa.
 Dr. Junger Láz., M.-Sziget.
 Dr. Juszth A., N.-Szombat.
 Junker Gusztáv, Csurgó.
 Dr. Kabos Márton, Csonopla.
- 350 Dr. Kahan Samu M.-Szig.
 Kálmán Dávid, Bpest.
 Kallusz Jakab, Deés.
 Dr. Kanitzer Sándor, H.-M.-Vásárhely.
 Kanitz Jenő, Eger.
- 355 Karánsebesi izr. hitközs.
 Dr. Kardos Albert, Debreczen.
 Kardos Antal, Kecskemét.
 Kassai Chevra-Kadisa.
 Kassai izr. hitközség.
- 360 Kaufmann Béla, Csapi.
 Dr. Kaufmann J., Mohács.
 Dr. Kecskeméti Lajos, Kecskemét.
 Dr. Kecskeméti Lipót, N.-Várad.

- Dr. Kecskeméti Sándor,
Kecskemét.
- 365 Dr. Kelemen Adolf, Pancsova.
Kelemen Géza, Budapest.
Keller Bernát, Eger.
Kellert Samu, Német-Bog-sán.
Kellner Fülöp, N.-Szöllös.
- 370 Kellner Sándor, Tarna-Szt-Miklós.
Kemény Dávid, Bpest.
Keszner Izidor, M.-Sziget.
Keszthelyi izr. hitközség.
Dr. Kirez Viktor, Vazsecz.
- 375 Kirschner Mór, Kolozsvár.
Dr. Kiss Arnold, Veszprém.
Klärmann Adolf, Deés.
Klein Béla, Nagy-Iklód.
Klein Bernát, Ujpest.
- 380 Klein Dávid, M.-Sziget.
Dr. Klein Gyula, Kecskemét.
Klein Ármin, Mohács.
Klein Ignác, Eger.
Klein Jakab, M.-Sziget.
- 385 Klein Jakab, Temesvár.
Dr. Klein József, Szabadka.
Klein Lipót, Eger.
Dr. Klein Mór, N.-Becske-
rek.
Klopfer Jakab, Sz.-Becse.
- 390 Dr. Kohlbach Bertalan,
Budapest.
- Dr. Kohn Ármin, Sziget-
vár.
Kohn Arnold, Budapest.
Kohn Gábor, Heves.
Kohn Ármin, Csáktor-
nya.
- 395 Kohn Ármin, Temesvár.
Kohn József, Bpest.
Kohn Miksa, Deés.
Kohn Samu, Szombathely.
Kohn Sándor, Mohács.
- 400 Kohn S. N., Arad.
Kollár Dávid, Budapest.
Komáromi Chevra-Kadisa.
Komáromi izr. hitközség.
Kornfeld Gyula, Bpest.
- 405 Koszterlitz Miksa, Bpest.
Kovács Zsigm., Ráczekeve.
Kőbányai izr. hitközség.
Környei Izidor, Budapest.
Dr. Kőrösi József, Bpest.
- 410 Kővári Fülöp, Kecskemét.
Dr. Köves Béla, Veszprém.
Kövesdi Ferencz, Füzes-
Abony.
Dr. Köves Jenő, Veszpr.
- Kramer Adolf, Mohács.
- 415 Kramer Ármin, Szegzárd.
Kramer József, Budapest.
Kramer Leo, Budapest.
Kramer Vilmos, Szegzárd.
Krausz Adolf, Bpest.
- 420 Krausz Ármin, Veszprém.
Krausz Armin, Mohács.

- Krausz Jenő, Eger.
 Krausz Lajos, Keszthely.
 Dr. Krausz Sámuel, Bpest.
 425 Kriegler Miksa, Bpest.
 Dr. Krieshaber Ad., Budapest.
 Dr. Krieshaber B., Kula.
 Kron Sámuel, Szegzárd.
 Kugler Nándor, Mohács.
 430 Kuhn Bernát, Kolozsvár.
 Kuhn Mór, H.-M.-Vásárh.
 Kunecz Mór, Szabadka.
 Kún Miksa, H.-M.-Vásárhely.
 Kunewalder M. testv., Budapest.
 435 Dr. Kunos Ignác, Bpest.
 Kűszler Henr., Budapest.
 Dr. Kux Adolf, L.-Sz.-Miklós.
 Dr. Kux Bernát, L.-Sz.-Miklós.
 Dr. Kux Vilm., L.-Ujvár.
 440 Lamm Antal, Budapest.
 Latzko Károly, Bpest.
 Latzko Náthán, Bpest.
 Lax Samu, M.-Sziget.
 Lázár József, Budapest.
 445 Lázár Soma, Keszthely.
 Lazarus Adolf, Bpest.
 Lebovics J., B.-Mágocs.
 Dr. Lederer Béla, Bpest.
 Lederer Dávid, N.-Várad.
 450 Lederer Ignác, Budapest.
 Lederer Lajos, Abony.
 Dr. Lederer Sánd., Bpest.
 Dr. Leitner Adolf, Bpest.
 Lendler Albert, Makó.
 455 Lendvai Sándor, Arad.
 Lengyel Samu, Eger.
 Leopold Károly, Szegzárd.
 Dr. Leopold Kornél, Szegzárd.
 Leopold Lajos, Szegzárd.
 460 Lévai izr. hitközség.
 Lévai Antal, Kecskemét.
 Leveleki Dániel, Senyő.
 Leveleki Mór, Senyő.
 Liebermann K., Kassa.
 465 Dr. Ligeti József, Székes-Fehérvár.
 Dr. Links Ármin, Bpest.
 Littauer József, Mohács.
 Dr. Loewy Lipót, Pécs.
 Löffler Jakab, Arad.
 470 Dr. Löfkovies Márton, Debreczen.
 Löw Lajos, Deés.
 Löwenstein Arn., Bpest.
 Löwenstein Bernát, Veszprém.
 Löw Ernő, Kecskemét.
 475 Dr. Löw Immanuel, Szeged.
 Löwy Dávid, Kolozsvár.
 Dr. Löwy Fer., N.-Atád.
 Dr. Löwy Jakab, Mohács.
 Löwy Jakab, Veszprém.

- Keszthely: 39, 41, 276, 326,
 373, 423, 445, 498, 558, 571,
 586, 683.
 Kis-Bér: 552.
 Kis-Kőre: 34.
 Kis-Várda: 803.
 Kolozsvár: 142, 293, 335, 375,
 430, 476, 483, 582, 794, 831,
 872, 891, 896, 897.
 Komárom: 402, 403.
 Kőbánya: 91, 407.
 Kőszeg: 903.
 Laczháza: 71.
 Léva: 460.
 Lipppa: 257, 259, 678, 729,
 730, 762.
 Liptó-Szt.-Miklós: 230, 324,
 340, 437, 438, 503, 685, 732,
 755, 767.
 L.-Ujvár: 439, 661.
 Losonez: 743.
 Makó: 454, 490.
 Marczali: 761.
 M.-Sziget: 9, 245, 275, 283,
 305, 332, 346, 350, 372, 380,
 384, 443, 494, 495, 504, 508,
 566, 575, 690, 724, 777, 783,
 850, 877, 880.
 Mohács: 15, 16, 70, 182, 183,
 203, 207, 208, 218, 258, 271,
 278, 310, 316, 361, 382, 399,
 414, 421, 429, 467, 478, 489,
 516, 561, 613, 637, 656, 658,
 672, 824, 825, 888, 893, 916.
 Monor: 336, 520.
 Moór: 105, 289, 521.
 Mosony: 524.
 Mura-Szombat: 528.
 Nagy-Abony: 635, 845.
 Nagy-Atád: 477.
 N.-Becserek: 388, 535, 716.
 Nagy-Iklód: 378.
 Nagy-Kanizsa: 551, 899.
 Nagy-Kikinda: 655.
 Nagy-Körös: 536.
 Nagy-Szalonta: 37, 537.
 Nagy-Szőllős: 369.
 Nagy-Szombat: 347, 684, 723,
 905.
 Nagyvárad: 58, 59, 76, 90,
 129, 132, 161, 187, 277, 363,
 449, 626, 667, 779, 865.
 Naszód: 89.
 Német-Bogsán: 123, 368, 870.
 Nyir-Bátor: 492, 496, 562, 793.
 Nyiregyháza: 563.
 Nyitra: 758.
 O-Kanizsa: 645.
 Pancsova: 19, 365, 577, 578.
 Pécs: 239, 468, 542, 583, 699,
 781, 818, 820.
 Rác-Almás: 588.
 Ráczeve: 51, 313, 328, 329,
 331, 406.
 Rékás: 630.
 Rohonc: 639.
 Senyő: 462, 463.
 Siklós: 662.
 Simánd: 534.
 Siófok: 736.
 Somberek: 321.
 Sopron: 210, 601, 651, 740,
 759.
 Soroksár: 228, 830.

- Szabadka : 75, 386, 432, 529,
625, 629, 680, 826.
Szamos-Ujvár : 166.
Szarvas : 225, 487, 804.
Szeged : 475, 515, 673, 798, 799.
Szegzárd : 240, 320, 415, 418,
428, 457, 458, 459, 580, 593,
600, 675, 766, 840, 910.
Székesfehérvár : 61, 157, 202,
268, 288, 465, 480, 550, 619,
770, 771, 802, 811, 901.
Szemlak : 666, 748.
Sz.-Becse : 389.
Szigetvár : 391, 812.
Szinérszeg : 554.
Szombathely : 60, 126, 128,
398, 754, 823, 856.
Szolnok : 822.
Szucsány : 284.
Tapoleza : 55, 217, 728.
Tarna-Mera : 134.
Tarna-Szt.-Miklós : 370.
Temesvár : 233, 311, 319, 385,
395, 482, 543, 581, 644, 715,
747, 828.
Tisza-Ujfalu : 155.
Tót-Szt.-Márton : 717, 773.
Trencsén : 834.
Uj-Hódos : 902.
Uj-Kécske : 564, 709, 821, 835,
866.
Ujpest : 138, 141, 199, 209, 213,
281, 379, 692, 695, 708, 739,
836, 851, 871, 906, 913.
Vágújhely : 11, 227, 312, 545,
738, 750, 843, 844.
Vazsecz : 374.
Versecz : 852.
Veszprém : 49, 84, 121, 124,
178, 254, 282, 291, 317, 318,
376, 411, 413, 420, 473, 479,
539, 546, 579, 589, 603, 617,
633, 642, 657, 663, 676, 712,
751, 763, 768, 781, 791, 810,
853, 882, 885, 889.
Villány : 21.
Zombor : 95, 179, 192, 247,
267, 518, 638, 687, 752, 814,
815, 900, 921.
-

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1897. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5657. Tébéth 27.
- 2 Szombat Váéra
- 4 Sebát újholdja
- 9 Sz. Bó
- 16 Sz. Besallách
- 23 Sz. Jithró
- 30 Sz. Mispátim.

Február.

- 2 Adár risón újholdja
- 3 Újhold 2. napja
- 6 Sz. Terúma
- 13 Sz. Teczavve
- 16 Kis Púrim
- 20 Sz. Ki thisszá
- 27 Sz. Vajjakhél. Sekálím.

Márczius.

- 4 Adár séni újholdja
- 5 Újhold 2. napja
- 6 Sz. Pekúdé
- 13 Sz. Vajjikrá. Zákhór
- 17 Eszter bőjtje
- 18 Púrim
- 20 Sz. Czáv
- 27 Sz. Semini. Pára.

Április.

- 3 Sz. Tazria. Hachódes
- Niszán újholdja

10 Meczóra. Sabbáth haggád.

- 16 Pészach előestéje
- 17 Sz. Pészach 1. n.
- 18 Sz. Pészach 2. n.
- 23 Pészach 7. n.
- 24 Sz. Pészach 8. n.

Május.

- 1. Sz. Acharé móth
- 2 Ijjár újholdja
- 3 Újhold 2. n.
- 8 Sz. Kedósim
- 15 Sz. Emór
- 20 Ómer 33. napja
- 22 Sz. Behár
- 29 Sz. Bechukhóthái.

Junius.

- 1 Sziván újholdja
- 5 Sz. Bamidbar
- Sábuóth előestéje
- 6 Sábuóth 1. n.
- 7 Sábuóth 2. n.
- 12 Sz. Nászó
- 19 Sz. Behaalóthekhá
- 20 Sz. Selách
- 30 Tammúz újholdja.

Julius.

- 1 Újhold 2. napja
- 3 Sz. Kórach

- 10 Sz. Chukkath
 17 Sz. Bálák
 18 Tammúz 17. böjtn.
 24 Sz. Pinchász
 30 Áb újholdja
 31 Sz. Mattóth-Masszeé.

Augusztus.

- 7 Sz. Debárim. Chazón
 8 Áb 9 böjtn.
 14 Sz. Váetchannán
 — Náchamú
 21 Sz. Ékeb
 28 Sz. Reé
 — Elúl újh.
 29 Újhold 2. n.

Szeptember.

- 4 Sz. Sófetim
 11 Sz. Ki théczé
 18 Sz. Ki thábó
 19 Szelichóth 1. n.
 25 Sz. Nicczábim
 26 Rós-Hassána előestéje
 27 Rós-Hassána 1. n.
 — 5658. Tisri 1.
 28 Rós-Hassána 2. n.
 29 Gedalja böjtn.

Október.

- 2 Sz. Vajjélekh
 — Sabbáth Súbá
 5 Jóm Kippúr előestéje

- 6 Jóm Kippúr
 9 Sz. Háazinú
 10 Szukkóth előestéje
 11 Szukkóth 1. n.
 12 Szukkóth 2. n.
 16 Sz. Chól Hammóéd
 17 Hósáná rabbá
 18 Semini aczéreth
 19 Szimchath thóra
 23 Sz. Berésith
 26 Marchesván újholdja
 27 Újhold 2. n.
 30 Sz. Nóach.

November.

- 6 Sz. Lekh-lekhá
 13 Sz. Vajjérá
 20 Sz. Chajjé Szára
 25 Kiszlén újholdja
 26 Újhold 2. n.
 27 Sz. Tóledóth.

Deczember.

- 4 Sz. Vajjéczé
 11 Sz. Vajjislaeb
 18 Sz. Vajjésch
 20 Chanukka 1. n.
 25 Sz. Mikkécz
 26 Tébéth újh.
 26 Újhold 2. n.
 27 Chanukka utolsó n.
 31 Tébéth 6.

TARTALOM.

	Lap
Az IMIT millenniumi díszülése	5
<i>Kohn Sámuel</i> , Elnöki megnyitó	7
<i>Bánóczi József</i> , Titkári jelentés	8
<i>Perls Ármin</i> , Ahasver	12
<i>Klein Arnold</i> , A magyar Izraél éneke, midőn az 1000 év betellett	25
<i>Kármán Mór</i> , Nemzeti és felekezeti élet	29
— <i>Alexander Bernát</i> , A millenniumi kiállításon	43
<i>Leimdörfer Dávid</i> , Zsidó páholyok	49
— <i>Székely Ferencz</i> , Két levél	79
<i>Handler Simon</i> , Abigél	85
<i>Kecskeméti Lipót</i> , Halottas szertartások az ősi Izraélben	90
<i>Fischer Gyula</i> , Egy régi kódex zsinagógiai rendje	108
<i>Seltmann Lajos</i> , Az aranyborju és a zsidóság	117
— <i>Milkó Izidor</i> , Az egyházpolitikai télen	140
<i>Blau Lajos</i> , A régi és az új zsidóság	150
— <i>Büchler Sándor</i> , Zsidók a magyar egyetemen	168
— <i>Acsády Ignác</i> , A magyar zsidók 1735—38-ban	172
— <i>Feleki Sándor</i> , Mózes	188
— <i>Szántó Kálmán</i> , Az öreg doktor elmélete	191
<i>Büchler Adolf</i> , Az alexandriai zsidó bazilika	227
<i>Bloch Henrik</i> , A francia zsidó kongresszus története	235
<i>Steiger Lajos</i> , A zsidó melódiák gyűjtése	253
<i>Krausz Sámuel</i> , A nagy gyülekezet férfiai	258
<i>Pillitz Benő</i> , Luzzato egy kiadatlan levele	277
<i>Löwy Mór</i> , Ezer év	281

<i>Vajda Béla</i> , Az orthodoxia küzdelmeiből a zsidóság multjában	286
<i>Gerő Attila</i> , Nóa mámora	295
<i>Frisch Ármin</i> , Szefárd hatás Magyarországon	362

★

Az Izr. Magyar irodalmi Társulat működéséről	321
A sopronyi pályamű bírálata	326
Az oklevél- és adattár tervezete	332
A közgyűlési választások eredménye	334
A költségvetés az 1896/7. évre	335
Az I. M. I. T. társulat képviselte	336
Az I. M. I. T. tagjainak névjegyzéke	340
A rendes tagok helyrajzi kimutatása	358
Izraelita naptár az 1897. polgári év számára	362

KIVONAT

az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat alapszabályaiból.

A társulat céljai:

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a Szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a Szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a Szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése úgy a fővárosban mint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitüzése és jutalmazása.

A társulat tagjai:

3. §. A társulat tagjai lehetnek:

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek: 1. *Alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak; 4. *rendesek*, kik 6 éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

A tagok jogai:

21. §. A tagok feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azon felül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

Uj tagok *dr. Bánóczy József*, társulati titkárnál (lakik: Damjanich-utca 4), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, mint a Társulat pénztárosánál jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat kiadványai:

1. **Évkönyv** 1895, szerk. *Dr. Bacher Vilmos és Dr. Mezey Ferencz.*
2. **Évkönyv** 1896, szerk. *Dr. Bacher Vilmos és Dr. Mezey Ferencz.*
3. **Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások.** Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta *Dr. Krausz Sámuel.*
4. **Alexandriai Philo jelentése a Caius Caligulánál járt küldöttségről.** Legatio ad Caium. Görögből fordította *Schill Salamon.*
5. **Évkönyv** 1897, szerk. *Dr. Bacher Vilmos és Dr. Bánóczy József*
6. **A zsidók története Sopronban,** írta *Dr. Pollák Miksa,* soproni rabbi.

